

ORVOSTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

COMMUNICATIONES
DE HISTORIA ARTIS MEDICINAE

242-245

BUDAPEST

2018

No.1-4.

HUNGARIA

Vol. LXIX.

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG - EDITORIAL BOARD

KALLE ACHTÉ (Helsinki), TÜNDE AMBRUS (Brno), GYŐZŐ BIRTALAN (Budapest), ISTVÁN BUDAHÁZY (Oradea/Nagyvárad), GÉZA BUZINKAY (Budapest), JUDIT FORRAI (Budapest), ISTVÁN GAZDA (Budapest), KÁROLY KAPRONCZAY (Budapest) (főszerkesztő - editor-in-chief), GUNDOLF KEIL (Würzburg), LÁSZLÓ KISS (Čilišká Radvaň/Csilizradvány), LÁSZLÓ ANDRÁS MAGYAR (Budapest), AXEL HINRICH MURKEN (Aachen), ROBERT OFFNER (Regensburg), MÁRIA PÉTER H. (Targu Mureș/Marosvásárhely) MIKLÓS RÉTHELYI (Budapest), EDUARD SEIDLER (Freiburg), FRANTIŠEK ŠIMON (Košice/Kassa), PÉTER SÓTONYI (Budapest) (elnök - president), BENEDEK VARGA (Budapest), MÁRIA VIDA (Budapest), SZILVESZTER E. VIZI (Budapest)

SZERKESZTŐSÉG - EDITORS

H-1023 Budapest, Török u.12.

KÁROLY KAPRONCZAY (főszerkesztő – editor-in-chief),
DÓRA BOHACSEK, KATALIN KAPRONCZAY, ATILA ISTVÁN KÁRPÁTI,
LÁSZLÓ ANDRÁS MAGYAR (szerkesztők – editors)

Kiadja – Edited by

Magyar Orvostörténelmi Társaság
(Societas Hungarica Historiae Artis Medicinae)
A Magyar Nemzeti Múzeum Semmelweis Orvostörténelmi Múzeuma
(Musaeum Historiae Medicinae de Semmelweis Nominatum Musaei Nationalis Hungariae)

A folyóirat jelen száma
a Magyar Tudományos Akadémia és az Egis Gyógyszergyár Zrt.
támogatásával jelent meg

HU ISSN 0010-3551
Felelős kiadó: Kapronczay Károly

TARTALOM

TANULMÁNYOK – ARTICLES

ELEK Gábor - MÜLLER, Miklós: Ervin Bauer's Theoretical Biology ("Теоретическая Биология") revisited - Bauer Ervin „Elméleti Biológia”-ja ("Теоретическая Биология") mai szemmel	5
KILLYEN, Hansgeorg von – OFFNER, Robert: Siebenbürgisch-sächsische Ärzte und der Nationalsozialismus – Transylvanian-Saxon Physicians and the National Socialism	21
KAPRONCZAY Károly: Közép- és Kelet-Európa gyógyszerészete – The Pharmacy of Central-East-Europe	35
PERJÁMOSI Sándor: A kolozsvári román orvostörténeti tanszék és magyar vonatkozásai a két világháború között – The Rumanian Department for Medical History at the University of Cluj/Kolozsvár and its Hungarian Connections between the Two World Wars	47
SZABÓ Attila: Debrecenhez kötődő füveskönyvek – Herbaria Related to Debrecen	61
SZABÓ Katalin: A Nagy Háború néhány orvosi szaklap és egy rokkantaknak szóló újság tükrében – The Great War in the Mirror of Some Medical Journals and of a Newspaper Edited for Disabled	71

KÖZLEMÉNYEK

KÁRPÁTI Attila István: Küzdelem az éhínség ellen – inségkonyhák Kolozsváron 1817-ben – Fight against Famine –The Public Support Kitchens in Cluj/Kolozsvár in 1817	81
JAKÓ János: Negyven éves a Magyar Orvostörténelmi Társaság Orvosi Numizmatikai Szakosztálya – The Numismatological Section of The Hungarian Society for Medical History is Forty Years Old	91
KAPRONCZAY Károly: Jakob Kolletschka emlékezete – The Memory of Jakob Kolletschka	95
ŠIMON, František: Henisch György Párizsban – Georg Henisch in Paris	103
BRUCKNER Éva: In memoriam Genersich Margit (1878-1918) – In Memoriam Margit Genersich (1787-1918)	109

ADATTÁR – DOCUMENTS

HORVÁTH Ferenc: A Magyar Királyi Országos Tébolyda orvos, hivatalnok és szolga személyzete a 19. században. – The Physicians, Clerks and Support Personnel of the Hungarian Royal State Asylum in the 19th Century	115
--	-----

RÁCZKEVY Edit: A Budapesti Királyi Orvosegyesület könyvtárának első külföldi folyóiratai 1837-1866 között – The First Foreign Periodicals in the Library of the Royal Society of Budapest Physicians during the Period 1837-1866	135
LABÁDI Lajos: Bugyi István sebészprofesszor levelezése (1925–1981) – The Correspondence of Professor of Surgery István Bugyi (1925-1981)	155
FELDMANN Antal: Disszertáció a moxáról (1831) – Dissertation on Moxa (1831)	185
KRÓNIKA - CHRONICLE	195
KÖNYVSZEMLE – BOOK REVIEWS	203

ERVIN BAUER'S THEORETICAL BIOLOGY ("ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ БИОЛОГИЯ") REVISITED

GÁBOR ELEK – MIKLÓS MÜLLER

Introduction

The name of the Hungarian-Soviet pathologist and biologist, *Ervin Bauer* [Эрвин Симонович Байэр] (1890-1938) is still not forgotten in his native country. He is also remembered as the second husband of the noted writer and poet, *Margit Kaffka* (see *Bodnár 2001, Molnár 2015*). Bauer's name is an entry in most Hungarian biographical encyclopedias. Bauer was a physician who left Hungary after the death of Kaffka and the fall of the communist regime in Hungary in 1919. After having worked in Prague and Berlin, he moved to the USSR in 1925. He and his second wife, *Stefania Szilárd*, became victims of the Stalinist terror. They were arrested in 1937 and executed in 1938.

The details of his life and work in the USSR are little known. The director of the former Timiryazev Institute of Biology, *Boris Petrovich Tokin* wrote a short biography (*Токин 1963*), which was translated into Hungarian and English (*Токин 1965; 1982*). Tokin was a coworker and for some time the boss of Bauer, but regarded himself also his student (*Довгаль 2010*). This biography often sounds more as a devoted obituary in which Tokin tries to emphasize the actuality of the work of Bauer. Bauer's son, *Mikhail* himself wrote a detailed biography of his father (*Байэр, М. 2002*) and together with the science historian *Yurii Golikov* a shorter one but providing more documentary details (*Байэр, М., Голиков, 2002*).

Bauer's chef-d'oeuvre (*Теоретическая Биология* [Theoretical Biology]) was published in Russian just two years before his arrest (*Байэр 1935*). It was reprinted in Russia (*Байэр 2002*) and also in Hungary with a detailed summary in English (*Bauer 1982*). This work is also available in a Hungarian translation (*Bauer 1967*),

Bauer was a theoretical biologist and in Russia he is regarded as a founder of theoretical biology. Reviews of the Hungarian translations published in Hungary find his ideas topical but disregard their historical context (*Varró 1970*) and do not compare Bauer's work with other representatives of this field. The Hungarian scientific (medical and biological) community never analysed his chef-d'oeuvre. No doubt, his work became obsolete by the time it became accessible (*Волькенштейн 1973 502*).

A Russian review of bilingual edition faulted the editors for presenting this work still topical when the development of biology followed an entirely different path from what Bauer predicted. In the following we make a first attempt toward this goal. To do this by Hungarians is the more appropriate since Bauer started developing his theory in Budapest (*Müller 2005; Elek 2014*). In our present study we ask, whether any ideas in his work can be regarded still as valuable contributions to modern biology?

Bauer's principle of 'permanent non-equilibrium' of the living

Difference between living and non-living was always a major problem of biology. At first glance this difference is obvious: the former has energy, which is missing from the latter. But what is the source of the energy of the living organism? We present the most important answers given by various theories in Column 1 of *Table* and critical comments on them by Bauer in Column 2. Note in row 6 that Bauer criticised also *Bertalanffy*. Although Bauer regarded the organism an open system (*Brauckmann 2000*), he never mentioned Bertalanffy by name. But Bertalanffy was one of the scientists who compared the energy system of the organism with a waterfall.

Table.
Bauer's critics on the energetic view of biological theories of his time

theoretical model		Bauer's views (page numbers in parentheses from Байэр (2002))	
row	designation	physical starting point	
1	Empirical open system	Food is the source of state of equilibrium of the living with its environment (<i>Ungerer 1966 20, 105-6</i>).	Equilibrium with the environment – if interpreted in a physical sense – does not permit work (92, 134).
2	The organism is a machine Lamettier 1748 until today	The food (=fuel) gives the living higher energy than that of the environment (see <i>Auerbach 1910 55, 92; Ungerer 1966 113-127</i>).	The living performs in addition to external (physical) work also internal work (builds its own, labile structures that perform work). Machines do not do this. (162-163, 165).
3	Ektropism, molecular thermal powerplant <i>Auerbach 1910 58-69</i>	The second law of thermodynamics is not valid for living. From statistically distributed population it selects the particles with highest energy - as a Maxwell's demon - to construct itself (<i>Auerbach 1910 94; Bertalanffy 1951 39</i>).	The second law of thermodynamics is valid also for the living, but the direction of the use of energy (i.e. of internal work) is defined, it can act only against the equilibrium, to increase work of the system itself (135-148; <i>Bauer 1920a; b</i>).
4	Isothermic chemodynamic system 1877 Pflüger, Biogen	In living organisms a short lived, protein bound, high energy compound (biogen) does carry the potential for work. This ceases to exist after death (see <i>Bertalanffy 1932 124</i>).	The difference between living and dead is not in the existence of biogen (188, 208; <i>Bauer 1920b 39</i>), but in the systemic (constraint) forces that always produce energy rich cell structures in living (147, 156, 158, 162).
5	Open, complex isothermal colloid system, in which physical rules of colloid levels systems are valid	In irreversible cyclic processes (digestion, respiration) the nutrients are converted into equilibrium phases (= cell structures, nucleus, organelles, cytoplasm). Work is performed at the border of phases of different energy levels but the cause of the function is unknown (<i>Zwaardemaker 1927 229, 249-252, 261-263</i>).	The cause of the functioning of the living system is its permanent non equilibrium state (135 f; <i>Bauer 1920a; b</i>). If irritated, its labile structure loses energy, which is replenished immediately by systemic forces. Energy is not stored in phases but in the structure of molecules. Rules of colloid science are subordinated to (<i>Bauer's</i>) principle of permanent inequilibrium
6	Open, linearly irreversible system, within the domain close to equilibrium	Dynamic equilibrium was discussed first in closed system (<i>Nernst 1913 615</i>). The physics of open systems (waterfall) was proposed later (<i>Bertalanffy 1932 191 f; 1951 49 f</i>). As waterfall can provide work in dynamic equilibrium, thus it could be a model of life (<i>Prigogine-Wiame 1946</i>).	Dynamic equilibrium (e.g. waterfall) can not be a model of living since it places the direct source of work outside of the system (independent from it) and its effects cannot be directed to abolish the equilibrium. Starving organism can also perform work, when direct source of work is the organism itself (149-155).
7	Open system of the non-linear irreversible thermodynamics <i>Prigogine 1971</i>	The debate (see row 6) was resolved only after Bauer's death /1038/ by the irreversible thermodynamics of open systems far from equilibrium. The export of entropy by such systems produces a dissipative structure that stores energy and is not in equilibrium. According to this theory the living organism is also a dissipative structure (<i>Wolkenstein 1990 152, 162 f, 192 f</i>). While Bauer's principle is correct, it only provides the physical framework of life and is not the fundamental law of life. Nonliving systems can also be in a similar state.	

Bauer used the term 'energy' in its strict – physical – sense. Bauer was active in the beginning of the 20th Century. This was the epoch of marked debate between mechanists and vitalists. Bauer himself was a mechanist.

Bauer defines life as follows: *We call living organism any body system that is not in equilibrium in a given environment and is so organized that it transforms the energy of its environment into such forms of energy, which act in the given environment against the establishment of an equilibrium state.* (Bauer, 1920 b 10:).

This is called Bauer's principle: the '*permanent non-equilibrium of living*'. Had he used the expression *far from equilibrium* instead of *non-equilibrium*, this would have sounded as if formulated in the spirit of non-linear irreversible thermodynamics. He intuitively applied a view to living organisms that was formulated later by non-linear thermodynamics (Prigogine 1971; Table Row 7.).

As no intuitive thoughts can be entirely precise, this was not either. We can no longer accept the inverse of the above formulation: *we call living organisms any body system that is not in equilibrium in a given environment and is so organized that it transforms the energy of its environment into such forms of energy, which act in the given environment against the establishment of an equilibrium state* (Bauer 1920a, 1920b 11). With this last sentence Bauer wanted to make his thesis the fundamental law of living.

After so many years, this error can be neglected by now. His first abstraction – the *permanent non-equilibrium of living* – raises Bauer above many biologists of his time. *The first scientist to state that the fundamental characteristic of living organism is their non-equilibrium state was the biologist E.S. Bauer... The living organism is (truly) a macroscopic open system, far from being in equilibrium, i.e. is a dissipative system* (Wolkenstein 1990 192).

Quantitative basis of Bauer's theory

The next question is self-evident. How large can be this energy? We have to subtract the energy of the non-living from that of the living. How can this be done? Bauer proposed a method (Bauer 1928; Байер 1935 145-146¹). He assumed that the factors providing this energy remain unchanged for a short time after death thus a dead organism immediately after having been killed can substitute for the 'living' one. Of course the 'dead' organism has to be completely isolated while using up its own energy in his death struggle until he deceases spontaneously. The idea of isolating the organism comes from Pearl who studied in this way the survival of different ant species (Pearl 1928 102-108). This way we can expect to observe an energy difference that could represent the magnitude of the energy sustaining life.

¹ In our quotations from the *Theoretical Biology* of Bauer (Байер 2002) we use the pagination of the posthumous reprint edition of 2002.

For this energy difference we use the adjective: ‘*life sustaining*’. Bauer assumed that this extra energy is stored in the *material structure* of the body of the living organism and that it is additional to the combustion heat of its component parts (carbohydrates, fats and proteins, etc. He calls this additional energy *structural energy*. This energy ensures not only the non-equilibrium state against the non-living system but it also supports all sorts of work. For example, (Баяр 1935) assimilation means the production of living material by raising the energy level of non-living building blocks of nutrients to the organism’s – not equilibrium – energy level (\mathbf{m}). As the organism performs this work, the organism’s life sustaining energy is decreasing, it is used up in part, thus during the assimilation process the original living mass undergoes dissimilation (negative change). The decrease of its energy – however small it is – continues over the whole life span, thus the *thermodynamic potential* (μ) of the living organism is decreasing. This potential μ is the ‘life sustaining’ energy of *unit mass* (g) of living material. Mathematically: $-d\mu/dm = c\mu$. Integrating: $\mu = \mu_0 e^{c(m_0 - m)}$. Here m_0 and μ_0 are the initial and m and μ the actual living mass and thermodynamic potential, respectively. e is the natural logarithm. Because of growth of the living $m > m_0$ - the exponent is negative, that is $\mu < \mu_0$. Thermodynamic potential μ multiplied with the organism’s total mass expresses for a given body weight (i.e. at a given moment) the total free energy of the whole organism (\mathbf{F}) that ‘assures life’: $\mathbf{F} = m\mu e^{c(m_0 - m)}$. This function increases with increasing of m , it reaches a maximum at the value of the proportionality constant $1/c = m$ and this extreme is the *limit of growth*, where organism’s mass is labelled by \mathbf{M} , that is $\mathbf{F} = M\mu_M \mu_0 e^{1/M(m_0 - M)}$. Bauer emphasized with this that a living organism *always* has \mathbf{F} and μ energy, even under conditions of starvation – this energy is that of the whole living system is *system dependent* – although its value is not entirely independent of feeding. This is the term that Bauer smuggled into his subsequent calculations of the ‘life sustaining energy’.

A quantitative description of growth was one of the attempts to bring biology closer to exact sciences (Bertalanffy 1951 278-350). We have to remember that the relationship of the caloric content of food and of the corresponding body weight of the growing organism were known for a number of mammals already from studies of Rubner. According to Rubner, the whole energy content of nutrients finally appears as body heat – as the application of the first law of thermodynamics to living organisms predicts. Rubner verified by calorimetry that the capacity of all living mammalian cells to assimilate and divide is similar and *limited* but the *time* to get to these limits is species-specific. Slow growth requires less energy per day thus the available energy lasts longer than in the case of species with faster growth (Rubner 1908 151-161). Since metabolism is ongoing in the absence of growth (Rubner 1909 106, 117), he was able to deal separately in his calculations with energy used exclusively in growth, thus he differentiated life between periods of growth and no-growth. Bauer’s starting point is similar to Rubner’s: if all energy of the organism is converted finally to heat, this has happen to the

'life sustaining' energy until death. Since no new living mass is produced in the second stage of life (the period without growth – when the body weight is maximal), this is the period more suitable to calculation of the structural energy.

In his equations, Bauer kept for *this last* period the whole amount of heat produced until death (Q_A), but as energy he used only the structural ('sustaining life') energy as initial condition instead of the combustion heat energy of total body mass. Therefore he could not assume that the two are equal, but only that they are proportional (k). The liberated amount of heat (Q) is proportional to the *decrease* of life supporting energy (because it is needed for food assimilation) in this period of stationary (maximal) weight: $k = -d(m\mu)/d(Q)$. Then $M\mu_M$ is the whole energy 'sustaining life' (upper limit of growth) at the *beginning* of this period and Q_A is still 0. The life sustaining free energy is already used up at the point of death, it is 0 but the whole heat of the period is released: Q_A . Also $k \int_0^{Q_A} dQ = M\mu_M \int_0^{Q_A} M d\mu$ is the integral. As M and k are constants, after integration $Q_A = \frac{1}{k} (M\mu_M)$ and $Q_A/M = \frac{1}{k} (\mu_M)$. Bauer called the fraction Q_A/M *Rubner constant*. But $\mu_M = \mu_o e^{1/M(m_o - M)}$ (see above). As m_o is the mass of ovum, $m_o \ll M$, it can be omitted, then $\frac{1}{M}(m_o - M) \approx -1$, so $\mu_M \cong \mu_o/e$, thus $Q_A/M \cong \mu_o/(ke)$. But as e is also constant, the value of the Rubner constant depends *only on the thermodynamic potential* (μ_o) of the ovum (Bauer 1935 247-254). Following Rubner's arguments (Rubner 1908 160-161, 198), Bauer states that the physiological meaning of fraction Q_A/M is that Q_A energy is necessary for production of M living mass. Although Bauer's arguments are similar to Rubner's, the two are formally and substantially *different*. Rubner did not look for an equation; he only tabulated the *measured* values of caloric content of food (as energy) and the corresponding body weight of the growing organism. Rubner used in his calculations not simply the body weight but also the energy of its combustion heat. This is missing from Bauer's deduction. In Rubner's view the whole body heat originates from the energy content of nutrients, that is from *dissimilation*. Bauer attributes this heat also to the *assimilation* (see above: $-d\mu/dm = c\mu$). Rubner's *ultimate aim* was to establish the whole energy content of living substance. He did not exclude that the energy of nonliving and living biological *structures* might differ (that would correspond to Bauer's μ), but he regarded it as negligible, because he could not measure it experimentally (Rubner 1909 98-106). On the other hand Bauer's intention was to detect the energy *difference* between living and non-living substance. He used his equations as *working programs*: the introduced new quantities (μ and F) were absolutely necessary for him because these show that the 'living substance' is not in state of equilibrium.

Why is regarded Bauer a theoretical biologist?

This far Bauer's theory explains growth and the cause of death. The notion of the potential of the egg cell sounds peculiar today – we have to define its meaning. However, Russian

biologists have provided an explanation: in Bauer's language μ means *biological information* (Schnol 1982 290.).

Bauer developed his theory further to define the role of permanent non-equilibrium, i.e. of the 'life sustaining' energy in all life processes for the whole life span of the organism. Newly emerging organisms have to begin their life at a high potential. In the whole life cycle of the organism the egg cells (or germ cells) have to have the highest potential (μ_e) since the life cycle corresponds to the utilisation of the non-equilibrium potential. This brings us to the next question: how can an organism with decreased potential produce a germ cell that has the highest energy.

Bauer regards it possible that value of μ potential of living mass can be raised not only by the dead nutrient material but also by the *energy of dying living substance*. In such a process, the energy level of one part of living material can be raised by 'self digestion' (decomposition) of another part of it. The difference between 'assimilation' of non-living nutrients and 'self digestion' is that by the latter not only a nearly previous energy level of the living material can be restored but it can be elevated to a higher level corresponding to an earlier stage in ontogenesis (e.g. the embryonic state). This is achieved by direct transfer of 'life sustaining' energy of living material to another part of *living material* instead of using it in the assimilation of nutrients (that is to convert nonliving material to living one). Living substance that loses its 'life sustaining' energy becomes dead (lost) substance for the organism in this process. The increase of potential occurs because of this loss of living mass. The basic equation of this action is the principle of conservation of the *whole* life sustaining energy: $m_d \mu_d = m_l \mu_l$ where $m_d > m_l$ but $\mu_d < \mu_l$ and l indices the surviving with higher μ_l potential-, d the dying and becoming devoid of potential (μ_d), mass (m_d) of the organism. Thus Bauer envisions the 'assimilation' of energy 'supporting life' too – but only from living substance. Bauer calls this transformation the *fundamental (basic) process* (Баяэр 1935 259-265). Bauer uses this putative process in the quantitative analysis of multiplication. The lost matter's energy is utilized to raise the potential of germ cells by the *fundamental process*. Thus the fundamental process begins *spontaneously* before the limit of cell's growth is attained, when the cell reached a *mass* necessary for the formation of two daughter cells. The potential (μ) can be raised locally at the expense of surrounding living substance, and this happens during the maturation of germ cells. Higher energy of the haploid egg cells could be derived for instance from the *polocytes*. According to Bauer, a loss of living matter is the main result of every cell division (Лунц 1961). Moreover – local potential increase can occur in the living material independently of multiplication – in case of spore formation, metamorphosis, regeneration, increase of basal metabolism during disease, etc. (Баяэр 1935 259, 265-280).

The idea of the *fundamental process* is the second major logical abstraction proposed by Bauer more than a decade after he proposed the principle of *permanent non equilibrium*

of living. It seems to be less compelling – but it expresses the idea the living organism can actively, spontaneously change its own conditions using sources of energy within the organism itself (see *Table*, row 4, 5, column 2). Using the concept of *fundamental process*, he could interpret not only cell division but also generation changes, differentiation, and transition between various stationary states of organism – diverse developmental processes – in the frame of a general and quantitative biological theory.

In Bauer's times many biological phenomena were described with concepts formulated using physical examples to achieve exactness, a quantitative look. Energetic explanations for changes that are today attributed to genetic processes were commonplace then. Bauer unified and reformulated at a higher level the individual explanations given by different authors. Utilizing the concept of equilibrium thermodynamics and *his own abstractions*, he developed a quantitative theory to explain *all biological* processes with the *energy* of permanent non-equilibrium.

One of the major goals of theoretical biology is still to provide a comprehensive picture of biology in which any biologist can orient him/herself, can find the place of his/her particular domain of work and find its perspective. In his time, Bauer's theory was just such a theory – good reason to regard him a theoretical biologist. When Bauer put forward his hypothesis, it could have elicited much interest, had it been more widely known (outside of Russian science).

How could this complex product of theoretical thinking arise and be influential in its time? That it was influential, is proven by opinions of others (*Кедровский 1935; Elek – Müller 2015*).

We have to remember that Bauer was a theoretician of the colloid chemical period of biology – his ideas could not reach beyond its boundaries (*Table* row 5; *Elek 2014*). Other scientists also used at that time the notion of 'potential and structural energy' of living (*Oppenheimer 1921 43, 46*). According to the colloid theory of biology the energy of living organisms that is distinct from energy of non-living is accumulated in *structures* of the living (*Zwaardemaker 1927 252*). Bauer developed the mathematics of this notion and elaborated its consequences. In his time such a mathematical approach seemed novel and premature in biology (see *Луны – Бондаренко 1935/36*) even if it might be appropriate in the theoretical biology of our times.

We still have to determine the meaning of μ in Calories.

A difference between the energy levels of living and non-living systems was not demonstrated in the 1920s - 1930s. Energy changes of such order of magnitude could not be convincingly determined – the corresponding measurements remained inconclusive for over a decade (*Кедровский 1935; Bertalanffy 1932 50* see his footnote, 245; *1951 63-64*). Nor had Bauer any means to measure the structural energy; he could only guess its magnitude. Therefore he gives the value of μ within the order of error limits of measurements – one or

few percents of the combustion heat of proteins. He rarely presents specific numbers; these are minuscule values in gram Calories. On page 211 of his chef-d'oeuvre Bauer mentions 40 calories for a g protein. Then he gets even lower values: 5-11 calories (*Bauer 1935* 206-207, 209-210, 221-222). After a year he wrote only 5 calories (*Баяэр 1936*).

Biochemistry subsequently identified the energy difference of living and nonliving substance with high-energy phosphate compounds, with membrane potentials and transmembrane concentration gradients supported by these (see *Elek – Müller 2013*). However, in the first decades of the XXth Century colloid theory was ruling – biochemistry reached only in the thirties a level where one could meaningfully argue against the colloid theory. Bauer had to defend his theorem already in 1928 (*Bauer 1928*). The year Bauer's book was published (*Баяэр 1935*), the Russian biochemist *Braunstein* already criticized the concept of structural energy (*Охнянская 1993* 231-234). He assumed that energy dependent processes are realized not by "structural energy" but by such chemical reactions, which are energy producing, a view confirmed later (*Bertalanffy 1932* 188, 197; *1951* 29).

Bauer accepted initially the colloid notion that work develops at the *boundary* of equilibrium phases of the cell that have different levels of energy (*Table*, row 5, column 1). At the beginning of thirties he still describes the structure of the living cell as a polyphasic system (*Bauer 1928; 1931*). Later he realized that chemists had already recognized the chain reactions and reactions of free radicals with unsaturated valences. In his book he gladly refers to the fact that molecules participating in chain reactions can activate other molecules and that some reactions even in a *homogenous phase* do not reach the *equilibrium* state expected from the law of mass action (*Баяэр 1935* 138-140). The possibility of a homogenous phase would facilitate the reaction of living molecules with each other to reach an even higher level of energy in the *fundamental* (basic) process (see above). The 'homogenous living matter' enables to calculate the average value of μ of living molecules, which have different quantities of 'life sustaining energy' (*Баяэр 1935* 262). From now on Bauer had to assume that the 'living substance' represents a homogenous phase and he regarded *protein molecules* to be the accumulators of life sustaining energy. Although proteins were already assumed to have this role by Pflüger (*Table*, row 4), Bauer – in accordance with contemporary biochemical analysis – did not think that energy would be fixed in proteins in a chemically bound form. He attributed the structural energy (μ) to elastic deformation of protein molecules, which store life sustaining energy in their spatial configuration. Such molecules can be assumed to be electric *dipoles* (amino and carboxyl end groups). Their most elongated state would be the state of highest drive (the largest dipole moment). If the dipoles are ordered side by side, their respective charges do not cancel out each other entirely because the molecules differ in length. The remaining charges of the dipole moments correspond to structural energy, electric in nature. All 'living' protein molecules have enzymatic function: the protein shortens and the liberated energy is used to overcome the activation barrier of the reaction catalysed. Energy liberated in the reaction itself is not wholly

dissipated but is partially regained by the protein molecule and restores its energy rich deformed state (Байер 1935 222-225). Thus the living matter is a system of regularly arranged proteins that form a 'pseudo crystal lattice' with numerous, constantly changing 'lattice defects'. The 'living protein molecules' acquire and lose their energy (and respectively modify their length) in free radical reactions in this homogenous lattice. In dead tissue all the proteins shorten and become more equal in their length, their electric dipole moments almost cancel out each other – the lattice approaches a state of genuine crystal lattice (Байер 1935 186-187, 191, 196-197, 200, 230).

Bauer's model of the living matter was realistic in the colloid era. It represented its critical development and at the same time its extension in a more modern, molecular direction. It was a significant advancement over the polyphasic theory of the colloid approach that sought the essence of life in the physical properties of colloids. In essence Bauer inverted the relationships for 'living' molecules: he does not attribute the length of the individual molecules to the dissociation of functional groups depending on the concentrations of ions but assumes that *the dissociation of its functional groups determines the proper energy level of the molecule and* thus influences the concentration of ions, its own length, the chemical reactions it performs, etc. (Table, row 5). However, his abstract concept of 'homogenous living matter' kept Bauer away from the direction of development of theoretical biology after the 1930s. His concept turned out to be a dead end. Colloid physiology itself became an obsolete notion. In the 1920s Bauer himself stated that the work of the living organism is directed under all conditions toward the reestablishment of permanent non-equilibrium state, which changes as a function of *total mass*, i.e. is a *regulatory activity* and is *system dependent* (Table, row 1, column 1). It is difficult to model a system, its feedback loops and regulation assuming a homogeneous matrix. With his concept, Bauer gave up the idea that the permanent non-equilibrium was a property of the *organisation of the system* and attributed it to the *molecules themselves*. This abstraction deviates from his earlier view and also from the starting point of non-equilibrium thermodynamics as well. Even his contemporaries criticized Bauer's structural image (Охнянская 1993 213-214, 219-220, 223-224, 242, 251). Subsequently, theoretical biology recognised neither a 'biological matter' nor its 'homogeneity' but only organisms with hierarchic (microheterogenous) organisation (Bertalanffy 1932 47-52, 81-83, 93, 124-125, 131, 204, 250, 260; 1951 118-123).

Bauer and evolutionary biology

Initially Bauer derived the Rubner constant (see above, **k**) not by differential calculus but through logical considerations. The whole heat released until death (Q_A) was used to substitute for vital functions, for basal metabolism and finally for work performed during the whole life. He took the maximal body weight (**M**) to be an inherited property:

in some cases identical to adaptation to environmental conditions, alternatively to be the upper limit of assimilation, and finally as the free energy of the egg cell. Thus $k = (\text{life in days}) \times (\text{basal metabolism of one day}) / (\text{upper limit of assimilation}) = (\text{work during the whole life}) / (\text{free energy of the egg cell})$ (Bauer 1931). He kept Rubner's formula to evaluate experimental measurements: $Q_A/M = k / \text{a constant} = (\text{life span in days} / \text{times} / \text{calories per day}) / \text{divided by body weight in kg}$. Rubner measured approximately identical k values for various easily obtained mammals, but found a considerably higher value for humans (Rubner 1908 161-162, 204-205; 1909 143-146). Two co-workers of Bauer tested this formula on fruitflies (*Drosophila* species) of different body weights (M) in the mid-1930s by measuring caloric intake (oxygen consumption) and life span. They modified the *metabolism* by changing the temperature of cultivation. In other experiments metabolism (cultivation temperature) was kept constant but other conditions of cultivation were altered. The Rubner constant of the different species proved to be closely identical in spite of their different body weights. Neither life span nor caloric intake showed linear dependence on the temperature but exhibited a maximum (optimum). The smallest change in culture conditions modified the life span to such extent that different constants were obtained in separate experiments. These did not agree with the formula. The authors concluded that intensity of metabolism and average life span may be largely *independent* for a given species k , so it cannot be constant therefore they replaced the expression *Rubner constant* with a *Rubner property* (Винберг – Щербаков 1937 and bibliography therein).

Theoretical biology is expected to propose assumptions that can be tested experimentally and can be verified or rejected. Such testing was done only infrequently in Bauer's time – but a good example was the testing the formula to calculate Rubner's constant using fruitflies. How did Bauer react to the findings obtained?

Bauer did not object to the publication of this work, but omits mentioning it in his monograph where he provided a new derivation for the Rubner constant. He uses a differential equation based on the potential of the living substance (μ) to conclude that the potential of the egg cell is proportional to the production to the heat produced by the organism over his entire life span (Q), as discussed above. Life span *does not* appear in the equation.

Bauer's equation was not a unique attempt but was part of the development of ideas that searched for the relationship of body mass with diverse parameters, e.g. with the age in addition to metabolism (Boddington 1978). Starting from an idea similar to Bauer's, a simpler type of equation emerged by the 1940s, using values that can be reliably measured: $q_{O_2} = aM^j$. q_{O_2} is work in mW based on the determination of heat production or oxygen utilization, M body weight in g. Species are compared for 1 g body mass ($M^j=1$) that is only a is compared. This allometric, so called Huxley equation is still explored today.

Various allometric equations were put forward, and gained more and more in importance (Bertalanffy 1951 244-298). An allometric equation is valid for the life span, as well. It is true

that the body mass figures with a different exponent in this equation and reliable values are obtained only after several corrections (Alimov – Kazantseva 2008), but both metabolism and life span are the functions of the body mass (Witting 1995). We cannot state that metabolism and life span are independent from each other. Bauer's equation did not apply to plants (Луны – Бондаренко 1935/36). By now, the allometric relationships have been extended also to plants (West – Brown 2005) and the value of the coefficient (**a**) (Zotin – Lamprecht 1996) or the exponent (**j**) of the body mass was found to depend on the taxonomic position of the organism (Demetrius 2006). An allometric development is, however, not the essence of evolution but only an occasional partial phenomenon, thus it cannot be a fundamental law of biology (Ghiselin 1980 186-187).

Bauer did not live to see the *evolutionary synthesis* that arose about 1940-1960 from neodarwinism and population genetics and is generally accepted today (Mayr 1980 22-48). Thus Bauer did not give up his original position. Later he assumed that the value of Q_A/M , i.e. the Rubner constant **k** is an evolutionary parameter that is characteristic for any given phylogenetic entity (i.e. species) reflecting the level of organisation, 'perfectness' of species (humans are the most perfect organisms). Such interpretation of perfectness is no longer accepted. Bauer attributes the formation of new species to adaptation. The energy for adaptation is derived from *work during the whole life* (see **k** above).

But according to Bauer work during the whole life is divided between *internal and external* work. (Table row 2) Internal work maintains the permanent non-equilibrium (including cell divisions) that is absolutely necessary for survival, for the maintenance of the structure of living. The external work is used up in physical activities (e.g. locomotion, etc. and also *adaptation*) that is also necessary for survival, but is lost in terms of structure and does not contribute to it, is lost in this respect. If the external work is sufficient for the adaptation, the adaptation is *physiological*; the organism remains alive (Баяр 1935 306-307). If the adaptation requires more energy than is available as *external* work, the organism perishes or a *genetic* adaptation occurs. A precondition of the latter to occur is that the energy required for adaptation should only *minimally exceed* the external work permitted by the **k** of the organism. Survival of the species depends on cell divisions that consume a certain amount of *internal work* characteristic of the species – the *fundamental (basic) process* cannot occur otherwise. During genetic adaptation the small amount of energy needed for survival missing from the *external work* can be supplied by the energy of *internal* work needed for multiplication. If only a small portion of energy requirements of the *fundamental process* was used up for adaptation, self-digestion and cell division can still occur, but inadequately. Due to insufficient energy available the metabolism of the nuclear substance is affected, the transformation of the nucleus is faulty, inherited properties get modified: *mutations* arise. The other necessary condition for the emergence of a new species is that the value of **k** be greater in the mutation. In this way the old species disappears and an entirely new one emerges

(Bayep 1935 334-342). The old species was unable to accommodate, since its *external work* was insufficient and the new species arising from it had to have a *higher level* of external work. *k* is increasing by necessity; because of the increased pull of the external work is part (numerator) of the Rubner constant.

According to Bauer this is the quantitative rule of evolution, leading to an increased energy of the Biosphere. *A few authors tried to formulate a concept of a general parameter, which will always change in one direction during evolution... If such parameter could be defined, one could deduce from it the nature of the 'evolutionary force', which keeps evolutionary process on the move in the face of the many factors which tend to bring it to halt... (Waddington 1969 114).* This is what we regard orthogenesis (Mayr 1980 3-5). Bauer rejected the concepts of contemporary genetics, and retained only the mutation. He was not aware of the fact that genetic recombination puts together in *each generation* unique novel gene combinations which in turn are exposed to natural selection in the *next generation* – making the highly improbable in the course of time a certainty. Bauer's conclusion was erroneous when he claimed that new species originate from species that fail to adapt physiologically.

Bauer accepted natural selection but denied that it could have the explanatory power of a general law. Darwinism – according to him – lacks predictive power in spite of its all-embracing generalization. Proper mechanists add to that: in history of science no uniquely biological laws have been discovered and therefore the fundamental laws of nature describe both the biological and the physical worlds. Bauer did not agree with the last sentence: he regarded his principle of the most central law of biology. Bauer based his theory of evolution (natural selection) on energetic processes, and not on genetic ones. This is why he tried to explain evolution as a process that represents increasing energy. He was the first who envisioned an *all-encompassing* quantitative theoretical biology, which by using molecular explanations, represents a transition between the old mechanist and the new molecular materialists. His errors are still typical. Several scientists restricted the course of evolution to physical processes. Bauer became a part of the history of Russian biology (Розанова et al. 2010). But we Hungarians have a claim to it, since his novelistic life is one typical fate of a central European – and Hungarian – intellectual.

In conclusion: the 1920 concept of permanent non-equilibrium of living was a significant contribution to the whole of biology (Bertalanffy 1932 118). Bauer's principle can be regarded a predecessor of the non-equilibrium thermodynamic method in biology, thus it can be regarded to represent an essential theorem that was put forward at the right time. Even if the permanent non-equilibrium is not the fundamental law of biology, Bauer attempted in his 1935 chef-d'oeuvre to make his principle in a most consistent way the fundamental thesis of biology. His monolithic work is characterised by a colloid point of view at a molecular level reaching from functional biology to evolutionary considerations. His 1935 *Theoretical Biology* is a highly developed, broad version of the general mechanistic direction. The positive characteristics of Bauer's last book are in its details: it is beautifully constructed.

His ideas are presented with exceptional logic using examples that are often astonishingly modern even today.

GÁBOR ELEK, MD, DSc

biologist

H-1124 Budapest, Deres u 10/a

elek.nora@freemail.hu

MIKLÓS MÜLLER, MD, DR h.c.

biologist

The Rockefeller University, New York, NY 10065, USA

mmuller@rockefeller.edu

LITERATURE

- ALIMOV, A.F. – KAZANTSEVA, T.I. (2008) Specific metabolic rate, longevity and 'Rubner constant' for birds. *Журнал Общей Биологии* 69, 355-363.
- ALT, W. (2010) Entwicklung der theoretischen Biologie und ihre Auswirkung auf die Disziplinengese im 20. Jahrhundert. *Verh. zur Gesch. und Theor. der Biologie* 15.103-135.
- AUERBACH, F. (1910) *Ektropismus oder die physikalische Theorie des Lebens*. Wilhelm Engelmann, Leipzig
- BAUER, E. (1920a) Die Definition des Lebewesens auf Grund seiner thermodynamischen Eigenschaften und die daraus folgenden biologischen Grundprinzipien. *Naturwissenschaften* 8, 338-40.
- BAUER, E. (1920b) *Die Grundprinzipien der rein wissenschaftlichen Biologie und ihre Anwendungen in der Physiologie und Pathologie*. Vorträge und Aufsätze über Entwicklungsmechanik der Organismen, herausgegeben von Wilhelm Roux. Heft XXVI, Springer; Berlin.
- BAUER, E. (1928) Über ausgleichende Vorgänge beim Absterben lebender Systeme I. *Pflüger's Arch.* 220, 480-94.
- BAUER, E. (1931) Lebensdauer, Assimilationsgrenze, Rubnersche Konstante und Evolution. *Biol. Zentralbl.* 51, 207-214.
- BAUER, E. (1967) *Elméleti Biológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BAUER, E. /Бауэр, Э.С./ (1982) *Theoretical Biology*, Теоретическая Биология, Перепечатка издания 1935 г. дополненная предисловием, биографическим очерком и критической статьей, in Russian with an extended summary in English. Eds: G.M.Frank, J.Tigyí, E.S Shnol., A.A. Zamyatin. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BERTALANFFY, L. von (1932) *Theoretische Biologie*. 1st vol. Verlag von Gebrüder Borntraeger, Berlin.

- BERTALANFFY, L. von (1951) *Theoretische Biologie*. 2nd vol, 2nd edition, A. Francke AG Verlag, Bern. (First edition in 1942)
- BODNÁR, GY. (2001) Kaffka Margit. Balassi Kiadó, Budapest.
- BODDINGTON, M.J. (1978) An absolute metabolic scope for activity. *J. Theor. Biol.* 75, 443-449.
- BRAUCKMANN, S. (2000) The organism and the open system. Ervin Bauer and Ludwig von Bertalanffy. *Ann. N.Y. Acad. Sci.* 901, 291-300.
- DEMETRIUS, L. (2006) The origin of allometric scaling laws in biology. *J. Theor. Biol.* 243, 455-467B
- ELEK, G. (2014) 2013 was the 75th anniversary of Ervin Bauer's death. *Orvostörténeti Közlemények. Comm. Hist. de Artis Med.* 60, (226-229), 215-226.
- ELEK, G. – MÜLLER, M. (2013) The living matter according to Ervin Bauer (1890-1938), (on the 75th anniversary of his tragic death). *Acta Physiol. Hung.*, 100, 124-132.
- ELEK, G. – MÜLLER, M. (2015) Ervin Bauer and cancer research. *Orvostörténeti Közlemények. Comm. Hist. de Artis Med.* 61, (230-233), 87-106.
- GHISELIN, M.T. (1980) The failure of morphology to assimilate Darwinism. In: *The evolutionary synthesis*. Eds: E. Mayr, W.B. Provine, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts and London, England, 180-193.
- MAYR, E. (1980) Prologue: some thoughts on the history of the evolutionary synthesis. In: *The evolutionary synthesis*. Eds: E. Mayr, W.B. Provine, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts and London, England, 1-48.
- MOLNÁR E. E. (2015) Dr Bauer Ervin emlékei. In: Ed.: Molnár E.E.. *Naplók az első világháború idejéből* / "...az irodalmat úgyis megette a fene"/. Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 67-262.
- MÜLLER, M. (2005) A martyr of science, Ervin Bauer (1890-1938). *Hungarian Quarterly* (Budapest) 46, 123-131.
- NERNST, W. (1913) *Theoretische Chemie*. 7th ed., Ferdinand Enke, Stuttgart.
- OPPENHEIMER, C. (1921) *Der Mensch als Kraftmaschine*. Georg Thieme, Leipzig.
- PEARL, R. (1928) *The rate of living*. Alfred A. Knopf, New York.
- PRIGOGINE, I. (1971) Unity of physical laws and levels of description. In: *Interpretations of life and mind*. Ed: M. Grene. Routledge and Kegan Paul, London, 1-13.
- PRIGOGINE, I. – WIAME, J.M. (1946) Biologie et thermodynamique des phénomènes irréversibles. *Experientia* (Basle) 2, 451-453.
- RUBNER, M. (1908) *Das Problem der Lebensdauer und seine Beziehungen zu Wachstum und Ernährung*. Druck und Verlag von R. Oldenbourg, München-Berlin.
- RUBNER, M. (1909) *Kraft und Stoff im Haushalte der Natur*. Akademische Verlagsgesellschaft m. B.H., Leipzig.
- SHNOL, S.E. (1982) A Possible physical and biological interpretation of E.S. Bauer's 'principle of stable non-equilibrium state'. In: Bauer, E.S. /Бауэр, Э.С./ *Theoretical Biology. Теоретическая Биология*.
- TOKIN, B.P. (1982) Ervin Bauer's life and creative works. In BAUER, E. /Бауэр, Э.С./ (1982) *Theoretical Biology*, 361-367.
- TOKIN, B.P. (1965) *Az elméleti biológia és Bauer Ervin munkássága* (Theoretical biology and Ervin Bauer's activity). Akadémiai Kiadó, Budapest.

- UNGERER, E. (1966) Der Wandel der Problemanlage der Biologie in den letzten Jahrzehnten. In: *Die Wissenschaft vom Leben. Eine Geschichte der Biologie*. Eds: F. Wagner, R. Brodführer, Band III, 1-406. Verlag Karl Alber, Freiburg, München.
- VARRÓ R. (1970) Bauer Ervin elméleti biológiája és a marxista filozófia. *Magyar Filozófiai Szemle*, 14, (3/4), 506-524.
- WADDINGTON, C.H. (1968) The basic ideas of biology. In: *Towards a theoretical biology*. Prolegomena an IUBS symposium, edited by C.H. Waddington. University press, Edinburgh, 1-31.
- WEST, G.B. – BROWN, J.H. (2005) The origin of allometric scaling laws in biology from genes to ecosystems: towards a quantitative unifying theory of biological structure and organisation. *J. Exp. Biol.* 208, 1575-1592.
- WITTING, L. (1995) The body mass allometries as evolutionarily determined by the foraging of mobile organisms. *J. Theor. Biol.* 177, 129-137.
- WOLKENSTEIN, M.W. (1990) *Entropie und Information*. Wissenschaftliche Taschenbücher, Band 306, Akademie Verlag, Berlin.
- ZOTIN, A.I. – LAMPRECHT, I. (1996) Aspects of bioenergetics and civilization. *J. Theor. Biol.* 180, 207-214.
- ZWAARDEMAKER, H. (1927) Allgemeine Energetik des tierischen Lebens (Bioenergetik). In: *Handbuch der normalen und pathologischen Physiologie*, vol. 1/A, Allgemeine Physiologie. Eds: Bethe A., Bergmann G.v, Embden G., Ellinger A., Springer Verlag, Berlin, 228-276.
- БАУЭР, М. (2002) Воспоминания обыкновенного человека. Private printing, Петергоф.
- БАУЭР, М.Э. -- ГОЛИКОВ, Ю.П. (2002) Трагическая судьба Эрвина Симоновича Бауэра. In: БАУЭР, Э.С. (2002), 7-23.
- БАУЭР, Э.С. (1935) *Теоретическая Биология*, Изд. ВИЭМ, Москва-Ленинград.
- БАУЭР, Э.С. (1936) Структура живого вещества. In: «*Современные проблемы теоретической медицины*». Тр. Госуд. Ордена Ленина института усовершенсование врачей им. Кирова в Ленинграде, Том 1. Объединенное Государств. Изд.-во, Ленинградское отд., 28-36.
- БАУЭР, Э.С. (2002) *Теоретическая Биология*, Голиков, Ю.П. (editor), Ростов, Санкт-Петербург, [posthumous reprint edition].
- ВИНБЕРГ, Г. – ЩЕРБАКОВ, А.П. (1937) Интенсивность обмена и продолжительность жизни трех видов *Drosophila*. *Зоологический Журнал*, 17/2, 311-328.
- ВОЛЬКЕНШТЕЙН, М.В. (1973) Биология и физика. *Успехи физических наук*, 109/3, 499-515.
- ДОВГАЛЬ, И.Н. (2010) Эволюционные перестройки онтогенеза и возникновение многоклеточности (The evolutionary reorganisation of ontogeny and origin of multicellularity). *Известия РАН. Серия Биологическая*, No 2, 159-166.
- КЕДРОВСКИЙ, Б.В. (1935) Проблема единства строения и функции в протоплазме. *Успехи современной биологии*, 4/6, 486-512.
- ЛУНЦ, А.М. (1961) Об эволюции смерти в связи с эволюции размножения (Über die Evolution des Todes im Zusammenhang mit der Evolution der Vermehrung). *Журнал общей биологии*, 22/2, 95-99.
- ЛУНЦ, А. – БОНДАРЕНКО, П. (1935/36) Новый опыт «синтетической биологии». *Книга и пролетарская революция*, No.8, 23-32.

- ОХНЯНСКАЯ, Л.Г. (1993) Стенограмма научной конференции Всесоюзного Института Экспериментальной Медицины 14-15 мая 1935 года. In: *Эрвин Бауэр и теоретическая биология*, К 100-летию со дня рождения. Сборник научных трудов, ed. С.Э. Шноль, Российская Академия Наук, Пущино, Часть II, 204-255.
- РОЗАНОВА, И.Е. – ТРЕФИЛОВА, О.А. – РОЗАНОВ, И.А. (2010) Эрвин Симонович Бауэр – биолог, теоретик, педагог. *Лечебное дело*, No. 4., 125-128. See <http://www.panacea.ru/news/ar/4926>.
- ТОКИН, Б.П. (1963) *Теоретическая биология и творчество Э.С. Бауэра* (Theoretical biology and Ervin Bauer's activity). Изд. ЛГУ, Ленинград.

ÖSSZEFOGLALÁS

Bauer Ervin 1935-ben megjelent orosz nyelvű munkája a biológiai létet tartós nem egyensúlyi állapotnak tekinti a környezettel szemben és ezt a szemléletet következetesen alkalmazza az élet minden megnyilvánulására, az evolúcióra is. Ma már tudjuk, hogy Bauernak ez az 1920-ban megfogalmazott tétele nem a biológia alaptörvénye, de megformálása idején segítette az élet nyílt rendszerként történő felfogását és ezért Bauer ösztönös úttörője volt a nem egyensúlyi termodinamika alkalmazásának a biológiában. Főműve számos helyen kapcsolódik a biológia kolloid periódusához, energetikai (fizikai), mechanikus, ezért csak történeti érdekességű. Mégis elvben már molekuláris és kvantitatív. A könyv módszere, okfejtése, matematikai következtetései a fent említett tétel miatt annyira egységesek, hogy néha a monolitikus jelzővel említik és ezért a mai értelemben is megfelel egy elméleti biológiai szakkönyvnek.

SIEBENBÜRGISCH-SÄCHSISCHE ÄRZTE UND DER NATIONALSOZIALISMUS*

HANSGEORG VON KILLYEN - ROBERT OFFNER

„Die Siebenbürger Sachsen haben das Gift des Nationalsozialismus stärker aufgenommen als das des Kommunismus“, schreibt Andreas Möckel 1991 in der *Hermannstädter Zeitung* anlässlich der Eröffnung der Evangelischen Akademie in Hermannstadt-Neppendorf.¹ Möckel stellt sich zu Recht die Fragen: Ist über die Zeit des Nationalsozialismus (NS) im siebenbürgischen Raum ausführlich und ausreichend kritisch geschrieben worden? Sind alle Fakten und historischen Zusammenhänge jener Jahre protokolliert und aufgearbeitet?

Diese Fragen lassen sich nur schwierig beantworten, denn wo finden historische Recherchen und das Darstellen von Fakten und Zusammenhängen der unbequemen Vergangenheit ihre Grenze? Anders, als es in der Historiographie der Siebenbürger Sachsen für die Epoche des Nationalsozialismus geschehen ist, sind die zwölf Jahre von 1933 bis 1945 in der Geschichtsschreibung in Deutschland und in anderen westlichen Ländern allgemein gründlich aufgearbeitet worden, wo dank des ermöglichten Zugangs zu den Quellen und des objektiven Interesses an der Darstellung der Ereignisse und Zusammenhänge jener Jahre viel festgehalten und publiziert wurde.²

Trotzdem meint einer der Experten der Medizin im Nationalsozialismus, der Amerikaner *Michael H. Kater*, in seinem 1989 in den USA erschienenen Buch *Doctors under Hitler*, dass die Krise des Ärztestandes während der NS-Diktatur in Deutschland nur zögernd aufgearbeitet worden sei. Ob heute diese Sorge Katers noch berechtigt ist?³

Dass die NS-Zeit, eine mörderische Diktatur des völkisch-nationalistischen Rassenwahns und des reichsdeutschen Eroberungsstaates, schlimme Folgen hatte und nicht nur in Europa tiefe Spuren hinterlassen hat, ist unumstritten. Obwohl bekannt, ist es dennoch immer noch unverständlich, wieso im Dritten Reich so zahlreiche Ärzte Befürworter und Anhänger der nationalsozialistischen Ideologie waren. Gegen Ende der NS-Zeit, im Januar 1945, sollen 45 % der Ärzte Deutschlands Mitglieder der NSDAP gewesen sein. Sie bildeten wohl die akademische Berufsgruppe mit den meisten Parteimitgliedern.⁴

1* Überarbeitete Version des Vortrages von Hansgeorg von Killyen auf der Tagung der Sektion Naturwissenschaften des Arbeitskreises für Siebenbürgische Landeskunde e. V. Heidelberg am 20.03.2016. Bei inhaltlichen Ergänzungen und Korrekturen sowie bei der Layout-Gestaltung des Beitrages hat Dr. Robert Offner (Speichersdorf/Regensburg) dankenswerterweise intensiv mitgewirkt.

Andreas Möckel: Die Siebenbürger Sachsen ... Leserbrief zum Beitrag Eröffnung der ev. Akademie, *Hermannstädter Zeitung*, 24. Jg. (1991), Nr. 15, S. 5.

2 Zur Rolle des Nationalsozialismus in der Geschichte der deutschsprachigen Minderheiten Rumäniens der Zwischenkriegszeit sei an die Beiträge im Themenheft verwiesen: „Rumäniendeutsche und Nationalsozialismus“ der *Spiegelungen, Zeitschrift für deutsche Kultur und Geschichte Südosteuropas*, Heft 1 (2016), Jg. 11 (65), München: IKGS, 2016, Friedrich Pustet Verlag Regensburg. Siehe auch: Mariana Hausleitner/Harald Roth (Hg.): *Der Einfluss von Faschismus und Nationalsozialismus auf die Minderheiten Ostmittel- und Südosteuropas*, München, Institut für deutsche Kultur und Geschichte Südosteuropas – IKGS, 2006.

3 Michael H. Kater: *Doctors under Hitler*. Chapel Hill/London, The University of North Carolina Press, 1989. Deutsche Ausgabe: Ders.: *Ärzte als Hitlers Helfer*. Mit einem Geleitwort von Hans Mommsen, Hamburg/Wien, Europa Verlag, 2000 und München/Zürich: Piper, 2002, S. 10.

4 Alexander Mitscherlich, Fred Mielke (Hg.): *Medizin ohne Menschlichkeit*, 18. Auflage, Frankfurt/M.: Fischer Taschenbuchverlag, 2012, S. 15.

Die Frage nach den Gründen, weshalb so viele Mediziner der NS-Ideologie verfielen und ihr Folge leisteten, lässt sich nicht einfach beantworten, und eine Erforschung dieser Ursachen ist nicht das Ziel der vorliegenden Arbeit. Auch lässt sich die Frage nicht beantworten, wie viele von den etwa 500 rumäniendeutschen Ärzten⁵ in der Zeit von 1933 bis 1945 der NS-Ideologie nahestanden. Die Mitgliedschaft in der Deutschen Volksgruppe Rumäniens, der wichtigsten Organisationsform der Deutschen in Rumänien während der NS-Zeit, war mehr oder weniger Pflicht aller Rumäniendeutschen⁶, ist jedoch allein kein Beleg für die Zugehörigkeit in der NSDAP oder Indiz der Akzeptanz der NS-Ideologie.⁷

Bevor das Wirken siebenbürgisch-deutscher Ärzte, die in das Netz des Nationalsozialismus verstrickt waren, exemplarisch dargestellt wird, soll einiges über die historischen, soziologischen und psychologischen Faktoren, Gegebenheiten und Voraussetzungen vor der NS-Zeit in Rumänien vorausgeschickt werden, die das Weltbild der rumäniendeutschen Ärzte beeinflusst und die Vereinnahmung durch die NS-Ideologie mitbewirkt haben.⁸

Die Beschäftigung mit Rassen- und erbbiologischen Themen war in jenen Jahren eine „Modeangelegenheit“.⁹ Die Anfälligkeit für die NS-Ideologie war auch in Rumänien groß, und der Antisemitismus blühte ebenfalls, obwohl in den Zwanzigerjahren gerade unter siebenbürgisch-deutschen Ärzten auch liberale und weltoffene Tendenzen vorhanden waren.¹⁰ In rumänischen Ärztekreisen standen rassen- und erbbiologische Orientierungen gleichfalls im Vordergrund, so z. B. in der Sonderpublikation „*Buletinul eugenic și biopolitic*“ der Hermannstädter rumänischen Zeitschrift *Astra*, 1935¹¹.

Um die Mitte der dreißigerjahre begann auch in der deutschsprachigen Presse Rumäniens die Nazifizierung, die mit einer stetig zunehmenden Distanzierung der deutschen Volksgemeinschaft zu den Zigeunern und den Juden einherging. Der beginnende Antisemitismus widerspiegelte sich immer mehr im Alltagsleben, obwohl es noch wenig evidenten schriftlichen Antisemitismus gab.¹² Die antisemitische Propaganda der Deutschen Volks-

5 Walter Klein: Unser neues Mitgliederverzeichnis unter der Lupe des Statistikers. *Medizinische Zeitschrift* (fortan M. Z.), 12. Jg. (1938), Nr. 8, S. 205.

6 Michael Kroner: Deutsche Volksgruppe in Rumänien, in: Walter Myß (Hg.): *Lexikon der Siebenbürger Sachsen*, Thaur bei Innsbruck: Wort-und-Welt-Verlag, 1993, S. 102. Vgl. auch Johann Böhm: *Die Gleichschaltung der deutschen Volksgruppe in Rumänien und das „Dritte Reich“ 1941–1944*, Frankfurt am Main/Berlin/Bern: Peter Lang, 2003; Klaus Popa (Hg.): *Akten um die Deutsche Volksgruppe in Rumänien 1937–1945. Eine Auswahl*, Frankfurt am Main/Berlin/Bern: Peter Lang, 2005.

7 Harald Roth: *Kleine Geschichte Siebenbürgens*, Köln/Weimar/Wien: Hermann Böhlau, 1996, S. 133.

8 Hansgeorg von Killyen: Der Einfluss der Sexualwissenschaften auf das Weltbild der siebenbürgischen Ärzteschaft. *Siebenbürgische Semesterblätter*, 6. Jg. (1992), Heft 2, S. 161–168; H. v. Killyen: Zur Geschichte des siebenbürgisch-sächsischen Fürsorgewesens. *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde*, 8. Jg. (1985), Heft 2, S. 163–172, H. v. Killyen: Zur Geschichte des siebenbürgisch-deutschen Ärztevereinswesens. *Siebenbürgisches Archiv, Naturwissenschaftliche Forschungen über Siebenbürgen*, Band 4, Köln/Weimar/Wien: Böhlau, 1991, S. 28–64.

9 Johanna Bleker/Norbert Jachertz (Hg.): *Medizin im „Dritten Reich“*, Köln: Deutscher Ärzte-Verlag, 1993, S. 70. Hans Mommsen: *Zur Geschichte Deutschlands*, München: DVA, 2010, S. 33.

10 Hansgeorg v. Killyen: Der Einfluss der Sexualwissenschaften (a. a. O.). Zur Geschichte des siebenbürgisch-sächsischen Fürsorgewesens, *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde*, 8. Jg. (1985), Heft 2, S. 163–172.

11 Ohne Autor: Mitteilung, *MZ*, 12. Jg. (1938), Heft 4, S. 115; Ein ausgewiesener Kenner dieses Themas ist der aus der Maramuresch stammende Prof. Marius Turda, Direktor des Centre for Medical Humanities, Oxford Brookes. Siehe: Marius Turda: *The History of East-Central European Eugenics, 1900–1945*, London: Bloomsbury Academic, an imprint of Bloomsbury Publishing, Plc, 2015 und Marius Turda: *Eugenics and Nation in Early 20th Century Hungary (Science, Technology and Medicine in Modern History)*, Basingstoke [u. a.]: Palgrave Macmillan, 2014 sowie Marius Turda (Hg.): *Crafting Humans: From Genesis to Eugenics and Beyond*, Göttingen: V & R Unipress; Taipei: National Taiwan Univ. Press, 2013.

12 Egon Gundhart: Die Grenze des Kriminellen im Leben der Gleichgeschlechtlichen. Vortrag vor der Medizinischen Sektion des Siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften zu Hermannstadt am 11. April 1930, *MZ*, 4. Jg. (1930), Heft 4, S. 1–6; Hansgeorg von Killyen: Zur Geschichte der siebenb.-sächs. Kinderschutzbewegung, *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde*, 21. Jg. (1998), S. 26–32.

gruppe, z. B. der Aufruf des Volksgruppenleiters *Andreas Schmidt*, jüdische Läden zu boykottieren, wirkte nur sehr begrenzt.¹³

Großen Einfluss auf das Weltbild der deutschen Ärzte Siebenbürgens hatte die sog. „*Deutschkönnungsbewegung*“, deren jahrzehntelanger Wortführer *Heinrich Siegmund*, ein Mediascher Arzt, und *Alfred Csallner*, ein ev.-luth. Pfarrer in Stolzenburg und Kleinscheuern, waren.¹⁴ Siegmund veröffentlichte 1931 in Hermannstadt ein 241 Seiten starkes Buch mit dem suggestiven Titel *Deutschen-Dämmerung in Siebenbürgen (Verdrängung oder Vernichtung)*.¹⁵ Seine zahlreichen Publikationen und die Ideologie, die er damit verbreitete, offenbarten sich deutlich in Überschriften wie: „*Volkstod*“, „*Blut und Boden*“, „*Rassenreinheit*“, „*lebschaftlich*“ (statt biologisch) etc. Siegmund redigierte u. a. die *Zeitschrift für Volksgesundheit*, die von 1902 bis 1911 erschienen ist. Auch war er einer der Initiatoren der Fürsorgebewegung, die teilweise ebenfalls von diesem Trend geprägt war. Er verfasste 46 Arbeiten, die er teils in den vom ihm redigierten Zeitschriften, teils in anderen Medien veröffentlichte. Allein in der *Medizinischen Zeitschrift*, dem Organ der deutschen Ärzteschaft Rumäniens, erschienen aus seiner Feder 25 Artikel mit ähnlichem Charakter. In anderen Zeitschriften und Zeitungen publizierte er 101 Beiträge zur Rassenhygiene, zu „*Volkstod*“, Volkskörperforschung und Verdrängung des Deutschtums in seiner Heimat. Sein nationalsozialistisch geprägtes politisch-soziales Gedankengut war schon lange in der Öffentlichkeit Siebenbürgens präsent gewesen, bevor dieses aus Nazi-Deutschland nach Siebenbürgen überschwappte.¹⁶ Eine kleine Auswahl der Schriften Heinrich Siegmunds, die zumeist in der *MZ* erschienen:

1. Fünf Referate zum Alkoholismus, *MZ*, 1. Jg. (1927), Heft 2, S. 14–15. Acht Referate zum Thema Alkohol und TBC, *MZ*, 1. Jg. (1927), Heft 4, S. 6–7.
2. Die Einrichtungen des Fürsorgewesens der ev. Landeskirche AB in Rumänien, *MZ*, 2. Jg. (1928), Heft 4, S. 3–7.
3. Die Mitwirkung der Ärzte an der Schwindsuchtfürsorge, *MZ*, 3. Jg. (1929), Heft 6, S. 10–11.
4. Betrachtungen über die deutsch-sächsische Rassengesundheitspflege, *MZ*, 3. Jg. (1929), Heft 9, S. 6–10.
5. Die Mitarbeit der Ärzte an der ev. Fürsorgeweche, *MZ*, 4. Jg. (1930), Heft 4, S. 10–11.
6. Die Zukunft der Siebenbürger Sachsen. Eine geschichtsphilosophische Betrachtung, *MZ*, 5. Jg. (1931), Heft 12, S. 3.
7. Deutschkönnung in Siebenbürgen, Kronstadt 1932. Referat „Archiv f. Rassen- und Gesellschafts-Hygiene“, *MZ*, 6. Jg. (1932), Heft 5, S. 21–25.
8. Zum lebschaftlichen Ausbau der siebenbürgischen Siedungsgeschichte, *MZ*, 8. Jg. (1934), Heft 9, S. 20–23.

13 Paul Milata: *Zwischen Hitler, Stalin und Antonescu: Rumäniendeutsche in der Waffen-SS*, Berlin: Humboldt-Univ., Diss., 2005, Köln/Weimar/Wien: Böhlau, 2007, S. 89.

14 Ernst Wagner: Laudatio auf Alfred Csallner anlässlich der Verleihung des Siebenbürgischen Kulturpreises 1982, *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde*, 6. Jg. (1983), S. 125–128; Ernst Wagner: Heinrich Siegmund und die volksbiologische Forschung in der Zwischenkriegszeit, *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde*, 6. Jg. (1983), S. 177–186.

15 Heinrich Siegmund: *Deutschen-Dämmerung in Siebenbürgen (Verdrängung oder Vernichtung)*, Hermannstadt: Honterus-Buchdruck- und Verlagsanstalt, 1931.

16 Hans Kraus: Entwurf zur Schaffung einer H.-Siegmund-Stiftung zur Förderung wissenschaftlicher, medizinischer Arbeiten der deutschen Ärzte Rumäniens (zusammengestellt von H. Kraus), *MZ*, 11. Jg. (1937), S. 332–333.

9. Besprechung des Beitrags „Die Rationalisierung des Geschlechtslebens“ (Dt. Ärzteblatt, 1934), *MZ*, 8. Jg. (1934), Heft 10, S. 9–10.
10. Zur Klärung über die Ursachen der Kinderbeschränkung, *MZ*, 8. Jg. (1934), Heft 5, S. 21–23.
11. Die Zukunft des sächsischen Volkes, ein lebschaftlicher Ausblick, *MZ*, 9. Jg. (1935), Heft 6, S. 155–161.
12. Das Fürsorgewerk der ev. Landeskirche in Rumänien, *MZ*, 10. Jg. (1936), S. 338–345.

Alfred Csallner war zeitweise Leiter der Arbeitsstelle für Statistik, Bevölkerungspolitik und Sippenwesen im Deutschen Volksrat in Siebenbürgen. Er war ein engagierter Multiplikator völkisch-nationaler Ideologie und veröffentlichte seine Studie an über 811 siebenbürgisch-sächsischen Kindern und ihren Familien des Nösnergaus (Bistritzer Gegend) betreffend den Wohlstand, der Begabung und der Kinderzahl. Begriffe wie „Rassenpflege“ und „Vererbungspathologie“ sind darin häufig zu lesen.¹⁷

Eine Auswahl der Zeitschriftenbeiträge Alfred Csallners:

1. Zur gesellschaftsbiologischen Untersuchung unseres Ärztstandes (Aufruf zur Mitarbeit), *MZ*, 5. Jg. (1931), Heft 7, S. 21–22.
2. Ders.: Aufruf zu Rassenuntersuchungen, *MZ*, 5. Jg. (1931), Heft 7, S. 21.
3. Ders.: Der Bistritzer deutsche Akademikerstand, gesellschaftsbiologisch betrachtet. Aufbau, Volk, Rasse, Hermannstadt: Honterus-Buchdruckerei, 1934, S. 8.
4. Mer wolle bleiwen wat mer sen“ – Wirklich? (Wir wollen bleiben, was wir sind, siebenbürgisch-sächsischer Dialekt), Sonderabdruck aus *Aufbau*, 1. Jg. (1935), Heft 8/9, 2; Sibiu-Hermannstadt: Honterus-Buchdruckerei, 1935.
5. Die volksbiologische Lage der Siebenbürger Sachsen, *MZ*, 10. Jg. (1936), Nr. 10, S. 345–362.
6. Über Paarungssiebung unter den siebenbürgisch-sächsischen Bauern, *Verhandlungen und Mitteilungen des Siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften*, Jg. 1935/36, Hermannstadt, 1937, S. 84–105.
7. Zur Frage der Mischehen, *Volk und Heimat*, 1. Jg. (1937), 3–10.
8. Ein falscher Trost, Hermannstadt: Honterus-Buchdruckerei, 1937, Sonderabdruck aus *Volk und Heimat*, 1. Jg. (1937), S.
9. Die Mischehen in den siebenbürgisch-sächsischen Städten und Märkten, Teil I: *Auslanddeutsche Volksforschung*, 1 (1937), S. 225–255; Teil II: *Auslanddeutsche Volksforschung*, 2 (1938), 14–36; Teil III: *Auslanddeutsche Volksforschung*, 3 (1938), S. 227–260, in: *MZ* Hermannstadt: I. Teil: Sächsisch-Reen und Bistritz in 13. Jg. (1939), Heft 2, S. 41–54, und Heft 4, S. 70–88. Schäßburg, in 13. Jg. (1939), Heft 5, S. 136–158.
10. Vorehelich gezeugte eheliche Kinder in einigen Gemeinden des Schenker Kirchenbezirks, *Siebenbürgische Vierteljahresschrift*, 61. Jg. (1938), Heft 3 und 4, S. 175–184.
11. Die volksbiologische Forschung unter den Siebenbürger Sachsen und ihre Auswirkung auf das Leben dieser Volksgruppe, Beiträge zur Kenntnis des Deutschtums in Rumänien, Bd. 4, Leipzig: Hirzel, 1940, S. 113–120.

¹⁷ Wagner (1982), S. 125.

12. Die deutschen Siedlungen in Rumänien nach der Bestandsaufnahme vom 3. November 1940, Schriftreihe der deutschen Volksgruppe in Rumänien, Hermannstadt: Krafft & Drotleff, 1941, S. 64.

Die Unzufriedenheit unter den Deutschen Rumäniens und die Hinwendung zum NS-Gedankengut lassen sich teils aus der schlechten wirtschaftlichen und sozialen Lage in den Jahren nach dem Ersten Weltkrieg erklären. „*Mit dem systematischen Bruch seiner politischen Zusagen handelte sich Bukarest [gemeint ist die Regierung, d. V.] einen Vertrauensverlust bei den Deutschen ein. Dadurch ergab sich eine langsame Verarmung der Deutschen und eine politische Radikalisierung der Rechten ...*“¹⁸ Die für die Siebenbürger Sachsen oft nicht nachvollziehbare und chauvinistische Politik der neuen Bukarester rumänischen Administration war sichtbar im Einwirken auf das Schulwesen der Deutschen bis hin zur Drangsalierung der deutschen Ärzteschaft, weil diese in wenigen Fällen die rumänische Sprache nicht voll beherrschten und weil deren im Ausland erworbenen Doktordiplome infrage gestellt wurden. All das schürte Unzufriedenheit.¹⁹

Ein weiteres Instrument in der „Nazifizierung“ war die ideologische Unterminierung der Jugendbewegung, z. B. die „*Wandervogel-Organisationen*“ in Siebenbürgen, deren Initiator Alfred Bonfert gewesen war.²⁰

Die Deutsche Volksgruppe Rumäniens (DVR), gegründet 1939, beeinflusste von ihren ideologischen Zielen her das Weltbild der Ärzte ganz wesentlich, nicht zuletzt durch das *Amt für Volksgesundheit der DVR*, das durch die verordneten Rundschreiben die Ärzte merklich zu lenken versuchte. Genannt werden sollen hier zwei Texte dieser Art: 1. *Das Rundschreiben zur richtigen Ernährung gesunder Säuglinge* und 2. *Die Zusammenarbeit der Ärzteschaft mit der Landesfrauenführung*. Beide waren in der Hermannstädter *Medizinischen Zeitschrift* erschienen.²¹

Bei den siebenbürgisch-sächsischen Ärzten und ihren Organisationen hat spätestens 1942 die sog. „*Gleichschaltung*“ stattgefunden. Der nationalsozialistische Propaganda-Apparat betrieb die systematische Ausbreitung und Festigung seiner Ideologie, nicht zuletzt auch um auf dem Gebiet der Kultur und der Medien, um die Macht zu konsolidieren. Die von der DVR betriebene und auch die von Berlin aus indirekt angeordnete Angleichung ist erkennbar, z. B. durch die Umbenennung des 1912 gegründeten *Deutschen Ärztevereins* in *Bund deutscher Ärzte* und die Umbenennung der *Medizinische Zeitschrift* in *Der Arzt im Osten*.²² In einer Mitteilung in dieser Ärztezeitschrift vom Juli 1942 heißt es hierzu:²³ „*Dieses Heft der Zeitschrift ‚Der Arzt im Osten‘ erscheint verspätet, weil das Propaganda-Ministerium in Berlin die Bewilligung zur Namensänderung der Zeitschrift erst am 24. Juli 1942 erteilte.*“

18 Milata (2007), S. 23.

19 Angriffe auf deutsche Ärzte durch die rumänische Zeitschrift *Porunca vremii*; 14.04.1935 und „Lebensfragen des Ärztestandes“ siehe *MZ*, 9. Jg. (1935), Heft 5, S. 136–147. Zur Frage der Anerkennung ausländischer Diplome siehe *MZ*, 11. Jg. (1937), Heft 12, S. 410–411. Zum Thema Anerkennung deutscher Hochschulstudien und Doktordiplome in Rumänien siehe *MZ*, 14. Jg. (1940), Heft 8–9, S. 234.

20 Michael Kroner: Jugendbewegung, in: Walter Myß (Hg.): *Lexikon der Siebenbürger Sachsen*, Thaur bei Innsbruck: Wort-und-Welt-Verlag, 1993; S. 222.

21 Ohne Autor, *MZ*, 14. Jg. (1940), Heft 3, S. 15 und *MZ*, 14. Jg. (1940), Heft 6.

22 Die *Medizinische Zeitschrift. Fachblatt der deutschen Ärzte in Rumänien* (1933–1941) und unter dem Titel: *Der Arzt im Osten. Zeitschrift der deutschen Ärzteschaft in Rumänien* (1941–1944).

23 Michael Kroner: Antonescu-Diktatur und die nationalsozialistische Gleichschaltung der deutschen Volksgruppe 1940–1944, *Allgemeine Deutsche Zeitung für Rumänien*, 7. Jg. (1999), 06.11.1999; ohne Autor: Die Ordentliche Vollversammlung des Bundes der deutschen Ärzte in Rumänien am 17. März 1940, *MZ*, 14. Jg. (1940), Heft 5, S. 82–84.

Bewilligung aus Berlin für die Titeländerung einer Zeitschrift in Rumänien, wohlgermerkt! Die kritiklose Folgsamkeit für alles, was aus dem „Reich“ kam, und die starke „Deutschlandgläubigkeit“ waren auch in vielen anderen Bereichen zu erkennen. Die Deutsche Volksgruppe in Rumänien (DVR) mit Hauptsitz in Kronstadt und ihr *Amt für Volksgesundheit* empfahlen oder befahlen sogar den Ärzten, nur „Volksgenossen“, also Deutsche, medizinisch zu versorgen.²⁴ Einige Mediziner wurden nun auch in der Zeitschrift *Deutsche Forschung im Südosten*, die direkt der DVR unterstand, durch ihre Beiträge aktiv. In beiden Zeitschriften, also in *Der Arzt im Osten* und der eben genannten *Deutschen Forschung im Südosten*, aber auch in der Tages- und Wochenpresse erschienen immer häufiger Beiträge zum Thema Rassenforschung und Erbbiologie und dazu noch Artikel militärmedizinischen Inhaltes. Hierbei spielte die Auslandsabteilung der Reichsärztekammer als Schnittstelle zwischen rassenhygienischem Forschungsinteresse und volkstumpolitischer Intervention eine erhebliche Rolle.²⁵ Einige Beitragsbeispiele: *Rassenforschung und Volksgruppe*, *Rassenforschung in der Geschichte*, *Zur Frage der Fruchtbarkeitsauslese*, *Siebenbürgische Aufzeichnungen über Juden vor 100 Jahren*. Rein propagandistischen Charakter hatten auch die Beiträge in der Presse, die von Ärzten geschrieben wurden, z. B.: *Entjudung der Apotheken*²⁶ oder die Nachricht aus der Feder des Hermannstädter Arztes *Siegfried Ernst* mit folgendem Titel: *Die gesetzliche Regelung der Schwangerschaftsunterbrechung im Deutschen Reich*, in dem gesagt wird, dass das Erbgesundheitsgericht beschließen könne, ob Grund für Unfruchtbarkeit vorliege (die sog. eugenische Indikation). Ernst brachte auch eine weitere diesbezügliche Nachricht in die *Medizinische Zeitschrift* unter dem Titel *Aufgaben der Beratungsstellen für Erb- und Rassenpflege*²⁷.

Der manipulative Einfluss Berlins wird auch an einer Anzeige aus dem Jahr 1935 in der *Medizinischen Zeitschrift* sichtbar. Hier heißt es: „Die Berliner Akademie für ärztliche Fortbildung bietet einen *Kurs für Erbbiologie und Rassenpflege* an.“²⁸ Auch wurden des Öfteren Beiträge mit NS-Inhalten aus „reichsdeutschen“ Medien übernommen, mit Vorliebe Artikel des damaligen Leiters des Reichsgesundheitsamtes in Berlin und Vorsitzenden des Nationalsozialistischen Deutschen Ärztebundes *Leonardo Conti* (1900–1945) sowie Texte aus der Feder des Humangenetikers und Zwillingsforschers *Otmar Freiherr von Verschuer* (1896–1969). Conti führte das sog. T-4-Programm der Vernichtung von Menschen mit Erbkrankheiten in die deutsche Medizin ein, organisierte die Probe-Vergasungen in Brandenburg und führte im KZ Buchenwald u. a. Fleckfieberversuche durch.²⁹

Von Verschuer hatte 1927 seine Habilitationsschrift über Zwillinge geschrieben und war anschließend in der Abteilung Rassen-Anthropologie und menschliche Erblehre am Kaiser-Wilhelm-Institut in Berlin tätig. Er wurde bald einer der führenden Rassenhygieniker der NS-

24 Die gesundheitliche Bestandsaufnahme der Deutschen Volksgruppe in Rumänien, ihre Vorbereitung und Durchführung (aus dem Gesundheitswesen der Volksgruppe, organisatorische Hinweise zur Bestandsaufnahme durch SS-Röntgensturmbannführer Dr. Holfelder der deutschen Bevölkerung), in: *Der Arzt im Osten* (fortan AiO), 16. Jg. (1942), S. 5–6.

25 Maria Fiebrandt: *Auslese für die Siedlergesellschaft: Die Einbeziehung Volksdeutscher in die NS-Erbgesundheitspolitik im Kontext der Umsiedlungen (1939–1945)*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2015, S. 118–119, 191–201.

26 Ohne Autor: *Entjudung der Apotheken*, *AiO*, 15. Jg. (1941), Heft 12, S. 316; ohne Autor: *Der Arzt im Luftkrieg*, *AiO*, 17. Jg. (1943), Heft 11, S. 185–186.

27 Siegfried Ernst: *Die gesetzliche Regelung der Schwangerschaftsunterbrechung im Deutschen Reich*, *MZ*, 9. Jg. (1935), Heft 9, S. 285–286; ders.: *Aufgaben der Beratungsstellen für Erb- und Rassenpflege*, *MZ*, 9. Jg. (1935), Heft 10, S. 313–314.

28 Ohne Autor, *MZ*, 9. Jg. (1935), Heft 8, S. 22.

29 Leonardo Conti: *Leistungen deutscher Ärzte im Krieg; Einsatz der Reichsgesundheitsführung bei der Umsiedlung 1939–1941*, *AiO*, 15. Jg. (1941), Heft 8, S. 190–196.

Zeit. 1935 Er wechselte an das Institut für Erbbiologie und Rassenhygiene in Frankfurt am Main, wo er – 1936 zum Professor berufen – u. a. über die Lungentuberkulose bei Zwillingen forschte. Ab 1934 war er Herausgeber einer Publikation mit dem Titel *Der Erbarzt*, die als Beilage zum *Deutschen Ärzteblatt* erschien³⁰. Einer seiner Doktoranden in Frankfurt war *Joseph Mengele*, der berühmte KZ-Arzt von Auschwitz. Mengele promovierte 1938 bei von Verschuer mit dem Thema *Sippenuntersuchungen bei Patienten mit Lippen-, Kiefer- und Gaumenspalte*. Von Verschuer gehörte 1936 dem Beirat der Forschungsabteilung Judenfrage des Reichsinstitutes für Geschichte an. 1940 war er Mitglied der NSDAP. Danach wurde er nach Berlin berufen, wo er von 1942 bis 1948 Direktor des *Kaiser-Wilhelm-Institutes für Anthropologie, menschliche Erblehre und Eugenik* war. Mit Mitteln der Deutschen Forschungsgemeinschaft (DFG) und mit Unterstützung des Reichsgesundheitsführers Leonardo Conti setzte er seine in Frankfurt begonnene Tätigkeit fort. Nach dem Krieg wurde er überraschend bald rehabilitiert. 1947 war er Professor in Münster. Helfer bei seiner Rehabilitierung nach dem Zweiten Weltkrieg war u. a. die Evangelische Kirche Deutschlands. Von Verschuer hatte sich nämlich bereits 1934 der Bekennenden Kirche angeschlossen, einer Oppositionsbewegung gegen den Nationalsozialismus.³¹ Von Verschuer hatte gute Beziehungen zu den Ärzten in Siebenbürgen. Beim 10. Deutschen Ärztlichen Fortbildungskurs in Hermannstadt 1936 war er, zusammen mit Ferdinand Sauerbruch, mit drei Referaten Vortragender. Von Verschuer war gemeinsam mit seinem Lehrer und Vorgänger, dem bekannten Genetiker und Anthropologen *Prof. Eugen Fischer* (1874–1967), bereits 1928 in Rumänien mit einer Forschungsexpedition, die „die deutsche Minderheit anthropologisch untersucht hatte, um deren rassistische Eigenschaften festzustellen.“³² Am Beispiel von Verschuers lässt sich die schizophrene und oft widersprüchliche Haltung der Ärzte, auch jener in Siebenbürgen, gut veranschaulichen.

Eine hoch geehrte Persönlichkeit des Ärzteswesens in Deutschland mit engen Beziehungen zu Siebenbürgen war der renommierte Chirurg *Prof. Dr. med. Ferdinand Sauerbruch* (1875–1959). Aus seinem sehr vielfältigen und intensiven beruflichen Leben sei nur aufgeführt, dass er in Marburg, Leipzig und Jena studierte. Er wirkte als Arzt in Erfurt, Kassel, Breslau, Greifswald, Marburg, Zürich, München und Berlin, dort an der Charité und war der wohl einflussreichste und einer der bedeutendsten deutschen Chirurgen des 20. Jahrhunderts. Sauerbruch erfand den sog. „*eisernen Arm*“, auch als Sauerbruch-Prothese bekannt. Im Jahr 1923 behandelte er Hitlers verletzte Schulter und setzte sich des Öfteren für Hitler und seine Politik ein, wofür er 1935 von Göring zum Staatsrat ernannt wurde. 1937 unterstützte Sauerbruch einige Projekte der SS wie die Menschenversuche mit Senfgas im KZ Natzweiler-Struthof im Elsass. Auch wurde er zum Generalarzt der Wehrmacht befördert.³³

Umso überraschender ist seine kritische Haltung dem Nationalsozialismus gegenüber, z. B. 1937, als er die Öffentlichkeit vor Hitler warnte. Sauerbruch beurteilte den „Führer“ als „*Grenzfall zwischen Genie und Wahnsinn*“ und lehnte (zeitweise) die Euthanasie-Programme der NS-Administration ab.³⁴

30 Ernst Klee: Das Personenlexikon zum Dritten Reich. Hamburg: Nikol Verlagsgesellschaft, 2016, S. 639.

31 Kater (2002), S. 378. Bekannte Persönlichkeiten des politischen und wissenschaftlichen Lebens jener Jahre wie Eugen Gerstenmayer und Adolf Butenandt haben von Verschuers Berufung an die Universität Münster möglich gemacht.

32 Klee (2016), S. 639.

33 Wolfgang U. Eckart: *Ferdinand Sauerbruch – Meisterchirurg im politischen Sturm. Eine kompakte Biographie für Ärzte und Patienten*, Wiesbaden: Springer Fachmedien Wiesbaden, 2016, S. 26.

34 Ebenda und vgl. Klee (2016), S. 520.

Sauerbruch war dreimal Gast des Deutschen Ärztevereins in Siebenbürgen, und zwar bei den in Hermannstadt stattfindenden ärztlichen Fortbildungskursen. Als Direktor der Chirurgischen Universitätsklinik München kam er 1924 zum 2. Fortbildungskurs und ein Jahr darauf zum 3. Kurs nach Hermannstadt. Zwölf Jahre später, 1936, war er erneut Gast der siebenbürgischen Ärzte, und zwar beim 10. Jubiläumskurs des Deutschen Ärztevereins von Rumänien in Hermannstadt.³⁵

Moral- und Ethikverfall und siebenbürgisch-sächsische Ärzte der Nazi-Zeit

Der ungezügelter und von der Moral abgekoppelte Forschungsdrang einiger geltungssüchtiger und regimetreuer, gehorsam-verblendeter Nazi-Ärzte hat eine der größten Katastrophen des 20. Jahrhunderts bewirkt und auf den eigenen Berufsstand viel Schuld geladen, obwohl jeder Arzt nur zum Nutzen und nicht zum Schaden des Kranken handeln soll, heißt es im Eid des *Hippokrates*. Doch der NS-Staat kannte eine Medizin ohne Menschlichkeit. Mord, Folter, Zwangssterilisationen, Menschenversuche – unvorstellbares Grauen, das NS-Ärzte über ihre Opfer brachten. All die Tatsachen bestätigten vollkommen die Befürchtungen des Renaissance-Humanisten, Franziskaners und Arztes *François Rabelais*: „*Wissen ohne Gewissen ist der Seele Ruin.*“³⁶

Im Folgenden werden siebenbürgisch-deutsche Ärzte und ein Apotheker, die im Ausland im Sinne der NS-Ideologie gewirkt haben, vorgestellt. Die Auswahl ist exemplarisch und erhebt keinen Anspruch auf Vollständigkeit.³⁷

Erwin Jekelius wurde am 05.06.1905 in Hermannstadt geboren. Nach dem Studium der Medizin in Budapest und Wien wurde er Neurologe und Psychiater. Von 1931 bis 1936 arbeitete er an der Heilpädagogischen Station der Universitätskinderklinik in Wien. 1933 trat er der NSDAP bei. 1937 wurde er Amtsarzt und später Leiter der sog. Trinkerheilstätte „*Am Steinhof*“ zu Wien. 1940 erfuhr er seine Beförderung zum Leiter des Referates für Geistesranke und Psychopathen des Medizinischen Dienstes. Auch war er für die Suchtfürsorge zuständig. 1941 wechselte Jekelius an die Wiener Jugendfürsorgeanstalt „*Am Spiegelgrund*“, wo hauptsächlich psychisch geschädigte Jugendliche stationiert waren. Dort nahm er am Euthanasie-Programm durch Schlafmittel, Unterkühlung und Mangelernährung teil, das Teil des sog. T-4-Programms der NSDAP war. Schon ein Jahr davor beteiligte er sich an der Ausarbeitung des Gesetzes zur Sterbehilfe bei unheilbar Kranken.³⁸

Paula Hitler, die Schwester von Adolf Hitler lernte Jekelius kennen, als diese ihn bat, sich für die Rettung einer ihrer geistig behinderten Großcousine, die durch Vergasung getötet werden sollte, einzusetzen. Der Hermannstädter Arzt war erfolgreich, denn die Cousine wurde nicht hingerichtet. 1941 vertiefte sich die Beziehung zwischen Jekelius und Paula Hitler. Die beiden beschlossen sogar zu heiraten. Paula bat ihren Bruder um Genehmigung zur Heirat, jedoch lehnte Adolf den Wunsch ab. Paula musste eine Verpflichtung unterschreiben und die Verlobung mit Jekelius auflösen. In einer Nacht-und-Nebel-Aktion wurde Jekelius von der

35 Von Killyen (1985), S. 170 f.

36 Michel Cymes: *Hippokrates in der Hölle. Die Verbrechen der Nazi-Ärzte*, Darmstadt: Theiss, 2016.

37 Angeregt zur Zusammenstellung dieser Listen wurde der Autor Hansgeorg von Killyen durch die genannte Publikation Ernst Klees: *Das Personenlexikon zum Dritten Reich. Wer war was vor und nach 1945*. 2. Auflage, Lizenzausgabe, Hamburg: Nikol Verlagsgesellschaft, 2016.

38 Klee (2016), S. 286.

Gestapo verhaftet und von einem SS-Führer verhört. Er wurde genötigt, Wien zu verlassen, um „spezielle Aufgaben“ in Polen zu erfüllen. 1943 kehrte er wieder nach Wien zurück und wurde hier Chefarzt einer neurologischen Station im Krankenhaus Lainz im Wiener Bezirk Hietzing, der 1913 gegründeten ehemaligen Heilanstalt für „Gemüts- und Nervenranke“. Jekelius war hier zuständig für die Tötung von mehr als 4000 Behinderten. 1944 wurde er zum Frontdienst verpflichtet und diente in einem Kosakenregiment der Wehrmacht, bestehend aus ehemaligen russischen Kriegsgefangenen. 1945 geriet er in sowjetische Gefangenschaft, wo er an Blasenkrebs starb.³⁹ In einem Moskauer Archiv wurden im Sommer 2005 die Verhörprotokolle entdeckt, in denen Jekelius sich selbst und auch den ihm unterstellten Arzt *Heinrich Gross* schwer belastete:

„1941, nach dem Eintreffen von Dr. Gross begannen wir in unserer Klinik mit der Vernichtung der Kinder [...]. Mein Gehilfe Dr. Gross hatte einen praktischen Lehrgang zur Tötung von Kindern absolviert. Monatlich töteten wir zwischen 6 und 10 Kinder [...]. Dr. Gross arbeitete unter meiner Leitung. Nach der rectalen Gabe von Luminal in den Organismus des Kindes schief dieses sofort und befand sich über 20–24 Stunden in diesem Zustand. Anschließend trat zwangsläufig der Tod ein.“⁴⁰

In wenigen Fällen, so Jekelius, habe die Dosis nicht genügt, dann habe Dr. Gross „zur Erreichung des Zieles in Absprache mit ihm einen tödlichen Cocktail auf Morphiumbasis injiziert“.⁴¹ Zudem gestand Jekelius während der Verhöre, Tausende Patienten nach Aktenlage als Euthanasiefälle eingestuft zu haben. Diese Patienten seien danach getötet worden.⁴²

Fritz Klein wurde am 24.11.1888 im Burzenländer Marktflecken Zeiden (Feketehalom, Codlea) geboren. Er studierte Medizin in Budapest. Nach dem Ersten Weltkrieg wurde er Arzt beim rumänischen Militär. Im Mai 1943 wechselte er zur Waffen-SS, erhielt die Stelle eines KZ-Lagerarztes in Auschwitz und wurde Stellvertreter des bereits erwähnten und berüchtigten Dr. Joseph Mengele. In Auschwitz war Klein zuständig für die Frauen- und später die Zigeuner-Abteilung des Lagers. Er beteiligte sich zusammen mit Mengele an der Selektion der Lagerinsassen, u. a. an der Laderampe des KZ, und an den Experimenten an Kindern.⁴³ Im Kleins Umfeld wurde vom Mai 1944 bis Januar 1945 der in Breslau promovierte ungarisch-jüdische Gerichtsmediziner aus Szilágysomlyó (Șimleul Silvaniei) *Dr. Miklós Nyiszli* (1901–1956) von Mengele aus der Reihe der Häftlinge ausgewählt und zum Dienst als Obduzent abkommandiert. Auch eine weitere, aus Nord-Siebenbürgen stammende Lagerinsassin, die Gynäkologin *Gisella Perl* (1907–1988) aus Marmorosziget (Sighetul Marmăției), wurde für Forschungen an Embryos eingespannt.⁴⁴

Im Januar 1945 leitete Klein die sog. Todesmärsche der Häftlinge von Auschwitz nach Neuengamme und von dort nach Bergen-Belsen. Am 15. April 1945 befreiten britische Truppen das KZ Auschwitz. Fritz Klein wurde zusammen mit Wächtern, die nicht geflohen waren, verhaftet. Am 24.04.1945 entstand durch den britischen Sergeant *H. Oaks* ein

39 Michael Hubenstorf: *Biographisches Lexikon österreichischer Nazi-Ärzte*, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2013, S. 50.

40 Ders.: Kontinuität und Bruch in der Medizingeschichte. Medizin in Österreich 1938 bis 1955, in: Friedrich Stadler (Hg.): *Kontinuität und Bruch. 1938 – 1945 – 1955. Beiträge zur österreichischen Kultur- und Wissenschaftsgeschichte*, Neuauflage, 1. Auflage, Münster, Westf.: LIT, 2004, S. 299–334.

41 Hubenstorf (2013), S. 79.

42 Ders., (2016), S. 90.

43 Siehe Wikimedia Foundation Inc. (Hg): Miklós Nyiszli, online verfügbar unter https://de.wikipedia.org/wiki/Miklós_Nyiszli (Stand: 06.04.2018, abgerufen am 27.04.2018).

44 Gisella Perl: *I was a doctor in Auschwitz*, New York: Ayer Co Pub, 1948; Klee(2016), S. 484.

Foto, auf dem Fritz Klein, auf einem riesigen Leichenberg ehemaliger Lagerinsassen stehend, abgebildet ist.⁴⁵ Im sog. Belsen-Prozess (17. September bis 16. November 1945 in Lüneburg) wurde er verhört und als Kriegsverbrecher von einem britischen Militärgericht zum Tode verurteilt. Am 13. Dezember 1945 wurde er im Zuchthaus Hameln zusammen mit Josef Kramer, dem Lagerkommandanten von Bergen-Belsen, und weiteren elf Verurteilten gehängt.⁴⁶ Ausführliche Literatur über Fritz Klein und den genannten Prozess in Lüneburg ist vorhanden, beispielsweise die Protokolle der Gerichtsverhandlungen, in denen Fritz Kleins Aussagen festgehalten wurden. Auf die Frage „*Wie können Sie Ihr Verhalten mit Ihrem hippokratischen Eid als Arzt in Einklang bringen?*“ antwortete Klein als offensichtlich überzeugter Nazi:

„*Natürlich bin ich Arzt und möchte Leben erhalten. Aus Respekt vor dem menschlichen Leben würde ich einen entzündeten Blinddarm aus einem kranken Körper entfernen. Der Jude ist ein entzündeter Blinddarm im Körper der Menschheit.*“⁴⁷

Victor Capesius, am 07.02.1907 in Reußmarkt (Rüsz, Miercurea Sibiului) als Sohn eines Arztes geboren, studierte Pharmazie an der Universität Wien und promovierte 1933 zum Dr. pharm. 1940 wurde er zum rumänischen Heer einberufen. Dort leitete er eine Spitalsapotheke und nach zwei Jahren war er Major der rumänischen Armee. Im August 1943 wechselte auch er, wie die Mehrzahl seiner siebenbürgisch-sächsischen Einberufenen, zur Wehrmacht. Im Zentralsanitätslager der SS in Warschau ausgebildet, und ab 24.09.1943 war er Lagerapotheker im Konzentrationslager Dachau. Bei der Waffen-SS wurde er Obersturmbannführer und im Februar 1944 stellvertretender Leiter der SS-Apotheke im KZ Auschwitz. Nachdem der Leiter der Apotheke, Dr. Adolf Krömer, verstorben war, wurde Capesius diese Funktion übertragen. Nach der Lagerevakuierung erfolgte seine Versetzung ins KZ Mauthausen und später nach Sachsenhausen. Nach Kriegsende wurde er wieder als Apotheker berufstätig. 1950 eröffnete er in Göppingen die *Marktapotheke* und in Reutlingen einen Kosmetikladen. Erst 1959 wurde Dr. Victor Capesius von der Polizei festgenommen und im August 1965 vom Frankfurter Schwurgericht wegen „*Beihilfe zum mehrfachen gemeinschaftlichen Mord*“ zu neun Jahren Zuchthaus verurteilt, von denen er acht absitzen musste.⁴⁸ Eine gut dokumentierte, ausführliche und kritische Darlegung des Lebens und Wirkens des Apothekers Dr. Victor Capesius ist vom siebenbürgisch-sächsischen Schriftsteller Dieter Schlesak unter dem Titel *Capesius, der Auschwitzapotheker* veröffentlicht worden.⁴⁹

Ernst Klee, einer der bekanntesten Historiker und Chronisten der Ärztepersönlichkeiten im Dritten Reich, nennt auch weitere Namen von Ärzten aus Siebenbürgen und dem Banat, die in der NS-Zeit aktiv gewesen waren.⁵⁰ Der Vollständigkeit zuliebe nennen wir diese, ohne auf deren Leben und Wirken hier ausführlicher einzugehen.

45 Klee (2016), S. 314.

46 Klee (2016), S. 314.

47 John Cramer: *Belsen Trial. Der Lüneburger Prozess. Reihe Stiftung niedersächsische Gedenkstätten*, Göttingen: Wallstein-Verlag, 2011, Zitat nach Klee (2016), S. 314.

48 Marcus Zecha: Dr. Victor Capesius stand an der Bahnrampe von Auschwitz, Göppinger Kreisnachrichten. Neue Württembergische Zeitung, 21.01.2016, online verfügbar unter: http://www.swp.de/goepingen/lokales/_goepingen/dr-victor-capesius-stand-an-der-bahnrampe-von-auschwitz-11808710.html (Stand: 27.01.2016, abgerufen am 28.10.2016).

49 Dieter Schlesak: *Capesius, der Auschwitzapotheker*. Dienstverlag, Berlin, 2006; Siehe auch: Dieter Schlesak: *Capesius - aptekarz oświęcimski*. Egis, Kraków, 2009; Dieter Schlesak: *Capesius, az auschwitzti patikus*. Bookart, Csíkszereda, 2008. Neue Dokumente über Auschwitz. Frankfurter Rundschau, 22.3.2010, S. 20.

50 Klee (2016), S. 90.

Gerhard Kloos, geboren am 03.05.1906 in Sächsisch-Reen (Szászrégen, Reghin) als Sohn eines Gymnasiallehrers, beendete seine Schullaufbahn 1924 mit Abitur. Danach absolvierte er ein Studium der Humanmedizin an den Universitäten Graz, Innsbruck und Hamburg. An der Universität Hamburg war er als Hilfsassistent am Anatomischen Institut tätig und bestand 1930 das medizinische Staatsexamen. Sein Medizinalpraktikum absolvierte er an der Universitätsklinik Hamburg, wo er sich der Psychiatrie zuwandte und anschließend Psychiater wurde. Seit Juli 1933 war er NSDAP-Mitglied und Leiter der Thüringischen Landesheilanstalten in Stadroda. 1940 war Kloos Dozent an der Universität Jena und 1947 sogar an der Universität Kiel. Später arbeitete er als Arzt in Bad Pyrmont und Direktor des Landeskrankenhauses Göttingen. Er starb im Jahre 1988.⁵¹

Hans Molitoris (1874–1972) wurde in Meschen (Szászmuzsna, Mořna) in Siebenbürgen geboren und studierte nach dem Ende seiner Schullaufbahn von 1904 bis 1909 Medizin. Während seines Studiums in Innsbruck wurde er 1892 Mitglied der Burschenschaft *Germania*. Nach Studienende war er ab 1902 Assistent am gerichtsmedizinischen Institut der Universität Innsbruck, wurde dort 1903 zum Dr. med. promoviert und legte 1905 die Physikatprüfung ab. Anfang September 1919 folgte Molitoris dem Ruf auf den Lehrstuhl für gerichtliche Medizin an der Universität Erlangen zunächst als außerordentlicher Professor und ab 1922 als Ordinarius. Seit 1921 war er Präsident der Deutschen Gesellschaft für Gerichtliche Medizin. Molitoris war zur Zeit des Nationalsozialismus Mitglied der NSDAP und des NS-Lehrerbundes sowie Vertrauensmann der NSDAP an der Medizinischen Fakultät Erlangen. Im August 1939 wurde Molitoris emeritiert, führte jedoch seine Tätigkeiten als Hochschullehrer und Leiter des Instituts für gerichtliche Medizin an der Universität Erlangen bis zum Ende des Zweiten Weltkrieges weiter. 1945 wurde er in den Ruhestand versetzt. Auch sein Sohn, *Hans Albrecht Molitoris*, war langjähriger Dozentenbundführer an der Universität Erlangen und Gaudozentenbundführer im Gau Franken und galt als einflussreichster NSDAP-Funktionär an der Universität Erlangen.⁵²

Benno Orendi (1918–1948) gebürtiger Hermannstädter und studierte in Berlin Medizin. 1940 meldete er sich, noch als Student, zum Waffendienst und freiwillig zur Waffen-SS. 1941 nahm er am Feldzug gegen die Sowjetunion teil. Im Herbst 1942 konnte er sein Studium in Berlin mit Promotion (am 20. April 1944) und als Gynäkologe beenden. Vom 26. April bis 21. Dezember 1944 wurde er als Lagerarzt im KZ Ravensbrück ärztlich tätig. Dort leitete er die Frauenabteilung des größten Frauen-KZ Deutschlands. Vom 26. April bis 21. Dezember 1944 war Orendi in das Frauen-KZ Ravensbrück abgeordnet, dort sollte er als Lagerarzt den ersten Teil seiner Assistentenjahre unter Leitung von *Percy Treite* verbringen. Er soll an Menschen Experimente zur Regenerierung von Knochen, Muskeln und Nerven durchgeführt haben. Des Weiteren wurden an Lagerinsassen Versuche durchgeführt, bei denen die Opfer mit Bakterien infiziert und dann antibiotisch behandelt wurden. Im November 1944 war Orendi Offiziersanwärter. Nach dem Ende des Zweiten Weltkriegs wurde er verhaftet, 1947 im vierten Hamburger Ravensbrück-Prozess zum Tode verurteilt und im Zuchthaus Hameln am 17.09.1948 durch den Strang hingerichtet.⁵³

51 Klee (2016), S. 317; siehe noch: Wikimedia Foundation Inc.: Gerhard Kloos, online verfügbar unter https://de.wikipedia.org/wiki/Gerhard_Kloos (Stand: 16.09.2017, abgerufen am 28.10.2016).

52 Klee (2016), S. 414 und Wikimedia Foundation Inc. (Hg.): Hans Molitoris, online verfügbar unter https://de.wikipedia.org/wiki/Hans_Molitoris (Stand: 16.01.2015, abgerufen am 28.10.2016).

53 Claudia Taake: *Angeschuldigt: SS-Frauen vor Gericht*, Oldenburg: BIS-Verlag, 1998, S. 45.

Hans Wolff wurde 1908 in Hermannstadt geboren. Nach dem Medizinstudium und der Promotion zum Dr. med. 1932 in Graz wurde er Assistent in Marburg und 1934 in Würzburg, wo er sich 1940 habilitierte. Wolff wurde Oberarzt der Neurologischen Abteilung an der Universität Würzburg, wo er u. a. Serumreaktionen bei Patienten mit Multipler Sklerose erforschte. Seit 1939 war er SS-Angehöriger. Nach 1945 war er an verschiedenen Krankenhäusern und am Gesundheitsamt in Lübeck tätig. Am 10.12. 1951 ist er umhabilitiert worden, und zwar nach Kiel für Innere Medizin und Neurologie. 1956 wurde er zum Professor der Psychiatrie und Neurologie in Kiel und später nach Oldenburg berufen.⁵⁴

Sicherlich gab es unter den deutschen Ärzten Rumäniens auch nicht wenige, die dem Nationalsozialismus gegenüber nicht nur skeptisch und zurückhaltend, sondern auch kritisch und ablehnend gegenüberstanden. Exemplarisch seien hier nur zwei Siebenbürger Sachsen genannt, die die Ideologie des Nationalsozialismus verachteten: Der Kronstädter Chirurg *Wilhelm Depner* (1873–1950)⁵⁵ und der Zeidner Mediziner *Erwin Mathias Reimer* (1915–2000).⁵⁶ Eine Würdigung dieser rumäniendeutschen Arztpersönlichkeiten soll Gegenstand einer weiteren Veröffentlichung werden.

Schlussfolgerungen

Abschließend erscheint Katers Fazit zur Krise der Ärzte und der Medizin unter Hitler als äußerst zutreffend:

„Die Medizin machte in der positivistischen, ultranationalistischen Atmosphäre eine rasante Entwicklung durch, wobei sie oft von parallelen Fortschritten in Naturwissenschaften wie Chemie und Physik profitierte. Ihre Ziele wurden immer kühner: Es ging nicht mehr ausschließlich um die Verhinderung und Ausrottung menschlicher Krankheiten, sondern auch um die Verbesserung der menschlichen Spezies durch die genetische Wissenschaft und der Biophysik.“⁵⁷

Zu den ungeheuerlichen Verbrechen, die die Nazi-Ärzte verübt haben, ergänzt Kater: „Diese Verstöße gegen die Ethik genügten schon, um jeden nominellen Fortschritt aufzuheben, der vielleicht von dem Berufstand gemacht wurde, denn die Ethik ist höher zu bewerten als alle anderen Erwägungen.“⁵⁸

Aus den Ergebnissen der hier vorgestellten Recherchen geht hervor, dass Ärzte des Dritten Reiches und im Verbund mit ihnen einige, hier kurz vorgestellte rumäniendeutsche Ärzte in Euthanasie-Programmen des nationalsozialistischen Regimes involviert waren und

54 Siehe: Christian-Albrechts-Universität zu Kiel (Hg.): Hans Wolff, in: *Kieler Gelehrtenverzeichnis – Kieler Professorinnen und Professoren von 1919 bis 1965*, online verfügbar unter <http://www.gelehrtenverzeichnis.de/person/72a67bd3-9bcf-f690-a393-4d4c600bf10b?lang=de> (Stand: o. J., abgerufen am 28.10. 2016) und Wikimedia Foundation Inc. (Hg.): *Ravensbrück-Prozesse*, online verfügbar unter <https://de.wikipedia.org/wiki/Ravensbr%C3%BCck-Prozesse> (Stand: 29.09.2016, abgerufen am 28.10.2016).

55 Arnold Huttmann: Wilhelm Depner, in: Walter Myß (Hg.): *Lexikon der Siebenbürger Sachsen*, Thaur bei Innsbruck: Wort-und-Welt-Verlag, S. 98; Dieter Drottleff: Der Arzt und Politiker Dr. Wilhelm Depner (1873–1950), *Forschungen zur Volks und Landeskunde*, Heft 1, Hermannstadt: Rumänische Akademie, Institut für Gesellschaftlich-Humanistische Forschungen Hermannstadt, Sibiu, 1986, S. 92–97.

56 Georg Reimer: Die Deportation der Siebenbürger Sachsen vor 70 Jahren in den Donbass, in: Zeidner Gruß, 62. Jg. (2015), Heft 118, S. 34–36, online verfügbar unter http://zeiden.de/fileadmin/user_upload/PDF/ZG/zg118a.pdf (Stand: Pfingsten 2015, abgerufen am 27.04.2018).

57 Kater (2000), S. 365.

58 Kater (2000), S. 387–388.

als Wehrmachtsangehörige schwere Verbrechen an der Menschlichkeit begangen haben.⁵⁹ Sie waren an der „Orgie der verbrauchenden Forschung“ – wie Klee formuliert – beteiligt, wo „der absolute Zugriff auf lebende und auf werdende Menschen“ ungezügelt missbraucht wurde.⁶⁰ Sie haben nicht nur ihren eigenen hippokratischen Eid mit Füßen getreten, sondern die christliche Moral und die ärztliche Ethik über Bord geworfen.

Diesen unbequemen historischen bzw. medizinhistorischen Tatsachen müssen wir heute aufrecht in die Augen schauen. Sie sollten uns zur kritischen Haltung ermahnen und uns zur Auseinandersetzung mit diesem Thema sowie zu weiteren Recherchen anregen. Denn es tauchen zahlreiche weitere Fragen auf, die immer noch auf adäquate Antwort warten, z. B.: Waren siebenbürgisch-deutsche Ärzte statistisch gesehen im gleichen Maße an Euthanasie-Programmen beteiligt wie ihre „reichsdeutschen“ Kollegen? In welchem Maße waren auch rumänische und ungarische Ärzte Siebenbürgens in den Jahren 1933 bis 1945 mit der Ideologie und der Praxis der nationalsozialistisch geprägten Medizin in Berührung gekommen? Wer war für und wer gegen die NSDAP-Ideologie unter den Medizinern im ganzen Karpatenbogen? Die hier angesprochene Thematik hat offensichtlich auch heute, 73 Jahre nach dem Ende des Zweiten Weltkrieges, nichts an Aktualität und Brisanz eingebüßt.

HANSGEORG VON KILLYEN
biologist, medical historian
hakillyen@web.de

ROBERT OFFNER, MD
specialist for transfusion medicine
medical historian
r-offner@t-online.de

ÖSSZEFOGLALÁS

A két kiváló, erdélyi származású, régóta Németországban élő kutató az erdélyi szász orvosok és a nemzetiszocializmus kapcsolatait kísérli meg földeríteni. A náci ideológia és politika szervezett és spontán módon egyaránt utat talált a Harmadik Birodalmon kívül élő német közösségekhez is. Másfelől pedig, az orvostársadalom nem csupán Magyarországon és Németországban, hanem Erdélyben is igen fogékonyak bizonyult a náci eszmék iránt. Az orvosok meghökkentően nagy arányban vállaltak részt a náci nézetek propagálásában, sőt némelyek a különféle büntettek végrehajtásában is. Az erdélyi szász értelmiség ráadásul a 30-as években, a román nacionalizmus fenyegetésének hatására, pusztán önvédelemből is egyre nagyobb számban fordult reménykedve a Birodalom felé. Nem kevesen külföldi

⁵⁹ Die Verbrechen der Nazi-Ärzte stehen im 20. Jahrhundert gewiss nicht allein da. Ärztliches Fehlverhalten und Kriminalität politischer Motivation unter den Ärzten kamen auch woanders vor. Man denke nur an die Rolle sowjetischer Psychiater im Umgang mit Geisteskranken unter den Dissidenten des kommunistischen Regimes, an die Ärzte Japans bei medizinischen Experimenten während des Zweiten Weltkriegs und nicht zuletzt die unrühmliche Rolle der türkischen Ärzte während des Pogroms an den Armeniern im Jahr 1915.

⁶⁰ Klee (2016), S. 491.

egyetem-járásuk során került közvetlen kapcsolatba az NSDAP ideológiájával és többen nem tértek haza, hanem a Birodalom szolgálatába állva vállaltak kétes értékű orvosi szolgálatot.

A tanulmány név szerint, rövid életrajzokkal együtt említi azokat a prominens náci orvosokat, akiknek erdélyi szász kapcsolataik voltak, illetve azokat az erdélyi szász orvosokat, akik vezető szerepet játszottak vagy éppen gyilkosságokat és egyéb szörnyű bűncselekményeket is elkövettek a náciizmus idején. Különösen megdöbbentőek ezek az adatok akkor, ha meggondoljuk, hogy egy orvos számára a hasonló büntettek nem csupán az általános etikai, hanem a szakmai normák lábbal tiprását is jelentették. A cikk további kutatások elvégzésre sarkall, illetve kiindulópontjául is szolgál.

KÖZÉP- ÉS KELET EURÓPA GYÓGYSZERÉSZETE

KAPRONCZAY KÁROLY

Közép és Kelet-Európa gyógyszerészettörténete sok vonatkozásban eltér Európa más régióitól: a kora-középkori kolostori gyógyítási gyakorlatban szinte azonos folyamatok játszódtak le, függetlenül a nyugati és a keleti keresztény egyház különbözőségeitől. A bencés és az ortodox szerzetesrendek azonos szemléletet képviseltek a gyógyítás színterének kialakítása, a gyógyításhoz értő szakemberek képzésének vonatkozásában. Ahogy Salernóban, Montecassinóban vagy Montpellier-ben kialakultak azok az orvosi iskolák, ahonnan szakképzett szakemberek (orvosok) kerültek ki, úgy a keleti egyházaknál Bizánc, Kijev, Novgorod, Tver ortodox kolostorai töltötték be ezt a feladatot. Ezeket a képző intézeteket világi személyek is felkeresték, jelezve azt, hogy a gyógyítás művészete nemcsak egyházi tevékenység. A képzés és a gyógyítás folyamata kapcsolatban állt a gyógyszerészettel, kiváló gyógyszerek is pályára kerültek. A „világi életben” – a német városi jognak megfelelő városokban – a gyógyszerész tevékenysége számos vonatkozásban kapcsolódott a kereskedelmi élethez, de jelentős különbségek is megmutakoztak. A helyi orvos felügyelete alá tartozott a gyógyszerészképzés is.

Ettől a nyugat-európai képtől eltérő volt a szlávok lakta országok gyakorlata. Az orosz fejedelemségekben nyugati értelemben vett gyógyszerészeti csak a fejedelmi vagy nagyúri udvarokban szerveződött, az orosz városok szervezeti szempontból nem hasonlítottak a nyugat-európai, német típusú városokhoz. Itt a monostorokban-kolostorokban folyt a gyógyítás, a gyógyszerek készítése, más helyeken, településeken legfeljebb sebészek vagy gyógynövény árusok működtek. Tény, hogy a keleti rítusú monostorokban magas szintű – természetesen a kornak megfelelő - szakemberképzés történt. Szükséges megjegyezni, hogy az itt használt orvosi könyvek megegyeztek a nyugati szakképzésben előírtakkal, azzal a különbséggel, hogy az arab-görögből történt latin fordításokat ószláv nyelvre ültették át. Az előbb vázolt ószláv gyógyító kultúrát teljes egészében megsemmisítette a tatár-mongol uralom, közel kétszáz éves lemaradást eredményezve a nyugat-európai állapotokhoz képest. A balkáni népek vonatkozásában az oszmán török birodalom uralma újabb négyszáz éves leszakadást jelentett. A lemaradás nemcsak ipari, mezőgazdasági, gazdasági leszakadást okozott, de nem formálódott ki a városi polgárság sem, amely mindig a fejlődés előrevívó erejét jelentette. Csak példaként említjük, hogy a Baltikum térsége a 12. századtól a Kelet felé irányuló német törekvések kiinduló területe volt, gazdag német városok jöttek létre, teljesen azonos felépítésű, jellegű városi kultúrák alakultak ki. Ebben a térségben alapítják meg 1632-ben – II. Gusztáv Adolf svéd király – a tartui (korábbi nevén Dorpat) egyetemet, nem messze a 15. században alapított königsbergi egyetemétől.

Az elmondottakkal ellentétes volt a helyzet a tatár uralom alól éppen hogy felszabadult orosz fejedelemségekben, ahol teljes egészében hiányzott a polgárság, a városi kultúra, amely másutt meghatározó szerepet játszott a gyógyító tevékenység széles elterjedéséhez. Ezen a hatalmas területen a számottevő fejlődés a 17. századtól indult meg, amikor létrejött

az egységes moszkvai fejedelemség, elkezdődött az Európához való felzárkózás folyamata. A moszkvai fejedelemség orvos-gyógyászati ügyeinek intézését országos szinten először az 1620-ban életre hívott *Gyógyszerészeti Hivatal* kapta feladatul. Ez a hatóság rendelkezett a cári patikával, a fejedelem udvarában működő világi gyógyító személyek személyes és szakmai ügyeivel. Az elnevezés talán félreérthető, hiszen a hivatal vezetőjének lett kötelessége a cár személyes orvosainak kiválasztása, a moszkvai városi kórház tevékenységének felügyelete, és - természetesen - az udvari gyógyszerészeti működtetése. A hivatal rendelkezett a cári udvar minden világi gyógyító szakembere felett, kiválasztotta az udvar orvosait és sebészeit, gondoskodott zavartalan életükről. Másfelől az egész fejedelemség orvosi-ellátási ügyeivel is foglalkozott, a szakmai személyzetnek előírásokat fogalmazott meg. Az 1631-ből megmaradt személyzeti összeírás szerinti létszám: két egyetemet végzett orvos, öt vizsgázott sebész, egy gyógyszerész, egy szemorvos, két ápoló szerzetesnő és egy bába. A gyógyszerész neve *Andrej Ivanov* okleveles gyógyszerész. A hivatal vezetője *Arthur Dee* (1579-1651) angol orvos volt, akit a cár személyesen hívott meg, és vele kezdődött meg a nagy létszámú külföldi orvos behívása Oroszországba. A „gyógyszerészeti hivatal” közvetlen udvari tevékenysége a 17. közepére országos feladatkörre bővült. Itt adták ki az országos rendelkezéseket, a fejedelmi kinevezéseket, feladatuk lett az egyes településekről, a járványügyi és személyzeti adatok bekérése, illetve szakemberek toborzása. Ugyancsak ez a hivatal közvetítette a polgári szakembereket a hadsereg és a világi hatóságok felé. 1681-ben már 80 munkatárssal rendelkezett, köztük négy okleveles gyógyszerésszel és 3 „gyógyszerkészítő vegyésszel”. 1654-ben megnyílt Moszkvában az *Orvosi Iskola*, amelynek feladata sebészek és gyógyszerészek képzése lett. A tanulmányok időtartamát kezdetben három, majd négy év képzési időben állapították meg. Az *Orvosi Iskola* főleg a hadsereg részére képzett szakembereket, lehetőleg nagyobb létszámban, mivel a külföldi szakemberek meghívása, illetve az oroszok külföldi tanulmánya hosszadalmas és költséges folyamatnak bizonyult. Nagyobb számban kívántak gyógyszerészeket is képezni, annál inkább, mivel az orosz gyógyszerészeti gyakorlatban nem létezett a nyugati mintához hasonló „céhes jellegű” oktatás. Éppen ezért a szakképzést az *Orvosi Iskolától* várták és ez a forma vált később általánossá az orosz gyógyszerészképzésben. *Alekszej cár* 1672-ben két, ezer-ezer ágyas katonai kórház felépítését rendelte el, 1682-ben *Fjodor cár* pedig ezek fenntartására külön adót vetett ki Moszkva lakosságára. *Fjodor cár* (1676-1682) a *Gyógyszerészeti Hivatal* nevet *Orvosi Kancelláriára* változtatta, új épületbe helyezte – az immár háromezer ágyra felfejlesztett – moszkvai katonai kórházat, amelyet egyben az orvosképzés központjává is tett. A képzésben szinte csak német orvosok vettek részt, hosszú időre meghatározva az orosz orvostudomány „német arculatát”. *Fjodor cár* volt az az orosz uralkodó, aki nagy hangsúlyt fektetett a gyógyszerészetek alapítására. Az a kísérlete kudarcot vallott, hogy nagyobb létszámban hívjon be német gyógyszerészeket, és telepítse le őket az orosz városokba, ezzel legfeljebb a hadsereg vonatkozásában ért el eredményeket. Viszont polgári patikákra szükség volt, legalább a kormányzósági székhelyeken, ahol az egészségügyi hatóságoknak is a székhelyei voltak. Az első moszkvai patikát 1581-ben nyitották meg, tulajdonosa *Robert Jakob* angol gyógyszerész volt, majd a család leszármazottai több nemzedéken át. A család 1672-ben cári rendeltre megnyitotta második patikáját Moszkvában. Ennek vezetőjévé *Danyilo Godovikovot*, vegyészévé *Tihon Akanyint* nevezték ki, valamint a két segédet is megnevezték. Ők a moszkvai *Orvosi Iskola* gyógyszerészeti karán szerezték oklevelüket. A cári rendelet szerint a gyógyszerészeti kar köteles volt minden betérőt kiszolgálni, a gyógy-

szerek árát a *Gyógyszerészeti Hivatal* állapította meg, a gyógyszerértár legfőbb megrendelője a hadsereg lett.

Lényegében ez adta az ötletet a cárnak, hogy minden várost gyógyszerértár alapításra ösztönözzön, az esetek többségében a cári udvar fedezte az alapítással járó összegeket, nevezte ki a gyógyszerészeket, akkor már a saját *Orvosi Iskolában* oklevelet szerzett orosz gyógyszerészek közül. *I. Péter cár* rendelte el 1701-ben az orosz városoknak, hogy kötelesek – büntetés terhe mellett – patikát alapítani és üzemeltetni. 1721-ben már – a hivatalos adatok szerint - 2972 orosz gyógyszerértár működött, amelynek tulajdonosa az állam, illetve a város volt, alkalmazott gyógyszerészei állami alkalmazottnak minősültek, a gyógyszerárakat az állam határozta meg. A közel háromezer gyógyszerértár – tekintve az Orosz Cárság hatalmas területét, csekélynek bizonyult, sok helyőrségi kórházat és gyógyszerértárt hatalmaztak fel a polgári lakosok ellátására. Az első orosz gyógyszerészeti rendtartást 1654-ben adta ki a *Gyógyszerészeti Hivatal*, amit 1670-ben és 1680-ban megújítottak. Az utasítást *Tihon Ananyin*, a moszkvai *Orvosi Iskola* analitikai kémia tanára szerkesztette, aki végzett gyógyszerészként a *Gyógyszerészeti Hivatal* tanácsosa is volt. Nevéhez fűződik a rendtartás elkészítése, valamint az összes orosz patika számára összeállított kötelező gyógyszerjegyzék. Ez mindazokat a gyógyszereket sorolta fel, amelyek készítését a *Hivatal* engedélyezte, mellékelte hozzá egy árszabást is.

Az orosz gyógyszerészet a 17. század elején kettős arculatot mutatott: egyfelől az állam alapította a gyógyszerértárat, ugyanakkor maga az állam ösztönözte a magángyógyszerértárak létesítését. Az utóbbi törekvés elsődlegesen a nagyvárosokban (Moszkva, Kijev, Szentpétervár, stb.) járt kisebb-nagyobb eredménnyel, főként az országba behívott német, francia és angol gyógyszerészek révén. Az Orosz Birodalom nagyobb részében inkább az állami gyógyszerértárak voltak jellemzőek. Talán ennek is köszönhető, hogy a gyógyszerészképzés állami feladattá vált. Az *I. Péter cár* által alapított öt Orvosi Iskola (Kijev, Csernigov, Perejaszláv, Belgorod, Tverd) valamint Kronstadt mindegyike rendelkezett gyógyszerészeti karral, ahol a négyéves képzést külföldről meghívott tanárok (zömében porosz, német, holland, angol és francia) szakemberek biztosították, kiváló német, angol és francia tankönyvek orosz fordításából oktattak. Ez a rendszer jól képzett szakembereket adott a gyógyszerértári gyakorlatnak. Évente 70-80 gyógyszerész végzett főiskolánként, nagyobb létszámban az 1754-ben alapított moszkvai egyetem adott oklevelet.

A gyógyszerértárak ellenőrzését a helyi igazgatási (kormányzósági, városi) hivatal orvosi osztályán végezték, ez a részleg továbbította az állami rendelkezéseket a gyógyszerértárak felé, illetve megadott szempontok szerint félévenként teljes szakmai ellenőrzést végzett. A képzési rendszeren 1792-1793-ban annyi módosítást hajtottak végre, hogy az állami patikában működő okleveles gyógyszerészeknél is lehetett gyógyszerészjelöltnek jelentkezni, akik egy éves gyakornoki munka után a jelöltet gyógyszerészeti tanulmányokra ajánlhatták.

Az *Orvosi Kancellária* (a Gyógyszerészeti Hivatal jogutód szervezete) a 18. század második felében, elsősorban a magyar *Péken Keresztély* jóvoltából, sorra adta ki az európai elvek szerint szerkesztett gyógyszerkönyveket. Így látott nyomdai napvilágot 1765-ben és 1779-ben a *Katonai Tábori Gyógyszerkönyv*, 1783-ban a *Tengerészeti Gyógyszerkönyv*, 1778-ban a *Pharmacopoea Russica*-t, amelyet 1782-ben bővített változatban, két kötetben újból megjelentettek. Az orosz Pharmacopoeával kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy orosz - és latin nyelvűek voltak, szerkesztésük meghatározója a kémiai szemlélet. Mindegyik alcímében

szerepelt az „országos” kifejezés, hiszen a helyi orvosi hivataloknak jogukban állt ezen kívül olyan gyógyszerjegyzéket is kiadni, amelyben helyi alapanyagból készített gyógyhatású szereket ajánlhattak. Érdeemes megjegyeznünk, hogy az általános és szakgyógyszerkönyvek megjelenésével egyidőben – éppen az említett Péken Keresztély szervezésében és összeállításában – sorra jelentek meg a népszerűsítő irodalom körébe tartozó „házi-patika” tematikájú kiadványok, amelyek a mindennapi életben használatos egyszerű szereket sorolták fel. A 19. század elején a kazanyi (1805), majd a harkovi és a kijevi egyetemek újabb katonai orvosi iskoláinak megalapítása után az orosz gyógyszerészképzés területileg növekedett. Szervezetté vált a gyógyszerész társadalom, amelynek jele a helyi gyógyszerészeti társaságok létrehozása, a továbbképző és tudományos jellegű gyógyszerészeti szaklapok megjelenése. Az utóbbiak főleg egyetemi városokban vagy közigazgatási központokban láttak nyomdai napvilágot.

Az orosz gyógyszerészet működési szerkezete sok vonatkozásban hasonlított az európai struktúrához, bár mindig sajátos felépítmény maradt az oktatás, a rendszer működtetése vonatkozásaiban.

A lengyel gyógyszerési kultúra

A lengyelek a gyógyszerészeti alapítások, gyógyszerészképzés, ellenőrzés, stb. viszonylatában – egészen a 17. század elejéig az európai példákkal azonos utakon jártak, csak a 18. század folyamán – a lengyel állam felbomlásának időszakában – vált a rendszer három részre. Az önálló lengyel királyság közel hat évszázadában a gyógyszerházakat a városi környezet, a királyi vagy egyházi akarat teremtette meg, azonos formában és feltételek mellett folyt a gyógyszerészképzés is, azzal az előnnyel, hogy az 1364-ben alapított krakkói egyetem orvosi karán a 15. század elejétől (1430-tól) gyógyszermesterei oklevelet is lehetett nyerni.

A lengyel bencés, és ciszterci monostorokban folyt orvos- és gyógyszerészképzés, amely a szerzetesrendek kórházaiba, patikáiba képzett gyakorló szakembereket, azonban ez a forma a krakkói egyetem megalapításával jelentőségét veszítette. Az első hiteles lengyel gyógyszerészeti alapítás 1278-ban Krakkóban történt, amikor *Leszek Czarny* lengyel király engedélyt adott *Lengyel Miklós (Mikolaj z Polski)* udvari orvosnak gyógyszerek készítésére és árusítására. Az *Ad Aethiopes* elnevezésű gyógyszerészeti néhány lépésre volt a „Posztókereskedők csarnokától”. A lengyel gyógyszerészeti alapítási gyakorlatban fontos szerepet játszottak a püspökségek, főleg a királyi hatalom meggyengülésének időszakában, amikor egyes tartományok – az uralkodó család különböző tagjainak fennhatósága alatt – szinte önálló életet éltek. Ekkor a jogalkotók a püspökségek lettek, illetve az egyes városok magisztrátusa, amely felügyelte és irányította a városok életét. A lengyel gyógyszerészeti szakmai munkája, szakmai követelményei és ellenőrzése azonos volt a német-római császárságban bevezetett rendszerhez. A gyógyszerészet vonatkozásában nagy jelentőséggel bírt a krakkói egyetem orvosi karának a megerősödése, amely nemcsak a legmagasabb szintű gyógyszerészeti képzés megteremtését biztosította, de 1578-tól - *Báthory István* lengyel király rendelete értelmében - a patika tulajdonjoga az egyetemen megszerezhető gyógyszerészmesterei oklevélhez kötődött. Ugyancsak elrendelte, hogy a gyógyszerházakat a városi orvosok felügyeljék, illetve az egyetem orvosi karának javaslatára az udvari orvos jelöljön ki felügyelő orvost. Báthory István ugyan nem sikerült megreformálni a krakkói egyetemet, felszámolni a vallási ellentétet, de a jezsuiták letelepítésével megalapította az orvosi karral is rendelkező vilnai egye-

temet (1579). Több helyen (Gdanskban, Zamoscban, stb.) olyan gimnáziumot (Akadémiát) alapított, ahol seborvosokat és gyógyszerészeket is képeztek a katonai és polgári egészségügy számára, de doktori oklevelet nem adhattak ki. A gyógyszerészcéhek hagyományos úton képezték a gyógyszerészeket, míg a két egyetem orvosi kara, illetve a jezsuita gimnáziumok biztosították a legmagasabb képesítést. A tenger mellékén – így Gdanskban –, továbbá a dél-lengyel városokban különösen magas színvonalú gyógyszertárak működtek, a lengyel nyomdák több orvos-botanikai könyvet, atlaszokat adtak ki.

Lengyelország általános hanyatlásával párhuzamosan a 17. századtól változott a lengyel területek lakosságának egészségi állapota: hatalmas járványok pusztítottak, a városok önmagukat kötelezték orvostartásra, ispotályok fenntartására, ami természetesen mindig a polgárok anyagi lehetőségétől függött. A gyógyszertár alapítása egyéni akaratától függött, a város csak támogatni tudta a patika létesítését és fenntartását. Az orvos tartás jelentett gyakran gondot, mert nehezen lehetett ilyen magas végzettséggel rendelkezőt szerződtetni. Sebészt alkalmaztak, a betegházakat vagy vállalkozókra, de leginkább a szerzetesrendekre bízta. Éppen a 17. század legelején – *Vasa Zsigmond* lengyel király akaratából és támogatásával – telepedett le lengyel földön az irgalmas beteápoló rend, amely nemcsak kórházakat, de nagyobb számban patikákat alapított és működtetett. Ugyanezen az úton járt a jezsuita rend, az iskolaalapítások mellett kiválóan működő gyógyszertárakat is alapított. 1724-ben a krakkói egyetemen szigorították – más európai egyetemekhez hasonlóan – a tanrendet, új vizsgarendet vezettek be, megállapították a vizsgák egymásra épülő sorrendjét, bevezették az időkeretek által meghatározott tanévet, megszüntették azt a gyakorlatot, hogy megfelelő igazolások bemutatása után akárki csak a vizsgákat tegye le az egyetemen. Ezek az előírások vonatkoztak a gyógyszerészekre is, akiknek a megfelelő tantárgyak lehallgatása után vált lehetségessé a gyógyszerészmesteri oklevél megszerzése. Ezekben az években szerveződött meg Varsóban a *Sebészeti Akadémia*, amely hároméves tanfolyamokon képezett sebészeket, egyéves tanulmányok után gyógyszerészeket is. Az is véglegessé vált, hogy Gdansk a protestánsok, Krakkó, Vilnó és Varsó a katolikusok képzőhelyévé vált. Mindezt *IV. Ulászló* lengyel király 1754-es rendelete egészítette ki, amikor a zamojski gimnáziumot is hasonló jogokkal ruházta fel.

1795 tragikus dátum Lengyelország történetében: a három szomszédos hatalom – Poroszország, Oroszország és Ausztria-Magyarország - végleg felosztotta a lengyel királyság területét, a három országrész mindegyike egymástól eltérő államszervezetbe került, ahol az adott ország közigazgatásába kellett integrálódni. A porosz rendszer kevés teret engedett a nemzeti jellegnek és törekvéseknek, kezdettől fogva a németesítő politikát követte. Az orvosellátás a lakosság lélekszámához igazodott, hasonlóan a kórházi és gyógyszertári rendszert is így alakították ki. E terület szellemi központja Poznan és Toruń lett, itt képezték az orvosokat és gyógyszerészeket, természetesen német nyelven. A gyógyszertárak működtetése igazodott a német követelményekhez, a felügyelet is a német előírásoknak felelt meg.

Ettől eltérő viszonyok alakultak ki az Ausztriához csatolt lengyel területeken, Galíciában, ahol ugyan megmaradt a közigazgatás lengyel nyelven, a magyarországihoz hasonló Helytartóságot szerveztek, az egészségügyi osztály igazgatta és felügyelte az orvos-gyógyszerész ügyeket. Ez utóbbihoz 16 gyógyszertár tartozott, az egészet az osztrák birodalmi egészségügyi törvény szerint szervezték meg. Krakkó ellensúlyozására Lembergben egyetemet alapítottak, bár ezzel nem tudták megtörni a krakkói egyetem vonzerejét, amely továbbra is a lengyel szellemiség központja és az európai orvosképzés kiemelkedő helye maradt. A gyógyszer-

részképzés vonatkozásában fontos, hogy az egyetemi gyógyszerészeti intézet – szinte önálló kari jelleggel – irányította a három, illetve négy éves gyógyszerészképzést. A hároméves képzésre csak azok nyerhettek felvételt, akik korábban érettségi vizsgát tettek (1881), míg az érettségivel nem rendelkezők négyéves tanulmányra lettek kötelezve. Egyébként utólag is lehetett tenni az érettségi vizsgát.

A lengyel területi felosztásból Oroszország 62 %-ot kapott, a lakosság 45 %-a került orosz uralom alá. Itt a megszállás két időszakra tagolódott: 1831-ig, a felkelésig, részleges autonómiával rendelkeztek, majd azután teljesen betagozódtak az orosz közigazgatásba. Nevében megmaradt lengyel királyságnak, de a cár töltötte be a legnagyobb közméltóságot és az egyik testvére lett a helytartó. Önálló kormányval, lengyel nyelvű közigazgatással, iskolarendszerrel rendelkeztek, sőt saját pénznemük is volt. A reformkor legelején a magyar reformnemzedék ilyen státust kívánt elnyerni Béctől.

Orosz uralom alá került az 1781-ben megreformált vilnai egyetem orvosképzése, amely az adott körülmények között kiváló orvosképző intézmény volt. Az egyetemen gyógyszerészképzés is volt, évente 10-15 hallgató kapott oklevelet. 1817-ben visszaminősítették *Orvos- Sebészi Akadémiának*, népszerűsége azonban ezzel sem csökkent. 1917-ben a cári közoktatásügyi minisztérium úgy döntött, hogy még a franciák által életre hívott Lengyel Nagyhercegség alatt alapított varsói egyetemet *Sándor Császári Egyetem* néven újjászervezik, orvosi karának alapját a varsói helyőrség központi katonai kórházában szervezett *Orvos- Sebészeti Iskola* adta. Az átszervezett egyetemi orvosi karon belül 36 intézet, köztük a gyógyszerészeti intézet is működött, ahol az 1831. évi bezárásig (Kijevbe helyezték át az egyetemet) 32 gyógyszerész kapott oklevelet. Emellett szükség volt alacsonyabb szintű képzésre is, így az egyetem épületeiben *Sebészi Főiskola* és külön *Gyógyszerészeti Főiskola* működött, amelyeket 1857-ben egyesítettek *Orvos- Sebészi Akadémiává*, 1869-ben pedig egyetemi karrá nyilvánították. A három lengyel országrészben folyó gyógyszerészképzés az adott birodalom egyetemi oktatási rendszeréhez igazodott. Ezek közül a varsói és vilnai egyetemi, valamint a katonai orvos akadémiák gyógyszerészképzése különült el, mert önálló kari jelleggel rendelkeztek.

Varsó a lengyel szellemi élet második központja lett. Különböző tudományos társaságok alakultak, köztük a *Lengyel Természetbarátok Társasága* (1819), a *Lengyel Orvosi Társaság* (1837), utóbbi könyvtárat, levéltárat és önálló folyóiratot alapított. 1841-ben megalakult a *Lengyel Gyógyszerészeti Társaság*, amely igyekezett összefogni az orosz-lengyel területen élő gyógyszerészeket. E különös korszak másik jellemzője, hogy az orvos-gyógyszerészeti szakterületen – mindhárom országrészben – megalakultak az egymástól független szakmai társaságok, szinte azonos nevű folyóiratokat, kiadványokat alapítottak, csak a 19. század utolsó évtizedeiben keresték a lehetőséget, hogy ezeket egyesítsék. Összehangoló erő az 1813-ban alapított *Lengyel Tudományok Akadémiája* volt Krakkóban,

1809-ben Varsóban adták ki a *Pharmacopoea Polonia*-t, az első lengyel gyógyszerkönyvet, amelynek előzménye az 1794-ben Krakkóban kiadott *Katonai /tábori/ Gyógyszerkönyv*. Az első lengyel farmakopea későbbi kiadásait már Krakkóban szerkesztették, bár a galíciai részen az osztrák gyógyszerkönyv használata volt kötelező.

Az első világháború utáni békeszerződésekkel újjáalakult a lengyel állam, a kijelölt határok között megkezdődött az ország egyesítése. Nemcsak egységes közigazgatást, igazságszolgáltatást, iskolaügyet, gazdaságot és pénzügyi politikát kellett szervezni, hanem egész-

ségügyet is. Ez három közegészségügyi rendszerből formálódott ki: a régi osztrák és porosz rendszer nagyban hasonlított egymásra, az orosz birodalom közegészségügye – bár annak idején a porosz rendszert vette alapul – eltért a másik két területtől. Vonatkozott ez az orvos- és gyógyszerészképzésre is. Mindezeket az 1921-ben elfogadott közegészségügyi törvény tükrözte, amelynél a sok hasonlóságot mutató német törvényt vették alapul, de beemelték a galíciai és az orosz-lengyel rendszerből is a jónak ítélt elemeket. Ez megmutatkozott a betegbiztosítási rendszeren is. Az orvosképzés hat orvosi karon folyt, ahol intézeti rendszerben történt a gyógyszerész-, és a fogorvosképzés, a hadseregnek saját orvosi kara volt a varsói egyetemen belül. Ennek a karnak a létesítésével megszűntek az orosz-lengyel területen működött seborvosi akadémiák. A rendszer kialakításában hatalmas szerepet játszott az Amerikai Egyesült Államokban élő mintegy 10 millió lengyel, akik jelentős anyagi segítséget nyújtottak az intézményi rendszer felépítésében, az ifjú orvos- és gyógyszerésznemzedék amerikai továbbképzésében. Az 1921. évi lengyel közegészségügyi törvény értelmében a gyógyszertár alapítás a belügyminisztérium engedélyéhez kötődött, a területi közegészségügyi hatóságok ellenőrizték a gyógyszertárakat, az egyetemi gyógyszerészképzést érettségizéshez kötötték, a gyógyszertárban működő asszisztensek kiképzéséről a területi közegészségügyi hatóság gondoskodott.

1938-ban a lengyel orvosi karokra 4017 medikus iratkozott be, ezek között a 974 nő az összes hallgatók számának 23 %-át jelentette. Ugyanebben az évben a lengyel orvosi karokon 1185 gyógyszerészhallgatót regisztráltak, ebből 625 volt a női hallgató (52,8 %). Szükség volt jelentős számú gyógyszerész kiképzésére, mivel az 1921. évi törvény a gyógyszertár tulajdonjogát egyetemi oklevélhez kötötte.

A második világháború éveiben a lengyel tulajdonú gyógyszertárak többsége idegen kézbe került, a gyógyszerészképzés is megszűnt, illetve a „földalatti egyetemen” – igen szűk létszámban és keretek között – sikerült túlélni a pusztító háborút. 1945 után a szovjet típusú rendszerben a gyógyszertárak, gyógyszer-kereskedelmi vállalkozások állami tulajdonba kerültek, ennek megfelelő igazgatási és működtetési formák alakultak. Sokban hasonlítottak a magyar rendszerhez, ami a gyógyszerészképzést is hasonlóvá tette. Az egyetemeken önálló gyógyszerésztudományi karok alakultak, ezeknek alárendelve középszintű szakterületi iskolák működtek. Ebben változást a lengyelországi rendszerváltozás hozott, az 1990-es évektől a gyógyszertárak fokozatosan magántulajdonba kerültek, kialakultak a jelen viszonyok.

A román gyógyszerési kultúra

A fejlődés nyomon követése bonyolult feladat, mivel a románság kultúrája három területen – Erdélyben, Havasalföldön és Moldvában – formálódott, ezeken a területeken alakultak ki a román fejedelemségek, amelyek a 19. század második felében egyesültek. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a román területek hosszú évszázadokon keresztül török fennhatóság alá tartoztak, amely alapjaiban határozta meg a románság művelődési fejlődését. Ebből a szempontból Erdély különálló terület: itt a románság kisebbségben volt, főleg katolikus magyar iskolákat látogatott. Az ortodox kolostorok voltak a román művelődés alakítói. Ezekben az ortodox kolostorokban is működött a betegszoba (bolnika), volt gyógyító barát, aki különböző gyógyszereket is készített. Az ortodox kolostorok közül a prislopi szerzetesház-

ban foglalkoztak a gyógyító-ápoló testvérek oktatásával is, az erre vonatkozó első adatok a 14. századból származnak. Ilyen bolniták (gyógyítók) működtek Havasalföldön és Moldvában is, például 1524-ben Simindreniben, 1613-ban a bukaresti Radu Voda kolostorban. A falvakban általában a vándorsebészek (vracik) foglalkoztak gyógyítással, akik gyógynövénykeverékekkel látták el a betegeket. Havasalföldön és Moldvában olyan híres gyógynövényárusokról tudunk, akik román-szláv nyelven összeállított gyógynövényjegyzékeiket kinyomtatták, amelyekben betegségek szerint ajánlottak gyógynövényeket vagy keverékeket is. A román fejedelmi udvarokba külföldön végzett orvosokat hívtak meg, akik nemcsak sebészetet, hanem gyógyszerészetet is foglalkoztattak. Ezek az orvosok németek, franciák, svájciak és olaszok voltak, részben nekik köszönhető, hogy a havasalföldi fejedelem 1646-ban, a moldvai 1652-ben olyan rendelkezést adott ki, amely szabályozta az orvosi tevékenységet, előírásokat fogalmazott meg az orvosi gyakorlat vonatkozásában, sőt olyan udvari akadémiákat (kollégiumokat) szerveztek, ahol külhoni orvosi tanulmányokra készítették fel a jelölteket. Számosan közülük gyógyszerészeti tanulmányokra készültek.

A felvilágosult abszolútizmus példájára a két román fejedelemségben központosított közegészségügyi intézményeket szerveztek a fejedelmi központi hivatal alárendeltségében. Ezek intézkedtek arról, hogy a városok és a közigazgatási egységek kötelesek orvost alkalmazni, az orvosok felügyelete alá helyezték a gyógyszerészeti ellátást, a patikák működtetésére adót vettek ki. 1797-ben elrendelték az osztrák gyógyszerkönyv használatát, bevezették a bécsi súlymértéket, korlátozták a mérgek tárolását. Havasalföldön 1824-ben *Központi Orvosi Hivatalt* szerveztek, Moldvában az első nyilvános gyógyszerterápiát Iasiban létesítették, 1797-ben.

A következő nagy közegészségügyi reformokra az 1830-as években került sor. A drinápolyi béke (1829) megkötése után a két román fejedelemség irányítása a törökök által engedélyezett *Szervezeti Szabályzat* szerint történt. A *Szervezeti Szabályzat* olyan kormányzati elveket fogalmazott meg, amelyek szabályozták a gazdaság, a közigazgatás, a jogrendszer, az egészségügy működését. Bevezették a karanténrendszert, *Orvosi Bizottságot* hívtak életre a közegészségügy tevékenységének felügyeletére stb. Ez a bizottság Moldvában 1832-ben alakult meg, hasonlóan működött a havasalföldihez. Egységes gyógyszerészeti gyakorlatot szerveztek: gyógyszerterápiát alapítását csak az Orvosi Bizottság engedélyezhette, gyógyszerterápiát csak képesített gyógyszerész vezethetett, az arányosság elve alapján szabályozták a gyógyszerterápiák számát, éltek az ármegállapítás jogával, egységesen az osztrák gyógyszerkönyv használatát rendelték el. Szorgalmazták a magántulajdonú gyógyszerterápiák alapítását, ennek hiányában azonban az állam alapított patikákat. A gyógyszerészképzés sok vonatkozásban hasonlított a kelet-európai képzési formákhoz. Egyetem hiányában a katonai kórházakban két-hároméves katonai orvosi képzést szerveztek, amelybe polgári személyek is bekapcsolódhattak. Ilyen volt Craiován (1830), Bukarestben (1842), Iasiban (1845), amelyek az 1850-es években olyan Orvos-sebészeti Intézetekké alakultak át, ahol gyógyszerészképzés is folyt. A bukaresti intézet 1857-ben felvette a *Nemzeti Orvosi és Gyógyszerészeti Iskola* nevet, amely nemcsak az első román nyelvű orvosi és gyógyszerészeti főiskola lett, hanem egyesítette a polgári és a katonai szakemberképzést is. 1862-ben javasolták a főiskola egyetemmé történő átszervezését, erre azonban csak 1870-ben került sor. Az átszervezésig 126 gyógyszerészeti oklevelet adtak ki. Hasonló dolgok történtek Moldvában is, ahol 1860-ban merült fel javaslat az egyetemi szintű orvos-gyógyszerészeti képzés megszervezésére, de a megvalósulásra csak 1879-ben került sor.

1874-ben a román parlament elfogadta az egészségügyi törvényt, amely szerint a közegészségügy irányítása a Belügyminisztérium feladata lett, megszervezte az *Egészségügyi Főtanácsot* előkészítő, véleményezési és indítványozási jogkörrel. Ez a törvény sok vonatkozásban hasonlított a magyar közegészségügyi törvényhez, amelyet 1898-ban és 1910-ben korszerűsítettek. A törvény külön fejezetben foglalkozott a gyógyszerészi ügyekkel, a képzés módjaival, a tulajdonjoggal, a felügyelet rendszereivel. A gyógyszerertáralapítás engedélyezése a Belügyminisztérium hatáskörébe került, a gyógyszerertár magán vagy állami tulajdon lehetett, amelyet csak képesített gyógyszerész vezethetett. A gyógyszerertárak működésének felügyeletét külön ellenőrző hatóságra bízták, elrendelték a román gyógyszerkönyv megalkotását, az ármeghatározás jogát a Belügyminisztérium gyakorolta.

1948 után, a szocialista gazdasági rendszer kiépítésének kezdetén minden gyógyszerertárt, gyógyszerkészítő laboratóriumot államosítottak, megszervezték a szovjet típusú gyógyszerertári hálózatot, felügyeleti és irányító központokat. Az 1948. évi alkotmány az állam legfontosabb feladatai közé emelte a népegészségügyet, az egészségvédelmet, az ingyenes betegellátást. Ez a folyamat azonos volt az összes szocialista országban, az intézményrendszert az állam finanszírozta, a költségvetésben önálló fejezet lett az egészségügy, alfejezetként felsorolták mindazon témaköröket, amit az egészségügyön belül idetartozónak értelmeztek. Ekkor teremtették meg az önálló gyógyszeripar alapjait, bár ez inkább szabadalmak megvásárlásából vált működőképessé.

1945 után az orvos- és gyógyszerészképzés vonatkozásában valóban előrelépés történt: a meglévő román egyetem mellett 1945-ben Marosvásárhelyen, 1948-ban Temesváron, 1970-ben Craiován nyílt meg *Orvos- és Gyógyszerészképző Intézet* (nagyban hasonlítottak a magyar orvostudományi egyetemekhez), mindez jelentősen lendített a szakemberképzésen. Példaként említjük, hogy 1938-ban 1300 gyógyszerész működött Romániában, ez a szám 1980-ban 5834 főre módosult.

IRODALOM

- APOSTOLOV, Miladin: *Istorija na medicinata*. Szófia, Medicina, 1984.
- ARTELT, Walter: *Einführung in die Medizinhistorik*. Stuttgart, Enke, 1949.
- BARYCZ, Henrik: *Szkice z dziejów Uniwersytetu Jagiellońskiego*. Kraków, 1933.
- BILIKIEWICZ, Tadeusz: *Rys historii farmacji*. Warszawa, 1952.
- BOLOGA, Valeriu: *Adalékok a Román Népköztársaság orvostudományának történetéhez*. Bukarest, Orvosi Könyvkiadó, 1955.
- DIEPGEN, Paul: *Geschichte der Medizin. I-III*. Berlin, Gruyter, 1959.
- FISCHER-HOMBERGER, Esther: *Geschichte der der Medizin*. Berlin, Springer, 1975.
- GRUDARE Zinovij: *O szozdanii dejatelnoszti obcseszstva latiüszkih vrecej*. Riga, 1979.
- HAZANOV, Anatolij.: *Derpszakaja /tartuszakaja/ hirurgicseszakaja skola vo vtoroj polovine XIX. sztoletija*. Riga, Zvajzne. 1979.
- IZSÁK Sámuel: *A román-magyar orvosi kapcsolatok múltjából*. Bukarest, Medicala, 1957.
- KÄBIN, Ilo: *Die medizinische Forschung und Lehre an der Universitat Dorpadt /Tartu/ 1802-1940*. Lineburg. 1986.
- KAPRONCZAY Károly: *Fejezetek a magyar gyógyszerészet történetéből*. Bp. MATI, 2016.
- KAPRONCZAY Károly: *Az orvostörténelem századai*. Bp. Semmelweis Kiadó, 2010.
- KAPRONCZAY Károly *Közép-Kelet Európa orvosi múltja*. Bp. Johan Béla Alapítvány, 2013.
- KAPRONCZAY Károly – KAPRONCZAY Katalin: *Az orvostörténelem Magyarországon*. Bp. OPKM, 2005.
- KUZMIN, Mihail Kuzmics: *Isztorija medicinü*. Moszkva, Medicina, 1978.
- MÜLLER-DIETZ, Heinz: *Ärzte im Russland des XVIII. Jahrhunderts*. Esslingen, Necker, 1973.
- REMBELINSKI, Robert – KUZNICKA, Barbara: *Historia farmacji*. Warszawa, 1972.
- RICHTER, WilhelmMichael: *Geschichte der Medizin in Russland*. 1-3. Bde. Moszkva, Wszevolozszky, 1813-1817.
- SPIELMANN József: *Az orvostudomány története*. Marosvásárhely, Orvosi és Gyógyszerészeti Intézet, 1980.
- STANOJEVIC, Vlada: *Istorija medicina*. Beograd- Zagreb, 1962.
- TARTALJA, Hrvoje: *Povjesni pregled rozvitka ljekarstva*. Zagreb, 1955.

KÁROLY KAPRONCZAY PhD, DSc.
medical historian, editor-in chief
k.kapronczay@freestart.hu

ZUSAMMENFASSUNG

Die Geschichte der Pharmazie in Mittel- und Osteuropa hat viele Ähnlichkeiten mit der Entwicklung eines ähnlichen Fachgebiets in Westeuropa, obwohl geographische Entfernungen oft die vollständige Gleichheit verändert haben. Fast zur gleichen Zeit wurde die westliche und östliche Klosterapotheke gegründet, aber die städtische Apothekenkultur etwa drei Jahrhunderte verzögerte sich. Dies galt auch für die Ausbildung in der Pharmazie, da es im Osten keine Möglichkeit gab, eine sogenannte Zunft-Unterrichtsform zu entwickeln. Die wirkliche russische Entwicklung hat nur am Ende des 17. Jahrhundert beginnen, als an der russischen Militärakademie wurde neben der Militärarztausbildung ein fünfjähriger Apothekenkurs eingerichtet, die der spätere russische Apothekenausbildung definierte. Diese Form wurde zur russischen Medizinische Fakultät seit der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts eingeführt.

Zurzeit von Peter I. – im Jahre 1705 – waren alle russischen Städte verpflichtet, eine Apotheke zu betätigen, und die entsprechende Anzahl von Apothekern wurde im Ausland beauftragt. Ähnlich dem russischen Beispiel wurde in den östlichen und balkanischen Gebieten die Gründung der Apotheken, die Apotheker-Ausbildung gestalten. Eine Ausnahme bedeutet der Zustand des Baltikums, da diese Gebiete zu Beginn des 18. Jahrhunderts unter russischer Herrschaft standen. Westeuropäische, insbesondere deutsche Praxis entscheidend war. Diese besonderen Veränderungen traten nicht auf, weil die Macht des Zaren die bisherige Ausübung nicht veränderte und in einer seltsamen Position verharrte. Die Slawen des Balkans (Bulgaren, Serben, usw.) waren immer Anhänger des russischen Systems, und selbst nach der Befreiung der türkischen Herrschaft bildeten sie ihre eigene medizinische und pharmazeutische Ordnung nach „russische Muster“. Der ungarische Einfluss war für die Rumänen kraftvoll, und die Vorschriften waren für ungarisches Vorbild geprägt.

A KOLOZSVÁRI ROMÁN ORVOSTÖRTÉNETI TANSZÉK ÉS MAGYAR VONATKOZÁSAI A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

PERJÁMOSI SÁNDOR

1918 decemberében a román csapatok megszállták Kolozsvárt. A Kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem jóval a békeszerződés aláírása előtt, 1919 májusában román kézre került a hűségeskü megtagadására hivatkozva, ahol néhány hónapon belül meg is indult az erőteljesen átszervezett román nyelvű képzés.¹

A két világháború közti román felsőoktatási politika a francia oktatáspolitikát tekintette példaképének. Ennek köszönhetően jött létre a románok által elfoglalt Erdély fővárosában, az egykori Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem épületeiben megnyíló új román egyetemen – francia mintára – a Kárpát-medence első orvostörténeti tanszéke. Azonban létrehozásában egy másik erőteljes szándék is közrejátszott. *Ifj. Purjesz Zsigmond*² kolozsvári belgyógyász, egyetemi tanár egykori tanítványa, majd asszisztense, *Iuliu Hațieganu*³ lett 1919-ben a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem helyén létrehozott *Universitatea Dacia Superioară* Orvosi Karának első dékánja, s az ő kezdeményezésére több új tantárgyat vezettek be. Többek között az orvosi szemiológiát, radiológiát, fogászatot és az orvostudomány történetét tárgyaló tantárgyat.⁴ Ezek akkor újdonságként hatottak.

Az új Orvostörténeti Tanszék alapítója, megszervezője, első tanszékvezető tanára a lyoni származású *Jules Guiart*⁵ professzor volt 1921 és 1930 között, akit a magyarbarátságáról is ismert *Valeriu Bologa* követett.⁶

Korabeli magyar vélemények és ismeretek a kolozsvári román Orvostörténeti Intézetéről

*Győry Tibor*⁷ egy 1930 áprilisában kelt, *Pataki Jenő*⁸ intézett levelében ezt írja: „*Látom a németországi referátumokból, hogy a románok mily sokat dolgoznak orvostörténelmi téren.*

1 Kolozsvár román megszállásáról, az egyetem elfoglalásáról, magyar tanári karának elűzéséről és annak román megszervezéséről bővebben lásd: Biró Sándor: A kolozsvári egyetem a román uralom alatt. In. *Erdély magyar egyeteme. Az erdélyi egyetemi gondolat és a M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem története.* Szerk.: Bisztray Gyula, Szabó T. Attila, Tamás Lajos. Kolozsvár, Erdélyi Tudományos Intézet, 1941. 305–332.

2 Ifj. Purjesz Zsigmond (1846–1918) orvos, belgyógyász, egyetemi tanár. 1880 és 1911 között a Kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem belgyógyászati tanszékvezető tanára, a Kolozsvári Belgyógyászati Klinika igazgatója.

3 Iuliu Hațieganu (1885–1959) orvos, egyetemi tanár. A kolozsvári román szerveződésű egyetem első orvoskari dékánja, 1927 és 1929 között az egyetem rektora. Élete végéig nagy tisztelője volt tanárának, Purjesz Zsigmondnak, akinek képe ott lógott szobájának falán. Különösen sokat tett a román orvosi iskola megszervezésért. Elismert kutatásai voltak a tuberkulózis területén. Ő tartott először Erdélyben román nyelvű egyetemi előadást. Kolozsvárról sportparkot is létrehozott. Ma az ő nevét viseli a Kolozsvári Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem.

4 Bârsu, Cristian: Valeriu Bologa's studies on the history of science. *Clujul Medical*, 89 (2016) 3. 448–451.

5 Jules Guiart (1870–1965) a lyoni és a kolozsvári egyetem parazitológus és orvostörténész professzora, számos kiváló orvostörténeti munka szerzője.

6 Valeriu Bologa (1892–1971) bőrgyógyász, orvostörténész, a kolozsvári, illetve az onnan elköltöző nagyszebeni egyetem professzora. Egyetemi tanulmányait Lipcse, Jéna és Innsbruck egyetemeken folytatta. Orvosi diplomáját a már románná vált kolozsvári egyetemen szerezte meg, és itt is doktorált. Magyarbarátságát és a magyarok viszonzott szeretettét tükrözi, hogy 1971-ben Weszprémi-díjjal tüntették ki.

7 Győry Tibor (1868–1938) orvosdoktor, orvostörténész. 1905-től haláláig oktatta az orvostörténetet az Állatorvosi Főiskolán.

8 Pataki Jenő (1857–1944) kolozsvári orvos, orvostörténész. Többgenerációs erdélyi orvoscsalád sarja. Az erdélyi magyar nyelvű orvostörténetírás meghatározó személyisége.

*Talán jobb és okosabb, ha nem írok véleményt ezekről a munkákról. De annyit látok és mondhatok, hogy Bologa úr minden magyar dolgot románként tüntet fel a tájékozatlan külföld előtt. Egy kis ellengőzt majd illetékes helyen megteszünk.*⁹ Hasonló kijelentést tesz és kérdést vet fel szintén Pataki Jenőnek a fiatalon elhunyt orvostörténész, *Bálint Nagy István*¹⁰ is: „Nagyon szeretném, ha egyszer alkalomadtán olvashatnám levelét a kolozsvári orvostörténeti intézetre vonatkozólag: mivel foglalkoznak, honnan kerültek ki emberei, oláhosítanak-e. Egy-két közleményüket a külföldi irodalomban ösmerem. Sok szóra ad alkalmat és a Magyar Szemle /Szekfü – Bethlen szerkesztésében/ legközelebbi számában foglalkozom velük.”¹¹

Bálint Nagy István a *Magyar Szemle*ben megjelent *Orvostörténetünk mai állapota* című írásában szomorú képet festett a magyar orvostörténelem akkori állapotáról, és meglehetősen negatív színben ábrázolta a kolozsvári román egyetem Orvostörténeti Tanszékét, valamint Valeriu Bologát, a tanszék docensét, későbbi vezetőjét. Az itt végzett tudományos munkásságról azt állítja, hogy meglehetősen „kisajátító”, és az egykor élt erdélyi magyar orvosokat románként tüntetik fel. „Önkénytelenül felvetődik bennünk a kérdés: a tudomány művelésére állították-e fel a románok orvostörténeti tanszéküket, vagy a történelem hamisítására?” – írta Bálint Nagy István.¹²

Kétségtelen, hogy a magyar orvostörténészeknek meglehetősen fájó lehetett az, hogy amiért ők a 19. század közepe óta remélve küzdöttek, de a megvalósításnak a küszöbéig sem jutottak, a románok által elfoglalt területeken állami akarattól egy csapásra létrejött. És nemcsak létrejött, de működött is, és ontotta magából az orvostörténeti dolgozatokat. A magyarul is kiválóan beszélő és író Bologa kétségtelenül jó képzést kapott Guiart-tól, a tanszék francia származású vezetőjétől, és a személyisége is alkalmas volt a feladat betöltésére.

A magyarországi sajtóban megjelenő kép mind Bologáról, mind a Kolozsváron létrejött román Orvostörténeti Tanszékéről meglehetősen egyoldalú. Ellensúlyozza ezt a képet Pataki Jenő Győry Tibornak írt válaszevele, amelyben ezt írja: „*Bologáról akartam egymást írni s erre főleg az indított, hogy tőlem kérte a Tanár úr czímét. Bizonyára dolgozatait akarta elküldeni. Ő nagyon szokta keresni az összeköttetéseket. Most docens, de úgy hiszem nemsokára tanár lesz. Eddig egy lyoni tanár Jul. Guiart járt ide minden évben pár hónapra s tartott orvostörténeti előadásokat francia nyelven. Bologa fajának ritkaságai közé tartozik, t. i. derék, tisztességes, becsületes ember. A mi nevelésünk, inkább szász befolyás alatt volt Brassó környékéről. Intézetében sokat foglalkoznak az erdélyi magyar és szász orvosokkal s Erdély orvosi multjával. Persze oláh orvosokat hiában keresnének, mert nem találhatnak. Pivariu azaz Müllersheimi Müller János¹³ volt az első oláh doctor, nem csak Erdélyben, de egész nagyromániában. Én tehát Bologáról csak rokonszenvesen tudok megemlékezni. Hogy kifelé nagy román, azt elhiszem, ez a kötelessége is, s meg is*

9 Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) Kézirattára. Levelestár. Győry Tibor levele Pataki Jenőhöz. Bp., 1930. április 1.

10 Bálint Nagy István (1893–1931) a makói kórház fül-orr-gégész főorvosa, orvostörténész Győry Tibor pártfogásában.

11 OSZK Kézirattára. Levelestár. Bálint Nagy István levele Pataki Jenőhöz. Makó, 1930. november 7.

12 Bálint Nagy István: Orvostörténetünk mai állapota. *Magyar Szemle*, 12 (1931) 2. sz. 151.

13 Pivariu, azaz Müllersheimi Müller János magyarságával, illetve román származásával többen is foglalkoztak. Valeriu Bologa érvel először Müllersheimi Müller János román származása mellett – élete végéig többször visszatért a témához –, mely kijelentést Bálint Nagy István erőteljesen megkérdőjelezett és támadott. Lásd: Bologa, Valeriu: Ioan Molnár-Pivariu, primul medic titrat român, ca autor medical. *Clujul Medical*, 5 (1924) 5–6. sz. 152–157.; Bálint Nagy, i.m. 150. Ugyanebben az évben Bartók Imre is részletesen foglalkozott a témával az *Orvosi Hetilap* hasábjain. Összegző véleménye szerint Müllersheimi Müller János élete elején és végén ugyan románként tartotta magát, de középső szakaszában magyarként élt és működött, s annak is vallotta magát. Bartók Imre: Müllersheimi Molnár János. *Orvosi Hetilap*, 75 (1931) 47. sz. 1137–1138.

várják, sőt azt hiszem figyelemmel is kísérik egymást. Azért méltóztassék csak megereszteni alkalomadtán az ellengőzt.”¹⁴

Pataki Jenő 1931-ben a korábbi levelek és Bálint Nagy István közleménye hatására is a kolozsvári *Orvosi Szemlé*ben is pozitív képet festetett Bologáról egy rövid írásban, üdvözlendő, hogy ő lett az Orvostörténeti Tanszék vezetője.¹⁵ A másik nyilvános értékelő, *Diósadi Elekes György*, aki 1942-ben – tehát már Észak-Erdély visszacsatolása után – a román orvostörténeti tanszékről köztes képet festett az erdélyi orvostörténetírásról szóló tanulmányában: „a románok 1921-ben Kolozsvárott állítottak fel tanszéket és arra a lyoni egyetemről a parasitologia tanárát Guiart-ot hívták meg vendéglőadónak és a múzeum megszervezőjének. Guiart minden második félévet Kolozsvárott töltött és az intézet és a múzeum megszervezése az ő érdeme. Egy múzeumőr; egy tb. asszisztens és egy tb. gyakorlonok volt mellé beosztva.”¹⁶ Ugyanakkor Guiartól mégsem nyilatkozik elégedetten: „a kolozsvári orvostörténeti tanszék igazgatója, a Lyonból hívott Guiart az erdélyi orvosokról írott lexikonában csak szász, belga, román, francia és nagynémet származású orvosokról emlékezett meg”, és „egyenesen hallgat a magyar orvosokról.”¹⁷ Bálint Nagy István írásával ezen a ponton egyetértve Diósadi Elekes György általánosságban is elfogadhatatlannak tartja a román orvostörténetészek eljárását, „hogy propagálták a Köleséri Sámuel és a Rácz Sámuel román származásával, ill. elrománosodásával kapcsolatos téves és tendenciózus nézeteket és erdélyi orvosokról írva, sajnálatos módon a szász, német, belga, holland és román orvosokat emelik ki Erdély történeti földjén”. Szerinte Pataki Jenő orvostörténeti munkássága ezt kívánja ellensúlyozni.¹⁸

Kétségtelen, hogy a tanszék munkatársai, néha más oldalról, más megközelítésből közeledtek egy-egy témához, és néhány esetben előfordult, hogy sovén okok miatt egy-egy magyar vagy más nemzetiségű orvos vagy orvostörténeti adat a kezükben románná vált, vagy az magyar volta miatt kimaradt. Sajnos az ilyenek nem viszik előbbre a tudományt és a két nép kapcsolatát sem, de általánosságban nem ez a jellemző a tanszékhez kötődő munkákban. Viszonylag szép számmal vannak magyarok, akik itt írják orvosdoktori értekezésüket, és itt kerülnek nyomtatott formában kiadásra a téziseik. Sajnos ezek román nyelven íródtak, így a magyar történeti, orvostörténeti köztudatba nem vagy csak kismértékben épültek be.

Diósadi Elekes György Bologáról s a már általa vezetett tanszékről így ír: „1930-ban [Guiart] tanársegéde, Valeriu Bologa (szül. Brassóban) vette át az intézet vezetését, rövidesen nyilvános rendes tanár lett s mint ilyen, keresztülvitte, hogy az orvostan és gyógyszerészet történetének hallgatása kötelező lett... Az intézeti munkásságot nagyban előmozdította az a rendszer, hogy az orvosdoktorrá avatandók avatási értekezéseket voltak kötelesek írni és kiadni. Az orvostörténeti tételeket különösen magyar fiúk választották szívesen, ezeknek Bologa megállapíthatólag magyar vonatkozású témákat adott ki, túlnyomóan az erdélyi járványok történetéből. Ugyancsak Bologa gyűjtötte egybe a régi magyar orvosi folyóiratokat és orvosi könyveket s ezeket elkülönítve, külön szekrényben kezelte. Az intézet-

14 Semmelweis Egyetem Központi Levéltára, 302/b Györy Tibor levelezése. Pataki Jenő levele Györy Tiborhoz. Kolozsvár, 1930. május 18.

15 Pataki Jenő: Dr. Bologa Valér. *Orvosi Szemle*, 4 (1931) 12. sz. 420.

16 Diósadi Elekes György: Az orvostörténetírás története Erdélyben. *Orvosi Hetilap*, 86 (1942) 31. sz. 377.

17 Diósadi Elekes, i.m. 377.

18 Diósadi Elekes, i.m. 377.

ben 1936-ig készült orvostörténeti avatási értekezések száma 90, ebből 36 magyar, ill. erdélyi orvostörténeti és népiesgyógyászati tétel. A 36 dolgozat szerzői közül 35 magyar nevű.¹⁹ Megítélésem szerint nagy kár, hogy ezen fiatal orvosok többsége nem folytatta későbbiekben az orvostörténeti kutatásokat, s az is, hogy ezen dolgozatok többsége jellemzően sem magyar nyelven, sem a nemzetközi szinten nem jelent meg.

Bálint Nagy István, Györy Tibor és feltehetően Diósadi Elekes György sem jutott el Kolozsvárra a két világháború között, hogy ott személyes tapasztalatot szerezzon a román Orvostörténeti Tanszék működéséről, illetve nem juthatott el hozzájuk, vagy nem nézheték meg a kolozsvári román tudományegyetem évkönyveit, hogy megfelelőbben tájékozódjanak.

A kolozsvári román Orvostörténeti Intézet a két világháború között

A románok által előzött, elfoglalt és románként újraindított Kolozsvári Tudományegyetemen 1921-ben alapították meg az Orvostörténeti Tanszéket. Megszervezésének oka, mint arra fentebb utaltam, csak részben vezethető le a példaképnek tekintett francia oktatáspolitikai másolásából. Fontos szerepet játszott az a felismerés, hogy az orvosképzésben az orvostörténelemnek milyen jelentős pedagógiai és doktrinális szerepe van. Ez vezette főképpen Iuliu Hațieganu és Iuliu Moldovan,²⁰ hogy kezdeményezzék a kolozsvári Orvostudományi Karon az Orvostörténeti Tanszék létrehozását. Ennek élére Emil Racoviță²¹ és Ion Cantacuzino²² segítségével meghívták a francia Jules Guiart professzort.²³

1921. október 1-jével a román Oktatási Minisztérium szerződtette tanszékvezető tanárnak Jules Guiart-t, a lyoni egyetem parazitológia professzorát, egyben igazgatójául nevezte ki a szintén akkor alapított kolozsvári Orvos- és Gyógyszerésztörténeti Múzeumnak (*Muzeul de Istoria Medicinei și Farmaciei*). Tanársegédként Valeriu Bologát alkalmazták mindkét intézményben. Ebben az évben már megkezdődött az orvostörténet oktatása heti két nyilvános órában. Érdeemes megjegyezni, hogy ettől az évtől alkalmazták a román Gyógyszerészeti Tanszéken előadó és helyettesítő tanárként, a Toxikológia Tanszéken pedig helyettesítő tanárként *Orient Gyulát*, aki később az Orvostörténeti Tanszéken többször is előadott, tevékenyen részt vett a munkájukban, hivatalosan is munkatársak között lett feltüntetve, illetve közreműködött a kolozsvári Orvos- és Gyógyszerésztörténeti Múzeum létrehozásában is.²⁴

Az Orvostörténeti Tanszék elnevezése a második bécsi döntésig idővel többször is változott. Az alapításkor *Istoria Medicinei la Facultatea de Medicină*. Ez az elnevezés változott meg és egészült ki egy népi gyógyászati résszel, illetve a tanszék hivatalosan intézetté alakult át az 1924/1925-ös tanévtől: *Institutul de Istoria Medicinei și Farmaciei și*

19 Diósadi Elekes, i.m. 377.

20 Iuliu Moldovan (1882–1966) orvos, akadémikus. 1932 és 1947 között az ASTRA elnöke. A kolozsvári Egészségügyi és Közegészségügy Iskola alapítója.

21 Emil Racoviță (1868–1947) biológus, egyetemi tanár, a speológia (barlangkutatás) megalapítója. 1920-ban megalapította a világ első barlangtani intézetét. 1926 és 1929 között a Román Akadémia elnöke, 1929 és 1930 között a kolozsvári egyetem rektora.

22 Ion Cantacuzino (1863–1934) orvos, mikrobiológus, akadémikus. Párizsban végezte egyetemi tanulmányait. A román immunológiai és kísérleti patológiai iskola alapítója. A bukaresti Orvosi és Gyógyszerészeti Iskola professzora.

23 Bârsu, i.m. 448–451.

24 *Anuarul Universității din Cluj pe Anul Școlar 1921/1922*. Intocmit de Dimitrie Călugăreanu. Cluj, 1923. 134., 193., 209.

de *Folclor Medical*, ami az 1935/1936-os tanévtől a gyógyszerészetre utalás elhagyásával *Institutul de istoria medicinii și de etnografie medicală* névre változott.²⁵ Az 1937/1938-as tanévtől, amikortól a tanszék javadalmazása megszűnt, és Bologa mint fizetés nélküli igazgató működtette tovább a tanszéket, a neve egyszerűen *Institutul de istoria medicinii* névre változott, és ezt az elnevezést tartotta meg akkor is, amikor a második bécsi döntés után Nagyszebenbe költözött.²⁶ Az elnevezések hatással voltak később a román Orvostörténeti Intézet helyén 1940-ben létrejött magyar Orvostörténeti Intézet tartalmi meghatározására is.²⁷

Az 1924/25-ös tanévre befejezettnek tekintették az előkészítő szervezeti munkákat. 1925-re elkészült a múzeum, benne 150 tárggyal, egyebek mellett több ritkasággal, római kori sebészeti műszerekkel, népi gyógyászati tárgyakkal. Mint beszámolójukban írták, sok múzeumi tárgyat gyűjtött és adományozott Orient Gyula, aki – mint írják – kiváló gyógyszerésztörténész. A könyvtár ekkor kétezer kötetes könyvállománnyal és megközelítőleg ugyanennyi folyóiratkötetel rendelkezett, mely régi román és erdélyi, illetve bécsi és párizsi egyetemi orvosi könyveket tartalmazott, továbbá az orvosi kéziratok gyűjteményét is elkezdték gyarapítani. Diapozitív-gyűjteményük megközelítőleg 1400 lemezből állt, s elkészült egy erdélyi orvoséletrajzi archívum is. Sajnos az évkönyvek nem adnak rendszeres tájékoztatást ezen gyűjtemények gyarapodásáról, és ritkán találkozunk összegző számokkal. Az intézet és a múzeum ekkorra már szoros és jó kapcsolatot alakított ki a Lyoni Orvostörténeti Múzeummal, a párizsi Francia Orvostörténeti Társasággal, a bécsi és a lipcsei Német Orvostörténeti Társasággal. Ugyanakkor minden eredményük ellenére helyzetük panaszra adott okot, miszerint nem megfelelő az épület, a múzeum kényelmetlen, és az intézet csak ideiglenesen kapott helyet az Orvosi Karon, annak is részben a folyosóján, illetve kevés a személyzet, amely a tanársegéd könyvtárosból, a levéltárosból, a gyűjteménykezelőből s egyben az intézet ügyeinek intézőjéből állt.²⁸

Jules Guiart-nak, aki 1921-től vezette az Orvostörténeti Tanszéket, 1930-ban lejárt a szerződése, amit ő nem kívánt meghosszabbítani. Ettől kezdve az egyetem tiszteletbeli professzora lett, és munkáinak bibliográfiáját továbbra is évről évre hozta az egyetem évkönyve. Guiart-t 1930. július 1-étől Bologa helyettesítette docensi minőségben. 1932. január 1-től az intézet igazgatója volt, és 1937. február 1-től nyilvános rendes tanári kinevezést kapott. A tanszéket 1962-ig, nyugdíjba vonulásáig vezette, amikortól tanácsadóként dolgozott tovább 1971-ben bekövetkezett haláláig.²⁹

Amikor Guiart elhagyta Kolozsvárt, az Orvos-, Gyógyszerészet és Népi Gyógyászat-történeti Intézet könyvállománya meghaladta a 6000 kötetet, továbbá több, mint 30 hasonló intézménnyel álltak kiadványi cserekapcsolatban Európában és Amerikában. A könyvtár állománya a cserekapcsolatoknak és az ajándékoknak köszönhetően viszonylag gyors ütemben nőtt, az 1929/30-as tanévben már 620 kötetel gyarapodott. 38 életrajzzal bővült

25 *Anuarul Universității din Cluj pe Anul Școlar 1924/1925*. Intocmit de Camil Negrea, Ștefan Jarda. Cluj, 1926. 69.; *Anuarul Universității Regele Ferdinand I. Cluj pe Anul Școlar 1934/1935*. Cluj, 1935. 211.

26 Diósadi Elekes, i.m. 377.; *Anuarul Universității Regele Ferdinand I. din Cluj 1937/1938*. Cluj, 1939. 81.; *Anuarul Universității Regele Ferdinand I. Cluj–Sibiu în al Doilea an de Refugiu 1941/1942*. Sibiu, 1943. 78.

27 Erről lásd: Perjámosi Sándor: A kolozsvári Orvostörténeti Intézet programtervezetei az 1940-es évekből. *Orvostörténeti Közlemények*, 62 (2016) 1–4. sz. 65–75.; Perjámosi Sándor: Az első magyar Orvostörténeti Intézet megalakulása és működése Kolozsváron. *Erdélyi Múzeum*, 72 (2010) 3–4. sz. 145–162.

28 *Anuarul 1924/25*, i.m. 69–70.

29 *Anuarul Universității Regele Ferdinand I. Cluj pe Anul Școlar 1929/1930*. Intocmit de Emil G. Racoviță. Cluj, 1930. 11., 67–68., 72., 103–104.

a román orvosok életrajzi lexikona, és 198 újabb diaposzítív került leltárba, míg a múzeum 38 újabb tárggyal gyarapodott. Azaz a román orvostörténeti tanszék és gyűjtemény egy évtized alatt olyan névre tett szert, főleg Guiart és Bologa munkásságának köszönhetően, hogy szakmai körökben a világ számos pontján ismerték és elismerték őket. Jelentős intézményi cserekapcsolatokat alakítottak ki, és sok esetben orvosok, gyógyszerészek és mások adományoztak a tanszéknek és a múzeumnak könyveket, orvosi iratokat, tárgyakat és régi orvosi műszereket. Több esetben a fentebb már említett Orient Gyulán túl más magyar személyektől is érkeztek adományok, többek között *Jancsó Béla* nevét is említi az egyetem 1932/33. évi évkönyve. Olykor kisebb könyvgyűjtemények is adományozás útján kerültek az Orvostörténeti Intézet tulajdonába, például 1934-ben *Dr. N. Vraciu* régi román orvosi műveket tartalmazó könyvtárát kapták meg, amelyről az egyetem évkönyvében megemlékeztek.³⁰

Ugyanakkor a tanszék és a múzeum anyagi helyzete továbbra sem volt hosszú távra biztosított. Amit az egyik évben támogatásnak megszereztek, azt a következő évben már elvonták tőlük. A Guiart távozása utáni évben a gazdasági válságnak köszönhetően a tanszék költségvetését a felére csökkentették, ami így megítélésük szerint kritikus helyzet elé állította az intézet működését. A következő évben azonban nagyobb, 10 000 lejes támogatást kaptak egy bukaresti orvostól, aminek köszönhetően elő tudtak fizetni a fontosabb folyóiratokra, és fedezni tudták a szükséges kiadásokat. Azonban a megfelelő intézeti helyiség továbbra sem állt rendelkezésükre. A gazdasági válság rányomta a bélyegét a cserekapcsolatokra és az adományokra is, amelyek az előző évhez képest kisebb számban érkeztek. Az intézet különféle adományokra szorult, és hogy az adományozásokat sikerüljön fenntartani, az adományozók nevét közzétették az évkönyv működési jelentéseiben.³¹

1932-ben Bukarestben tartották a IX. Nemzetközi Orvostörténeti Kongresszust. Erre az alkalomra kiemelt szerepet és támogatást kapott az akkor egyetlen román orvostörténeti tanszék és a múzeum. Több támogatást is elnyertek, a múzeumi anyag egy része ideiglenesen Bukarestbe került, és 1933 januárjában időszakos kiállítás nyílt a Kolozsvári Egyetemi Könyvtárban, amit a román király is meglátogatott.³² Erre a kiállításra Pataki Jenő is nagyobb adománnyal támogatta a múzeumot, amiről az *Orvosi Szemlé*ben jelent meg egy kis tudósítás: „*Dr. Pataky Jenő nyug. kolozsvári tiszti orvos aki néhány év óta Tordán lakik, – a kolozsvári egyetemi könyvtár kiállítási termében dr. Bologa egyet. professzor által rendezett és most megnyitott orvos és gyógyszerészet-történeti kiállítást nagyon értékes és kultur történeti szempontból különösen kiemelkedő kollekcijával gazdagította. Dr. Pataky kiváló orvos történész szaktudással gyűjtötte össze és állította ki az orvostörténeti munkákat és az erdélyi orvosokra vonatkozó gazdag biográfiai értekezéseket.*”³³ A kongresszus kapcsán kapott kiemelt támogatásból fedezni tudták az előadók költségeit és a kongresszusra készülőt, illetve az egyéb intézeti publikációk nyomtatását. A kongresszus elnöke Jules Guiart volt.

Az 1934/35-ös tanév végére a leltárba vett könyvtári művek száma meghaladta a 8875 kötetet, a kéziratok gyűjteménye a 90, a múzeumi tárgyak leltári száma pedig a 411 dara-

30 *Anuarul 1929/1930*, i.m. 109–118.; *Anuarul Universităţii Regele Ferdinand I. Cluj pe Anul Școlar 1933/1934*. Cluj, 1934. 125–129.

31 *Anuarul Universităţii Regele Ferdinand I. Cluj pe Anul Școlar 1930/1931*. Cluj, 1931. 107–108.; *Anuarul Universităţii Regele Ferdinand I. Cluj pe Anul Școlar 1931/1932*. Cluj, 1932. 137–140.

32 *Anuarul Universităţii Regele Ferdinand I. Cluj pe Anul Școlar 1932/1933*. Cluj, 1933. 105–108.

33 *Dr. Pataky Jenő. Orvosi Szemle*, 6 (1933) 1. sz. 1.

bot, továbbá az orvosi életrajzok száma is jelentősen növekedett. Az archív fotográfiák számáról csak a korábbi évben tüntettek fel adatot, ekkor elérte az 1962 tételt. A könyvtári látogatások számát is idővel elkezdték feljegyezni, s ez alapján az 1934/35-ös tanévben 123 személy kölcsönzött a könyvtárból 463 művet, ami egy ekkora intézménynél a korszakban és manapság is kifejezetten jónak mondható, azaz meglehetősen nagy aktivitást mutattak a felhasználók, hozzátevé, hogy kölcsönözni csak az egyetem tudományos alkalmazottainak volt lehetőségük.³⁴

Romániában 1938 novemberében megkezdődött a felsőoktatás ún. racionalizálása, amelynek következtében minden orvostörténeti kurzus és kutatómunka szabadon választható lett. Ekkor még 106 beiratkozott negyedéves hallgatóból 34-en vettek részt az orvostörténeti kurzusokon, a szemináriumukon 35-en, a posztgraduális doktori szemináriumokon pedig 8-an. Mindemellett ugyanettől az évtől a tanszék javadalmazása megszűnt, és Bologa mint fizetés nélküli igazgató működtette tovább a tanszéket. 1939. február 1-jétől Bologát a bőrgyógyászati klinika vezetésével bízták meg.³⁵

Az 1940. augusztus 30-án megkötött második bécsi döntés következtében Észak-Erdélyt Kolozsvárral együtt visszacsatolták Magyarországhoz. Az egyetem románok általi kiürítése hamarosan megkezdődött. A román rektor a Nemzetnevelésügyi Miniszter rendelete alapján elrendelte, „*hogy a vezetése alatt álló klinika, laboratórium, szeminárium, vagy intézet, továbbá laboratóriumi anyagok, tudományos kutatási eszközök és anyagok, amiket a román uralom alatt szereztünk be s amelyek az Ön tudományos kutatásaihoz feltétlenül szükségesek s amelyek nélkül Ön a tanári minőségében kötelező kutatásait nem tudná folytatni, kiüríttessenek. Ebbe a kategóriába sorozandók az Ön tudományos kutatásai és közleményei, az Ön tudományos-nevelő jellegű művei, cserefolyóiratok, a román uralom alatt beszerezett könyvek, folyóiratok, amik nélkül a tudományos ténykedés eredményessége nem képzelhető el. – Csak a tudományos munkához elengedhetetlenül szükséges bútorok vihetők el; a bútorzat rongálás nélkül és oly állapotban adandó át, hogy az intézet, szeminárium, laboratórium vagy klinika, amelyet Ön vezetett és most elhagy, továbbra is megszakítás nélkül a rendes működését folytathassa.*”³⁶ Ezt azonban általánosságban nem tartották be, és egyes intézetek, klinikák mindent vittek, amit csak lehetett.

Kolozsvárra 1940. szeptember 11-én vonultak be a magyar csapatok, az egyetem formális átadására szeptember 12-én került sor.³⁷ Azonban az Orvostörténeti Intézet átadása néhány nappal korábban, szeptember 9-én esett meg *Kristóf György* egyetemi tanár és *Jancsó Béla* egykori tanítvány jelenlétében. Az átadás jegyzőkönyvében *Jancsó Béla* megemlékezett a mintaszerű rendről és anyaggazdagságról. Az 1941-ben megjelent, a kolozsvári egyetem történetét feldolgozó kötet a jegyzőkönyvet közölve megjegyzi: „*Kitűnik belőle, hogy a román egyetemi tanári kar egyes tagjai valóban a rektori utasításhoz alkalmazkodva hajtották végre a kiürítést, illetőleg az átadást.*”³⁸

34 *Anuarul 1934/1935*, i.m. 153–154.

35 *Anuarul Universității Regele Ferdinand I. din Cluj 1938/1939*. Cluj, 1939. 139–140., 149–151.; *Diósadi Elekes*, i.m. 377.

36 *Bisztoy Gyula – Nagy Iván – Szabó T. Attila – Szalai Béla: A kolozsvári egyetem újjászervezése*. In: *Erdély magyar egyeteme. Az erdélyi egyetemi gondolat és a M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem története*. Szerk.: *Bisztoy Gyula, Szabó T. Attila, Tamás Lajos*. Kolozsvár, Erdélyi Tudományos Intézet. 1941. 377.

37 *Bisztoy – Nagy – Szabó T. – Szalai*, i.m. 376.

38 *Az Orvostörténeti Intézet átadásának jegyzőkönyve*. In: *Erdély magyar egyeteme. Az erdélyi egyetemi gondolat és a M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem története*. Szerk.: *Bisztoy Gyula, Szabó T. Attila, Tamás Lajos*. Kolozsvár, Erdélyi Tudományos Intézet. 1941. 442–443.

Munka és oktatás a kolozsvári román Orvostörténeti Intézetben

Az Orvostörténeti Intézet működését a könyvtáron és gyűjteményei felhasználásán túl az ott folyó tanító munka is meghatározta. Guiart francia-olasz mintára szervezte meg az Orvostörténeti Tanszékét.³⁹ Félévenként 17-18 előadást tartottak, amelyek vizsgakötelesek voltak, ezek mellé az egyik félévben szemináriumot is szerveztek. A doktorrá avatást doktori értekezéshez kötötték, melynek témáját az orvostörténet területéről is kiválaszthatták a hallgatók, s erre a tanév egyik félévében szintén szemináriumot szerveztek.

Kezdetben Guiart előadásai francia nyelven folytak. Főképp francia orvostörténetet tanított, egy-egy félév alatt egy-egy századot felölelve, s időként kitért egy-egy európai vonulatra, történetre. Így például az 1923/24-es tanévben a 17. század, majd az 1925/26-os tanévben a 18. század orvostörténetéről tartott előadást.⁴⁰ Guiart azonban nemcsak az egyetemen, illetve egyetemi hallgatóknak adta át tudását, hanem a kolozsvári nagyközönség felé is nyitott. 1927-ben például heti két alkalommal vetítéssel kísért orvostörténeti előadást tartott a kolozsvári Egyetemi Könyvtárban a 19. század orvostörténelméről. A kolozsvári *Ellenzék*ben megjelent híradás megjegyzi: „... Jules Guiart lyoni egyetemi orvos-tanár, a francia orvos-akadémia elnöke... akit a kolozsvári egyetem orvostörténelmi tanszékének megszervezésére hívtak meg, már megszervezte az orvostörténelmi múzeumot, amelyben természetesen méltó helyet biztosított a magyar orvostudomány múltjának is. Azóta több hétig tartó előadássorozatokra minden évben Kolozsvárra érkezik, ahol a magyar orvosi körökkel is összeköttetést tudott szerezni. Előadásai iránt nagy érdeklődés mutatkozik Kolozsvár orvosi köreiből. Guiart professzort De Laigue gróf, kolozsvári francia konzul kíséretében előadásai bejelentésére az *Ellenzék* szerkesztőségét is megtisztelte látogatásával, ezzel is jelezni akarva, hogy a magyar hallgatóságra is számít.”⁴¹

Míg Guiart előadásaiban elsősorban a modern francia és európai orvostörténetre koncentrált, Bologna kurzusai kitértek az ókori orvoslásra is, továbbá részletesebben foglalkozott a romániai, illetve az erdélyi orvos- és gyógyszerészettörténettel. Az oktatásba bevitte a múzeumi órákat, múzeumlátogatásokat: az orvos- és gyógyszerészettörténet, valamint a népi gyógyászat története kapcsán felkeresték a néprajzi múzeumokat, valamint a történeti, régészeti múzeumokat, olykor nem csupán Kolozsváron. Az oktatásban a múzeumpedagógia is megjelent, illetve könyvtárlátogatásokat, könyvtári órákat is tartottak.⁴²

Guiart távozása után Bologna a francia orvostörténeti iskola jellegzetességeit ugyan megtartotta, azonban a hangsúly a francia orvostörténetről áttevődött a román és az erdélyi orvostörténetre, s emellett sorakozott fel az ókori, az európai és a népi orvoslás története. Hangsúlyozni kell, hogy az oktatásból nem hagyta ki a magyar orvostörténetet, ami Erdély történelméből adódóan is számára megkerülhetetlen volt.

Bologna irányítása alatt az 1930-as évek közepére megszilárdult az a rend, amelyben négy jelentősebb részre lett felosztva a tanszéki oktatási tevékenység.⁴³ Általában a ne-

39 Bővebben lásd: Kapronczay Károly: *Az orvostörténelem századai*. Bp., Semmelweis. 2010. 203–205.

40 *Anuarul Universității din Cluj pe Anul Școlar 1923/1924*. Cluj, 1924. 97–98.; *Anuarul Universității din Cluj pe Anul Școlar 1925/1926 și 1926/1927*. Cluj, 1928. 97–98. Guiart az 1924/25-ös tanévben szabadságon volt, nem tartott előadást. *Anuarul 1924/1925*, i.m. 69–70.

41 Egy híres francia professzor orvostörténelmi előadásai az Egyetemi könyvtárban. *Ellenzék*, 48 (1927) 62. sz. 8.

42 *Anuarul Universității Regele Ferdinand I. Cluj pe Anul Școlar 1927/1928*. Cluj, 1928. 85–89.

43 Lásd többek között: *Anuarul 1934/1935*, i.m. 153–154.; *Anuarul Universității Regele Ferdinand I. din Cluj 1936/1937*. Cluj, 1937. 219.

gyedévesek számára lett kötelező az orvostörténelem hallgatása. Ez állt egy főkurzusból, ami kötelező volt a meghatározott évfolyamok számára, általában heti 1 óra időtartamban. Ennek keretében oktattak orvostörténeti bevezető és alapozó kurzusokat, általános orvos- és gyógyszerésztörténetet, valamint orvosi néprajzot – tulajdonképpen a népi gyógyászat történetét –, amely félévenként más-más tematikával egészült ki. Így az ókortól a 19. századig különböző időszakok, illetve területek orvostörténelmével, például járványtörténettel ismertették meg a hallgatókat, illetve itt került megfogalmazásra az orvostörténet jelentősége a különböző orvosi tudományokban. A kötelező kurzusok kiegészültek egy szabadon választható, avagy speciális kurzussal, szintén heti egy óra időtartamban, de csak az egyik félévben. Ezen általában Románia, illetve Erdély orvos- és gyógyszerésztörténetével, valamint népi orvostörténetével ismerkedhettek meg a hallgatók a prehistorikus koroktól a jelenkorig, illetve itt tértek ki néhány speciálisabb, illetve tudományfilozófiát is érintő területre. A tanmenetben itt olykor megjelent a magyar népi gyógyászat is, s ezt az órát sokszor kísérték múzeum- és könyvtárlátogatások. Harmadrészt – általában a negyedévesek számára – tartottak egy kötelező orvostörténeti prozemináriumot, melyen az orvostudomány történetéből kijelölt fejezetek kerültek elemzésre és megvitatásra. Ez általában csak az egyik félévben, heti két órában volt megtartva. Negyedrész egy orvostörténeti szemináriumot is elindítottak, amely a doktori fokozat megszerzésére irányult, de néha a graduális képzésben résztvevők számára is nyitott volt. A kétórás ülések száma a hallgatók létszámától függött. Ez a kurzus útmutatót adott a tudományos kutatásokhoz, és itt vitatták meg a doktori terveket, téziseket, és javításokat, módosításokat indítványoztak.

Az oktatási rend négyes felosztása az 1938-as racionalizálást követően – amikortól az orvostörténet fakultatív tárgy lett – is megmaradt, és tartalma csak kismértékben módosult:

1. A főkurzus során általános orvostörténet került előadásra heti egy órában.
2. A főkurzus elvégzésével kerülhetett sor a Románia orvostörténetét taglaló kurzusra, szintén heti egy órában.
3. Proszeminárium, a korábbi alapokon, azaz az orvostudomány történetéből egy-egy kijelölt fejezet került itt megvitatására. Ez a kurzus kezdőknek, azaz azoknak szólt, akik az orvostörténetet választották.
4. Szeminárium haladóknak, azaz diplomások és doktori képzésben részt vevők részére, heti két órában, amely útmutatót, segítséget kívánt nyújtani az orvostörténeti munkák készítéséhez és a doktori értekezés megírásához.⁴⁴

A tanszék munkatársai rendszeresen részt vettek hazai és nemzetközi kongresszusokon, konferenciákon, Romániában és külföldön egyaránt. Utóbbiak főleg az utódállamok, Német-, Olasz- és Franciaország területén. Guiart és Bologna is több külföldi orvos-, illetve tudománytörténeti társaság és akadémia tagja lett. A tagságoknak és a sűrű konferencia-részvételnek köszönhetően nemzetközi szinten képviselték a kolozsvári orvostörténeti tanszékét, és bemutatták a román orvostörténeti tudományt, amelynek így jó nemzetközi visszhangja és fogadtatása lett.

Az orvostörténelem oktatásában több adjunktus, tanszéktől független munkatárs is részt vett, akár egy-egy óra megtartásában is. A hivatalos tanszemélyzetben, a tanár, tanársegéd, docens megjelöléseken túl ezekre főképp utalások történnek az évkönyvekben, mint a tanszék az évi munkatársai, akik részben vagy egészben segítettek az intézet működését.

44 *Anuarul 1938/1939*, i.m. 139–140.

Erről az évkönyvekben főképpen az intézeti munkatársak munkásságának ismertetésénél kapunk tájékoztatást.

Az Orvostörténeti Intézet néhány jelesebb magyar alakja

Bár látszólag természetesnek tűnhet, de érdemes kiemelni, hogy – főleg a megelőző történelmi körülményeknek köszönhetően – ebben a korszakban a kolozsvári orvostörténeti tanszék román munkatársainak jelentős része ismerte a magyar nyelvet, egy részük magyar iskolában, középiskolában, esetleg egyetemen végzett, és ennek következtében is bizonyos mértékben tájékozottak voltak a magyar kultúrában. A tanszékvezető Bologna professzor és több munkatársa egyaránt kitűnő magyarsággal beszélt és írt.

Az orvostörténeti tanszék magyar munkatársai közül az egyik legismertebb Orient Gyula toxikológus, gyógyszerész, gyógyszerésztörténész. Már a tanszék megszervezésének kezdetén feltűnik a munkatársak között, s jelentős mértékben kivette a részét az orvos- és gyógyszerésztörténeti gyűjtemény és az abból alakuló múzeum megszervezéséből, anyagának összegyűjtéséből, rendszerezéséből. Orient vélhetően kitűnő kapcsolatokat ápolott az Orvostörténeti Intézet tanszékvezetőivel. *Az erdélyi és bánáti gyógyszerészet története* című, 1926-ban megjelent kitűnő munkája előszavában a munka elindítójaként Guiart-t nevezi meg: „Prof. Dr. Guiart lyoni egyetemi tanár, a kolozsvári egyetemen az orvostörténelem tanára azon megtisztelő felszólításban részesített, hogy a párisi orvostörténelmi társulat »Société Frangaise d’Histoire de la Médecine« részére írjam meg az »Erdélyi Gyógyszerészet Történetét«, hogy azt nevezett társulat kiadványaiban sorozatosan közölhesse.”⁴⁵ Orient Gyula haláláig az orvostörténeti intézet munkatársa volt. A sors fintora, hogy 1940. október 9-én, éppen aznap hunyt el, amikor Valeriu Bologna megmutatta az intézetet Jancsó Bélának, és átadta neki annak kulcsait.

Az 1925/26-os tanévben említik az intézet munkatársaként *Bálint Zoltánt* (1898–1978), a gyermeklélektannal és színházzal is foglalkozó későbbi pszichológust, lélektani szakírót, aki újságíróként, szerkesztőként és szakszervezeti titkárként is ismertté vált a két világháború közötti években. Alapítója volt a kolozsvári Lélektani Kutató Társaságnak, és a harmincas években bekapcsolódott a meginduló falukutatásokba.⁴⁶

Ugyanebben az évben jelenik meg az egyetemi évkönyvben az Orvostörténeti Intézet munkatársaként *Alexandru Lenghel*, aki több magyar vonatkozásokkal is bíró, illetve területileg Erdélyhez kötődő orvostörténeti munkát is jegyez, továbbá az egyetem Nagyszebenbe költözéséig folyamatosan kapcsolatban áll az intézettel. Neve miatt gyakran sorolják a magyarok közé mint elrománosodott magyart, de ez az állítás megkérdőjelezendő. Különösen igaz ez *Obál Ferenc* történetére, aki visszaemlékezésében azt írja róla, hogy az 1940-es évek második felében Marosvásárhelyen Lenghel jelentkezett az orvostörténelem oktatására, s mint írja: „Lengyel (a 30-as évektől Lenghel) László [sic!] segesvári orvossal nem jött létre megállapodás.”⁴⁷ Feltételezhető, hogy Obál Ferenc itt néhány hallomást és valótanságot kevert össze vagy egészített ki saját elképzeléseivel. A keresztnév egyértelmű elírás, a szöveg folytatása egyértelműsíti, hogy valóban Dr. Alexandru Lenghelről van szó.

45 Orient Gyula: *Az erdélyi és bánáti gyógyszerészet története*. Cluj-Kolozsvár, Minerva, 1926. 3.

46 *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon. I. kötet*. Bukarest, Kriterion, 1981. 131–132.

47 Obál Ferenc: *Erdély és az orvostudomány szolgálatában. Emlékeim a kolozsvári és marosvásárhelyi magyar nyelvű orvosképzésről (1940–1953)*. Csíkszereda, Status, 2003. 44–113.

A Segesvárra utalás annyiban igaz, hogy 1942 és 1949 között Lenghel valóban Segesváron élt, ahol az Állami Kórház főorvosa, illetve a Regionális Higiéniai Laboratórium igazgatója volt.⁴⁸ Marosvásárhelyen az iratok között azonban nincs nyoma Lenghel jelentkezésének az Orvostörténeti Tanszékre.⁴⁹ Bár igaz, hogy Lenghel az 1930-as években nevet változtatott, de Obál állításával ellentétben nem Lengyelről Lenghelre, hanem Lenghelről anyja családi nevére, Culcerra. A Culcer család többgenerációs, régen elrománosodott vagy eredetileg is román nemesi származású orvoscsalád. Lenghel apja, *Sighismund Lenghel* görögkatolikus pap volt Nagybányán. Az anyai felmenők között több orvos is található: *Dr. Dimitrie Culcer* (1807–1866), *Dr. Dimitrie Culcer* (1850–1927), *Dr. Max. D. Culcer* (1882–1969).⁵⁰ A névváltoztatásra az anyai ág fiúági kihalása miatt, annak orvos felmenői iránti tiszteletből került sor.⁵¹ A névváltoztatás 1934-ben megjelent a *Monitorul Oficial*-ban, a román hivatalos közlönyben,⁵² azonban az egyetemi évkönyvekben továbbra is Lenghel néven szerepelt. Érdekes történeti adalék Lenghel-Culcer tudományos munkásságához, hogy 1956-ban többek között *Barta Jánossal*, *Dienes Andrással*, *Szabédi Lászlóval* együtt részt vett abban a magyar-román akadémiai munkaközösségben, amely *Petőfi Sándor* eltűnésének körülményeit vizsgálta.⁵³

Lenghel orvostörténeti, járványtani munkái – bár némelyik magyar nemzeti szempontból megkérdőjelezett és megkérdőjelezhető – orvostörténeti szempontból alapos felkészültségről árulkodnak, és komoly kutatásokon alapulnak. Orvostörténeti munkáit a román orvostörténészek is mostanában kezdik újra felfedezni. 1930-ban megjelent, az 1738–1739. évi kolozsvári pestisjárványt taglaló munkáját kifejezetten pozitívan értékeli.⁵⁴

Az orvostörténeti intézet román származású munkatársai közül két, az 1930-as években Magyarországon fellépő, illetve a magyar és a nemzetközi tudománytörténetben ismert és elismert személyről érdemes még szólni. Az egyik *Victor Marian* (1896–1971), aki fizikusként a pesti egyetemen *Eötvös Loránd* tanítványa volt, melyre idős korában is szívesen emlékezett vissza. Tanulmányait az első világháború után Kolozsvárott fejezte be, majd később itt lett a kísérleti fizika tanára. „*Hét idegen nyelvben való jártassága lehetővé tette, hogy sikeresen tanulmányozza az erdélyi matematika és fizikaoktatás történetét. Eltemetett kéziratok hosszú sorát tárta fel... Őszinte tudományos kapcsolatot tartott fenn a magyar fizikátörténet jeles kutatójával, M. Zemplén Jolánnal és készséges segítséget nyújtott neki az erdélyi fizikai kéziratok felkutatásában. Kutatásait kiterjesztette az egész romániai matematika- és fizikátörténetre. Így született meg az első román fizika tankönyvről, majd a bukovinai aritmetika oktatásról szóló tanulmánya... A tudománytörténeti kutatásokban közel-*

48 Stavarache, Dimitriu: *Mărturi din Arhive Mureșene, cu privire la Hilarie Mitrea. Medic, naturalist și etnograf (1842–1904)*. In: Liviu Boar: *Archivist, istoric, profesor*. Ed. Lăcătușu, Ioan. Sfântu – Gheorghe, Eurocarpatia, 2011. 285–298.

49 Péter Mihály: *A Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem Orvostörténeti Tanszékének történetéből*. In: *A gyógyítás múltjából. Emlékkönyv Spielmann József orvostörténész születésének 90-ik évfordulójára*. Szerk.: Spielmann Mihály. Marosvásárhely, Mentor, 2008. 177–193.

50 A Culcer orvosdinasztia tagjairól lásd: <http://www.domeniulculcer.ro/wp-content/uploads/2016/01/Istoria-Familiei-Culcer.pdf> (2017. 04. 25. 14:30)

51 Rogoza, Liliana – Leășu, Florin – Dumitrascu, Dinu Iuliu – Dumitrascu, Dan L.: 275 years since the epidemic of plague in Cluj. *Dr. Alexandru Lenghel's contribution to investigation*. *Clujul Medical*, 88 (2015) 4. 563–566.

52 Erről az Alexandru Culcer fiáról, Dan Culcerről szóló szócikk ad tájékoztatást: https://ro.wikipedia.org/wiki/Dan_Culcer (2017. 05. 02. 14:00)

53 A Petőfi eltűnése körülményeinek tisztázására kiküldött román-magyar akadémiai munkaközösség jelentése. *Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei*, 10 (1957) 3–4. sz. 237–261.

54 Lenghel, Alexandru: *Istoricul ciunei in Cluj la 1738–39*. Cluj, Corvin. 1930.; Rogoza – Leășu – Dumitrascu – Dumitrascu, i.m. 564–565.

álló munkatársai és barátai között olyan neveket találunk mint Józsa János filológus, vagy Dr. V. Bologna, az orvostörténet professzora.⁵⁵ A Babeş-Bolyai Tudományegyetem főépületében Victor Marian professzorról termet neveztek el.

A másik ismert név a neves filozófus, vallástörténész *Mircea Eliade* (1907–1986), akit az 1931/1932-es tanévben említene az intézet munkatársai között.

Az itt doktori értekezést író magyar származású diákok közül két a magyar kultúrában, a kolozsvári egyetem történetében és a magyar orvostörténetírásban is jelentős szerepet betöltő személyt érdemes kiemelni. Mindketten az 1932/33-as tanévben nyújtották be doktori értekezésüket. Az egyik a magyar irodalomban is jól ismert Jancsó Béla (1903–1967), aki később, az 1940 és 1944 között a kolozsvári egyetemen működő magyar Orvostörténeti Intézet tanársegéde volt. Ő az 1742–1743. évi erdélyi pestisjárványról írta értekezését, melyről *Zsakó István* írt elismerő ismertetést a *Népegészségügy* hasábjain.⁵⁶ A másik a későbbi Bolyai Tudományegyetem és a Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Intézet alapító rektora, *Csögör Lajos* (1904–2003), aki az erdélyi Nyulas Ferenc protomedikus tudományos munkásságát dolgozta fel doktori értekezésében.⁵⁷

Összegzés

A két világháború között a kolozsvári egyetemen létrejött román Orvostörténeti Intézet oktatási metódusát tekintve Jules Guiart működésének is köszönhetően a francia orvostörténeti iskola felosztása valósult meg. Ugyanakkor nem szabad megfeledkezni arról a tényről, hogy Valeriu Bologna német és osztrák egyetemeken, azaz Lipcsében, Jénában és Innsbruckban is tanult, majd orvosi diplomáját Kolozsvárott szerezte meg, vagyis ízelítőt kaphatott a német és a bécsi orvosi iskolából is. Munkájára a német orvostörténeti kutatások munkamódszere jellemző, azaz a módszeres és minden adatot külön mérlegelő kutatási stílushoz állt közelebb.⁵⁸ Ezt a hozzáállást tanítványaitól is megkövetelte. Bologna az alábbiakat mondta egykori tanítványa, *Spielmann József* (1917–1986) visszaemlékezése szerint: „*A tudománytörténész merítsen az eredeti forrásból, forgassa az eredeti műveket, forduljon a levéltári adatokhoz — hangoztatta. »Mástól adatot ellenőrzés nélkül átvenni a szellemi restség legelítélendőbb formája. A legjelesebb tudománytörténész is tévedhet, s a széles körben elterjedt tudománytörténeti legendák éppen e hibák gépies átvételéből származnak... A tudománytörténész falánksága még elítélendőbb. Kutatói önfegyelem nélkül nincs termékeny alkotás. Csak addig terjeszkedjünk, míg a tények fedezete szavatolja következtetéseink hitelét. Délkelet-európai kutatónak általában kényes, szinte lehetetlen feladat a teljesség és hitelesség igényével másról írnia, mint hazája tudományának történetéről. Közhelyek ismétlése pedig nem tudománytörténészhez méltó feladat.*»⁵⁹

A fentiekből is látható, hogy a román orvostörténetírás első intézményesült formájára két jelentős orvostörténeti iskola, a francia és a német együttesen volt hatással, azaz módszertanát tekintve a francia, míg munkamódszerét tekintve a német orvostörténeti iskola

55 Farkas Anna: Dr. Victor Marian (1896–1971). *Firka*, 3 (1993–1994) 1. sz. 12–13.

56 Jancsó Béla: *Date nou!*

57 Csögör, Ludovic: *Opera științifică a protomedicului ardelean Francisc Nyulas*. Cluj, 1933.

58 A német orvostörténeti iskola jellemzését lásd: Kapronczay, i.m. 5–7.

59 Spielmann József: Ave atque vale. Valeriu Bologna professzor emlékezete. *Orvostörténeti Közlemények*, 19 (1973) 66–68. sz. 15–16.

hatása érvényesült. Ez Bologa személyiségének és aktív tanári és pedagógiai tevékenységének köszönhetően erőteljes hatással bírt a magyar orvostörténetírásra is. Gondolhatunk itt Jancsó Bélára, a később megalakuló első magyar Orvostörténeti Intézet tanársegédjére, az intézet ügyeinek intézőjére, aki Bologa szárnyai alatt már ebbe nevelődött bele, vagy a későbbi Kolozsváron és Marosvásárhelyen tevékenykedő, nemzetközi hírnévre is szertevő tanítványaira, *Izsák Sámuel* (1915–2007) és Spielmann József professzorokra és tanítványaikra, valamint mindazokra a munkákra és kutatásokra, amelyek újabb munkákat és kutatásokat inspiráltak.

SÁNDOR PERJÁMOSI, M. A.

Head of Library

Museum and Library of Hungarian Agriculture

H-1146 Budapest, Városliget, Vajdahunyadvár

e-mail: perjamosi@gmail.com

SUMMARY

The University of Cluj Napoca was taken over by Romania in 1919 to be reorganised into a new Romanian university soon afterwards. Several new programs were launched including the Department of Medical History, following the example of France, together with a museum. Its first head was the Lyonnais parasitologist and medical historian, Jules Guiart, followed by his previous assistant, Valeriu Bologa, a fluent speaker of Hungarian. In the interwar period, Hungary condemned the Department of Medical History established by the Romanian State's will and saw it as an example of Romanianisation and expropriation. By contrast, Jenő Pataki, a medical historian living in Cluj Napoca spoke highly of Bologa. Guiart was appointed head of the Department of Medical History in 1921. By the mid-1920s, the Department had established good relations and library exchange programs with a number of European institutions and its faculty members had been invited to international congresses and conferences.

Guiart considered the French School of Medical History as a model, while Bologa mixed the French and German traditions to create a new School of Medical History which, through his students and works, would eventually affect Hungary's research of medical history. By the 1930s, the training program had four stages: a main course, an elective course, an obligatory pro-seminar, and a preparatory PhD seminar.

The number of staff and visitors showed a rapid increase. However, the department suffered successive budget cuts until the abolition of its subsidisation and obligatory character in 1938 as a result of Romania's measures of rationalisation. Yet, several people chose a topic in medical history as the subject of their PhD theses, including Béla Jancsó, known in Hungarian literature, and Lajos Csögör, who had a key role in the history of the university of Cluj Napoca. After the Second Vienna Award, Bologa handed over the department's keys to Béla Jancsó. His teaching staff included Gyula Orient, a pharmacologist and co-organiser of the museum, Zoltán Bálint, and professor Victor Marian, also knowledgeable about the history of Hungarian physics, and the philosopher and religious historian Mircea Eliade.

DEBRECENHEZ KÖTŐDŐ FÜVESKÖNYVEK

SZABÓ ATTILA

„Nincs orvosság halál ellen
Patikában vagy más helyen,
Széles mezőn, drága kertben
Oly fű nincsen,
Haláltól amely megmentsen.”¹

A hely szelleme

Az írásos források alapján Debrecen településének neve először az 1235-ös *Várad Regestrumban* fordul elő.² A település több pontja már a honfoglaló magyarok előtt lakott volt, amit a feltárt régészeti leletek igazolnak. Például a város északi részén található úgynevezett Ördögárok képezte a rómaiak területi határát.³ Először talán egy 18. századi angol utazó, *Robert Townson* tette fel a kérdést: „*Micsoda körülménynek köszönheti Debrecen létrejöttét...*”?⁴ Arövid, összefoglaló válasz az lehetne, hogy „*Debrecen mai településének a helyét nem annyira természeti adottságai, mint inkább történelmi vagy éppen a politikai tényezők határozták meg*”.⁵

A település földrajzi helyzetét szemügyre véve megállapítható, hogy a magyar Nagyalföld keleti részén, első pillantásra egy hatalmas síkvidéken fekszik, ahol három egymástól eltérő táj érintkezik egymással. A Nyírség nyugati, döntően homokos széle itt találkozik a Hajdúhát löszös területével, illetve a Sárrét egykor ingoványos, vizenyős mocsárvilágával. A három táj találkozási évszázadokon keresztül hídként biztosította az ország kereskedelmi útvonalát az északról vagy nyugatról Erdélybe igyekvőknek.⁶ Ez a földrajzilag adott fekvés csak előmozdította, de nem határozta meg a település fejlődését.⁷ A honfoglaló magyarság településrendjének megfelelően a térségben 1230-ra számtalan kis település jött létre, melyek többsége a tatárjárás következtében elpusztult. Az újbóli benépesülést és az újjáépítést nagyban befolyásolták a súlyos járványok, valamint a korai urbanizáció. Négy és fél évszázad alatt alakult ki a hatalmas kiterjedésű debreceni határ, amely jogilag 1854-ben került a debreceni polgárok tulajdonába.⁸

Debrecen az Árpád-házi királyok alatt döntően a trónörökös hercegek birtoka volt. *IV. (Kun) László* uralkodása alatt annak hadvezére, *Rofoyn/Rophoin* szörényi bán kapott ezen a területen birtokot. *Rofoyn* saját fiává fogadta unokaöccsét, *Debreceni Dózsát*, aki az örökös-

1 *Református énekeskönyv*, 406. dicséret, 6. versszak

2 Szücs István: *Szabad királyi Debrecen város történelme. Első kötet*. Debrecen, 1871. 51–52.

3 Marjai Márton: Ördögárok a debreceni Nagyerdőn. In: *A debreceni Déri Múzeum évkönyve 1962–1964*. Szerk.: Béres András. Debrecen, 1965. 87–93.

4 Idézi: Komoróczy György: *Debrecen története a felszabadulásig. A város gazdasági és társadalmi képe*. Debrecen, 1955. 5. Az eredeti szöveget ld. Robert Townson: *Travels in Hungary, with a Short Account of Vienna in the Year 1793*. London, 1797. 238.

5 Siteri Mária Noémi: *A debreceni füveskönyvek mai szemmel*. Debrecen, 2015. 6.

6 Papp Antal: *Debrecen*. Bp., Panoráma, 1977. 7–12.

7 Komoróczy, i.m. 5.

8 Módy György: Középkori települések Debrecen történelmi határán. *Országépítő*, 2 (1991) 4. sz. 57.

sődési harcokban *Károly Róbert* híveként harcolt, és érdemei elismeréseként megkapta a nádori címet. 1289-ben szerezte meg Rofoyt a Debrecentől délre fekvő Boldogasszonyfalvát (Boldogfalva, Torna). A területen hárman osztozkodtak: Rofoyt, Dózsa mester és *Debreceeni Péter*. Péter unokája, *Jakab* birtokolta Szentlászlófalvát, amelynek főutcája a Péterfia (Jakab) utca. Végül az egész terület Debrecen név alatt a Dózsa család kezében összpontosult. *I. (Nagy) Lajos* 1360-ban városi rangra emelte a települést, és egyúttal szabad bíróválasztási jogot adományozott neki. A Dózsa család fiúágának kihalását követően ismét királyi birtok lett. *Luxemburgi Zsigmond* előbb elzalogosította, majd elajándékozta a várost. 1450-ben a Hunyadiak birtokába került, és ott is maradt egészen *Corvin János* haláláig. *I. Mátyás* király áru-megállítási és vásártartási jogot adományozott Debrecennek, majd édesanyja, *Szilágyi Erzsébet* a város mesterfalvi részén is engedélyezte a vásártartást. A Hunyadiak után a *Szapolyai* család birtokrésze lett. A mohácsi vést követően, sok-sok huzavona után 1536-ban *Enyingi Török Bálint* birtoka lett, és a család tulajdonában maradt egészen 1618-ig. Buda eleste után a debreceniek hol a törököknek, hol a Habsburgoknak, idővel pedig a kurucoknak voltak kénytelenek adót fizetni. Nagyvárad visszavételéért a törökökkel vívott 1692-es csatában Debrecen lakosságából többen is részt vettek. A győzelemért cserébe *I. Lipót* szabad királyi városi rangot adományozott a városnak 1693-ban, de feltételül szabta a római katolikusok visszatelepülési lehetőségét a városba, amelyre csak 1715-ben került sor. 1876-ban a város Hajdú vármegye székhelye lett.⁹

Míg Európa szerencsésebb helyzetű városai békésen fejlődhettek, addig Debrecen hallatlan áldozatok árán volt kénytelen megfizetni fennmaradásának árát külső és belső ellenségeivel szemben. Buzgó előljáróinak okos körültekintése és tárgyalókészsége segítette a munkaedzett, takarékos, az életteréért minden áldozatra kész magyar lakosságot abban, hogy megvédje magát az adott ellenséggel szemben. A város védleveleit pénzzel és ajándékokkal vásárolták meg.¹⁰

„... ezen hitvallás épen akkor keletkezett, mikor a' magyar nemzetre a' legnagyobb csapás ki volt mondva” – írta *Szalay László Magyarország története* című művében a protestantizmus magyarországi megjelenése kapcsán.¹¹ *Majláth János* gróf – római katolikus létére – azt írta a *Tudományos Gyűjtemény* című folyóiratban, hogy „mialta Magyar Országban Protestánsok találtak egész ezen szempillantig, mellyet élünk, ők mindég a' törvényes szabadság ragyogó védelmezői, a' honnyi disz tündöklő vezérei, a' hazai Kulturának tudós előmozdítói sorában mint elsőrangú süllyedő fényltek.”¹² *Török Bálint* a reformáció híveként a város lakosságát is áttértette az új hitre. Ehhez hívta meg *Melius Juhász Pétert*, a város későbbi református püspökét. A lelkipásztorok közössége az 1567. évi zsinaton az Andrástemplom oldaltermében elfogadta alapvető hitvallásként az ún. Második Helvét Hitvallást.¹³ A hitvallási és egyházi szabálygyűjtemény körvonalazta a református tanokat. Később *Melius* megszervezte a Magyar Református Egyházat. (A városban 1552 és 1715 között nem működött katolikus gyülekezet.) *Török Bálint* az oktatásügyében meghívta *Bálint papot Páparól*, aki az eredetileg ferences rendi zárdaiskolából 1538-ban református iskolát teremtett. 1549-ben a svájci reformáció szellemében átalakították az iskolát, majd 1567-ben wittenber-

9 Komoróczy, i.m. 5–16.

10 Szűcs, i.m. 4.

11 Szalay László: *Magyarország története. Harmadik kötet.* Lipcse, 1853. 541.

12 Majláth János: *Megtfázolások és igazolások. Tudományos Gyűjtemény*, 4 (1820) 6. sz. 113.

13 Bucsay Mihály: *A protestantizmus története Magyarországon.* Bp., Gondolat, 1985. 78–79.

gi mintára megszülettek az iskola első törvényei. A Debreceni Református Kollégium rövid idő alatt hazánk egyik legjelentősebb oktatási helyszínévé vált. Nemcsak a város közvetlen környezetéből és a Partiumból érkeztek ide diákok és tanárok, hanem az ország dunántúli részeiből is, és számuk a rekatolizációval tovább nőtt.¹⁴

Melius Juhász Péter Herbariuma

Európa-szerte a reformáció terjedésével egy időben a természettudományok iránti érdeklődés is egyre jobban terjedt. Az 1700-as évek kezdetén *Maróthi György* munkájának köszönhetően jelentős változás következett be a számtanoktatásban a Debreceni Református Kollégiumban. A század végére pedig *Hatvani István* professzor működése révén újabb és újabb tantervek létesültek.¹⁵ A földrajzi felfedezésekről egyre jobban nőtt előbb az Európán kívüli, majd az Európában található növények és állatok iránti érdeklődés, amihez a könyvnyomtatás is jelentősen hozzájárult. Ennek köszönhetően rengeteg adatgyűjtés zajlott, amelyek feldolgozása és rendszerezése az 1800-as évekre jelentős elméleteket szült. Ilyen volt például az evolúciós elmélet is, amelynek egyre szélesebb körben történő elfogadtatása teret nyitott egy új, független tudománynak, amelyet biológiának neveztek el. Az orvostudomány fejlődésének is ez a korszak adott nagy lendületet. Az orvoslással kapcsolatos írásos emlékek között nagyon sok foglalkozik a növények gyógyító hatásaival. Magyarországon ilyen írásos emlékek előbb a kódexekben, majd a nyomtatott könyvekben jelentek meg. A növényeket nem magukért, hanem a különböző betegségeket gyógyító hasznuk miatt vizsgálták és ismertették. Ezek kivétel nélkül orvosi segédkönyvek voltak.¹⁶

A Somogy vármegyéből származó Melius Juhász Péter (Horhi, 1532 – Debrecen, 1572. december 25.) abban a korszakban élt és működött, amikor kibontakozóban volt a természettudományok iránti érdeklődés, és az egyes tudományágak kezdtek egymástól szétválva önálló tudománnyá válni. Melius életrajzából ismert, hogy már gyermekkorában érdeklődött a természet iránt. Wittenbergi tanulmányai alatt *Purkircher György*, a pozsonyi botanikus kert alapítójának hatására botanikát is tanult. Református eszméinek meghonosításán dolgozva Debrecen nemzetközileg is jelentős székhellyé tette. A lelkeszi hivatás mellett a gyülekezet egészségi állapotával is foglalkozott, sőt fiatalok ellenére maga is súlyos betegségben szenvedett. Talán ez ad magyarázatot arra a kérdésre, hogy a teológiai munkái mellett miért írta meg *Herbarium* című művét.¹⁷

A *Herbariumot* tudományos igénygel, magyar nyelven készítette el. Művének megírása hosszas munka eredménye, különböző időszakban végzett folyamatos kutatások eredményeként formálódott ki – erre a könyv egyes cikkelyeinek terjedelme, illetve információs tartalma utal. A könyvben 627 magyar növény került említésre, magyar névvel megnevezve, és részletesen bemutatva mérgező vagy gyógyhatásának leírásával együtt. A *Herbarium* az utókor kutatói számára több szempontból is jelentős, de mindenekelőtt botanikailag fontos.

14 Györi L. János: „Égész Magyarországnak és Erdélyiségnek... világitó lámpása. A Debreceni Református Kollégium története. Debrecen, Tisztántúli Református Egyházkerület, 2008. 49–53.

15 Györi L., i.m. 53–54.

16 Szabó Attila: Tisztelgés a debreceni Magyar Fűvész Könyv és alkotói előtt. *Gyógyszerésztörténet*, 7 (2009) 2. sz. 8.

17 Szabó T. Attila: Melius Péter és a kolozsvári Herbarium. In: Melius Péter: *Herbarium. Az fáknak, füveknek nevekről, természetéről és hasznairól*. Bevezető tanulmánnyal és magyarázó jegyzetekkel sajtó alá rendezte: Szabó T. Attila. Bukarest, Kritikon, 1979. 27–38.; Vida Mária: Melius Juhász Péter. *Orvosi Hetilap*, 114 (1973) 6. sz. 333. A mű első kiadását ld. Melius Juhász Péter: *Herbarium az fáknak füveknek nevekről, természetéről és hasznairól*. Kolozsvár, 1578.

Emellett Melius munkájából rengeteg betegség középkori elnevezése is ránk maradt, ami orvostörténeti szempontból értékes. A mű gyógyszerési aspektusból is kimagasló, mert a közel 1500 vény, gyógymód és javallat mellett az első kozmetikai készítmények leírása is megtalálható benne. Sajnos a munka megjelenését a püspök már nem tudta megélni, két leánya és özvegye 1578-ban Kolozsváron adatta ki Heltai Gáspárné műhelyében. A *Herbarium* a maga korában úttörő munkának számított a hazai kiadványok sorában, aminek egyes részei, megállapításai még napjainkban is megállják a helyüket.¹⁸

Debrecen város orvosai és a botanika

Melius munkáját sokáig nem követte újabb. Ennek oka egyrészt a lakosság nagyfokú analfabetizmusa volt. Másrészt a könyvnyomtatás még költségesnek számított, továbbá ehhez járult még az is, hogy a gyógyításban résztvevő orvosok, borbélyok és patikusok a gyógynövényekkel kapcsolatos ismereteiket nem osztották meg másokkal. A felvilágosodás korszaka azonban lehetővé tette a köznép általános tudásszintjének emelését. Egyre több gyermek ismerte meg a betűvetést és az olvasást, így az ismeretterjesztés érdekében egyre több könyv jelent meg.

A 18. században Debrecen népességében is nőtt az értelmiségiek aránya, többek közt az orvosoké is. Hatvani István egyházát lelkészként és oktatóként is szolgálta. A kollégiumi diákságnak nemcsak oktató professzora volt, hanem annak gyógyító orvosa is, így az iskola-orvoslás előfutárává vált. Emellett sok polgári beteget is kezelt.¹⁹ A város királyi egészségügyi főbiztosa *Buzinkai György* volt,²⁰ akinek halála után a főorvosi feladatkört hosszú időn át *Weszprémi István* látta el. Debrecenben e korszakban tevékenykedett még *Szentgyörgyi József*, *Csapó József* és *Földi János* is.

Csapó József (Győr, 1734. július 18. – Debrecen, 1799. május 21.) is a Dunántúlról érkezett Debrecenbe, hogy a lakosság gyógyításával foglalkozzon. Magyar nyelvű munkái révén az orvosi ismeretterjesztés egyik vezéregyénisége lett. Több orvosi műve után figyelme a botanikára terelődött, így írta meg az *Új füves és virágos magyar kert* című könyvét, amely 1775-ben, majd 1792-ben jelent meg.²¹ Munkája során a hazai, döntően Veszprém, Komárom és Debrecen környéki flórát vizsgálta, s ennek eredményeként művében összesen 417 növényt ismertetett magyar nevük alfabetikus sorrendjében. Csapó nem vette figyelembe az időközben már ismertté vált Linné munkásságát, osztályozási rendszerét. Melius *Herbarium*ához képest nem fedezhettünk fel benne újdonságot, a bemutatott növények külső, belső és közhasznait írta le. Mindazonáltal Csapó műve a debreceni botanika történetének egyik fontos fejezete.²²

A Debreceni Református Kollégium arról is híres volt, hogy felkarolta és tandíjmentes-ségben részesítette szegény sorsú, ám jól tanuló diákjait. A kollégiumban működő *coetus*nak

18 Szabó T., i.m. 27–38.; Vida, i.m. 333–335.; Siteri, i.m. 23–24.

19 Életéhez és munkásságához részletesen ld. Tóth Béla: *Hatvani István (1718–1786)*. Bp., Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1977.

20 Buzinkai György egészségügyi főbiztosi tevékenységéhez ld. Kristóf Ildikó: A pestis pestise. Járvány és lázadás Debrecenben. *Rubicon*, 1 (1990) 6. sz. 20–23.

21 Csapó József: *Új füves és virágos magyar kert, melyben mindenik fűnek és virágnak Neve, Neme, Ábrázata, Természete és Ezekhez képest külömbféle Hasznai értelmessen meg-jegyezettek*. Pozsony, 1775.

22 Szállási Árpád: Csapó József debreceni orvosi (1734–1799). *Orvosi Hetilap*, 115 (1974) 20. sz. 1181–1183.; Tóth Béla: Egy debreceni orvosiró a 18. században: Csapó József. *Múzeumi Kurír – a Hajdú-Bihar Megyei Múzeumbarátok Köre körlevele*, 13 (1981) 36. sz. 3–5.

– melynek élén a *senior* állt – a jól tanuló diákokkal szemben az volt az egyik kérése, hogy korrepetálják rosszul tanuló diáktársaikat, így segítve a tanítók munkáját. Ez a tanulva tanítani elv képezte ki azokat a későbbi nagyszerű tanárokat, akik időről időre a Kollégiumban oktattak. Földi János (Nagyszalonta, 1755. december 21. – Hajdúhadház, 1801. április 6.) is ezek közé a szegény sorsú, ám jól tanuló kollégiumi diákok közé tartozott. Mivel az ő személye nem annyira közismert, így életrajzáról kicsit bővebb tájékoztatást adunk. Ezáltal jobban érzékelhetővé válhat, milyen jelentős egyéniséggé fejlődött alacsony származása ellenére, és a „hálátlan” utókor mennyire elfelejtette.

Szegénysége miatt kollégiumi diákéveit is meg kellett szakítania, hogy pénzt keressen. 29 éves férfi, amikor a debreceni diákévek után, 1784-ben végre Pestre mehet az egyetemre, hogy orvosi tanulmányokat folytasson. Egyetemi éve alatt számos pesti íróval ismerkedett meg, sőt egészen nősüléséig maga is próbálgatta versírói vénáját. 1788 őszén befejezte tanulmányait, és orvosi diplomájával a zsebében Szatmárnémetiben kezdett dolgozni. Irodalmi munkásságának fenntartása végett levelezést folytatott *Kazinczy Ferenc*cel. Még debreceni éve alatt ismerkedett össze Weszprémi István doktorral, akivel gyakroló orvosként is tartotta a kapcsolatot. Ennek köszönhetően ismerte meg a debreceni főorvos Juliska nevű leányát, akivel 1790-ben házasságra lépett. A következő évben Szatmárnémetit otthagya a Hajdúkerület orvosaként keresi családjá kenyerét. A hajdúvárosok közötti utazások során megismerkedett a környék flórájával. A verstant felcserélte a természettudománnyal, és most már az érdekelte, hogy kialakítsa ennek a tudománynak a magyar terminológiáját. Az volt a célkitűzése, hogy a magyar növénytani szaknyelvben uralkodó káoszt megszüntesse, amihez Linné *Critica Botanica* című műve adta az alapot. Tervbe vette, hogy Linné *Systematurae* című munkáját magyar nyelvre fordítja és kiadja. A botanika tudományáról és nevezéktanáról alkotott véleményét 1793-ban megjelent *Rövid kritika és rajzolat a magyar füvésztudományról* című munkájában fejtette ki. Ezzel méltó alapot biztosított *Diószegi* és *Fazekas* munkálkodásához.²³

Azonban nem tudta folytatni ezt a hatalmas munkát. Kettős életet élt. Volt egy valós világ, amelyben állandóan harcolnia kellett, és csupa kudarc érte. Orvosként szakadatlanul küzdött a halál ellen, betegai gyógyulásáért, de meg kellett élnie fiai elvesztését is. Egész életén át anyagi gondokkal küszködött. Mialatt a halálos ágyán várta az Istenéhez való megtérést, felesége Debrecenben mulatott, és még a temetésére sem ment haza Hajdúhadházra. A másik énje egy képzeletbeli világba röpitette, ez adott neki erőt tudományos munkálkodásaihoz. Végül a valós világ felülkerekedett, felforzosolta erejét, és fiatalon távozott az élők sorából.²⁴

A Magyar Fűvészs Könyv

Hazánk első tudományos növényhatározóját két debreceni természettudós, *Diószegi Sámuel* és *Fazekas Mihály* alkotta meg.

Diószegi Sámuel (Debrecen, 1761. január 5. – Debrecen, 1813. augusztus 2.) a Debreceni Református Kollégiumban kezdte meg iskolai tanulmányait, majd az épület falai között folytatta felsőbb osztálybeli stúdiumait is. A tanulóévek végeztével előbb Debrecenben maradt a kollégium tanáraként, majd elkerült Hajdúböszörménybe, végül Kecskemétre, ahon-

23 Szabó, i.m.8–9.; Nagy Sándor: Földi János hadházi éve. In: *A Debreceni Déri Múzeum évkönyve, 1975*. Szerk.: Dankó Imre. Debrecen, 1976. 648–673. Juliska testvérét, aki korán meghalt, Fazekas Mihály vette el nőül. Így lett Földi sógora Fazekas hadnagy.

24 Turóczy József: Földi János költeményei. *Nyugat*, 4 (1911) 4. sz. 405.

nan 1787-ben Göttingenbe ment, hogy ott folytassa egyetemi tanulmányait. A lelkészképzés mellett a botanikával is megismerkedett. 1789-ben hazatérve lelkészi hivatásának élt, állomáshelyei Hajdúszovát, Hajdúnánás, valamint Hajdúböszörmény voltak. Végezetül Debrecenbe került, ahol egyházmegyei esperesként, majd 1806-tól egyházmegyei, 1809-től egyházkerületi főjegyzőként is tevékenykedett. 1790-ben vette feleségül *Fazekas Máriát*, Fazekas Mihály testvérét. Segédkezett a református énekeskönyv megújítási munkájában, továbbá teológiai műveket is írt. Sógorával, Fazekas Mihállyal közösen megírta a *Magyar Fűves Könyvet*, majd folytatásaként annak gyakorlati részét, az *Orvosi Fűvész Könyvet*. Alig fejezte be a munkáját, két hónappal később meghalt.²⁵

A jómódú nemesi családból származó Fazekas Mihály (Debrecen, 1766. január 6. – Debrecen, 1828. február 22.) szülővárosának, a Debreceni Református Kollégiumnak volt a diákja. 1781-ben subscribált,²⁶ ám egy év elteltével otthagyta az iskolát, és beállt katonának, még hozzá huszárnak. Katonaéletének köszönhetően szélesedett ki világnézete. Huszártisztként többfelé állomásoztatták, sok csatában vett részt előbb *II. József*, majd *I. Ferenc* császár alatt. Harcolt a törökök és Napóleon ellen, egyik ujját ott is hagyta a csatatéren. A franciák elleni harcok során undorodott meg a szörnyű és igazságtalan vérontástól. A császárhű lovasbiztosból a felvilágosodás követője lett. Ennek eredményeként 14 év katonai szolgálatot követően, 1796-ban (fő)hadnagyként szerelt le,²⁷ és hazaköltözött Debrecenbe, ahol városi és kollégiumi pénztárnokként dolgozott. Szabadidejét gazdálkodással és versírással töltötte.²⁸ 1808-tól irányítója és gondnoka volt az épülő új Nagytemplom munkálatainak. 1819-ben az ő szerkesztésében indult útjára a híres *Debreceni kalendárium*, amit haláláig szívügyének tartott. Házassága rövid ideig tartott fiatal felesége – Weszprémi doktor egyik lánya – korai halála miatt. 62 éves korában tüdőbajban halt meg.²⁹ Piac utcai háza csodálatos kertjének művelése során sógorai, Földi János és Diószegi Sámuel sarkallták és buzdították a fűvészetre. Jó kapcsolatot ápolt *Csokonaival* és *Kazinczyval* is. Összegyűjtött költeményeit halála után *Lovász Imre* adatta ki Pesten 1836-ban.³⁰

Diószegi és Fazekas munkájának megírásában több tényező is szerepet játszott. Egyfelől a tudományos világ ekkor kezdett el érdeklődni a botanika mint önálló tudomány iránt, továbbá előttük nem jelent meg olyan mezőgazdasági szakkönyv, amely a magyar mezőgazdaság fejlesztését, előmozdítását tűzte volna ki céljául – munkájuk mindkét szempontból hiánypótló jellegű. Mindezek mellett a hatások tekintetében nem mehetünk el a gazdag debreceni fűvészeti hagyományok mellett sem, továbbá Diószegi Göttingenben szerzett természettudományi ismeretei is művük megírására sarkallhatták őket.

Munkájuk nemcsak gyógyszerészeti szempontból, hanem irodalomtörténeti és természettudományi szempontból is csodálatos. Már Földi János rámutatott: „*A' minémű zűrzavar volt hajdan a' Deák Fűvészstudományban, a' Linné Rendbeszedése, és Elnevezési előlt; szinte olyan zűrzavar, fogyatkozás, és tévedezés vagy ma a' Magyar Fűvészstudományban. A' Nő-*

25 Csűrös Ferenc: *A debreceni Fűveszkönyv és írói*. Debrecen, 1907. 4–14.

26 A magyarországi gimnáziumok 1851-ig hatosztályosak voltak, ezek végeztével léphetett az ifjú felső tanfolyamra. A reformátusoknál a főiskola törvényeinek elfogadásaként a diáknak alá kellett azt írnia. Az elsőéveseket *novicius*, a másodéveseket *biennisdíkoknak* nevezték.

27 A katonai ranglétrán egészen a főhadnagyi rangig jutott, ám alacsonyabb, hadnagyi rangban szerelt le. A lefokozás háttéréről – miszerint önként mondott-e le róla, vagy valamilyen okból kifolyólag megfosztották rangjától – nem tudok nyilatkozni.

28 Julow Viktor: *Fazekas Mihály*. Bp., Szépirodalmi, 1982. 48., 50–86.

29 Csűrös, i.m. 18–20.; *Fazekas Mihály versei*. Összeszedte: Lovász Imre. Pest, 1836.

30 Siteri, i.m. 22.

vevényeknek számtalan sokaságához képest, a' mi eddig öszveszedett 's könyvekbe rakott Növény Magyar Neveink igen kevesek: de a' mellyekvagynak is, azoknak is nagy részek botránkoztatók, babonások, gyermekiek, útálatosok, illetlenek, alkalmatlanok, és többnyire bizonytalanok.”³¹ Ezt a feladatot oldották meg Diószegiék.

Diószegit a botanika iránti érdeklődése, Fazekast a magyar nyelv iránti elkötelezettsége fűtötte a közös mű megírására. Munkájukkal vállalták a hazai botanikai szóhasználat és rendszertan megalkotását, utóbbiban követve a Linné rendszerét. Diószegi a magyar növényhatározó elkészítésével legintenzívebben 1805 és 1807 között foglalkozhatott. Munkájuk alapjául Linné *Systema Vegetabilium* és Földi János 1793-ban megjelent *Rövid kritika és rajzolat a magyar fűvésztudományról* című műveit használták fel. Az anyaggyűjtéshez sokan hozzájárultak, egyebek mellett például városi polgárok vagy a piacra érkező vidéki kereskedők. Munkájuk összefoglaló neve eredetileg *Debreceni Flóra* volt, végül az 1807-ben kiadásra került mű címe *Magyar Fűvész Könyv* lett, amely 3000 példányban készült el. A botanika magyar nyelvű tudományos kézikönyveként kívánták eljuttatni a nagyszámú olvasóhoz, elsődlegesen a kollégium diákságához. Ezzel is segíteni akarták az ifjúság tanulmányait, de a Kollégium nem fogadta be a művet tankönyvként.³²

Diószegi egy 1808-ban megjelent teológiai munkájában vallotta meg, hogy számára mit jelentett a botanikai könyv elkészítése. „Engedjétek meg, hadd tegyek egy jegyzést erre a' gondolatra! Az igaz, hogy az én kötelességem nem a' FűvészTudomány tanítása: de erőssenn meg vagyok győződve, hogy átaljábann a' Természettel való esmérkedés, a' Vallással nem csak szépen megegyez, hanem annak szent tzeljainak elérésére is –t. i. a' Teremtő esmeretére, és az ember szíve javítására – nagy segítség...”³³

A szerzők bemutatják és véleményezik munkájuk gyümölcsét a mű előszavában: „itt a plántáknak orvosi haszna nincs feltéve; mert az igaz hogy mihelyt az ember valami fűvet esmér; mindjárt azt szereti tudni, mire való az?”³⁴ Érezték a közönség kívánságát, mégis úgy döntöttek, hogy „kétféle Tudományt öszvezavarni mindenkor káros. Mi haszna beszélünk addig a' Fűvek hasznáról, míg azokat magokat az ember nem esméri...”³⁵ Ennek okán – írják – a könyv „egyedülvaló tzelja az, hogy a' fáknak, fűveknek és virágoknak esmerésére vezessen... nem arra való könyv, hogy az ember felvegye, és folytábann olvassa... hanem arra való; hogy mikor elébe akad valamely esmeretlen plánta, akkor vegye kezébe a' könyvet, és azt ebbenn felkeresheti, 's a' nevére találhat.”³⁶ Földivel ellentétben Diószegiék csak a Magyarországon és Erdélyben található növényeket kívánták bemutatni az olvasóknak. Az egyes plántáknak megfelelő magyar nevet is kellett adniuk, ami talán a legnagyobb kihívásnak számított. Erről így vallottak: „annak fő oka, hogy nem lévén még Magyarúl a' Fűvészség Tudomány formábann, felette sok plántáknak még semmi magyar nevek nem vólt; a' mellyeknek hát nevet kellett adni. Másik oka pedig az, hogy a' mellyeknek alkalmatlan vagy bitang nevek vólt, azoknak alkalmatossabbat kellett adni.”³⁷ Az egyes növények elnevezése sok időt és fejtörést okozott számukra. A növények teljes pontossággal történő leírása végett a debreceni vásárra bejövő embereket kérték meg, hogy hozzá-

31 Földi János: *Rövid kritika és rajzolat a magyar fűvésztudományról*. Bécs, 1793. 3–4.

32 Csürös, i.m. 15.

33 Diószegi Sámuel: *Erkölti tanítások prédikációkbann*. Debrecen, 1808. 5–6.

34 Diószegi Sámuel – Fazekas Mihály: *Magyar Fűvész Könyv*. Debrecen, 1807. IX.

35 Diószegi – Fazekas, i.m. IX.

36 Diószegi – Fazekas, i.m. IV–V.

37 Diószegi – Fazekas, i.m. VI.

nak magukkal a környékükön élő különböző fajú növényekből a következő vásárra. Az így szerzett növény nevét is megtudakolták.³⁸ Művük előszavában a szerzők erről így vallottak: „A’ mi a’ Nevezeteket illeti: A’ régi törzsökös Magyar neveket p. o. Üröm Kapor s’ a’ t. megtartottuk... mellyeket Eleink vagy Deákból lágyítottak p. o. Zsálya Paszuly ’sa’ t., vagy másképpen tsináltak p. o. Gyöngyvirág, Útifű, ha meghagyhatók voltak, meghagytuk... Az új nevek formálásábann azonn igyekeztünk, hogy a’ hol tsak lehetett, a’ Nemnek természeti tzímeréből formálódjonn a’ Nemi-név... A’ hol ezenn az útonn nem bóldogúlhattunk... a’ Deák neveket vettük Magyar hangzásra... Mindazáltal a’ most éppenn Hazánk’ növényinek vizsgálása körül fáradozó gróf Waldstein és Prof. Kitaibel nevekről nevezetett nemeket, az ő nevek alatt meghagytuk... a’ plánták megesmérése is tsupána’ látás által eshetik meg.”³⁹ Ezért a könyvük bevezetője a megismerhető jegyek leírásával kezdődik – ezzel megalakították a magyar morfológiai kifejezéseket –, majd ismertetik Linné rendszerét. Pontokba szedve adnak útmutatást azok számára, akik a könyv segítségével önállóan kívánnak megismerkedni a növényekkel, továbbá készítettek egy latin-magyar lajstromot is. Végezetül az egyes ismertetett növényeket besorolták Linné rendszerébe.

A korabeli szakkritika nagy elismeréssel övezte Diószegi és Fazekas munkáját. A Helytartótanács kérésére Kitaibel Pál véleményezte a művet, aminek eredményeként a testület dicsérő oklevéllel tüntette ki a szerzőket. Ez ösztönözte Diószegit arra, hogy megírja a mű praktikus részét, ami *Orvosi Fűvész Könyv* címmel jelent meg 1813-ban.⁴⁰ A szerző könyve bevezetőjében a következőket írja: „E’ szerént ez a’ Könyvetske Orvosi Fűvész Könyv: mert a’ füveket esmerni szeretőknek megmutatja azt a’ mit kívánnak, t. i. a’ Hazai Plántáknak erejét, és orvosi hasznait.”⁴¹

Művét két részre osztotta. Az első részben kívánt szólni az élő szervezetekről, a növények tápanyagfelvételéről, a gyógynövényekről és azok megismeréséről, továbbá általánosan jellemezte a növények gyógyászati felhasználási területeit. A könyv második részében pedig Linné rendszere szerint felsorolta az orvoslásban használatos növényeket. Erről az előszóban így vallott: „Orvosi dolgokban tsak Dilettánt lévén, a’ Második Részbenn, magamnak felette kevés szabadságot engedtem: hanem követtem szorossan, a’ nagy Tudományú és tapasztalású Orvosokat; és tsak ezeknek tapasztalásbeli állításaikat irtam be.”⁴² Könyvének függeléke az első magyar szinonimaszótár, amely 1400-nál több népi növénynevet tartalmaz.

A Magyar Fűvész Könyv utóélete

Kerekes Ferenc, a Debreceni Református Kollégium tanára 1823-ban felvette Diószegi és Fazekas közös művét a kötelező tankönyvek listájára. *Petőfi Sándor* költeményeiben 40 olyan növény található, melyek a *Magyar Fűvész Könyv* ismeretét tükrözik. *Tompa Mihály* és *Arany János* is sokat merített a könyvből saját műveik megírásához. *Jókai* a komáromi szigetek és a budai hegyek erdeinek bejárásához magával vitte a könyvet, hogy az egyes gyógy-

38 Szabó, i.m. 9. Kazinczy egyik leveléből fennmaradt egy ilyen történet: „Hogy hívják kentek ezt a’ füvet? Bizony kérem, nem tudom, hogy volna-e valami neve, csak úgy szádorog ez nálunk. Pompás – mondta Fazekas – legyen hát a neve szádorfű.” Sokszor a konyháról behívott Diószeginé találta ki a legjobb nevet. Idézi: Csűrös, i.m. 32.

39 Diószegi – Fazekas, i.m. XII., XIII., 2.

40 Ennek a kötetnek a megírása Diószegi önálló munkája, sőgora csak a lajstromokat készítette el, valamintő végezte a korrektúrákat.

41 Diószegi Sámuel: *Orvosi Fűvész Könyv*. Debrecen, 1813. X.

42 Diószegi, i.m. XIII.

növények után kutathasson. Az ő műveiben közel 600 növény neve köszön vissza, amiket először a Diószegi – Fazekas munka említ.⁴³

Kazinczy Ferenc javaslatára született meg Debrecen város első botanikus kertje, amit a debreceni polgárság nevezett el Fűvészkertnek. Kazinczy a város palánkján kívülre, a mai Bem térre javasolta a kert kialakítását. 1807-ben a város tanácsa megszavazta a kert létesítéséhez szükséges pénzt, de azt a Kollégium szomszédságában lévő, elmocsarasodott Pap-tava helyén akarták létrehozni. Fazekas Mihály tervei alapján kezdték el kialakítani a botanikus kertet, azonban megnyitását Fazekas már nem érte meg. A kert virágai díszítették sírhantját. A kert első igazgatója Kerekes Ferenc volt. A Fűvészkert a Debreceni Református Kollégium felügyelete alatt állt, és egészen 1922-ig a természettudományos képzést szolgálta. Az 1912-ben megalakult egyetem sajnos már nem tartott igényt a régi kertre, így annak helyén épülhetett fel a *Déri Múzeum* épülete. Az új botanikus kertet 1928-ban hozták létre, amely a város Nagyerdejében kapott helyet 17 hektár területen. Az alapítók között található *Soó Rezső*, *Greguss Pál*, *Rerrich Béla* és *Schneider József*. A mesterséges tó partján került elhelyezésre *Kallós Ede* alkotása, amellyel Diószegi és Fazekas emlékének kívántak tisztelegni, s amelyet a vallás- és közoktatásügyi miniszter ajándékozott a botanikus kertnek.⁴⁴

Egy fénylő csillag mutatkozott meg a magyar botanikában az 1572-től 1813-ig terjedő történelmi időszak során, ami a Debreceni Református Kollégiumhoz és Debrecen városához köthető. E korszak nagy alakjainak munkájáról a kollégium szintén hajdani diákja, a költő géniusz, *Arany János* a következőt írta: „*óhajtani lehet, hogy aki még valaha nyelvünkben újít, azt a népnyelv, népi észjárás oly teljes ismeretével, s oly romlatlan nyelvérzéssel tegye, mint Diószegi, Fazekas és Földi.*”⁴⁵

ATTILASZABÓ, Dr. Pharm.
pharmacist
bethlenpatika@freemail.hu

ZUSAMMENFASSUNG

Diese Studie ist eine Hommage á Debrecen, die Hauptstadt der ungarischen Reformation. Die Autoren der Kräuterbücher ausgegeben in Debrecen waren nicht nur Bahnbrecher oder hervorragende Vertreter der Reformation, sondern auch ausgezeichnete medizinische Botaniker und Ärzte. Die Kräuterbücher von Péter Méliusz Juhász, József Csapó, János Földi, Samuel Diószeghy und Mihály Fazekas schon zur Zeit ihrer Publikation waren wichtige Handbücher für Medizin und Botanik. Für die Nachwelt gelten sie als grundlegenden Quellen der historischen Forschung der Botanik, der Medizin und der ungarischen Fachsprache.

43 Siteri, i.m. 21.

44 Csűrös, i.m. 32–34.; Ötvös János – Tóth József: A debreceni Református Kollégiumi Fűvészkert története (1807-1930). In: *A Debreceni Református Gimnázium évkönyve az 1982/83 – 1983/84. iskolai évről*. Szerk.: Karasszon Dezső. Debrecen, 1984. 135–202.

45 Szalontai János: Észrevételek a Nyelvőr VII. köt. hatodik füzetére. *Nyelvőr*, 7 (1878) 459.

A NAGY HÁBORÚ NÉHÁNY ORVOSI SZAKLAP ÉS EGY ROKKANTAKNAK SZÓLÓ ÚJSÁG TÜKRÉBEN

SZABÓ KATALIN

Az I. világháború sok vonatkozásában más volt, mint a megelőző háborúk bármelyike. Mivel a pusztító fegyverek hatásfoka, pontossága és ereje egyre nőtt, a rengeteg sebesült új kihívások elé állította nemcsak a hadi egészségügyet, hanem a polgári ellátást és a rehabilitációt is. Nagyon sok, eladdig nem tapasztalt sebesüléssel, vegyi anyagok okozta ártalommal találta magát szembe az ellátórendszer, így szükség volt tapasztalatcserére, az információk gyors és hatékony átadására. Ebben fontos szerepet játszottak a korabeli szaklapok, melyek lehetőséget nyújtottak egy nyilvános, elvben mindenkire eljutó, mindenki előtt nyitva álló fórum megteremtéséhez. Jelen írás az *Orvosi Hetilap*, a *Gyógyászat*, az *Orvosképzés*, valamint a *Rokkantak Lapja* című újságban megjelent írásokat elemzi, és rajtuk keresztül körvonalazza az orvosi ellátórendszer alakulását, változásait a háború idején.

A nyilvánosság erejével

Dollinger Gyula (1849 - 1937), aki az első világháború kezdetén az *I. számú Sebészeti Klinika* vezetője volt, közvetlenül a háború kezdete után több helyen is elmondta, leírta, hogy „Még soha ily nagy hadseregek ilyen tökéletes fegyverekkel nem küzdöttek egymás ellen, mint jelenleg.”¹ Orvosi szemmel már ebből a mondatból is levonható volt az a végül tényekkel bizonyított következtetés, hogy ez a háború nagyszámú halottat, sebesültet követelt és ezek a sérülések – a használt fegyverek jellegéből adódóan – eltértek az előző háborúkban tapasztaltaktól. A szakmabeliek adatokkal bizonyították, hogy már a 19. század végére megtörtént a fordulat: az addigi háborúkban leginkább pusztító járványos betegségek a második helyre szorultak vissza a fegyver által okozott halál és sebesülések mögé.² Mivel – ahogyan az idézett mondat is fogalmazott – soha nem látott erők és soha nem tapasztalt pusztító fegyverek összecsapásáról volt szó, nem lehetett minden tekintetben felkészülni rájuk. Ez a tény az orvosoktól – különösen a hadszíntér közelében – nagyon sok rögtönzést követelt, így már szinte az első értékelhető benyomások megszerzése után mind a frontvonalban szolgálók, mind pedig a hátszágban tevékenykedők szinte ösztönösen keresték azokat a fórumokat, ahol akár a kórházban, akár a hadszíntéren szerzett tapasztalataikat kicserélhették, megoszthatták egymással.

A tapasztalatcsere a beteg-, illetve sebesültellátás, a szállítás, a szervezés, a fertőzések vagy éppen az etikai kérdések területét érintette, de már a kezdetekben megvitatták a sebesült katonák rehabilitációjának lehetőségeit is. Hogy milyen hatalmas horderejű problémáról volt szó, azt nemcsak Dollinger sokat és itt is idézett szavai, de a statisztikák is híven tükrözik, még annak ellenére is, hogy a hadigondozottakra vonatkozó nyilvántartások az

1 Dollinger Gyula: Művégtagok szerkesztése különös tekintettel azok támaszkodó és felfüggesztő felületeire és a Magyar Kir. Rokkantügyi Hivatal Művégtaggyárára. *Orvosképzés*, 5 (1915) 335-362., idézet helye: 335.

2 Verebely Tibor: A harcéri sérülésekről. *Orvosképzés*, 4 (1914) 681-700.

1918-19. év fordulóján lezajlott zavargásokban, a kommün idején megsemmisültek. Magyarország hatalmas emberáldozatot (is) hozott ebben a háborúban, jóval nagyobb arányban részesedve a mozgósításban és a veszteségekben, mint ami a monarchián belüli népesség arányában „szükséges” arány lett volna. A statisztikai adatok szerint a háború négy éve alatt 3 614 179 katona vonult hadba, ebből 380 774 halt meg, a sebesültek száma pedig 743 359 volt, melyben benne foglaltatik a sebesülés vagy a háború folytán rokkanttá nyilvánítottak száma is.³ Utóbbiról csak becsült adataink vannak. Ezek a statisztikák azonban csupán a csonka országra vonatkoznak és az 1920. évi népszámlálás alkalmával felvett, az úgynevezett Házigyűjtőiveken kapott információkat adják vissza. Így a mai Magyarország területén 117 144 rokkantat tartottak számon, melyek közül 77 813 sebesülés, míg 39 313 valamilyen, a háborúban szerzett betegség miatt lett rokkanttá.⁴

Milyen nyilvános fórumok álltak ez idő tájt, a háborús viszonyok között rendelkezésre, ahol megvitathatóak voltak a problémák, és ahonnan az információ leggyorsabban eljuthatott az érintettekhez? Az előszó nyilvánossága mellett, mellyel elsősorban a hátszágban lehetett élni, a vitának, tájékoztatásnak kitűnő színtere volt a már meglévő és a szakmai nyilvánosságnak addig is helyet biztosító orvosi szaksajtó, melynek legjelentősebb képviselője az Orvosi Hetilap és a Gyógyászat volt, de más orgánumok mellett az Orvosképzés című lap szintén kiemelten foglalkozott a témával.

Köztudomású, hogy mindenki a háború gyors befejezésében reménykedett, így talán ez a remény is odázta az első hadsebészeti értekezlet megtartását, melyre néhány hónappal a háború kirobbanása után, 1914. szeptember 26-án került sor az I. sz. sebészeti klinika egyik tantermében. Az értekezletet Dollinger Gyula hívta össze és az egyetemi tanárok mellett jelen voltak katonaosorvosok, sőt budapesti és vidéki gyakorló orvosok is. Ezt az értekezletet a szükség hívta életre: az országba tömegével érkező sebesültek ellátása tartalékkórházak létrehozását, működtetését követelte. A tartalékkórházak szervezési és működtetési irányelveinek ismertetése után konkrét sebészeti kérdésekkel foglalkoztak. Mint Dollinger fogalmazott, „a háború minden orvostól főképpen sebészi ténykedést kíván, éppen ezért czélszerű, hogy a hivatalos sebészek ilyen időben a lőtt sebekről szerzett tapasztalataikat széles körben ismertessék”.⁵ Az értekezlet megtartását – a folyamatosság érdekében – az egyetem három rendes sebésztanára vállalta, melyekről mind az Orvosi Hetilap, mind pedig a Gyógyászat részletesen beszámolt. Az egyetemi hadsebészeti értekezletek mellett alkalmanként a helyőrségi kórházak tudományos értekezleteiről is tudósítottak a lapok. A nyilvánosság fontos fórumai voltak az *Orvosi Továbbképzési Központ* előadásai is, melyekről az Orvosképzés című folyóirat tájékoztatta a széles szakmai közönséget. A Központ elnöke, *Tóth Lajos* (1856 - 1926) orvos, miniszteri tanácsos az 1916-os év elnöki beszédében azt emelte ki, hogy a háború eseményei „nemcsak a kormányzati, a gazdasági és a társadalmi téren támasztottak az eddigieket messze felülmúló követelményeket, hanem orvosi téren is”,⁶ hiszen olyan feladatok elé állították az orvosokat, melyek teljesítésére az orvostársadalom minden erejére, tudására, energiájára szükség volt. Tóth Lajos úgy vélte, hogy két területe kiemelten fontos a háborús orvoslásnak:

3 Mike Gyula: A Magyar Birodalom és a mai Magyarország vérvesztése a világháborúban. *Statisztikai Szemle*, 5 (1927), 7. sz. 623-633.

4 Parádi Jenő: *Az 1914/18-as világháború magyar hadirokkantjainak és egyéb károsultjainak seregszemléje. Időszerű statisztikai tanulmányok*. Bp., Hornyánszky, 1940.

5 Hadsebészeti értekezlet. *Orvosi Hetilap*, 58 (1914), 40. sz. 735-737., idézet helye: 735.

6 Az orvosi továbbképzés központi bizottsága második évtödös cyclusanak megnyitó közgyűlésén tartott elnöki beszéd. *Orvosképzés*, 6 (1916) 427-428, idézet helye: 427.

egyik a sebesült katonák ellátását és rehabilitációját érintette, a másik pedig a fertőzések terjedésének megakadályozását.⁷ Ez a két szempont határozta meg az elhangzott, majd később nyomtatásban megjelent előadások témáját.

Orvosok, orvosi ellátás a harctéren

A szakmai lapok többször is foglalkoztak a fronton szolgálatot teljesítő egészségügyi személyzet helyzetével, az orvosok szolgálatával. Már a kezdetektől keringtek olyan hírek, hogy nemcsak a katonák, hanem – a háború jellegéből adódóan – az őket ellátó ápolók és orvosok is nagy emberáldozatot hoznak, sok közöttük a sebesült is. A szaklapok folyamatosan tudósítottak az elhalálozott, sebesült és fogságba esett orvosokról, név szerint megemlékezve róluk.

A Gyógyászat a veszteségek elkerülhetetlenségére hívta fel a figyelmet, megjegyezve, hogy ez még akkor is bekövetkezik, ha a harcoló felek betartják a nemzetközi egyezményeket. Nem beszélve arról, amikor, mint a lap írja: „*olyan ellenség, mint a minővel nekünk déli határainkon kell küzdenünk, jobban respektálná is a nemzetközi megállapodások által szentesített genfi conventiót és annak jelvényét, a Vörös Keresztet, még akkor is megesisik az, hogy a messziről érkező lövedék célát téveszt és éppen a segélynyújtással elfoglalt orvost éri.*”⁸ A cikkíró az orvosi szakma presztízsének emelkedését várta a háború befejeztével, utalva arra, hogy a katonarvosok nem kéz és láblevágó orvosok többé, hanem az emberszerepet hatja át munkájukat.

A harctéri tudósításokból kiderül, hogy az egészségügyi személyzet gyakran alig néhány száz méterre a harci ároktól teljesített szolgálatot, akna- és tüzérségi tűzben. A harctér közelében az egészségügyi személyzet a segélyhelyen végezte munkáját és az volt a feladatuk, hogy a sérült, megbetegedett katonákat olyan ellátásban részesítsék, amely hozzájárul ahhoz, hogy mielőbb és a körülményekhez képest a legjobb állapotban kórházba kerülhessenek. Követelmény volt, hogy a segélyhelyek felszerelését és a segélyhelyeken végzett munkát a körülmények adta lehetőségekhez igazítsák. A segélyhelyeket azonban gyakran nem végzett orvosok, hanem medikusok vezették, akiknek az orvostudomány szinte minden ágában jártasságot kellett (volna) mutatniuk. Nemcsak a megfelelő szakemberek hiánya, de a felszerelés szűkössége is akadályozta az optimális ellátást. Egy, a harctérről tudósító orvos szavaival: „*a segély berendezése bárkire is oly benyomást tesz, mintha nem cél tudatos megválogatás, hanem valami olyas ötlet eredménye volna, hogy: csapjunk össze egyet is, mást is, mindentől valamit, ne mondhassák, hogy a hadsereg fősvény az egészségügyi intézmények iránt. A hadsereg nem fősvény, sőt bőkezű. Ekkora, sőt feleekkora költséggel sokkal hasznavehetőbben alakíthatnók át az összes tábori egészségügyi intézeteket.*”⁹ A szerző hosszasan sorolja, miként lehetne a segélyhelyek működésének hatékonyságát és a sebesültellátás eredményességét javítani, indokait, érveit a harctéren szerzett tapasztalataira alapozva. Egy évvel későbbi cikkében szomorúan jegyzi meg, hogy változás nem történt, Magyarországnak nincs önálló harci egészségügye, gyámság alá helyezett egészségügy pedig semmiképpen sem előnyös, különösen nem orvosi szempontból.¹⁰

7 Uo.

8 Orvosaink a harctéren. *Gyógyászat*, 54 (1914) 35. sz. 559.

9 Tar Alajos: A segélyhely szervezéséről. *Orvosi Hetilap*, 60 (1916) 3. sz. 32-34., idézet helye: 33.

10 Tar Alajos: A harctéri egészségügyi szolgálat orvoslásáról. *Orvosi Hetilap*, 61 (1917) 7. sz. 86-87.

A szervezeti felépítést illetően, az orvosok úgy vélték, hatékonyabb munkájukhoz nagyobb önállóságra lenne szükségük, hogy ne kelljen minden apró ügyben a zászlóalj-századparancsnok hozzájárulását kérni. Voltak olyanok, akik ez ügyben egyenesen egy önálló egészségügyi század felállításában látták a hatékony munka alapjait.

A harctéren gyakran teljesítettek szolgálatot olyan katonák, akiket békeidőben is meglévő betegségükkel soroztak be a hadseregbe, mely betegségek a nehéz körülmények miatt felerősödtek. Néhány frontszolgálatos orvos szerint a humanitás elvére hivatkozva és nem a hadsereg irányvonalát teljesítve kellene az ilyen betegekkel eljárni. Ilyen betegségek például a sérvek, melyek modern kezelése a műtétet indikálta volna, és nem a sérvkötő használatát. Éppen ezért indítványozta Kiss Ödön (1891 - 1963), a fronton szolgálatot teljesítő segédorvos, hogy a frontvonal közelében létrehozott aseptikus műtők gyors és hatékony megoldást nyújthatnának e problémára.¹¹

A hátszágban tevékenykedő orvosok helyzete sem volt irigylésre méltó, hiszen a lakosság ellátása mellett gyakran a vezetésükre bízott hadikórházak, az ide érkező betegek ellátása is feladataik közé tartoztak. Emellett az önkéntes ápolók kiképzését kellett megszervezniük és lebonyolítaniuk. Ez utóbbi feladat teljesítését nehezítette, hogy a munkát ugyan megkapták a kör- és járási orvosok, azonban az oktatáshoz járó Vezérfonalat, vagy Utasítást nem, így mindenki saját belátása szerint építette fel a tananyagot. Ugyenezen nehézség a harctéri betegszállítók, első segélyt nyújtók képzésére is vonatkozott.

A harctéren szolgálatot teljesítő orvosok az önállóság hiánya mellett nehezményezték, hogy rangban nincsenek megbecsülve, a hátszágban dolgozók viszont rövid idő alatt lesznek kitüntetett, előléptetett orvosok. De még ennél is nagyobb méltánytalanságnak gondolták, hogy a harctéren dolgozó orvosokat sokszor egy évnyi, sőt húszhónapnyi szolgálat után sem váltják fel.

Sebészet: vezető szakterület a háborúban

Nem volt alaptalan a hadsebészeti értekezletek, továbbképzések szervezése, hiszen a sebészethez vajmi keveset értő, a hadszíntéren és a hátszági hadikórházakban szolgálatot teljesítő kör- és járási orvosoknak sokszor komoly sebészeti beavatkozásokat is meg kellett tenniük. Amint egy járási orvos írta, a hozzájuk érkező sebesültek között nem egy olyan is volt, „akinek kezelése a Dollinger-fajta nagyobb kaliberű sebészeknek is elég nehezen megoldható feladatszámba ment volna. Az ilyeneket kellett aztán nekünk – a mindennapi sebészetből is alig valamelyest tudóknak – a mi végtelenül hiányos, egy pár darabból álló instrumentariumunkkal tovább gyógykezelnünk”.¹²

Nem egészen egy év alatt 1914 szeptemberétől 1915 júniusáig 16 értekezletet tartottak, melyen 41 előadás hangzott el és 45 betegbemutató történt, melyekről a szaksajtó is tájékoztatta a szakmai közönséget. A későbbiekben a hadi sebészeti értekezletek az *Orvosegyesület* előadásainak keretén belül történtek.

De lehet-e külön harctéri sérülésekről beszélni, miben áll különbségük a hétköznapi sérülésekhez viszonyítva? A különbség nemcsak a sebesülések mennyiségében mutatkozott meg; a körülmények, a háborús tényezők is hozzájárulnak a sérülések eltéréséhez a min-

11 Kiss Ödön: A front mögött felállítandó aseptikus műtőintézetekről. *Orvosi Hetilap*, 60 (1916) 6. sz. 73-74.

12 Szász István: Fragmenta. *Gyógyászat*, 55 (1915) 42. sz. 500-503., idézet helye: 501.

dennapitól. *Verebély Tibor* (1875 - 1941) részben a militáris tényezők fejlődésében, a biológiai tényezők harcéri jelentőségében és a medicinális tényezőkben látta a sebesülések különlegességét. Úgy vélte, hogy ezen tényezők ismerete, a helyes megközelítés és a szakértelem – és itt az egészségügyi, orvosi szakértelemre gondolt – hozzásegíthet ahhoz, hogy a sebesültek ellátása, majd rehabilitációja és visszasegítése a mindennapi életbe a lehető legsikeresebb legyen. Verebély szerint a háborús sebészeti ellátást két nagy csoportba lehet osztani: harcéri sebészetre és territoriális sebészetre. Territoriális sebészeten jó sebész az, „a ki lehetőleg tökéletes működéssel, lehetőleg sokat conservál, a mi persze nem azt mondja, hogy nem egyuttal sokat operál... De milyen akkor a harcéri sebészet? Minthogy a harcérien sem hely, sem idő, sem berendezés arra, hogy ottan conserváljunk, ...nincsen, a harcéri sebészetenél csak egy szabály állhat fenn: legyen az abstinens. Semmihez, vagy csak ahhoz szabad hozzányúlni, a mi multhatatlanul szükséges.”¹³

Tanulságosak azok a cikkek is, melyek a körülmények szülte rögtönzéseket teszik közzé a sebesültek szállítását, törések rögzítését, sebek ellátását illetően. Ilyen például a rögzíthető és egyben állítható lábtámasztó megszerkesztését bemutató cikk, mely támasz elsősorban a tüdőlövött katonák biztonságos elhelyezését volt hivatott teljesíteni.¹⁴

Kiemelkedő, a szaklapokban vitát generáló kérdés volt a nagy számban előforduló, lövés által keletkezett nyílt töréses sérülések és koponyasérülések kezelése. Egyes becslések szerint ezek a sérülések tették ki a harcéri sérülések kb. 50 %-át. A harcérien szolgálatot teljesítő orvosok úgy gondolták, hogy a legtöbb kezelési módszer nincs tekintettel arra a tényre, hogy ezek a sérültek nyolc-tizenkét napon túl kerülnek olyan kórházba, ahol fixáló kötést kaphatnak, holott ennek nyolc napon belül meg kellene történnie. Éppen ezért hívták fel a figyelmet arra, hogy a sebesültszállításnak mekkora jelentősége van a sebesültek további sorsára, gyógyulási esélyeire. Figyelemre méltó, hogy a különböző speciális kötések és fixáló kötések alkalmazásánál is milyen találékonyságról tettek tanúbizonyságot a fronton szolgáló orvosok. A kötözések és sebellátások körül kialakult vita helyénvalóságát csak megerősíti Müller Vilmos véleménye, aki szerint „csakis közvetlen a harcérien szerzett tapasztalatok azok, a melyek a sebesült katonák körüli beavatkozásaink helyességét igazolják és egyúttal arra ösztökélnek, hogy a békében okosan elgondolt, de a háborús gyakorlatban tökéletlennek bizonyult eszközeink cél tudatos átalakításának azonnali keresztülvitelét sürgessük.”¹⁵

A megjelent írásokban sok szó esett a lövedékek eltávolításáról, a röntgenfelvételek hasznáról a hadisebészeten, a fertőtlenítésről, a rögzítésről, a pótlásokról, mégis a legnagyobb figyelmet a rokkant, csonkolt végtagú katonák ellátása, rehabilitációja kapta.

Rokkant katonák ellátása

A sebészet diadala szemmel látható volt, a rokkantak és különösen a végtagjukat veszített katonák ügye a kezdetektől témája volt az orvosi lapoknak, mégis csak későn kezdődött meg a célzott, irányított, különösen a rehabilitációt, a munkaképességét célzó ellátásuk. Csak az 1915-ös év elején született meg gróf *Tisza István* miniszterelnök körlevele, melyet a budapesti klinikák, kórházak és hadikórházakhoz intézett, mint a hadsegélyező bizottság elnöke. Ebben a levélben elrendelte, hogy írják össze, a 32 ezer Budapesten ápolat sebesült kato-

13 Verebély Tibor: A harcéri sérülésekről. *Orvosképzés*, 4 (1914) 681-700., idézet helye: 686.

14 Ötvös Ervin: Rögtönözhető lábtámasztó fülűlőbetegeknek. *Orvosi Hetilap*, 59 (1915) 21. sz. 288-289.

15 Müller Vilmos: Új hordágy súlyos sebesültek szállítására. *Orvosi Hetilap*, 59 (1915) 43. sz. 578-579., idézet helye: 578.

na közül mennyien rokkantak. A levél megszületését hármas cél vezérelte: részben meg szeretnék volna kezdeni a katonák rehabilitációját, hogy a későbbiekben magukról és a családjukról is gondoskodni tudjanak, részben pedig a katonák művégtaggal való ellátását helyezték középpontba. A harmadik szempont teljesítése a *Vöröskeresztre* hárult: az egyleteknek kellett megszervezni a katonák rehabilitációját segítő intézményrendszert egy társadalmi akció keretében. A levél kapcsán újra ráirányult a figyelem a megelőzésre, amely már a harc-téri sebesültellátásnál kezdődött. A katonák rehabilitációjában a kormányzat a gyógyhelyek és üdülők, valamint az e korban igen divatos „testgyenyészeti” intézetekere szeretett volna támaszkodni. A levelet Dollinger Gyula vezértörzsorvos ismertette a szaklapokban és az ismertetésben megállapította a rokkantság három fokozatát is. Az első, legenyhébb kategóriába azok a rokkantak tartoztak, akiknél fennállt a lehetőség, hogy rehabilitáció után, visszatérhettek régi munkájukhoz. A második csoportba azon rokkantak soroltattak, akiknek valamilyen művégtagra volt szükségük. Ezek rehabilitációja mellett szükség volt a végtagok elkészítésére, a végtagok használatának elsajátítására és új szakma megtanulására, melyet művégtaggal is el tudott látni. A harmadik csoportba azok a katonák tartoztak, akiket a teljes rokkantság jellemzett, akik megvakultak, vagy koponyasérülés miatt intelligenciájukat veszítették. A rehabilitáció és a munkához, a normális élethez való visszatérés lehetőségeit latolgatva Dollinger megemlíti *Zichy Géza* (1849 - 1924) gróf példáját, aki 14 évesen egy vadászbalesetben veszítette el fél karját, és aki akaraterejének köszönhetően megtanult félkarúan is teljes életet élni. Az I. világháború rokkant katonáinak biztatására és támogatására Zichy megírta az 1915-ben megjelent *A félkarú ember* című szépirodalmi alkotását. A gróf a rokkant katonákat más módon is támogatta.

Az 1915-ben létrejött *Rokkantügyi Hivatal* foglalkozott a rokkant katonák ellátásának megszervezésével. A csonkított és béna katonákat utókezelő gyógyintézetekbe szállították, a végtagpótlásokról a mesterséges testrészeket előállító műhelyek gondoskodtak. Az intézményi struktúra harmadik pillérét a rokkantak iskolái képezték.¹⁶

Az ezen intézményekben folyó munkát gazdagon dokumentálták a szaklapok, mind írott, mind pedig képi forrással. Rendszeresen beszámoltak a folyó munkákról, eredményekről és a tapasztalatokat megosztották egymással. Különösen kiemelkedett az intézmények sorából a Dollinger vezette budapesti és a *Bakay Lajos* (1888 - 1959) által vezetett pozsonyi műhely. Bakay a *Budapesti Királyi Orvosegyesület* XI. rendes ülésén, 1916. május 3-án számolt be a Pozsonyban folyó munkáról és egy érdekes összefoglalóját adta a művégtagok fajtáinak, működési elveinek is. A pozsonyi intézet – az egészségügyi feladatok ellátása mellett – két érdekességgel is szolgált a háború alatt. Az egyik az 1917-ben megszervezett országos hadigondozó kiállítás volt. A kiállításon helyet kaptak a budapesti Munkácsy utcában működő intézet sebészeti, szemészeti és ortopédiai osztályának tárgyai, a Budapesten, a Császár fürdőben működő utókezelőintézet pszichoterápiás tárgyai, valamint a budapesti *Állami Királyi Végtaggyár* darabjai is, illetve jelen voltak még a sátoraljaújhelyi, kassai, aradi, debreceni, toka-ji stb. intézetek is.

A pozsonyi intézet másik különlegessége a Rokkantak Lapja volt, melynek első számában az intézet vezetője, Bakay Lajos úgy fogalmazott: „lapunknak azt tűztük ki céljává, hogy állandóan éberem tartsa rokkantjainkban azt a tudatot, hogy az akarat ereje legyőzhetetlen

16 A csonkított, béna és beteg katonák ügye. Miniszterelnöki rendelet. *Orvosi Hetilap*, 59 (1915) 38. sz. 512-513; 39. sz. 526-527; 40. sz. 539-540.

s mindig meghozza az eredményt”.¹⁷ A lap kifejezetten a rokkantaknak szólt, de azoknak is, akik segíteni szerettek volna életükön. Így ez az újság tanácsokat adott arra vonatkozóan, hogyan éljen a rokkant ember, ha már visszatért a civil életbe, ötleteket adott, hogyan lehet a rokkantakat az iparban alkalmazni, tudósított az induló és folyó tanfolyamokról, tájékoztatást adott a születő rendeletekről, a más országokban folyó rokkantellátásról. Képeket mutattak be – bátorításul – azokról a volt katonákról, akik már integrálódtak a munka, a mindennapok világába, amputáció után műlábbal kerékpároztak, történeteket idéztek a történelem lapjairól nevezetes rokkantokról. Sőt, munkaközvetítéssel is foglalkoztak. Tájékoztatták a csonkolt katonákat a korrekciós eszközök használatáról. A lap tudósítása szerint a pozsonyi intézet 1918 közepéig több mint 6000 emberrel foglalkozott. Közülük 2796-an kaptak művégtagot és állandó munkára 521 embert tudtak elhelyezni¹⁸. A lap utolsó száma Pozsony megszállása után jelent meg 1919. január 15-én, még reflektálva az elmúlt év karácsonyára, ahol a következőképpen zajlott a karácsonyi este egy része: „*Kedves, régi ismerős: Kazacsay apátkanonok mondja el szép igéit magyarul, aztán a pápaszemes, jószágos arcú Schmidt evangélikus esperes irodalmi szárnyalású beszédét németül, s végül Kozak superintendens tótul*”.¹⁹

Fertőző betegségek, hadi közegészségügy

Köztudomású, hogy a háborúk egyik legnagyobb réme a fertőző betegségek elharapózása, mind a frontvonalban, mind pedig a hátszágban. A szaklapok hasábjain kezdettől fogva jelentek meg olyan írások, melyek témája a járványos betegségek megfékezése, a hazatérő katonák által esetlegesen hordozott fertőző betegségek kiküszöbölése volt. A szaklapok hasábjain részletes tájékoztatás és tapasztalatcsere folyt a védekezés, megelőzés lehetőségeiről, a modern elkülönítésről, a védőruházatról, a fertőtlenítésről.

Érthető okokból a hadművelleti területen voltak a legsérülékenyebbek a köztisztasági állapotok, itt volt a legnagyobb szükség az elővigyázatosságra. A legalapvetőbb szükségletek kielégítésére is kellett gondolni: a lövészárkok kötelező tartozéka volt pl. az emésztőgödör megásása, az ürülék földdel való betakarása, mely gödröt nap végeztével oltott mésszel öntötték le. Ugyanilyen elengedhetetlen tartozék volt a lövészárkokban a mosdótál, melyet kitűnően helyettesíthetett akár egy töltényláda is. A kézmosók jó esetben lysololdatos vízzel voltak feltöltve, mellettük körömkefe. A kézmosás fontosságát és gyakoriságát a napiparancs is erősítette, az ellenőrzés pedig a megvalósulást biztosította. A forralt víz, tea szintén a fertőzések megakadályozását segítette. A halottakkal való helyes eljárásnak is megvolt a harctéri közegészséget fenntartó jelentősége. Ugyanilyen jelentőségű volt a közvetlenül a hadszíntér mögött húzódó településeken fenntartani a fertőzésmentes állapotot, hiszen innen történt a hadszíntér ellátása. A megfelelő védekezést és orvoslást elsősorban a hadszíntér közelében felállított bakteriológiai laboratóriumok biztosították, melyek 1915 elején kerültek ki a hadállások mögé. A hazatérő katonák számára fertőtlenítő vonatokat szereltek fel, melyek fürdőberendezésekből és a ruhák fertőtlenítésére szolgáló kocsikból álltak. Ezekben a vonatokban 10 óra alatt 1200 ember fürödhetett meg és ennyinek gőzölhették ki a ruháját.

A szaklapok több cikkben is foglalkoztak a tüdőbeteg katonák helyzetével a hadsereg közelében belül, és az ilyenkor várható bőr- és nemibetegségek elterjedésére is figyelmet for-

17 Bakay Lajos: Lapunk célja. *Rokkantak Lapja*, 1 (1916) 1. sz. 1.

18 Kertne Jenő – Nagy Jenő Károly: Három év a pozsonyi Hadigondozó Intézet életéből. *Rokkantak Lapja*, 3 (1918) 14. sz. 2-4.

19 S.P.: Karácsonyunk. *Rokkantak Lapja*, 4 (1919) 1-2. sz. 2.

dítottak, ismertetve az orvostudomány legújabb álláspontját a megelőzéssel és a kezeléssel kapcsolatosan.

Fokozottan törekedtek a háterszág védelmére is; mint fogalmaztak: „*Ha az országot és a polgári lakosságot meg akarjuk óvni a járványos betegségektől, az egész demobilizált hadsereget, minden hozzá tartozó egyénével együtt, successive a megfigyelő állomásokon kell keresztülbocsátani.*”²⁰ Az első megfigyelőállomásokat az ország északi részén lévő városokban létesítették, néhány hónappal a háború kitörése után, Munkácson, Miskolcon, Losoncon, Besztercebányán, Rózsahegyén, Zsolnán, Trencsénben, Nyíregyházán, Nyitrán, Kassán, Ungváron, Szatmáron, Debrecenben és Sátoraljaújhelyen. A déli országrészben 1915 utolsó harmadában kezdték meg a megfigyelőállomások építését. A megfigyelőállomások a hazatérő katonák, az ország belsejébe tartó sebesültek megfigyelésére, ideiglenes elhelyezésére szolgáltak. Itt volt először lehetőségük alapos tisztálkodásra, itt fertőtlenítették ruháikat és szabadították meg őket az esetleges élőködöktől. Ezeken az állomásokon történt meg a hazatérő betegek, sebesültek elkülönítése is, azaz megállapították a fertőző betegség meglétét, vagy gyanúját.

Bármilyen modernnek is tunktek az intézkedések, a katonáknak sikerült itt-ott tífusz, vagy kolera járványt behurcolni az országba; gyakran éppen oltottságuknak köszönhetően. Éppen ezért voltak, akik úgy gondolták, a békekötés után hazatérő katonák fogadására már a háború alatt fel kell készülni. Részben úgy, hogy ideiglenes megfigyelő állomásokat alakítanak ki, melyekben nagy tömegeket tudnak elhelyezni. Részben pedig a polgári lakosság felkészítésével: „*ha még többet akarunk tenni a járványok megakadályozására, ajánlatos volna a polgári lakosság kötelező oltását a tűzszünetben végrehajtani*”²¹ – írta Darányi Gyula (1888 - 1958) ezredorvos az Orvosi Hetilap hasábjain.

Egy 1916-os, év eleji statisztika szerint az addig felállított megfigyelőállomásokra 533.293 beteg érkezett, akik közül 42.284, azaz 7,92 % volt fertőző, legnagyobb számban kolera, tífuszos és vérhas megbetegedéssel.²² A felállított megfigyelőállomások, ha nem is tudták teljesen kiküszöbölni a fertőzések behurcolását, megjelenését, azért jelentősen hozzájárultak a háterszág egészségének fenntartásához.

Nők a háborúban

Nem túl terjedelmes, de ugyanakkor figyelemre méltó és visszafogott tudósítás, illetve vita folyt a lapok – elsősorban a Gyógyászat hasábjain – a nők háborúban végzett munkájáról, szerepéről. *Hugonnai Vilma* (1847 - 1922) grófnő, az első magyar orvosnő 1915 áprilisában felhívást tett közzé a Gyógyászatban *Felhívás az orvosnőkhöz!* címmel. Ebben a rövid közleményben arra hívta fel a figyelmet, hogy a háború magával hozta az orvoshiányt, így az országban működő 84 orvosnőnek kötelessége jelentkezni a megfigyelőállomásokon betöltött szolgálatra. „*Nem tudom elképzelni az orvosnőnek olyan férjét, a ki megtagadná feleségének az édes haza szolgálatára felajánlandó beleegyezését. Ha orvos a férj is, úgy jelentkezzenek együttesen, ha nem orvos, úgy egyezzenek bele, hogy felesége hat hétre odamenjen, a hol hasznosíthatja tudását, ügyességét rendkívüli körülmények között*”.²³

20 A betegmegfigyelő állomásokról. *Orvosi Hetilap*, 59 (1915) 32. sz. 431-435, idézet helye: 435.

21 Darányi Gyula: A megfigyelő-állomások szerepe a háború után. *Orvosi Hetilap*, 60 (1916) 2. sz. 20-21., idézet helye: 21.

22 Mailáth József: A harctéri betegmegfigyelő állomások szerepe a közegészségügy szempontjából a háború alatt és a háború végével. *Orvosképzés*, 6 (1916) 208-235.

23 Hugonnai Vilma: Felhívás az orvosnőkhöz! *Gyógyászat*, 55 (1915) 14. sz. 167.

A nők háborús szolgálatának azonban sok ellenzője is akadt. Hivatkoztak arra, hogy más hadseregekben már megtiltották az orvosnők háborús szolgálatát. Az ellenzők között *Schächter Miksa* (1859 - 1917) a következőképpen gyűjtötte egybe az érveket: „Nemcsak a munka tömege, hanem a rendelkezésre álló idő, a viszonyok sulyos volta még nehezítik a feladatot. És ezzel a munkával nem boldogulnak. Látható tájékozatlanságuk, gyors kifáradásuk, ebből folyó felületességük és mindazoknak a gyengeségeknek az elharapódzása, melyek a gyarló orvost jellemzik és a melyek iránt más időkben és más viszonyok közt lehet elnézést gyakorolni, de a katonakórházi gyakorlat nehéz viszonyai között nem.”²⁴

Több tudósítás is született a női kisegítőszemélyzetről, ápolónőkről, önkéntesekről, a rájuk vonatkozó szabályzatokról, kiképzésükről, öltözkükről. Egy, az Orvosi Hetilap hasábjain is megjelent vita azonban kiemelt figyelmet érdemelhet. *Schächter Miksa* a sebkezelés szabályainak betartását elemezte, amikor megemlítette, hogy vannak olyan helyek, ahol a sebek ellátását laikusokra, önkéntes hölgyekre bízák. De elmondása szerint, tud olyan esetekről is, amikor a lövedékek eltávolítását, kisebb műtéteket is ilyen asszonyokra bíznak. Meglátása szerint a sebkezelés nagyon sok helyen a hölgyek kezébe ment át.²⁵ Ezt a felszólalást árnyalta némiképp *Dollinger Gyula* hozzászólása, aki megpróbálta az elhangzott mondatoknak élet venni. „Az önkéntes ápolónőkről mondottakat nem hagyhatjuk szó nélkül. Jelenleg 8000-nél több önkéntes ápolónő működik egész Magyarországon, ilyen nagy testületben mindig fordulnak elő apróbb visszaélések, de ezeket leszámítva, ez intézmény a betegápolásnak oly fontos kiegészítő része, hogy nélküle nem tudnánk ellenni. Az önkéntes ápolónők legnagyobb része hivatásának magaslatán áll és teljes odaadással működik. Hogy ha az önkéntes ápolónők egyik-másik kórházban önállóan végeznek fontos sebkezeléseket, ennek az oka az, hogy a sebesültek igen nagy száma nem áll arányban az orvosi személyzet számával, hogy ha pedig, amint az előadó mondja, önállóan operációt végeznek, annak az oka minde esetre a vezető orvosban és nem az önkéntes ápolónőkben rejlik.”²⁶

Szubjektív szemmel

A tudományos előadások, tudósítások, hozzászólások mellett a lapok hasábjain, ha ritkán is, de megszólaltak a szubjektív vélemények. Ezen cikkek elsősorban a tárcarovatban, a Gyógyászat hasábjain kaptak helyet és legtöbbször a frontról írt tudósítások, naplók, levelek formájában jelentek meg. Több részletben itt jelentek meg *Szászy István Fragmentái*, aki a hátszágban létesített hadikórházak működtetéséről, a nehézségekről, konfliktusokról írt. *Gara Arthur Harctéri levél* című tárcájában arról számolt be, hogy szabad óráiban hogyan rendel a helyi lakosságnak, elsősorban a gyerekeknek az orosz fronton.²⁷ A levél érdekessége, hogy eredetileg *Bókay János*hoz (1858 - 1937) érkezett, akinek a levélíró a háború előtt tanársegéde volt az egyetemen. A levelet *Bókay* juttatta el a szerkesztőségbe. *Barabás Zoltán Orosz egészségügy a przemysli kórházakban* címmel közölt cikket tapasztalatairól,²⁸ míg *Dobó Dezső Naplótöredék a segélyhelyekről* címmel számolt be a frontvonal mögötti életről.²⁹ A tár-

24 Schächter Miksa: Orvosnők a háború szolgálatában. *Gyógyászat*, 57 (1917) 9. sz. 109-110., idézet helye: 109.

25 X. hadsebészeti értekezlet. *Orvosi Hetilap*, 59 (1915) 14. sz. 191-192.

26 Uo. 192.

27 Gara Arthur: Harctéri levél. *Gyógyászat*, 55 (1915) 20. sz. 237.

28 Barabás Zoltán: Orosz egészségügy a przemysli kórházakban. *Gyógyászat*, 55 (1915) 31. sz. 370-371.

29 Dobó Dezső: Naplótöredék a segélyhelyekről. *Gyógyászat*, 54 (1914) 45. sz. 677-679; 46. sz. 688-690; 47. sz. 701-703; 48. sz. 711-714; 49. sz. 725; 50. sz. 737-738.

carovatban említésre méltóak még azok a cikkek, melyek különböző, a háború kapcsán felmerülő etikai kérdést vitatnak meg, hoznak előtérbe. Az egyik legtöbbet tárgyalt ilyen téma az orvosi beavatkozás jogszerűsége a katonákon.

A nyilvánosság keresése, a nyilvánosság bevonása az ismeretek átadásába, a különböző irányzatok elveinek megvitatásába mindig valamilyen gyakorlati hasznot is remél a nyilvánosságtól. Dollinger Gyula az első hadsebészeti értekezleten világosan meghatározta a remélt gyakorlati hasznot: útmutatást, alternatívát adni a mindennapi munkához, együtt gondolkodva javítani a lehetőségeken. Hogy ez sikerült-e, nem tudni. Az azonban biztos, hogy a lapok hasábjain megelevenedett a háború: valóságos problémák, valóságos megoldások, valóságos alternatívák tárháza, betegbemutatókkal, szubjektív véleményekkel, élménybeszámolókkal. Olyan fórumok voltak ezek a lapok, ahol a különböző helyen szolgálatot teljesítő orvosok a szakmai információk átadása mellett megélhették a közösséghez tartozás élményét is.

KATALIN SZABÓ Dr. PhD

museologist

Semmelweis Museum of the History of Medicine
of the Hungarian National Museum
szabokatalin@semmelweis.museum.hu

SUMMARY

World War I was in many aspects unlike all wars so far. With the accuracy, strength and efficiency of the weaponry used, the vast number of injuries has put an extraordinary challenge not only to the wartime health care, but the civil medical attendances and rehabilitation as well. There were many unprecedented injuries, casualties of chemical weaponry that implied swift exchange of experiences and information on a daily basis. Therein the contemporary medical magazines took an important role as an open, public forum that could be reached by everyone interested. Present paper gives an analysis of these, by *Orvosi Hetilap*, *Gyógyászat*, *Orvosképzés* and *Rokkantak Lapja* published writings, through which it intends to present a contour of the changing and evolution of the medical attendances during the war.

KÜZDELEM AZ ÉHÍNSÉG ELLEN – ÍNSÉGGONYHÁK KOLOZSVÁRON 1817-BEN

KÁRPÁTI ATTILA ISTVÁN

„Reszkess hallására halandó előre, / A' míg ki-vezetlek egy bús temetőre” – olvashatjuk Szabó Ferenc matolcsi jegyző 1817. évi eseményeket megőrkítő verses művének vészjósoló felütésében.¹ A Szatmár vármegyei megdöbbentő emberi létállapotokat bemutató mű képei az 1813 és 1817 közötti, Erdélyben pusztító éhínség végső és egyben legsúlyosabb szakaszának a lenyomatai, amely a magyar történelem utolsó tömeges emberéletet követelő ínséges időszaka volt.²

Az időjárás anomáliák 1813-tól kezdve sorozatosan sújtották a napóleoni háborúk miatt gazdaságilag leterhelt Erdélyt.³ 1814 első két hónapjában a szokatlanul enyhe hőmérséklet jelentős mennyiségű csapadékkal párosult, és a márciusban beállt hőség miatt a mezőgazdasági munkákat idejekorán meg kellett kezdeni. Április végén azonban a többnapos havazás óriási károkat okozott a vetésekben. A korábbi években jellemzőnél nagyobb mennyiségű csapadék 1815-ben és 1816-ban is komoly mezőgazdasági károkat okozott Erdélyben, s ennek eredményeként súlyos élelemhiány lépett fel.⁴ A szükséges élelemhez való hozzájutást 1817 januárjától tovább nehezítette a gabona árának folyamatos és nagymértékű emelkedése, amely Erdély-szerte általánosan jellemző volt.⁵ Az éhínség következtében elvándorlás indult el, s a jobbágyság nagy számban hagyta el Erdélyt a szomszédos magyarországi vármegyéik, valamint Havasalföld és Moldva irányába.⁶

Jelen tanulmány arra az eddig kevésbé vizsgált kérdésre keresi a választ, hogy az utolsó ínséges esztendőben, 1817-ben milyen módszerekkel próbálta a kolozsvári lakosság és a városvezetés a szociális gondoskodás révén megfékezni az éhínséget.

1 *História, ezen 1817. esztendőben uralkodott rendkívül való éhségről, mellyeket ezen versekbe ki-adott Szabo Ferenc Matolts várossa jegyzője.* Nagykároly, 1817. 5.

2 Kósa László: Természeti csapások – tömegkommunikáció – társadalmi együttérzés. In: Kósa László: *Nemesek, polgárok, parasztok. Néprajzi, történeti antropológiai és művelődéstörténeti tanulmányok.* Bp., Osiris, 2003. 248–249.

3 Az 1813. évi hadi terménybeszolgáltatásokat és jobbágyi szolgáltatásokat részletesen lásd: Teleki Domokos: Az 1817iki ínség és éhhalál Erdélyben. *Budapesti Szemle*, 6 (1862) 46–47. sz. 311.; Trócsányi Zsolt: *Az erdélyi parasztság története 1790–1849.* Bp., Akadémiai, 1956. 29–50. A jobbágyság és az erdélyi mezőgazdaság helyzetéhez lásd: Ciorba, Ioan: *Marea foamete din Transilvania dintre anii 1813–1817.* Oradea, Editura Arca, 2007. 89–106.

4 Újfalvi Sándor: *Emlékiratok.* Sajtó alá rendezte: Benkő Samu, Ugron Aranka. Bp., Szépirodalmi, 1990. 190–191. Az éghajlattörténeti vizsgálatok a kisjégkorszak jelenségének tulajdonítják az időjárás anomáliákat. A hőmérsékleti adatok alapján a 19. század folyamán 1812 és 1817 között volt a legjelentősebb a lehülés. Rácz Lajos: *Magyarország éghajlattörténete az újkor idején.* Szeged, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, 2001. 56–62. Az időjárás jelenségekről szóló kortárs erdélyi tudósítások megerősítik Újfalvi Sándor visszaemlékezéseit. Lásd: Réthly Antal: *Időjárás események és elemi csapások Magyarországon 1801–1900-ig.* Bp., Országos Meteorológiai Szolgálat, 1998. 100–190.

5 Teleki, i.m. 312–313.

6 Trócsányi, i.m. 183–192. A történeti kutatás eddig még nem tárta fel átfogóan az éhínség következtében elhunytak, valamint az elvándoroltak számát, csupán Bihar vármegyéről rendelkezünk adatokkal. Lásd: Hodgyai Mátyás: Ínséges évek Biharban 1814 és 1817 között. *Történelmi Szemle*, 33 (1991) 1–2. sz. 59–69.; Ciorba, i.m. 186–205. A Bihar vármegyei román jobbágyság Békés vármegyébe történő átköltözéséről lásd: Implom József: *Olvasókönyv Békés megye történetéhez. II. kötet (1695–1848).* Békéscsaba, Békés Megyei Tanács Művelődésügyi Főosztálya, 1971. 193–194.; Kósa László: Adatok Gyula város művelődéstörténetéhez és történeti néprajzához (1801–1850). In: Kósa László: *Gyulai dolgozatok.* Debrecen, Csokonai, 2012. 69. A székelyföldi elvándorlás és halálozás helyi szintű rekonstruálására Takács Péter tett kísérletet. Lásd: Takács Péter: Adalékok az 1813-1818-as székelyföldi éhínség történetéhez. In: *Emlékkönyv Orosz István 70. születésnapjára.* Szerk.: Angi János, ifj. Barta János. Debrecen, Debreceni Egyetem Történelmi Intézet, 2005. 121–130.

Kormányzati kísérletek az éhínség megállítására 1817 előtt

Mielőtt rátérnénk a tanulmány szűkebb vizsgálati tárgyára, át kell tekintenünk a főbb előzményeket: milyen állapotok uralkodtak Erdélyben 1813-tól, illetve a kormányzat miként próbálta megoldani a krízist.

A kolozsvári székhelyű Főkormányzók (Gubernium) számára az éhínség kettős problémát jelentett. A kezdeti szakaszban az intézkedések és a rendeletek az élelemhiány pótlásának megoldására irányultak, később pedig egyre fontosabb szerepet kapott a szociális gondoskodás kérdése, a folyamatosan növekvő számú koldusok ellátásának megszervezése, megoldása. Ez utóbbi különösen is érintette Kolozsvárt, ahova az inséges esztendők alatt nagy számban érkeztek Erdély más részeiről az éhező szegények abban a reményben, hogy a városban biztosíthatják maguknak és családjuknak a megélhetéshez szükséges betevőt.

A Guberniumhoz beérkezett jelentésekből összeállított táblázatos kimutatás szerint már az 1813. évi időjárás anomáliák is súlyos károkat okoztak az erdélyi törvényhatóságok terméshozamaiban. A vármegyék és a székek többségében a búza, az árpa és a rozs csupán közepes, illetve csekély mennyiségben termett, és az adatokhoz fűzött megjegyzések szerint a Kolozs és Kraszna vármegyékben, valamint Kövár-vidéken lévő állapotokat már ekkor éhínségként jellemezték.⁷ 1814 első hónapjaitól kezdve folyamatosan érkeztek a kolozsvári Főkormányzókhoz a törvényhatóságok, a városok és a falvak kérelemlevelei. A Gubernium először központi hitelezéssel akarta megoldani az élelemhiány problémáját. A felkínált lehetőség értelmében a törvényhatóságok és a települések elegendő mennyiségű (rozssal kevert) zabot igényeltek – a Gubernium elsősorban a zabot kínálta fel alternatívaként, mivel az erdélyi raktárakban ez állt nagyobb mennyiségben rendelkezésre –, amelynek a Főkormányzók által meghatározott középárfolyamon számított értékét egy éven belül vissza kellett fizetniük. Az igénylés másik feltétele leginkább a kisebb településeket érintette, és a közösség felelősségvállalását várta el. A kitétel szerint abban az esetben, ha valaki nem tudta visszafizetni az általa igényelt termény szerződésben rögzített árát, akkor adósságát a település lakosságának közösen kellett visszafizetnie.⁸

A Gubernium által nyújtott lehetőség több okból kifolyólag sem tudott érdemi megoldást hozni. Egyfelől a zabot sok törvényhatóságban a helyi vagy a környékbeli piacokon a központilag megszabott egységes, mindenkire érvényes árfolyamnál olcsóbban tudták megvásárolni.⁹ Másfelől hiába rendelték el minden erdélyi törvényhatóságban, hogy a szolgabírók ismertessék meg a jobbágyokkal a zabkenyér sütésének módját és a zab egyéb felhasználásának lehetőségeit, a jobbágyok – az ismeretek hiányából fakadó bizalmatlanságuk miatt – nem fogadták el a növényt kenyérgabonaként.¹⁰ Mindezek mellett a raktárakban rendelkezésre álló terménymennyiség is kevésnek bizonyult. A számos fennmaradt jelentés és kérelem közül csupán Katona Zsigmond Kövár-vidéki főkapitány két jelentését említjük meg a helyzet illusztrálására. Katona adatai szerint az általa vezetett törvényhatóságban összesen 14831 éhezőt írtak össze, s a hitelbe igényelt és kiosztott gabona mellett számításai szerint további 16872 mázsára lett volna szükségük.¹¹ Következő jelentésével egy kukoricacsutka- és

7 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) F46 Gubernium Transylvanicum (in politicis) ügyiratok, 3610/1814

8 MNL OL F46 Gubernium Transylvanicum (in politicis) ügyiratok, 3878/1814

9 MNL OL F46 Gubernium Transylvanicum (in politicis) ügyiratok, 4318/1814

10 MNL OL F46 Gubernium Transylvanicum (in politicis) ügyiratok, 4076/1814, 4290/1814, 4750/1814

11 MNL OL F46 Gubernium Transylvanicum (in politicis) ügyiratok, 5458/1814. Fényes Elek 1843-ban megjelent munkájában

fakéregreszelékből készített kenyeret küldött Bánffy György erdélyi főkormányzónak azt illesztrálendő, hogy a lakosság más élelem híján ezt kénytelen enni.¹²

A terménykölcson mellett a *Gubernium* rendeletei másik inségenyhítő intézkedésként a gabonanövények alternatívájaként szolgáló, emberi fogyasztásra alkalmas növények megismertetését és elterjesztését tűzték ki célul. Bár a rendeletekben a már említett zab mellett találkozunk olyan érdekes növényvel is, mint a tátorján (*Crambe tataria*),¹³ hosszú távon a legeredményesebben a burgonyát propagálták, amelynek termesztését 1814-től szorgalmazta a Főkormánysház. A növény széles körű elterjedésében nagy szerepet játszott az ismeretterjesztő irodalom is, nem csupán az előítéletek és a téveszmék megszüntetésében, de a különféle hasznosítási módok megismertetésében is. *Pethe Ferenc* az általa szerkesztett *Nemzeti Gazda* című folyóiratban rendszeresen közölt a burgonya termesztését és felhasználását taglaló cikkeket, *Rátz Zsuzsanna* pedig 1816 és 1818 között három füzetben jelentette meg *Búza szükségben felsegálló jegyzések* című szakácskönyvét, amely több mint száz burgonyából készült étel receptjét tartalmazta.¹⁴

Bár – amint az a későbbi jelentésekből kiderül – az éhínségből fakadó szociális problémákat már 1813-tól kezdve kezelnie kellett a kolozsvári magisztrátusnak, a *Gubernium*hoz írt első ezzel kapcsolatos beadványuk 1814 decemberéből maradt fenn *Pál András* városi rendőrigazgató (*politiae director*) tollából. Eszerint hiába szabályozták 1813-tól a városban a koldulást, továbbá hiába utasították ki a máshonnan érkezett koldusokat, az erdélyi törvényhatóságok nem tudtak gondoskodni saját rászorulóikról, akik közül sokan Kolozsvárra mentek.¹⁵ 1814 decemberére olyan nagyra nőtt a városban a koldusok száma – különösen a kolduló gyermekeké –, hogy *Pál András* szerint kezelhetetlenné vált a helyzet. Nem csupán a közbiztonság¹⁶ és az ellátás szempontjából volt kritikus a helyzet a városvezetés számára, hanem közegészségügyileg is: az éhezők betegen és legyengülve érkeztek a városba – egészségügyi ellátásukat a helybeli illetőségű koldusok megsegítésére szánt szegénypénztár rovására kellett fedeznie a városnak –, s többen az utcákon vagy az őket befogadó magánszemélyeknél haltak meg.¹⁷ 1815 márciusában az új városi rendőrigazgató, *Pákei János* összegeyű-

Kővár-vidék lakosságát 45.345 főre tette, ezt az adatot alapul véve megközelítőleg Kővár-vidék népességének egyharmadát érintette az éhínség. Fényes Elek: *Magyarország statistikája. Első kötet*. Pest, 1842. 49.

12 MNL OL F46 Gubernium Transylvanicum (in politicis) ügyiratok, 5516/1814

13 MNL OL F46 Gubernium Transylvanicum (in politicis) ügyiratok, 1495/1815

14 Kósa László: *A burgonya Magyarországon*. Bp., Akadémiai, 1980. 39–50.; Kósa László: „Búza szükségben felsegálló jegyzések”. A burgonya a magyarországi táplálkozásban a XVIII. század végén és a XIX. század elején. In: Kósa László: *Nemesek, polgárok, parasztok*. Bp., Osiris, 2003. 130–141. A burgonya elterjesztését a törvényhatóságok is igyekeztek minél inkább serkenteni. Közép-Szolnok vármegye annak érdekében, hogy a törvényhatóságban élő román jobbágyok között is meghonosítsa a növényt, a legtöbbet termelő román többségi lakosságú falunak 50, a másodiknak 20, a harmadiknak 12 forint jutalmat ajánlott fel. MNL OL X4556 – 144. mikrofilm. Közép-Szolnok megye közgyűlési jegyzőkönyvei, 1817. december 18.

15 A szegényügy és a koldulás szabályozásáról Mária Terézia óta több rendelet született, azonban egyiket sem tudták teljes mértékben végrehajtani, így eredménytelenek voltak. Lásd: Csizmadia Andor: *A szociális gondoskodás változásai Magyarországon*. Bp., Akadémiai, 1977. 23–40.

16 A 18. században vette kezdetét az a folyamat, amelynek eredményeként a koldus – különösen a csavargó koldus – helyzete kriminalizálódott: a közösségen belüli büntettek, vagyon elleni bűncselekmények esetén egyből rájuk terelődött a gyanú, sőt gyakran ártatlanul be is börtönözték őket. Lásd: Gyáni Gábor: *Könyörületesség, fegyelmelés, avagy a szociális gondoskodás genealógiája. Történelmi Szemle*, 33 (1991) 1–2. sz. 60–62. A kolozsvári tanácsulési jegyzőkönyvek kolduskérdéssel kapcsolatos feljegyzéseiben burkolton érezhető ez az előfeltevés, valamint a (köz)biztonság féltése, 1816 szeptemberében és decemberében pedig ezt explicit módon meg is fogalmazták, amikor a városban megszorított lopásokat a máshonnan érkező, kóborló koldusoknak tulajdonítják. MNL OL X1250 – 191. mikrofilm. Kolozsvári tanácsulési jegyzőkönyvek, 1816. szeptember 23., 1816. december 28.

17 MNL OL F46 Gubernium Transylvanicum (in politicis) ügyiratok, 12451/1814. *Pál András* a Guberniumhoz intézett jelentésében feljegyezte a tragikus esetek egyikét, egy négygyermekes család történetét. A család egy félreeső, elhagyott kolozsvári házba költözött be. Az apára és az anyára eszméletlenül bukkantak négy gyermekük holtteste mellett. A próbálkozások ellenére az

tötte és összeírta a városban lévő koldusokat, s közöttük összesen 140 helybelit talált, a többieket visszaküldte saját törvényhatóságukba. A kolduló gyerekek száma azonban nem csökkent, így a Gubernium arra utasította a városi rendőrigazgatót, hogy gyűjtsék össze őket, és egy felügyelő ellenőrzése alatt adjanak nekik munkát.¹⁸ A helyzet néhány hónap elteltével sem javult: 1815 novemberének végén *Deáky János* kolozsvári főbíró ismét felvetette a problémát a városi tanácsnak, miszerint a gyermekek csoportosan kéregetnek a lakosoktól, követik őket, ezzel lehetetlenné téve a városban a zavartalan közlekedést. A magisztrátus a probléma egyik okát abban látta, hogy a kolozsvári lakosok egy része megszánta és támogatta a gyermekeket, ezért az egy-egy városrész közbiztonságáért felelős fertálymesterek útján megtiltották a lakosoknak, hogy segíeyezék a koldusokat, továbbá elrendelték, hogy a korábbi guberniumi utasításnak megfelelően gyűjtsék össze a gyermekeket, és adjanak nekik munkát.¹⁹ A korábbi intézkedések, az időközben befolyt gabonaadomány, valamint a kolozsvári német színház szegények számára felajánlott jegybevételei ellenére a városi szegénypénztár anyagi lehetőségei továbbra is szűkösek volt.²⁰ 1816 őszére olyan mértékben megnőtt a máshonnan érkezett koldusok száma, hogy a kolozsvári magisztrátusnak – elsősorban anyagi okokból fakadóan – ismét intézkednie kellett: a más helyi illetőségű koldulók kiutasítása mellett megtiltották a lakosoknak, hogy a máshonnan érkezett szegényeket, éhezőket akár élelemmel, akár szállásadással segítsék.²¹

Az inségkonyhák felállítása és működése

„... láttam az éhhez halásra jutott szegénység csoportjait a kapukban. Könnyeket hullattam tanuló asztalom mellett az éjszakákon, midőn az éhhez halásban vonagló nyomorultaknak bús nyögéseitől echóztak házaink falai. Elkiseredtem, látván minden reggel újabb-újabb számos halottakat heverni az utcákon s tiz-tizenkét meghaltakat azon egy sirba minden tisztesség nélkül temettetni” – emlékezett vissza *Tiboldi István* költő az általa 1817-ben tapasztalt kolozsvári helyzetre.²² A Tiboldi által megrajzolt képeket a fennmaradt levéltári források is megerősítik: a városban olyan mértékben megnőtt az elhunytak száma, hogy a temetésekért felelős kalandos céh – más néven kalandos társaság – már nem győzte a munkát, és saját élelmük biztosítására nem maradt sem idejük, sem pénzük.²³ Ekkorra, 1817 kora tavaszára „ért be” a *Gubernium* egyik kezdeményezése, az inségkonyhák felállításának és a Rumford-leves osztásának terve.

Benjamin Thompson – nemesítését követően *Rumford grófja* – kalandos, utazásokkal teli életének egyik fontos állomása volt Bajorország. 1783-ban kezdte meg Angliából kiindulva

anyát nem tudták megmenteni, s a jelentés írásakor az apa állapota is válságos volt. MNL OL F46 Gubernium Transylvanicum (in politicis) ügyiratok, 12451/1815

18 MNL OL F46 Gubernium Transylvanicum (in politicis) ügyiratok, 2729/1815. Az utasításban foglaltak nagyban hasonlítanak a dologház intézményére, azonban ezt az ideiglenes intézményt még nem nevezték annak. Az első kolozsvári dologházat 1826-ban hozta létre a Jósika Jánosné Csáky Rozália vezetésével működő Kolozsvári Nemes Jóltevő Asszonyi Egyesület. Az egyesület és Csáky Rozália tevékenységéhez lásd: Csizmadia Andor: *Szociálpolitika a reformkori Kolozsváron*. Kolozsvár, 1943. A szociális gondoskodásban megfigyelhető mentalitásbeli változásokról részletesen lásd: Gyáni, i.m.

19 MNL OL X1250 – 191. mikrofilm. Kolozsvári tanácsülési jegyzőkönyvek, 1815. november 20.

20 MNL OL X1250 – 191. mikrofilm. Kolozsvári tanácsülési jegyzőkönyvek, 1816. február 9., 1816. április 6. Az 1801-ben elhunyt udvari tanácsos és erdélyi kancelláriai előadó, Rédl Ferenc özvegye, Geramb Júlia 1815 végén 250 véka búzát adományozott a városnak a szegények ellátására.

21 MNL OL X1250 – 191. mikrofilm. Kolozsvári tanácsülési jegyzőkönyvek, 1816. szeptember 23.

22 Kanyaró Ferenc: *Ínség 1817-ben. Keresztény Magvető*, 40 (1905) 2. füzet, 92–93.

23 Jakab Elek: *Kolozsvár története. Harmadik kötet*. Bp., 1888. 800–801.

európai útját, s egy évvel később érkezett meg a választófejedelemségbe. Thompson jó kapcsolatba került *Károly Tivadar* bajor választófejedelemmel, akinek a szolgálatába állt, és csatlakozott a bajor hadsereghez, ahol gyorsan lépdelt felfelé a ranglétrán. Több hadügyi reformjavaslatot is benyújtott Károly Tivadarnak, s ezeknek köszönhetően 1788-ban Thompsont bajor hadügyminiszterre nevezték ki. Bár katonai vezetőként nem ért el sikereket, a leszerelt katonák társadalomba való visszailleszkedésének terén reformjai eredményeket mutattak. Miniszteri posztjáról Károly Tivadar 1799-ben bekövetkezett halála után lemondott, s napjait a tudományos munkának szentelte. Thompson hadügyminiszteri tiszteből fakadóan egyúttal a müncheni rendőrfőkapitányi posztot is betöltötte, s ez lehetőséget adott neki arra, hogy megvalósítsa azokat a kezdeményezéseit, ötleteit, amelyek a város szociális problémáit voltak hivatottak megoldani. A nagyszámú koldus munkára fogására 1789-ben Mannheimben és Münchenben állami tulajdonban lévő dologházakat hozott létre, amelyekben a bajor haderő számára készítettek egyenruhát. Az itt dolgozó koldusok ellátására alkotta meg a róla elnevezett leves receptjét, amelynek alapanyagait – árpa, sárgaborsó, kenyér, só, gyenge sör, víz, burgonya – úgy válogatta össze, hogy megfelelő tápértékkel rendelkezzenek, és az étel kellő energiát biztosítson a napi munkához. Bár büszke volt arra, hogy saját elmondása szerint a dologházban foglalkoztatottak szerény fizetésükből sosem vásároltak maguknak kiegészítő ételmet, a modern tápanyagbeviteli ráta adatai alapján egyértelmű, hogy a Rumford-leves nem biztosította az egész napi kemény munkához szükséges megfelelő tápanyagbevitelt.²⁴

A Rumford-leves és az inségkonyhák felállításának gondolata 1815 tavaszán jelent meg először Erdélyben megoldási lehetőségként, bár nem a kormányzat részéről, hanem alulról jövő kezdeményezésként.²⁵ *Cserei Farkas* császári és királyi kamarás „egy Erdélyi Hazafi” álnéven magyarrá fordított egy német nyelvű művet az inségelel előnyeiről és elkészítéséről. *A Rumford levesse készítésire bizonyos és tökéletes utasítás a szegények számokra* címet viselő kéziratot barátjának, az *Erdélyi Múzeum* című kolozsvári folyóirat szerkesztőjének, *Döbrentei Gábornak* küldte el azzal a kéréssel, hogy terjessze azt Bánffy György gubernátor elé. A Döbrenteinek elküldött levél tanúsága szerint Cserei már ekkor, 1815 májusában főzette és osztotta a Rumford-levest jobbágysai között, s éppen saját sikeres kísérletei miatt szerette volna, hogy az inségkonyhák Erdély-szerte elterjedjenek.²⁶ Döbrentei személyesen adta át a gubernátornak Cserei küldeményét;²⁷ azonban a *Gubernium* fennmaradt iratanyagában – sem az ügyiratok, sem az elnöki iratok, sem az iktatatlan iratok között – nincs arra utaló jel, hogy Bánffy György erdélyi főkormányzó felfigyelt volna Cserei javaslatára.

Egy évvel később, 1816-ban már a bécsi kormányzat és a kolozsvári *Gubernium* is megoldási lehetőséget látott az inségelel osztásában, miután a Lipcsében alkalmazott receptet Bécsből elküldték Kolozsvárra.²⁸ Bánffy *Teleki József* guberniumi tanácsost bízta meg azzal, hogy kísérletezzon a Rumford-leves receptjével. 1816 szeptemberének végén két guberniumi

24 Redlich, Fritz: Science and charity: Count Rumford and his followers. *International Review of Social History*, 16 (1971) 187–196. Benjamin Thompson szociális intézkedéseire, valamint a Rumford-leves elkészítéséhez részletesen lásd: *Count Rumford's Experimental Essays, Political, Economical and Philosophical. Essay I: an Account of an Establishment for the Poor in Munich*. Dublin, 1796. 2014 októbertől és 2015 áprilisa között rendezte meg a Münchner Stadtmuseum Rumford – Recepte für ein besseres Bayern című kiállítását Thompson bajorországi munkásságáról és annak eredményeiről. A tárlattal összefüggésben megjelent kötet Rumford széles körű munkásságának legfrissebb szakirodalmául szolgál. Thomas Weidner: *Rumford. Recepte für ein besseres Bayern*. Hirmer Verlag, München, 2014.

25 Trócsányi Zsolt: *Wesselényi Miklós és világa*. Bp., Gondolat, 1970. 26.

26 MTA KIK Kézirattár, M. Irod. Lev. 4-r. 55. sz. Cserei Farkas levele Döbrentei Gáborhoz, 1815. május 4.

27 MTA KIK Kézirattár, M. Irod. Lev. 4-r. 55. sz. Cserei Farkas levele Döbrentei Gáborhoz, 1815. június 2.

28 MNL OL F46 Gubernium Transylvanicum (in politicis) ügyiratok, 8058/1816

kancellista, *Tunyogi Csapó József* és *Aranka Dániel* ötven adag levest főzetett a kolozsvári börtön rabjainak. Néhány apró módosítást követően a végleges receptet a következő, november 3-i főzetéskor alakították ki. Teleki 1816. december 12-én nyújtotta be Bánffyának a két próba eredményét.²⁹ A kolozsvári kísérlet mellett a szamosújvári várbörtönben raboskodók ételmezésében is kipróbálták az inségeledelt, itt azonban már nem volt olyan pozitív az eredmény. *Josinczy József* szamosújvári várkapitány jelentése szerint mivel a foglyok reggeltől estig kemény fizikai munkát végeztek – csatornákat ástak, valamint a vár felújításán dolgoztak –, a receptben szereplő mennyiség nem volt elegendő az egész napi munkához.³⁰ Bánffy mindazonáltal a kolozsvári kísérlet eredményeit alapul véve 1817. március 29-én kelt körrendeletében minden erdélyi törvényhatóságnak eljuttatta a receptet, s utasította őket az inségkonyhák felállítására, valamint a szervezésért felelős, a szükséges pénzt és alapanyagokat biztosító bizottságok létrehozására.³¹

A főkormányzói intézkedéssel párhuzamosan, de még a körrendelet kiadását megelőzően, 1817 márciusában a kolozsvári tehetősebb lakosok között is kezdetét vette egy kezdeményezés: az ötletgazda *Wesselényi Miklós* vezetésével inségakció indult a kolozsvári éhezők megsegítésére. Az ekkor 21 éves Wesselényit ifjú arisztokrata barátai segítették: *Gyulay Lajos* és nevelője, *Döbrentei Gábor*, *Kendeffy Ádám*, *Bánffy László*, *Bánffy Gergely*, *Bethlen Ádám*, *Bethlen József*, valamint *Wass György*.³² Kinyomtatott röpiratuk szerint vállalták 100 kolozsvári rászoruló Rumford-levesel történő ellátását, amihez felhívásuk elkészítésekor már rendelkeztek a szükséges pénzügyi háttérrel. Kolozsvár lakosaitól a krisztusi szeretetparancsolat és a keresztény felebaráti szeretet jegyében egyfelől pénzbeli segítséget, másrészt az ételhez szükséges alapanyagokat, valamint a főzéshez szükséges tüzfát vártak. A kezdeményezést Bánffy gubernátor örömmel fogadta, s tíz ember egy havi ételmezésére elegendő összeggel támogatta Wesselényiék segélyakcióját.³³ Bánffy válaszából egyúttal az is kiderül, hogy a kolozsvári ifjak kezdeményezése nem a Teleki József megbízását képező „Jól-Tevő Intézetként” jött létre, és felhívásukat sem az ő megbízásából köröztették, tőle függetlenül álltak elő tervükkel. Mindazonáltal az ifjakkal kapcsolatban álló *Döbrentei Gábor*, valamint *Kazinczy Ferenc* úgy vélte, motivációjukban minden bizonnyal Teleki példamutatása is szerepet játszhatott, hiszen a gubernátortól kapott megbízatását megelőzően maga is tetemes összeggel, 4000 forinttal támogatta az erdélyi éhezők megsegítését.³⁴

29 MNL OL F46 Gubernium Transylvanicum (in politicis) ügyiratok, 760/1817

30 MNL OL F46 Gubernium Transylvanicum (in politicis) ügyiratok, 2572/1817

31 MNL OL F46 Gubernium Transylvanicum (in politicis) ügyiratok, 760/1817. A Rumford-leves nagy előnye az alacsony előállítási költségekben rejlett: a végző recept szerint 40 adag leves elkészítése 5 forint 12 krajcárba került. Volt azonban egy ennél is olcsóbb inségeledel. Torda vármegyében az árak nagymértékű emelkedése miatt nem tudták beszerezni a Rumford-leves hozzávalóit, ezért marhalábból, -fülből és -orrból főztek levest. Oskovics József Torda vármegyei főispán tapasztalatai szerint a leves nemcsak olcsóbb volt, de táplálóbb is. MNL OL F46 Gubernium Transylvanicum (in politicis) ügyiratok, 4528/1817. A rabok ételmezését Erdély-szerte marhacsontból főzött levestel oldották meg. Teleki, i.m. 320.

32 *Kazinczy Ferenc levelezése. XV. kötet.* Sajtó alá rendezte: Váczy János. Bp., 1905. 151; Trócsányi Zsolt: *Wesselényi Miklós.* Bp., Akadémiai, 1965. 41. Egy 1813 decemberében kelt, Wesselényinek szóló névnapki köszöntőlevél tanúsága szerint az inségakció résztvevői Wesselényi legközelebbi baráti körének tagjai voltak. Arhivele Naționale ale României, Direcția Județeană Cluj (ANR DJC), fond nr. 250, crt. nr. 133. Bánffy Gergely és társainak levele Wesselényi Miklóshoz, 1813. december 6.

33 A felhívás nyomtatványát lásd: MNL OL F46 Gubernium Transylvanicum Praesidialia, 130/1817. Bánffy György Wesselényihez intézett válaszát lásd: ANR DJC, fond nr. 250, crt. nr. 133. Bánffy György levele Wesselényi Miklóshoz, 1817. március 30.

34 *Hazai s Külföldi Tudósítások*, 13 (1817) 14. sz. 105–106. Kazinczy Ferenc: *Erdélyi levelek.* Sajtó alá rendezte: Szabó Ágnes. Debrecen, 2013. 443–444.; Trócsányi Zsolt: *Wesselényi Miklós.* Bp., Akadémiai, 1965. 41. Teleki József tiszteletét és megbecsülését jól mutatja, hogy *Döbrentei* az általa szerkesztett *Erdélyi Múzeumban* emléket állított Teleki Józsefnek 1817-ben bekövetkezett halálát követően: egyrészt a 9. füzet végén közölték portróját, a 10. füzetben pedig *Döbrentei* tollából megjelentették életrajzát. *Erdélyi Múzeum*, 4 (1818) 10. füzet, 78–104.

Az ötletgazda Wesselényi Miklós indíttatásának vizsgálatakor mindemellett figyelembe kell vennünk a családi és a személyiségbeli mozzanatokot is. Követendő példaként állhatott előtte anyai nagybátyja, Cserei Farkas, a Rumford-leves első propagálója, valamint édesanyja, *Cserei Heléna*, aki inségkonyhát állított fel jobbágyaik számára a család birtokainak központjában, Zsibón.³⁵ „*Ha szegényt fog látni, minden mertek tartása nélkül mindent oda fogja neki adni*” – olvashatjuk a családdal rokoni kapcsolatban álló *id. Teleki László* által 1810-ben írt nevelési tanácsadóban, amelyben a szerző az akkor 13 éves Wesselényi személyiségét is elemezte.³⁶ A Teleki által is kiemelt – és véleménye szerint már-már túlzott – szociális érzékenységnek Wesselényi édesanyjához írt leveleiben is a nyomára bukkanunk. 1813-tól Kolozsváron folytatta tanulmányait, s megismerkedett a városban élő arisztokrata családok tagjaival, valamint részt vett a különféle társadalmi eseményeken is. Együttal szociális érzékenységéből fakadóan érzékenyen érintette az arisztokrata ifjak érdektelensége és pazarlása, miközben – mint azt a korábbiakban már láthattuk – egyre több éhező kolodus jelent meg a város utcáin. „*Midön az Ember a' falukrol gondolkodik 's eszébe veszi, hogy minden itt hijába el pazarlott krajtzár szegény éhezök epedő szájoktól van el ragadva, akkor valoba az itt való vigságok nagyon visszásznak tetzenek. Ezt mondottam egy helyt 's egy Ifiu ember ki akart tsufolni érette 's valyon nem magat tsufolta e' ki. – Oh a lelki szegények*” – írta édesanyjának 1815 januárjában, a kolozsvári farsangi bálók közepette.³⁷

Wesselényiék inségakciója nem sokkal a felhívás köröztetését követően megindult. 1817 áprilisának elején már működött inségkonyhájuk, ahol 100 éhezőről gondoskodtak, és a következő hónap közepére ez a szám 146-ra emelkedett. Az ételosztásban Döbrentei Gábor, valamint a neves nyelvész és orvos, *Gyarmathy Sámuel* is több héten keresztül segédkezett, s Wesselényi szoros baráti körének egy másik tagja, a későbbi amerikai utazó, *Böloni Farkas Sándor* is részt vett az adománygyűjtésben.³⁸ A kezdeményezés támogatóiról, a kisebb-nagyobb adománnyal hozzájárulókról és az ételosztás résztvevőiről nem maradtak fenn adatok.³⁹ Mindazonáltal minden bizonnyal arisztokrata hölgyek is lehettek közöttük – Bánffy György 1817 májusában a marosvásárhelyi éhezők megsegítése kapcsán arra kérte *Teleki Sámuel*t, hogy a nyugat-európai mintát követve felesége szolgálja fel az ismeretségi körébe tartozó hölgyeket is a segélyezésben való részvételre⁴⁰ –, Döbrentei Gábor 1817. április 2-án kelt, barátjához, *Buczy Emil*hez írt episztolájának részlete legalább is erről árulkodik:

35 MNL OL F37 Gubernium Transylvanicum (in politicis) ügyiratok, 192/1817

36 Kárpáti Attila István: „Akit szeret, szive szerint szereti”. Id. Teleki László Cserei Helénának írt nevelési tanácsai. *Fons*, 23 (2016) 3. sz. 325.

37 ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 159. Wesselényi Miklós levele Cserei Helénához, 1815. január 23. Wesselényi levelében tévesen, ellenkező értelemben használja a „lelki szegények” kifejezést. A hegyi beszédben (Mt 5,3) ugyanis pozitív értelemben szerepelnek a lelki szegények, akik közé azok tartoznak, akik – mivel nincsenek világi javaik – minden földi befolyásoló tényezőtől szabadok.

38 *Kazinczy Ferenc levelezése. XV. kötet*. Sajtó alá rendezte: Váczy János. Bp., 1905. 151., 191.; Jancsó Elemér: Döbrentei Gábor kiadatlan levelei Böloni Farkas Sándorhoz. I. közlemény. *Keresztény Magvető*, 75 (1943) 3. füzet. 91.; ANR DJC fond nr. 250, crt. nr. 135. Döbrentei Gábor levele Wesselényi Miklóshoz, 1817. szeptember 28.

39 Döbrentei Kazinczy Ferencnek írt, 1817. május 12-én kelt leveléhez csatolt egy kimutatást az inségkonyha működéséről, azonban ez nem maradt fenn a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában őrzött Kazinczy-levelezésben.

40 MNL OL F37 Gubernium Transylvanicum Praesidialia, 180/1817. A nők több esetben is aktív részesei voltak az inségsegélyezési kezdeményezéseknek. Bánffy György gubernátor felesége, Palm Jozefa 1817-ben népkonyhát állított fel Kolozsváron, amelyet férje 1822-ben bekövetkezett haláláig működtetett. A pesti éhezőkről és szegényekről az 1817 tavaszán Pesti Jótékony Nőegylet gondoskodott. Az éhínség elmúltával is fennálló szociális problémák megoldására 1823-ban Jósika Jánosné Csáky Rozália vezetésével jött létre a Kolozsvári Nemes Jólétő Asszonyi Egyesület. A két egyesület működéséhez lásd: Csizmadia Andor: *Szociálpolitika a reformkori Kolozsváron*. Kolozsvár, 1943. 4–5.; Tóth Árpád: *Önszerveződő polgárok*. Bp., L' Harmattan, 2005. 59–94.

„Egy társaság formálódik merő derék Urakból,
Kik színjatszónét szeretnek, 's még olly fő Asszonyokból,
Kik peniglen szíveikben Színjatszóhoz hajlanak,
Azért hát sok ezer Rhénes forintot egybe adnak.
Miklos ezért nemes tüzzel jo okokkal kikele,
Kit lelkem bátor szivéért újra hévvel ölele.”⁴¹

Wesselényiék minden bizonnyal jelentős összegű pénzadományban részesülhettek, mivel 1817. június 7-től kezdve Döbrentei napi 30 fontnyi húst vásárolt a Rumford-leveshez, és naponta már 200 fő étkezéséről gondoskodtak.⁴² Az inségkonyha bezárását követően 1381 forintjuk maradt, amit Wesselényi saját hozzájárulásával kiegészítve a kolozsvári Karolina-kórház betegellátásának kiadásaira ajánlott fel.⁴³

A kolozsvári magisztrátus elsősorban a szükséges anyagiak hiánya miatt lassabban tudta elindítani a város által fenntartott inségkonyhát. Már 1817 januárjától kezdve folyamatosan megjelennek a gyűjtés különféle formái és ötletei a városi tanács ülésein. A szükséges pénzt adományok útján remélték megszerezni: egyfelől a lakosok által felajánlott kisebb-nagyobb összegekből – minden városrészbe kirendeltek egy városi tanácsost, aki adakozásra buzdította a lakosságot –, másrészt a *Gubernium* rendelete szerint a báli szezon kezdetével a báli helyszínek bejáratánál kihelyezett perselyekbe történő adakozásból befolyt jövedelemből.⁴⁴ Bár 1817. április 9-én már a magisztrátus előtt volt Bánffy körrendelete, valamint a Rumford-leves receptje, csak április végén tudták megvásárolni a szükséges edényeket, s vélhetően csak május elején tudták felállítani az inségkonyhát.⁴⁵ Sajnos az ellátottak számáról nem maradt fenn kimutatás, csupán egy adat áll rendelkezésre a városi szegényeket illetően: 1817 júliusának végén 246 árva gyermeket gyűjtöttek össze a városban, akiknek az ellátásáról igyekeztek a lehetőségekhez mérten gondoskodni.⁴⁶ A krízis a börtönt is súlyosan érintette: a város vezetéséhez sorra érkeztek a jelentések a rabok élelmezési problémáiról, valamint egészségi állapotuk folyamatos romlásáról. A járvány kitörésének megakadályozása érdekében a testi büntetésre ítélt, az éhezés miatt kisebb lopást elkövető rabokat szabadon engedték, a tömlöcöket pedig kimeszelték és kifüstölték.⁴⁷

A kolozsvári városvezetés szempontjából a kolduskérdés megoldását tovább sürgette *I. Ferenc* császár és felesége, *Karolina Augusztia* 1817. augusztusi kolozsvári látogatása.⁴⁸ A beteg koldusokat 1817 májusától *Barra István* városi főorvos irányításával a Közép-kapunál lévő szénatároló épületbe gyűjtötték össze, és ott kezelték őket. Júliusban elrendelték, hogy az egészséges koldusokat is gyűjtsék össze az utcákról, s négy ór folyamatos felvigyázása mellett tartsák őket bezárva, majd augusztus elején ezt a rendelkezést kiterjesztették a város

41 MTAK Kézirattár, M. Irod. Lev. 4-r. 3. sz. Döbrentei Gábor levele Buczy Emilhez, 1817. április 2.

42 Jancsó, i.m. 91.

43 ANR DJC, fonr nr. 250, crt. nr. 133. Bánffy György levele Wesselényi Miklóshoz, 1818. december 29.; MNL OL F46 Gubernium Transylvanicum (in politicis) ügyiratok, 11480/1818

44 A kolozsvári bálokról részletesen lásd: Kovács Kiss Gyöngy: Kolozsvári bálók a bécsi kongresszust követő években. In: Kovács Kiss Gyöngy: *Megidézett múlt*. Kolozsvár, Komp-Press, 2008. 95–118.

45 MNL OL X1250 – 191. mikrofilm. Kolozsvári tanácsülési jegyzőkönyvek, 1817. április 22.

46 MNL OL X1250 – 191. mikrofilm. Kolozsvári tanácsülési jegyzőkönyvek, 1817. augusztus 2.

47 MNL OL X1250 – 191. mikrofilm. Kolozsvári tanácsülési jegyzőkönyvek, 1817. június 24., 1817. június 27., 1817. augusztus 2.

48 Az uralkodó erdélyi útjához, valamint a kolozsvári látogatás eseményeihez részletesen lásd: Teleki Domokos: *Ferenc osztrák császár, magyar király és Erdély fejedelmének erdélyi útja*. *Budapesti Szemle*, 13 (1869) 14. kötet, 45. sz. 83–101.

utcáin kóborló árva gyerekekre is.⁴⁹ Bár nem derül ki a forrásokból, pontosan mi miatt állt le Wesselényiek inségkonyhájának működése, elképzelhető, hogy a magisztrátus intézkedéseinek is szerepe lehetett benne – amint láthattuk, az uralkodó kolozsvári látogatásának közeledtével egyre sürgősebbé vált a megoldás. 1821 júliusában Széchenyi István erdélyi utazása alatt Kolozsváron úgy értesült, hogy a naponta 400-500 embert ellátó társaság tevékenységét a *Gubernium* állította le az uralkodó 1817. augusztusi látogatása előtt, az éhezőket és a koldusokat pedig elzárták, „*hogy a császár a nyomorúságot az országban ne lássa*”.⁵⁰ Nem tudni, mennyire volt megalapozott a gróf hallomás útján szerzett értesülése, mindazonáltal az időbeli egybeesések arra engednek következtetni, hogy az események között összefüggés lehetett. Azonban hiába tett meg mindent a magisztrátus annak érdekében, hogy I. Ferenc megérkezésekor elégedett legyen a látottakkal: Bánffy György szeptember elején továbbította a városnak az uralkodó panaszos sorait, miszerint szomorúan látta, hogy az árvákat elzárva tartották, nem gondoskodtak ételmezésükről és ruházatukról, s leírta utasításait az árvák ellátásának rendezésére vonatkozóan.⁵¹

Amint láthattuk, a kolozsvári városi inségkonyha elsősorban a pénzügyi problémák miatt nehézségekkel küzdött, s a rászoruló nagy száma miatt nagy szükség lehetett az arisztokrata ifjak kezdeményezésére. Nagy előnyük volt, hogy a rendelkezésre álló anyagiak miatt hamarabb tudták megkezdeni a Rumford-leves osztását, továbbá – vélhetően a vagyonosabb lakosok támogatása miatt – több embert tudtak ellátni, mint más erdélyi városok inségkonyhái. Bánffy György 1817 májusában adott utasítást a marosvásárhelyi inségkonyha felállítására, amely *Kemény Sámuel* felügyelete alatt május 9-én meg is kezdte működését. Jelentős adományokat kaptak a városban élő nemesi családoktól, valamint a marosvásárhelyi királyi tábla tagjaitól, továbbá a helyi mészáros céh marhahússal, a város pedig tűzifával támogatta a marosvásárhelyi inségkonyhát.⁵² Mindazonáltal a város lakosai kritikával illették a polgárokat és a városi tanácsot, amiért véleményük szerint nem támogatták kellő mértékben az éhezőket. Ennek nyomán *Peielli Vencel* marosvásárhelyi városi tanácsos vezetésével létrejött egy külön segélyalap, amelynek 27 tagja összesen 31 rászoruló ellátását vállalta havonta. A fennmaradt adatok szerint az 1817 májusában a kezdeti 158-ról 197-re nőtt a Rumford-levesellátottak száma, majd június 8-án már 210 fő részesült az inségeledelel. A csúcserőtelket július 20-án érte el a kiosztott adagok száma, ezen a napon 214 személynek osztottak levest. Július végétől azonban folyamatosan csökkent a kiosztott adagok száma, s augusztus végére már csak 119 fő járult a városházánál felállított inségkonyhához.⁵³ Mindazonáltal az ellátottak számának csökkenésével nem állították le az inségkonyha működését, s augusztustól novemberig a Peielli-féle gyűjtésből befolyt adományokból finanszírozták a működést.⁵⁴

Marosvásárhely mellett más erdélyi városokban is inségkonyhákat állítottak fel. 1817. június 4-én Nagyszébenben kezdték meg az éhezők között az ételosztást, ahol a polgárok adományainak köszönhetően 100 fő részére tudtak ételt adni.⁵⁵ 1817 júliusának elején Haller Ist-

49 MNL OL X1250 – 191. mikrofilm. Kolozsvári tanácsülési jegyzőkönyvek, 1817. július 9., 1817. augusztus 2.

50 Széchenyi István: *Napló*. Válogatta és szerkesztette: Oltványi Ambrus. Bp., Osiris, 1982. 231.

51 MNL OL F46 Gubernium Transylvanicum (in politicis) ügyiratok, 8189/1817

52 MNL OL F 39 Gubernium Transylvanium iktatatlan elnöki iratok. Kemény Sámuel levele Bánffy György gubernátorhoz, 1817. augusztus 14.

53 MNL OL F 39 Gubernium Transylvanium iktatatlan elnöki iratok. Peielli Vencel levele Bánffy György gubernátorhoz, 1817. július 1.

54 MNL OL F 39 Gubernium Transylvanium iktatatlan elnöki iratok. Kemény Sámuel levele Bánffy György gubernátorhoz, 1817. augusztus 29., Peielli Vencel levele Bánffy György gubernátorhoz, 1817. október 28.

55 *Hazai s Külföldi Tudósítások*, 13 (1817) II. félév 3. sz. 18.

ván, Belső-Szolnok vármegye főispánja Dés városában állított fel inségkonyhát, itt szintén 100 fő élelmezéséről tudtak gondoskodni.⁵⁶

Az 1813 és 1817 között Erdélyben pusztító éhínség kezdeti szakaszában a kolozsvári székhelyű erdélyi *Gubernium* több kísérletet is tett a krízis megoldására, azonban a végrehajtás terén nem jártak sikerrel. A városokban, így Kolozsváron is idővel egyre nagyobb számban megjelenő, máshonnan érkező éhezők ellátására a Cserei Farkas által már 1815-ben javasolt inségeledel, a Rumford-leves hozott bizonyos mértékű megoldást. 1817 tavaszán Bánffy György gubernátor körrendelete nyomán a törvényhatóságokban és a városokban Erdély-szerte elkezdtek munkálkodni az inségkonyhák anyagi háttérének létrehozásán és biztosításán, s ez alól Kolozsvár sem volt kivétel. A városi tanács által működtetett inségkonyha mellett létrejött a Wesselényi Miklós és ifjú arisztokrata barátai által fenntartott népkonyha is, ahol a keresztény felebaráti szeretet jegyében gondoskodtak az éhezők élelmezéséről. Jobb anyagi lehetőségeiből fakadóan hamarabb el tudták indítani inségakciójukat, mint a kolozsvári magisztrátus, továbbá más szegénykonyhákkal összehasonlítva több rászoruló is tudtak ellátni. Bár pontos adatokat eddig még nem tárt fel a történeti kutatás az erdélyi éhínség során elhunytak számáról, annyi bizonyos, hogy a Rumford-levest osztó inségkonyhák 1817-ben, az utolsó és egyben a leginkább inséges esztendőben sok embert mentettek meg az éhhaláltól.

ATTILA ISTVÁN KÁRPÁTI PhD

historian, archivist

Semmelweis Museum of the History of Medicine
of the Hungarian National Museum
karpatiattila@semmelweis.museum.hu

SUMMARY

Transylvania was hit by lean years between 1813 and 1817. The anomalies of the weather, the early winter warming and the subsequent cooling and heavy raining caused huge devastation of the crops. The *Gubernium*, the office of the Transylvanian governor general tried to solve the crisis with several plans, but none of them softened the effects of the famine. In 1815 Farkas Cserei translated a German work about the Rumford-soup, and submitted the manuscript to the Transylvanian governor general, György Bánffy, who later ordered the Transylvanian municipalities and cities to set up so-called “soup kitchens”. Present study analyses the formation, the financial and organizational background and the functioning of the “soup kitchens” of Cluj/Kolozsvár in 1817.

56 MNL OL F 39 *Gubernium Transylvaniam* iktatatlan elnöki iratok. Haller István levele Bánffy György gubernátorhoz, 1817. július 8.

NEGYVEN ÉVES A MAGYAR ORVOSTÖRTÉNELMI TÁRSASÁG ORVOSI NUMIZMATIKAI SZAKOSZTÁLYA

JAKÓ JÁNOS

A Magyar Orvostörténelmi Társaság (MOT) 1976-ban alakult Orvosi Numizmatikai Szakosztálya 2016-ban ünnepelte fennállásának negyvenedik évfordulóját. Az 1976-tól 2001-ig eltelt első huszonöt év történetét Süle Tamás, a Szakosztály akkori elnöke ismertette 2003-ban az *Orvostörténelmi Közlemények* „Adattár” rovatában, ezért ennek az időszaknak a részletesebb elemzésével a jelenlegi munka nem foglalkozik. (8) A most megjelenő összeállítás célja az alapítása óta, immár 40 éve folyamatosan működő Szakosztály utóbbi tizenöt évben (2002-2016 között) végzett munkájának a bemutatása.

Az Orvosi Numizmatikai Szakosztály tisztségviselőit illetően a tárgyidőszakban néhány változás történt. 2005-ben e sorok írója, Jakó János lett a Szakosztály elnöke, ezzel egyidejűleg az addigi elnök, Süle Tamás - a korábbi, hírneves elődökhöz, *Varannai Gyulához* és *Győrffy Istvánhoz* hasonlóan - a tiszteletbeli elnöki címet nyerte el. A jegyzői tisztet 2012-ben *Csoma Zsigmondné*től Nagy Anita vette át.

A továbbra is évente két alkalommal, hagyományosan tavasszal és ősszel sorra kerülő tudományos ülések helyszíne az idők folyamán többször változott. A *Semmelweis Orvostörténelmi Múzeum* tanácsterme helyett 2007-től egyre gyakrabban az *Orvostörténelmi Könyvtár* olvasóterme, majd 2013-tól újra az Orvostörténelmi Múzeum, annak emeleti kiállítóterme adott helyet az összejöveteleknek. A rendezvények kedves, figyelmes, mindig segítőkész „házaszszonya” Csoma Zsigmondné, később pedig Nagy Anita volt. A nem nagyszámú, alkalmanként mintegy 20-30 fős, de rendkívül érdeklődő, aktív hallgatóság részvételével zajló üléseken az orvosi, állatorvosi és gyógyszerészeti numizmatika legkülönbözőbb területeiről hangzottak el előadások, emellett könyvismertetésekre is sor került.

A tizenöt év alatt rendezett harminc ülés részletes programja az *Orvostörténelmi Közlemények* 2003-2017. évi számainak *Krónika* rovatában évi lebontásban megtalálható. Az üléseken elhangzott 83 előadás 31 előadójának a nevét alfabetikus sorrendben soroljuk fel (megjegyezve, hogy két vagy több szerző esetén nem minden esetben az első szerző volt az előadó), a nevek után zárójelben a megtartott előadások száma szerepel. *Albert Mihály* (2), *Baranyi Anna* (1), *Bene Attila* (1), *Boga Bálint* (1), *Bóna Endre* (3), *Csoma Zsigmondné* (7), *Debrődi Gábor* (1), *Gosztonyi József* (1), *Gömör Béla* (1), *Honti József* (1), *Jakó János* (14), *Kiss József Géza* (1), *Kocsis János* (3), *Lipcsey Attila* (2), *Mészáros M. János* (4), *Sasi Nagy Béla* (1), *Nagy Anita* (2), *Puskás Tivadar* (1), *Rayman János* (3), *Salacz György* (1), *Sallay Gergely Pál* (2), *Straub Sándor* (3), *Süle Tamás* (9), *Szállási Árpád* (2), *Szende Béla* (1), *Szentiványi Tibor* (1), *Than Péter* (1), *Tokai Gábor* (1), *Török Pál* (1), *Vértés László* (10) és *Vízkelety Tibor* (1).

Néhány nagy sikert aratott előadás címét is megemlítjük, elhangzásuk időbeli sorrendjében: *Medgyessy Ferenc élete, orvosi és művészi tevékenysége; Orthopaedia in nummis Hungaricis; A száztizenhét éves magyar mentéstörténelem numizmatikai emlékeinek ismer-*

tetése; *A magyar állatorvosok külföldi kitüntetései a numizmatika tükrében (1987- 2006)*; *Szent-Györgyi Albert emlékezete érme*ken; *Mikroszkóp ábrázolása magyar orvosi érme*ken; *Magyar patológusok érme*ken; *Orvostudomány és éremművészet*; *Szentágotthai professzor, ahogyan a szobrászművészek látták*; *Bibliai motívumok magyar orvosi érme*ken; *Az I. világháború katonai egészségügyének magyar numizmatikai emlékei*; *Hámori Artur és kortárs pécsi professzorok érme*ken; *A pécsi Zsolnay-gyár orvosi érme*ken.

Az üléseken tizenkét - részben vagy teljes egészében - orvosi numizmatikai tárgyú könyv ismertetésére került sor. Bóna Endre, Gömör Béla, Gosztanyi József, Jakó János, Mészáros M. János, Raýman János, Straub Sándor, Szende Béla, Török Pál egy-egy, Süle Tamás három könyvet ismertetett. A bemutatott könyvek közül Bóna Endre: *Szent-Györgyi Albert emlékezete képzőművészeti alkotásokban*, valamint Straub Sándor: *Egészségügyi érme*k, *szobrok és emléktáblák Heves megyéből* című kötete döntően numizmatikai témájú, jóllehet érme mellett egyéb képzőművészeti alkotásokkal is foglalkozik, Szende Béla és Csoma Mária *Pathologia hungarica in nummis* című katalógusa viszont teljes egészében az orvosi numizmatika tárgykörébe tartozó, hiánypótló munka. (1, 6, 9) A Süle Tamás által ismertetett *In memoriam Ludovici Huszár* emlékkötet szerzői között Szakosztályunk tagjai (Beck Mihály, Bóna Endre, Csoma Mária, Jakó János, Süle Tamás) is megtalálhatók. Feltétlenül meg kell említenünk, hogy a Szakosztály működésének ebben az időszakában (2005-ben) jelent meg Lampé László és Szállási Árpád *Medicina in nummis Debreceniensis* című, az 1998. áprilisi szakosztályi ülésen már ismertetett tartalmas numizmatikai szakkönyvének második, bővített kiadása.

Összejöveteleinken hat szobrászművészt, közöttük három neves orvos-szobrászművészt láttunk vendégül (*Búza Barna* - Budapest, *Csiky László* - Szentés, *Kövér József* - Debrecen, *Kubászova Tamara* - Budapest, *Nagy Lajos Imre* - Nyíregyháza, *Tóth Sándor* - Szeged), akik munkáikból kis válogatást is bemutatnak az ülések résztvevőinek.

Az előadások és könyvismertetések mellett néhány összejövetelelen szomorú aktualitásból fakadó megemlékezésekre is sor került. Sasi Nagy Bélától 2009-ben, Szállási Árpádtól 2012-ben, Honti Józseftől 2015-ben búcsúztak el az ülés résztvevői. Valamennyien a Szakosztály meghatározó alakjai voltak. Sasi Nagy Béla orvostörténeti és orvosi numizmatikai munkásságát Bóna Endre, Szállási Árpádtól Jakó János és Csoma Zsigmondné, Honti Józsefet ugyancsak Jakó János méltatta.

Az ülésekről összeállított, alkalmanként egy-egy érem képét is bemutató beszámolókat 2002-ben és 2003-ban az *Orvosi Hetilap*, majd néhány éves szünet után, 2007-ben a *REUMAINFO*, 2008-tól pedig éveken át rendszeresen a *Medi Art* ismertette. (4, 7) Ez utóbbi folyóirat megszűnte után, 2014-től a beszámolók az *Immunológiai Szemle* hasábjain jelentek meg, lényegesen nagyobb terjedelemben, színes éremképekkel illusztrálva. (4)

A Szakosztály vezetősége az utóbbi tíz évben határozottan arra törekedett, hogy munkája orvosi, gyógyszerési és állatorvosi körökben az eddigieknél jóval ismertebbé váljon. Ennek érdekében 2005-ben a Szakosztály életét, működését és célkitűzéseit röviden bemutató, *Orvostörténelem érme*ken címmel ismertetőt tett közzé különböző orvosi, gyógyszerészeti és állatorvosi folyóiratokban, orvosi egyetemi periodikákban (5). A törekvések sajnos nem jártak komoly sikerrel, amit az ülések gyérülő látogatottságán is könnyen le lehetett mérni.

A Szakosztály tagjainak az orvosi numizmatika terén kifejtett irodalmi ténykedését a már említett három jelentős orvosi numizmatikai munka mellett a különböző folyóiratokban

(Egészség, Gyógyszerésztörténet, Hematológia-Transzfuziológia, MediArt, Orvosi Hetilap, Magyar Belorvosi Archivum, PTE Orvostudományi Hírmondó, Pécsi Dénár, stb.) napvilágot látott számos orvosi numizmatikai tárgyú közlemény is jelzi, amelyek tételes felsorolásától a terjedelem korlátai miatt el kell tekintenünk.

A *Gyűjtők és gyűjtemények legújabb magyar orvosi érmei* címmel 2006-ban a Semmelweis Orvostörténeti Múzeumban rendezett nagyszabású kiállításon a Szakosztály tagjai közül Bóna Endre, Jakó János, Straub Sándor, Süle Tamás, Szállási Árpád, Szendrői Miklós, Vértes László és Vízkelety Tibor mutatta be gyűjteménye újabb, válogatott darabjait. Közülük néhányan kisebb, helyi jellegű (Ábrahámhegy, Nyíregyháza, Pécs, Szeged, Tiszavasvári) alkalmi kiállításokat is rendeztek.

A Szakosztály korábbi kitüntetettjei (Zalai Károly - 1972, Györffy István - 1988, Varannai Gyula - 1990, Szállási Árpád - 1994, Honti József - 1995, Csoma Mária - 1999, Süle Tamás - 1999) után a MOT Gömör Béla és Vértes László orvostörténeti, orvosi numizmatikai munkáját 2006-ban, illetve 2011-ben *Weszprémi* emlékéremmel honorálta, Jakó János pedig 2015-ben *Zsámboky* emlékérmeket kapott.

A Szakosztály célkitűzéseit és munkáját illetően egyre határozottabban fogalmazódott meg az eddig megjelent - egyaránt a *Medicina in nummis* címet viselő - két nagy katalógus (2, 3) folytatásaként tervezett *Medicina in nummis III.* megszületésének az elősegítése, az adatgyűjtő munka tagjaink részéről elvárható és már eddig is tapasztalt további önzetlen támogatása. A nem könnyű feladat Csoma Zsigmondnéra és Nagy Anitára vár.

Végezetül ide kívánkozik néhány mondat a Szakosztály negyvenegyedik évéről is. A tagság „előregedése” és ebből adódó megfogyatkozása miatt 2017 elején a Szakosztály vezetősége úgy ítélte meg, hogy a továbbiakban már nem ragaszkodhat a rendszeres ülések megtartásához. A tervezett alkalmoszerű találkozások és összejövetelek célja a már említett *Medicina in nummis III.* munkálatainak a támogatása, segítése lett, a Szakosztály ma még aktív tagjainak a segítsége nélkül ugyanis ennek az orvostörténeti és numizmatikai szempontból egyaránt nagyon is szükséges, hiánypótló katalógusnak a létrejötte nehezen valósulhatna meg.

IRODALOM

1. BÓNA E.: Szent-Györgyi Albert emlékezete képzőművészeti alkotásokban. Móra Ferenc Múzeum, Szeged, 2009.
2. CSOMA M.: *Medicina in nummis 1974-1994*. Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár, Budapest, 2000.
3. HUSZÁR L., Varannai Gy.: *Medicina in nummis. Hungarian coins related to medicine*. Medicina, Budapest, 1977.
4. JAKÓ J.: Az Orvosi Numizmatikai Szakosztály életéből. (beszámoló) REUMAINFO 2007/2. 25., MediArt 2008/1. 17., 2008/3. 28., 2009/1. 23., 2009/3. 16., 2010/2. 43., 2010/3. 44., 2011/1. 17., 2011/3. 28., 2012/1. 36., 2012/3. 28-29., 2013/1. 21., 2013/2. 41., 2013/4. 14., Immunológiai Szemle 2014/1-2. 79-80., 2015/1. 44-45., 2015/3. 70-71., 2016/1. 44-45., 2016/3. 36-37., 2017/1. 52-54.

5. JAKÓ J.: Orvostörténelem érmeiken. (ismertető) Állatorvosi Kamarai Hírek 2005/4. 25., Állatorvos-történelem 2005/11. 697., Baranyai Orvos 2005/2. 5., Egészségcentrum 2005/4. 7., Gyógyszerészet 2005/10. 655., Gyógyszerészi Hírlap 2005/9. 25., Magyar Belorvosi Archívum 2005/2. 89., Magyar Nőorvosok Lapja 2005/6. 424., Orvosi Hetilap 2005/31. 1660., PTE Orvostudományi Hírmondó 2005 június-július, 17., REUMAINFO 2005/3. 32., Semmelweis Egyetem 2006/1. 13.
6. STRAUB S.: Egészségügyi érmek, szobrok és emléktáblák Heves megyéből. A szerző kiadása, Eger, 2004.
7. SÜLE T.: Beszámoló a MOT Numizmatikai Szakosztálya üléseiről. Orvosi Hetilap; 143: (2002) 1609., 144: (2003) 590-591., 1749.
8. SÜLE T.: A Magyar Orvostörténelmi Társaság Orvosi Numizmatikai Szakosztályának története 1976-2001. Orvostörténelmi Közlemények 182-185, (2003); 219-230.
9. SZENDE B., CSOMA M.: Pathologia hungarica in nummis. Magyar Pathologusok Társasága, Budapest, 2010.

JÁNOS JAKÓ, MD
physician
H-4400 Nyíregyháza
Lukács Ödön u. 4.
HUNGARY

SUMMARY

The author outlines the history and activity of the Numismatic Section of Hungarian Society for the History of Medicine from 2002 to 2016. (The history of the first 25 years of Numismatic Section was reported 15 years ago by T. Süle in this journal.) In the course of this period was organized 30 meetings with 83 presentations and 12 book reviews. The 83 lectures were presented by 31 authors.

JAKOB KOLLETSCHKA EMLÉKEZETE

KAPRONCZAY KÁROLY

Bécshez kapcsolódik a cseh születésű, orvosi tanulmányait Prágában és Bécsben végzett *Jakob Kolletschka*, az igazságügyi orvostan professzorának életműve, akinek váratlan halála döbbsentette rá *Semmelweis Ignácot* a gyermekági láz okára. Az orvostörténeti feldolgozások számtalanszor idézik azt a pillanatot, amikor Semmelweis felismerte Kolletschka kórtörténetéből a gyermekági lázzal való azonosságot, de a fiatalon elhunyt Kolletschkáról a magyar orvostörténeti munkák ennél többet soha nem közölnek. Pedig Jakob Kolletschka az új bécsi orvosi irányzat jeles egyénisége volt, aki derékba tört életművével nagyban hozzájárult a második bécsi iskola hírnevéhez.

A 19. század első felében körvonalazódott a császárváros egyetemén az úgynevezett második bécsi orvosi iskola, amelynek szellemi hatása, kutatási módszerei és eredményei jelentősen átformálták az orvosi gondolkodást, az orvosképzést és éreztették hatásukat Európa egyetemein. Vizsgálódásaik középpontjában a betegségek okának keresése állt, a boncasztalon igazolták vagy cáfolták az orvosi diagnózist, összefüggéseket kerestek az azonosnak tűnő kórképek között, illetve elkülönítették azokat egymástól. Ez lett a második bécsi orvosi iskola legfőbb jellemzője, követői szinte a Monarchia egész területéről kerültek ide, de többségben a cseh nemzetiségű vagy csehországi születésűek voltak. A bécsi egyetem orvosi karán és a bécsi betegellátás területén egyaránt rendkívül sok cseh orvos működött, de a magyarok létszáma is jelentős volt.

Meg kell jegyeznünk, hogy az osztrák tartomány lakosságának legalább húsz százaléka cseh munkavállalókból tevődött ki, leszármazottaik – elveszítve anyanyelvüket – az Alpok vidékét tekintette szülőföldjének, beépültek az osztrák társadalomba. Ezt a folyamatot könnyítette, hogy a Monarchia hivatalos nyelve a német volt, az ekkor szerveződő nemzeti nyelvújítási és nyelvvédő mozgalmak alig érintették őket, rájuk nem gyakoroltak hatást. Az ún. második bécsi orvosi iskola követői között – *Karl Rokitansky* mellett – tevékenykedő *Ferdinand Skoda*, *Joseph Hebra*, *Adalbert Duchek*, *Johann Oppolzer* csehországi születésűek voltak, Bécsben való letelepedésük oka a prágai egyetemen dülő német-cseh ellentét volt.

Kolletschka is Prágában kezdte orvosi tanulmányait, amelyeket Bécsben folytatott. Mielőtt életművéről szólnánk, térjünk ki a prágai egyetem bemutatására.

A prágai egyetem az évszázadok során

A prágai egyetem alapításának éve nem egyértelmű: *VI. Kelemen pápa* 1347. január 26-án adott ki bullát az egyetem megalapításáról Avignonban, majd *IV. Luxemburgi Károly* 1348. április 8-án bocsátotta ki az alapító oklevelet, amelyet 1349. január 4-én az Eisenachi Diplomával egészítettek ki. E három oklevél közül 1848-ban – az egyetem alapításának 500. évfordulóján – a *IV. Károly* féle alapítást ismerték el hivatalosnak. A létrehozáshoz mintául a párizsi, a bolognai és a nápolyi egyetem szolgált. Elsőként a szabad művészetek (bölcseleti) kart hívták életre, amelynek elvégzése után folytathatták a tanulmányokat a teológiai, a jogi

és az orvosi karokon. A hallgatókat és a tanárokat kezdettől fogva – származási helyük szerint – négy nemzetre osztották, amelynek a döntéshozásban lett nagy szerepe.

Az oktatás már 1347-ben megkezdődött, 1366-ban megalapították a Karolinumot, mint az egyetem központi intézményét. A prágai egyetem nemzetközi jellege 1409-ben *IV. Vencel* cseh király ún. Kutna-Hora-i dekrétumával sérül, amikor a döntéshozatalt a csehek javára szabályozta, az idegenek részvételét korlátozta. Ezért sok diák és tanár (főleg németek) elhagyta Prágát és Lipcsében másik egyetemet alapítottak, illetve sokan a bécsi és a heidelbergi egyetemre távoztak. Az előbbi intézkedéssel ugyan a prágai egyetem nemzeti jellege jobban kidomborodott, viszont vallási szempontból a huszita utrakvisták előtérbe kerülése az egyetem teljes nemzetközi izolációjához vezetett. A prágai egyetem a huszitizmus központja lett, 1422-ben *Jan Želivský* lefejezését követően a tanárokat és a diákokat bebörtönözték, az oktatás közel harminc évig szünetelt. Csupán a huszita vallást követő bölcséleti kar működött.

1536-ban Prágában megalakult a jezsuiták kollégiuma, amit 1562-ben *Ferdinánd király* privilégiumokkal erősített meg, 1616-ban *II. Mátyás király* egyetemi rangra emelt. A kitűnő hírben álló régi-új egyetemnek nagy, erős nemzetközi konkurenciával kellett megküzdenie. 1638-ban *III. Ferdinánd* elvette az egyetem irányítását a jezsuitáktól, megújította az egyetem működését s engedélyezte a jogi és az orvosi kar megnyitását. Azonban mégsem teremtődött meg az egyetem egysége, hiszen még önálló egységként működött egy huszita iskola, valamint a jezsuita kollégium „maradványa”. Az előbbieket egyesítésével alapították meg 1654-ben a Károly-Ferdinánd Egyetemet négy karral (bölcseleti, teológiai, jog- és orvostudományi), bár a jezsuiták is jelen maradtak. 1747-ben *Mária Terézia* a prágai egyetemet teljesen az állam jogkörébe utalta, a tiltakozó jezsuita teológiai tanárokat elbocsátották (1773), mind a négy karon az előadó professzorok csak csehek lehettek. Tiltakozásul a német hallgatók távoztak az egyetemről. A *II. József* által kiadott türelmi rendelet (1781) szerint nem-katolikusok is tanulhattak Prágában. *II. József* 1784-es rendelete értelmében a prágai egyetemnek állami célokot kellett szolgálnia, így állami hivatalnokokat, bírákat, tanítókat és orvosokat képeztek, az oktatás nyelve a német lett. Ezzel egyidőben a császár szabályozta a kötelező előadásokat, az egységes tankönyvhasználatot, a cenzúrát. Az oktatás felügyeletét egy tanács vette kezébe, amely a rektorból, a dékánokból az állam által ki-nevezett cenzorból állt.

Ekkor vette kezdetét a prágai egyetemen a csehek és a németek küzdelme, hiszen a nemzetközi jellegű megmaradó német nyelvű állami egyetemként működött, amely szerkezetben belül a csehek csupán, mint egy nem meghatározó csoport vehettek részt. A tanári kar a Monarchiabeli és a csehországi németekből került ki, amely egységesen lépett fel a cseh nemzeti – elsősorban nyelvújító – törekvések ellen, s ellenezte a cseh nyelvnek, mint oktatási nyelvnek a bevezetését is.

A felvilágosult abszolutizmus jelentős gazdasági, kulturális és társadalmi változásokat hozott, így Csehországban is megteremtődött a cseh ipar. Az ipari munkásság zöme éppen a cseh jobbágyokból került ki, így a nagyiparossá vált cseh arisztokrácia – igaz német nyelven – kezdeményezi a nemzeti nyelv általános bevezetését. Furcsa és ellentmondásos küzdelem alakult ki Csehországban: az egyetemen, mint a tudományok fellegvárában, a németek küzdenek a cseh nyelv térnyerése ellen, a közéletben a germanizáció ellen a cseh arisztokrácia vezeti a küzdelmet, s harcol a cseh nyelv létjogosultságáért. Az első ilyen tárgyú könyvet *Kinský* gróf adta a cseh értelmiség kezébe.

Ettől kezdve a cseh főúri körök nem győzték hangsúlyozni, milyen fontos számukra a cseh nyelvújítási mozgalom támogatása. Bár kiemelték, hogy a nyelvi harc nem az ausztriai, hanem a csehországi németek ellen folyik. A felvilágosult német gondolkodók, elsősorban *Schlöser*, *Herder* és *Schlegel* mutattak rá elsőnek a szlávok jelentőségére, majd külön is kiemelték, hogy a nép nyelve bármely nép legszebb erénye, amit elnyomni nem szabad. E gondolkodók keltették fel a szláv (ezen belül a cseh) nyelv és kultúra iránti érdeklődést, így 1775-ben Bécsben, 1793-ban Prágában és Brünnben felállították a cseh nyelvű egyetemi tanzsékeket. II. József nem tartózkodott a cseh és más szláv mozgalom támogatásától és a jozefinisták hatására születtek meg az első prágai szabadkőműves páholyok. Ők karolták fel elsőnek a cseh nyelvi és irodalmi mozgalmat, s hatásukra alakult meg a *Cseh Tudós Társaság* is.

A legfontosabb munkát, a cseh nyelvten elkészítését, a cseh felvilágosodás legjellegzetesebb alakja, *Jósef Dobrovský* (1753–1829) (magyarosan: *Dobrowsky József*) a magyar származású, balassagyarmati születésű volt jezsuita szerzetes végzi el, akit a szlavisztika megalapítójaként tisztelünk. *Voltaire* hatására szakít rendjével, a szabadkőműves páholyok lelkes tagja lesz. A következő nemzedék: *Jungmann*, *Hanka*, *Kollár*, *Šafárik*, *Palacký*, *Celavsky*, a *Presl* fivérek és az orvos *Purkyně* már a cseh nyelv tartalmi megújításán túl a forma (irodalmi formák) kialakításán munkálkodott. Kizárólag cseh nyelven írtak, megalapították a *Krak* nevű folyóiratot, amely később inkább a természettudományokkal, annak nyelvújítási kérdéseivel foglalkozott.

Ennek egyik kiválósága *Jan Evangelista Purkyně*, a breslauer egyetem jeles orvostanára, élettani kutató, a cseh nemzeti mozgalom egyik szervezője, a cseh nyelvű tudományos élet megalapozója, nyelvész, irodalmár, műfordító, az első cseh nyelvű orvosi folyóirat megalapítója. Inkább élettani kutatásait és eredményeit ismerjük, kevésbé a cseh nemzeti tudományos élet megújításáért kifejtett tevékenységét.

A csehországi cseh és német értelmiség küzdelme a Károly-Ferdinánd Egyetemért igazán a 18–19. század fordulóján vált élessé, hiszen az egyetem évszázados hagyománya, az alapító oklevelek cseh egyetemként mondták ki, amit II. József német nyelvű állami egyetemmé formált át. Az egyetem német tanárai – támogatást nyerve a német hallgatóktól – erőteljes nyomást gyakoroltak a cseh hallgatókra és az egyre csökkenő létszámú cseh tanárookra. Az ellentétek és mindennapos viszályok miatt a cseh hallgatók más egyetemre, főleg a bécsi egyetemre távoztak, miközben Prágában csökkent az oktatás színvonala. A híressé vált második bécsi orvosi iskola kiválóságai – *Rokitansky*, *Škoda*, *Hebra*, a *Czermak* orvos fivérek, *Duchek*, *Oppolzer* stb. – egy-két éves prágai tanulmányok után a bécsi egyetemre távoztak, ott szereztek orvosi diplomát, majd befutották fényes pályájukat. Közéjük tartozott Purkyně is, bár – mint az előzményekben kiemeltük – életútja más jellegzetességekkel is bővelkedett.

A többség távozásakor nem kell nemzeti érzelmekre hivatkozni, egyszerűen magasabb szántú tudásra vágytak. Nem voltak Bécs politikai elkötelezettjei, de távol tartották magukat a szláv népek különböző – pánszlávizmus, szláv kölcsönösség elve stb. – mozgalmaitól. A prágai egyetemen a cseh-német ellentétek nem csitultak, amin az 1850-es évek legelején Prágába visszatért Purkyně sem tudott segíteni. Purkyně 1863-ban, mint az egyetem akkori rektora a bécsi kultuszminiszterhez fordult segítségért, beadványában javasolta, hogy a prágai egyetemet cseh és német egyetemre válasszák ketté. Döntés ugyan nem történt, de 1869-től minden egyetemi rendelkezést újból cseh és német nyelven adtak ki, majd egy cseh bizottság alakult, hogy cseh nemzetiségűeket javasoljon a megüresedett állások betöltésére. Végül

1881. április 11-én császári rendelet osztotta fel az egyetemet, helyébe cseh és német nyelvű egyetemet alapított. Ezután minden professzornak és a tanári kar minden egyes tagjának nyilatkozni kellett, hogy melyik egyetemet választja. Csak a könyvtár és a botanikus kert maradt meg közös használatban, míg a történelmi jelvények a német egyetemhez kerültek, amelyekről hiteles másolatot készítettek a csehek számára. Az ellenségeskedés megszűnt, egészséges verseny alakult ki a két egyetem között.

A párhuzamosság jellemezte a csehországi tudományos életet: minden tudományszak számára szervezett társaságból és egyesületből azonnal cseh és német szervezet alakult.

Annyi bizonyos, hogy a több mint másfél évszázados prágai cseh-német ellentét valóban komoly létszámú csehországi eredetű cseh értelmiséget hozott létre a császárvárosban, sőt már a felvilágosult abszolutizmus birodalmi közegészségügyi politikája az előbbi létszámra támaszkodva alakította a Monarchia orvsképzését. Az 1769-ben megalapított nagyszombati karra kinevezett *Trnka Vencel* professzor is cseh volt, sőt az 1858-ban a pesti egyetemre kinevezett *Czermak János (Jan Čermák)* élettan professzor is prágai születésű volt.

Kolletschka élete és munkássága

Jakob Kolletschka 1803. július 4-én született a Pardubice közelében fekvő Biela helységben, amely dohánytermesztéséről és mezőgazdasági feldolgozó üzeméről volt híres. Apja – a pardubicei és a prágai piaristáknál tanult – vagyonos kereskedő és ipari vállalkozó lett, dohányt vásárolt fel és dohánytermékeket gyártott. Jakob középiskolai tanulmányai után visszatért apja vállalkozásához, de nem sok kedvet érzett a kereskedelemhez.

Inkább Prágába ment, ahol rövid tisztviselés után beiratkozott a prágai egyetem jogi karára, miközben egy ügyvédi irodában lett gyakornok. Három évig tanult a jogi karon, letette az ügyvédi vizsgát, de a jogi pálya elkezdése helyett beiratkozott az orvosi karra. Itt mindössze másfél évet végzett, az állandósult cseh-német viszály miatt inkább Bécsben folytatta tanulmányait.

A bécsi egyetemen hamarosan kapcsolatba került *Wagner* anatómiai intézetében *Rokitanskyval*, akinek 1834-es rendkívüli tanári kinevezése után belső munkatársa lett. Kapcsolatuk barátsággá alakult és tartott Kolletschka haláláig. Rokitansky kiváló tanítványa lett, mellette ismerte meg a kórbonctan alapjait, mestere tudományos szemléletét és módszereit. Bár valamivel idősebb volt tanáránál, híven követte útmutatásait. Abban a boncteremben, ahol Rokitansky dolgozott, számos bűnügyi áldozatot is boncoltak, ilyen esetekben vette igénybe Rokitansky a jogvégezett Kolletschka segítségét és tanácsait. Valójában ezért is terelte Rokitansky Kolletschkát az igazságügyi orvostan irányába.

Kolletschka 1836-ban szerezte meg orvosi oklevelét, egy évvel később Rokitansky mellett az igazságügyi orvostani előadásokat és gyakorlatokat vezette. A jogi ismereteinek felhasználásával érdekfeszítő, színes igazságügyi orvostani előadásokat tartott, a klinikai és kórbonctani összefüggések tükrében mutatott rá a konkrét tényekre, megvalósította a betegségek fejlődési folyamatának kórbonctani regisztrálását. Kitűnő és népszerű előadó volt, előadásainak egyik lelkes hallgatója *Semmelweis Ignác* volt.

Kolletschka, egyetemi feladatainak megtartásával, 1840–1843 között az irgalmas-rend bécsi kórházának főorvosa lett, a felnőtt betegek mellett a gyermekosztályt is vezette. Az irgalmasok kórháza alig 50 betegágygal rendelkezett, nem messze a belváros szívéből. 1839-

ben Škodával közösen írt tanulmányában – *Über Pericarditis* – meghonosította a „*kórbonctani diagnózis*” fogalmát. 1843 augusztusában a bécsi egyetem orvosi karán a rendőr- és törvényszéki orvostan professzorának nevezték ki, ahol a törvényszéki orvostanon kívül az orvosi rendészetet, azaz – mai szóhasználattal – tisztiorvosi ismereteket is előadta.

Az orvosi kar tanári testületében a haladó szemléletűekhez tartozott, akik a Rokitansky képviselte új tudományos és oktatási látásmódot képviselték. Szakirodalmi tevékenysége néhány tanulmányra terjedt ki, hiszen minden idejét és figyelmét egyetemi munkája kötötte le. 1843 után főleg az igazságügyi orvostan oktatási módszertanának kimunkálásán tevékenykedett. Igen fontosnak tartotta a szakmai továbbképzést, így a bécsi orvosegyesületben tartott több előadást. Előadásaiiban elsősorban érdekesebb igazságügyi orvostani eseteket ismertetett. Az orvosegyesületnek 1840-től volt tagja, 1842–1844 között betöltötte a másodtitkár feladatkörét. Erről a tisztségről – egyetemi tanári elfoglaltsága miatt – kinevezése után lemondott, de 1845-től Herbával együtt elvállalta a bécsi orvosegyesület folyóiratának szerkesztését.

Már említettük, hogy Semmelweis Rokitansky intézetében ismerte meg Kolletschkát, akivel kezdettől fogva rokonszenvezett. Amikor Semmelweis befejezte orvosi tanulmányait, a belgyógyászati klinikára vagy Rokitansky intézetébe szeretett volna kerülni, az utóbbi törekvését Kolletschka is támogatta. Végül Klein klinikájára került, de rendszeres boncolásait a kórbonctani intézet prosecturáján végezte el. A jogi végzettséggel rendelkező Kolletschka és a jogi tanulmányait korábban félbeszakító Semmelweis gondolkodásmódja orvosi kérdésekben közel állt egymáshoz, gyakran logikai módszerrel közelítették meg a „megmagyarázhatatlan” problémákat. Kolletschka is elvetette igazságügyi orvostani kérdésekben a misztikumot, a rejtélyes dolgokra való hivatkozást, mindig a reális magyarázatot kereste.

A gyermekági láz okozójának keresése is a logikus gondolkodáson nyugodott: a levegőben terjedő misztikus kórt alapjaiban cáfolta a logika. Olyan valami, ami halálos kórt terjeszt, de nem lehet látni, s semmiképpen nem lehet kimutatni, az ellentmond a józan ész logikájának. Ez a gondolat felvetés nagyon hasonlít Kolletschka „oknyomozó” betegségekutatásához, főleg az igazságügyi orvostan területén. Semmelweis is, Kolletschka is sokat boncolt, így kollegiális barátság formálódott ki közöttük. Éppen ezért rázta meg Semmelweis Ignácot Kolletschka váratlan halálának híre. Hamarosan megtudta, hogy barátja kezét boncolás közben az egyik hallgató bonckésével véletlenül sértette meg. Ennek következtében néhány nap múlva – 1847. március 13-án – Kolletschka szepsziszben elhunyt.

A tragikus baleset idején Semmelweis Velencében tartózkodott, hazatérése után azonnal kikérte a kórbonctani intézetből Kolletschka boncolási jegyzőkönyvét, amelyben a vérmérgezésnek azon jegyeit fedezte fel, amelyek megegyeztek a gyermekági lázban meghalt nőknél tapasztaltakkal. Ez adta Semmelweisnek azt a gondolatot, hogy a puerperalis sepsist a kórboncnok ujjára tapadt ágensek okozzák.

Kolletschka halála a Semmelweis-szel foglalkozó irodalom része lett. Egy szépen induló pálya egy tragikus fertőzés miatt fejeződött be idő előtt, de ennek az oknak a felismerése egy nagy tudományos korszak kezdete, elindítója lett.

Kolletschka mindig tiszteletben állt a magyar orvostörténészek előtt, bár többnyire csak tragédiáját említettük, de igazi arcát, munkássága eredményeit kevesen idézték.

IRODALOM

- BENEDEK István: *Semmelweis és kora*. Budapest, Gondolat, 1967.
- BRUCK Jakab: *Semmelweis Ignác Fülöp*. Budapest, Franklin, 1887.
- GORTVAY György – ZOLTÁN Imre: *Semmelweis élete és munkássága*. Budapest, Akadémiai, 1966.
- GYÖRY Tibor: Emlékbeszéd Semmelweis felett. *Orvosi Hetilap*, 50 (1906) 39, 893-1015.
- HEGAR, Alfred: *Ignaz Philipp Semmelweis. Sein Lehre zugleich ein Beitrag zu Lehre der fieberhaften Wundkrankheiten*. Freiburg-Tübingen, Mohr, 1882.
- KAPRONCZAY Károly. *Semmelweis*. Budapest. MTA Orvostörténeti Munkabizottság-MATI, 2015.
- KAPRONCZAY Károly: J. E. Purkyně, a cseh nemzeti nyelv harcosa. *Orvosi Hetilap*. 129 (1988), 30, 1603-1604.
- KAPRONCZAY Károly: Jakob Kolletschka. *Orvosi Hetilap*. 118 (1977), 79, 1178-1179.
- LESKY Erna: *Die Wiener medizinische Schule im 19. Jahrhundert*. Graz - Köln, Böhlau, 1965.
- LESKY, Erna: *Ignaz Semmelweis und die Wiener medizinische Schule*. Wien, Böhlau, 1964.
- SCHÜRER VON WALDHEIM, Fritz: *Ignaz Philipp Semmelweis. Sein Leben und Wirken*. Wien-Leipzig, Hartleben, 1905.
- SEMMELEWIS, Karl, Jun.: *Ignaz Philipp Semmelweis, der Retter der Mütter*. Eisenstadt, Eigenverl., 2006.

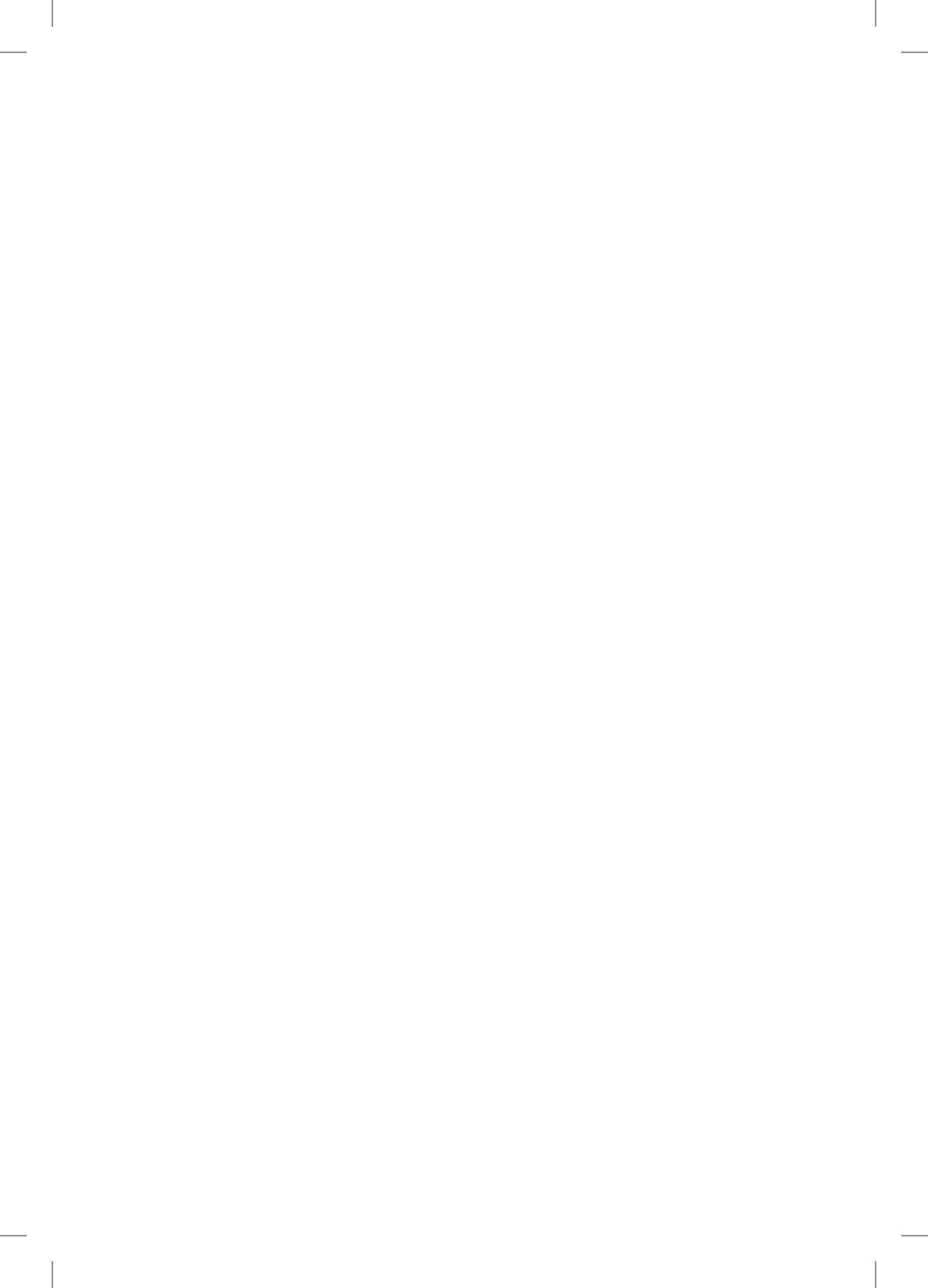
KÁROLY KAPRONCZAY DSc.
 medical historian, editor-in chief
 k.kapronczay@freestart.hu

ZUSAMMENFASSUNG

Die erste Hälfte des 19. Jahrhunderts entstand in der Universität der Kaiserstadt die sogenannte Zweite Wiener Medizinische Schule. Deren geistigen Einfluss durch Forschungsmethoden und Ergebnisse veränderte deutlich das Denken der Medizin, die Ausbildung der Ärzte, und hatte einen Einfluss auch Universitäten Europas. An der Universität Wien, im Bereich der Wiener Medizinischen Schule und Patientenversorgung sehr viele Ärzte arbeiteten von tschechischer Abstammung. Zum Beispiel zwischen den Anhänger der Zweite Wiener Medizinische Schule, Ferdinand Karl Rokitansky, Joseph Skoda, Ferdinand Hebra, Adalbert Duchek, Johann Oppolzer, alle in dem Böhmen geboren wurden. Der Grund für ihre Ansiedlung im Wien war der deutsch-tschechische Konflikt an der Prager Universität. Das Lebenswerk von Jakob Kolletschka, Professor für Gerichtsmedizin, ist lebenslang auch mit Wien verbunden, sein unerwarteter Tod und der Zustand seines Todes haben Ignaz Semmelweis für die Ursache des Kindbettfiebers identifiziert. Die medizingeschichtliche Verarbeitung haben wiederholt diesen Moment herbeigerufen, aber von der jung gestorbene Kolletschka die un-

garische Medizingeschichtsschreibung veröffentlicht fast gar nicht. Doch Jakob Kolletschka war eine bemerkenswerte Persönlichkeit der neuen Wiener medizinischen Tendenz.

Jakob Kolletschka (Biela, 1803 – Wien, 1847) nach Studium an der Universität Wien (1846) wurde Assistent beim Pathologen Carl Rokitansky. In der folgenden Jahren gemeinsam mit der Kliniker Joseph Skoda die allgemeine Krankheitslehre auf die Basis der materiellen Veränderungen stellte (pathologischer Ansatz). Diese neue Fundierung des medizinischen Denkens begründete die Weltberühmte Zweite Wiener Medizinische Schule. Ab 1837 hielt Kolletschka auch vielbesuchte Privatkurs über pathologische Anatomie ab. 1840-1843 wirkte er als praktizierender Arzt in Wien und war gleichzeitig Primararzt am Filialspital der Barmherzigen Schwestern in der Leopoldstadt. Ab 1843 hatte Kolletschka der Professor für Staatsarzneikunde an der Universität Wien. Die Art sein Todes und die bei Obduktion gefundenen pathologisch-anatomischen Veränderungen veranlassten Ignaz Semmelweis die identen Krankheitserscheinungen beim Kindbettfieber, ebenfalls auf ein von außen übertragene Infektion zurückzuführen, die durch sorgfältige Händedesinfektion verhütet werden könne.

HENISCH GYÖRGY PÁRIZSBAN

FRANTIŠEK ŠIMON

Henisch György (Georg Henisch), Bártfa (ma Bardejov, Szlovákia) szülötte egész életében az augsburgi Szent Anna gimnáziumban működött tanárként. Termékeny polihisztor volt, vallási és alkalmi költeményeket, orvostudományi, matematikai, retorikai, asztronómiai, nyelvészeti és földrajzi műveket publikált, illetve antik szerzők műveit és fordításokat is közreadott.

Életrajzai időrendi sorrendben tüntetik fel egyetemi tanulmányainak állomásait: Wittenberg, Lipcse, Párizs, Bazel, közülük azonban nincs mindegyik hitelt érdemlő adattal alátámasztva. Életrajzíróinál a képzettségére és tanulmányainak helyszínére vonatkozó adatok fokozatos bővülését követhetjük nyomon. A legkorábbi szerző, *Lucas Schröck* 1682-es művében egyáltalán nem foglalkozik Henisch tanulmányival [1]. *Philipp Jacob Crophius* 1740-ben [2], majd *Jacob Brucker* 1747-ben [3] pedig elismeri, hogy iskoláiról semmit sem tud. *Weszprémi István* 1774-ben elsőként közli a bázeli tanulmányok befejezését, az ezt megelőző helyeket azonban nem említi [4]. Műve 1787-ben megjelent negyedik kötetében Henisch-sel kapcsolatban kiegészítésként megemlíti az *Oratio de modo nutritionis in corpore humano* című művet [5], amelyet Henisch 1572. június 13-án a lipcsei egyetemről való távozása alkalmából összegyűlt közgyűlés előtt adott elő [6]. *Franz Anton Veith* 1792-ben szintén megállapítja, hogy Henisch György életéről és tanulmányairól nincsenek ismert adatok [7], ezt követően azonban ő az első, aki idézi Henisch *Enchiridion medicinae* című munkájának bevezetőjéből azt a mondatot, amely szerint „a Párizsban gyűjtött és kiadott gyűjtemény“ második kiadásáról van szó. [8]. Ez alapján csak feltételezni lehet, hogy a szerző Henisch párizsi tartózkodására utal. Később, 1875-ben *Karl Friedrich Heinrich Marx* ezt azzal egészíti ki, hogy sehol sincs említés Henisch párizsi éveiről [9]. *Georg Veesenmeyer* 1804-ben a fiatal Henisch azon költői műveit sorolja fel, amelyek 1568 és 1570 között láttak napvilágot Wittenbergben és Lipcsében, és amelyek alapján azt feltételezi, hogy Henisch ekkor ezekben a városokban tanult [10]. Az *Allgemeine deutsche Biographie* 1880-ban már mind a négy tanulmányi helyszínt közli, azonban anélkül, hogy ezt forrásokkal alátámasztaná [11]. *Max Radlkofer*, aki 13 évvel később erre az életrajza hivatkozik, az egyetemek sorából kihagyja Párizst. [12]. Majd *Leonhard Lenk* az 1969-es kiadású *Neue deutsche Bibliographie*-ban tömören megállapítja, hogy Henisch 1566 és 1570 között Wittenbergben, illetve Lipcsében, Párizsban és Bazelben tanult (ez utóbbiban pedig 1576-ban diplomát szerzett) [13]. *Siegfried Spring*, aki 1986-ban részletesen foglalkozott Henisch György személyével, 1566 és 1575 közé teszi Henisch tanulmányi éveit és ehhez még egy, az augsburgi városi tanácshoz intézett levelét is idézi, amelyben Henisch azt állítja, hogy kilenc évig négy egyetemen, Wittenbergben, Lipcsén, Párizsban és Bazelben folytatott tanulmányokat [14]. Lenk és Spring azonban pontatlanok, Lenk kevesebb, Spring pedig több tanulmányi évet tüntet fel. A legutóbbi életrajzot, s egyben az egyetlen Henisch-monográfiát *Jerzy Henisz*, lengyel származású amerikai szerző, a Henisch család egyik ágának leszármazottja jelentette meg 2015-ben, melyben azonban a szerző csupán felsorolja az egyetemek nevét, és a kérdéssel részletesebben nem

foglalkozik [15]. Végezetül a 2016-os Biobibliographisches Handbuch der Kalendermacher von 1550 bis 1750 elnevezésű internetes projekt keretében készült Georg Henisch címszóban a párizsin kívül az összes egyetem könyvvezetése megtalálható [16]. Ezek szerint *Georgius Henisch Bartphensis*“ 1566 júniusában Wittenbergben [17], „*Hemischius Geo. Bartuen*“ 1570 nyarán Lipcsében iratkozott be az egyetemre [18], ugyanígy „*Georgius Henischus, Wartfeldensis Pannonius*“ 1573 és 1574 között tanult Bázelen [19]. Noha Weszprémi óta Henisch életrajzírói is említik, hogy 1576-ban Bázelen szerzett doktori címet, egyikőjük sem ír *De frenitide* című doktori munkájáról [20], mellyel csak *Jan-Andrea Bernhardn*ál találkozunk először [21].

Mindent összefoglalva tehát megállapíthatjuk, hogy a két német, illetve a bázeli egyetem esetében a források egyértelműen igazolják Henisch tanulmányait, Wittenbergben 1566 júniusától tartózkodott, Lipcsében 1570 nyarán iratkozott be, s ottlétének idejéről több bizonyíték is rendelkezésre áll. Ebben az időben jelent meg ugyanis néhány költői műve, így egy vers is 1571-ben, a *Johannes Jantschius* (1540/45-1600) zólyomlipcsei (ma: Slovenská Lupča) evangélikus lelkész tanulmányainak befejezése és hazatérése alkalmából készült gyűjteményben [22]. Illetve ekkor adta közre gyászkölteményét a *Georg Fabricius* (1516-1571), meissen humanista emlékére íródott gyűjteményben, melynek címében 1571 szerepel kiadási évként, a kötet végén azonban az 1572-es év olvasható [23]. Ezen kívül ide kell sorolni a Weszprémi által említett, 1572. június 3-án elhangzott előadást is, melyet Henisch lipcsei egyetemről való távozása alkalmából tartott az emberi táplálkozásról [6]. Végül pedig Bázelen megtalálható a neve a beiratkozott diákok listáján, amelyet 1573. május 1-jén Basilius Amerbach (1533-1591) készített rektorrá váló megválasztása alkalmából [24].

Mindezek alapján Henisch 1572. június 3. és 1573. május 1. között lakhatott Párizsban. Erre utal egyrészt *Enchiridion medicinae* című munkájának korábbi, 1571-es párizsi kiadása, másrészt az augsburgi városi tanács említett levele, ezek azonban további kérdéseket vetnek fel. Az 1573-as gyógyszerészeti kézikönyv előszavában a Párizsról szóló említés szó szerint a következő: „*En voltam az, aki arra buzdítottam Peter Perna nyomdászt, hogy nyomtassa ki újra ezt az egyszerű és bonyolult gyógyszerek receptjeit tartalmazó gyűjteményt, mivel az itteni városokban már nem áll rendelkezésre több példány e Párizsban összegyűjtött és kiadott gyűjteményből*“ [8]. Henisch György tehát nem állítja egyértelműen, hogy ő volt az, aki a munkát kiadta. A kötet először valóban 1571-ben és Párizsban jelent meg, de a szerző nevének feltüntetése nélkül [25]. Az 1573-as kiadással való összehasonlítás azt mutatja, hogy a két szöveg néhány kisebb eltéréstől eltekintve megegyezik, csupán a második kiadás bővebb.

Amennyiben a munkát a kortárs orvosi szakirodalommal vetjük össze, kiderül, hogy egyáltalán nem az eredeti műről, hanem három korábbi szerző művének kompilációjáról van szó [26]. Henisch egyrészt *Guillaume Rondelet* 1556-ban Padovában kiadott *De materia medicinali, et compositione medicamentorum* című művéből [27], másrészt *Sebastien Coquillat Scipion* francia szerző *Galénosz Quos, quibus quando purgare oporteat* című munkájához írt kommentárjából (Lyon 1553) [28], harmadrészt *Bernard de Gordon* Lyonban 1550-ben kiadott *Lilium medicinae*-jéből merített [29]. Lehetséges, hogy Henisch Rondelet művéből kompilált, s azt saját megjegyzéseivel kiegészítve adta ki Párizsban 1571-ben, ennek azonban ellentmond két, 1571-ben Lipcsében közreadott költeménye. A kézikönyv első kiadása ugyanakkor más személyhez is fűződhet, s nem kizárt, hogy azt Henisch György csak később szerezte meg (talán Párizsban), kissé kiegészítette, hozzátett néhány részletet

a másik két említett kötetből, írt hozzá egy bevezetőt, majd a művet 1573-ban Bázelen kiadta. Noha a bevezetőt aláírta, a címlapon azonban nem szerepel a neve.

Ami a párizsi tartózkodással kapcsolatos másik bizonyítékot illeti, vagyis az 1596. július 23-án kelt, városi tanácshoz intézett levelet, melyben azt állította, hogy korábban Párizsban tanult, tény, hogy Henisch neve nem szerepel a *Bibliothèque Interuniversitaire Santé, Université de Paris 5* könyvtára által készített terjedelmes életrajzi adatbázisban, melyet alapos párizsi levéltári kutatások alapján készítettek [30]. Az orvosi kar dékánjainak levéltárában talált, néhol hallgatói listákat is tartalmazó, ugyanakkor nehezen olvasható *Commentaires de la Faculté de médecine de Paris* című kéziratban sem találtuk a nevét a feltételezett időszakban [31].

Néhány fennmaradt adat mindenesetre Henisch Franciaországhoz fűződő közelebbi viszonyáról tanúskodik. *Enchiridion medicinae* című művének alapját francia szerzők által írt vagy Franciaországban kiadott kötetek képezik. Henisch György *Antoine Mizauld* (1510-1578) francia szerző három művét is lefordította (latinból németre), s ezeket Bázelen adta ki 1574 és 1575 között [32], vagyis nem sokkal a feltételezett franciaországi tartózkodást követően. Egyúttal azt is érdemes megemlíteni, hogy a fia később professzor lett a montpellier-i egyetem orvosi karán [4].

Henisch 1571 és 1573 közötti párizsi tartózkodása tehát a mai napig nincs hitelt érdemlő adatokkal alátámasztva. Amennyiben sosem járt arra, felmerül a kérdés, hogy miért állította ezt. A lehetséges magyarázat az lehet, hogy eltöltött egy bizonyos időt Párizsban (vagy Franciaországban), s noha nem iratkozott be az egyetemre, presztízsnövelés céljából Párizst is az egyetemi tanulmányai közé sorolta.

FRANTIŠEK ŠIMON, PhD
medical historian

Head of the Classical-Philological Department of the
University of Košice/Kassa, Slovakia
frantisek.simon@upjs.sk

IRODALOM

- [1] Schröckius, L.: *Hygea Augustana, seu memoria secularis Collegii medici Augustani*. Augustae Vindelicorum, Theophilus Göbelius, 1682.
- [2] Crophius, J.: *Kurtze und gründliche Historische Erzählung von dem Ursprung / Einrichtung und Schicksaalen deß Gymnasii zu St. Anan in deß H. Röm. Reichs freyen Stadt Augsburg*. Augsburg, Mertz und Mertz, 1740.
- [3] Brucker, J.: *Ehrentempel der deutschen Gelehrsamkeit*. Augsburg, Johann Jacob Haid, 1747.
- [4] Weszprémi, S.: *Succincta medicorum Hungariae et Transylvaniae biographia*. Centuria prima. Lipsiae, Ex officina Sommeria, 1774.
- [5] [Henisch, G.]: *Oratio de modo nutritionis in corpore humano*. Leipzig, 1572.
- [6] Weszprémi, S.: *Succincta medicorum Hungariae et Transylvaniae biographia*. Centuria tertia. Lipsiae, Thom. Trattner, 1787.
- [7] Veith, F. A.: *Bibliotheca Augustana, complectens notitias varias de vita et scriptis eruditorum quos Augusta Vindelica orbi litterato vel dedit vel aluit. Alphabetum 110*. Augustae Vindelicorum, Sumptibus auctoris, 1792.
- [8] Henisch, G.: *Enchiridion medicinae: medicamentorum tam simplicium quam compositorum*. Basileae, Perna, 1573.
- [9] Marx, K. F. H.: *Zur Anerkennung des Arztes und Schulmannes Georg Henisch* *Abhandlungen der Königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen*. Göttingen, Dieterichsche Buchhandlung, 1875.
- [10] Veesenmeyer, G.: *Etwas von Georg Henisch etc. Literarische Blaetter*, (1804), 4, 19-24.
- [11] Franck, J.: *Henisch, Georg*. In: *Allgemeine Deutsche Biographie* 11, (1880) 750-751. <https://www.deutsche-biographie.de/pnd116702052.html#adbcontent> (Április, 24, 2018)
- [12] Radlkofer, M.: *Die humanistische Bestrebungen der Augsburger Ärzte im 16. Jh. Zeitschrift des Historischen Vereins für Schwaben und Neuburg*, 20 (1893) 47-52.
- [13] Lenk, L.: *“Henisch, Georg”* In: *Neue Deutsche Biographie*] 8 (1969) 524-525. <https://www.deutsche-biographie.de/pnd116702052.html#ndbcontent> (Április, 28, 2018)
- [14] Spring, S.: *Georg Henisch 1549–1818 Arzt, Mathematiker, Gräzist, Professor am Gymnasium bei St. Anna in Augsburg*. In: Layer, A., Bellot, J. (Hrsg.) *Lebensbilder aus dem Bayerischen Schwaben*, 13, , Weißenhorn, Konrad, 1986, 90–117.
- [15] Hennisz, J. E.: *Renaissance Man: Georg Henisch (1549-1616) and his times*. NC. Createspace, 2015.
- [16] Herbst, K.-D.: *Georg Henisch*. In *Biobibliographic handbook of calendarists*. <http://www.presseforschung.unibremen.de/dokuwiki/doku.php?id=startseite> (Április, 25, 2018)
- [17] *Album Academiae Vitebergensis*. Tom.2.. Halis, Sumptibus Maximiliani Niemeyeri, 1894.
- [18] Erler, G.: *Die jüngere Matrikel der Universität Leipzig*. 1. Band. Leipzig, Giesecke und Devrient, 1909.
- [19] Wackernagel, H. G. (Hrsg.): *Die Matrikel der Universität Basel*. Band 2, 1532/33 – 1600. Basel, Verlag der Universitätsbibliothek, 1951.
- [20] Henisch, G.: *Themata medica De phrenitide*. Basileae, Daniel et Leonardus Ostenii fratres, 1576. https://www.e-rara.ch/bau_1/content/titleinfo/2241619 (Április, 25, 2018)

- [21] Bernhard, J.-A.: *Konsolidierung des reformierten Bekenntnisses im Reich der Stephanskronen. Ein Beitrag zur Kommunikationsgeschichte zwischen Ungarn und der Schweiz in der frühen Neuzeit (1500–1700)*. 2. Ausg. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2017.
- [22] Szabó, A. P.: A Szepesség Istvánffyja? Johannes Jantschius történeti munkája (Bellum Hungaro-Turcicum). In: Békés E., Kasza P., Lengyel, R. (szerk.) *Humanista történetírás és neolatin irodalom a 15-18. századi Magyarországon*. Bp., MTA BTK ITI, 2015, 119-129.
- [23] *Georgio Fabricio Chemnicensi epitaphia scripta*. Lipsiae, Steinmann, 1571/1572.
- [24] *A Bázeli Egyetem Rektorátusának Anyakönyvi Regisztere*, 2. (1586-1653). Basel, Universitätsbibliothek, AN II 4. <https://www.e-codices.unifr.ch/en/list/one/ubb/AN-II-0004> (Május, 10, 2018).
- [25] *Enchiridion medicinae. Parisiis, Apud Michaelem de Roigny, 1571*.
- [26] Šimon, F.: *Enchiridion medicinae Juraja Henischa (1549-1618) Čes slov Farm.* (2018) 67: 32-44.
- [27] Rondolet, G.: *De materia medicinali et compositione medicamentorum brevis methodus. In: Illustrium in re medica virorum*. Padua, H. de Gibertis, 1556.
- [28] Galenos, C.: *Libellus, cui titulum fecit, Quos, quibus, & quando purgare oporteat*. Scipio, S. C. (transl. comm.) Lugduni, Apud G. Rovillium, 1553.
- [29] Gordon, B.: *Opus lilium medicinae inscriptum: de morborum prope omnium curatione*. Lugduni, Apud G. Rouillium, 1550.
- [30] <http://www.biusante.parisdescartes.fr/histoire/biographies/index.php>. Jean-François Vincent-nak, a könyvtár munkatársának személyes közlése [17.4.2018].
- [31] A kézirat az alábbi intézményben található: Bibliothèque Interuniversitaire Santé, Université de Paris 5. Elektronikus formában való elküldéséért szeretnék köszönetet mondani Jean-François Vincent-nak.
- [32] (Mizauld, A.): *Arztbüchlin neuwe unnd wunderbare weiß begreiffend Henisch, G.* (transl.). Basileae, P. Perna, 1574.; [Mizauld, A.]: *Neühundert Gedächtnußwuerdige Geheimnuß vnnd Wunderwerck*. Henisch, G. (transl.). Basileae, P. Perna, 1574.; [Mizauld, A.]: *Artztgarten. Von Kreutern so in den Gaerten gemeinlich wachsen vnnd wie man durch dieselbigen allerhand kranckheiten vnd gebrächen leichtlich heilen sol*. Henisch, G. (transl.). Basileae, P. Perna, 1575.

SUMMARY

Georg Henisch (1549-1618) born in Bartfeld/Bártfa/Bardejov (then: North-Hungary, today: Slovakia) was an eminent scientist, teacher and physician of his age. He left rather early his homeland and visited several western universities. Henisch later settled in Augsburg and made a scientific and a financial career there. Present article attempts to fill the gaps in the biography of Henisch focusing on his peregrination in France in the 1570ies. Author based on detailed analysis of the contemporary evidences concludes that Henisch probably lived in Paris for a while, however he never attended the University there.

IN MEMORIAM GENERSIICH MARGIT (1878-1918)

BRUCKNER ÉVA

„Hinnünk kell, hogy tehetségesek vagyunk valamiben
és, hogy ezt a valamit bármi áron el kell érünk.”
(Madame Curie)

A száz évvel ezelőtt meghalt *Genersich Margit* volt a második magyar nő, aki hazai egyetemen szerzett orvosi diplomát. Felmenői között történelmünk– Felvidékről származó–, neves alakjai találhatók. Így például a századunkban ismét előtérbe került, késmárki Genersich triász tagjai: *Keresztély* (Chrisztian, 1759-1825), mineralógus fizikát, majd a város lelkészeként egyházjogot és teológiát; öccse, *János* (1761-1823),¹ filozófiát oktatott a késmárki liceumban. Hozzá fűződik többek között napjaink árveréseinek értékes darabja, a Rohbock 100 acélmetszetével díszített *Magyarország és Erdély eredeti képekben* című 3 kötetes könyv is.² A legfiatalabb fivér, *Sámuel* (1768-1844) orvosként praktizált Késmárkon, majd Lőcsén. Híressé elsősorban a botanikai kutatásai tették. Mindhárman a Tátra fel-tárói közé is tartoztak

Margit apja, *Genersich Antal* (1842-1918, János unokája) 1918. június 4-én, öt hónappal előzte meg lánya eltávozását az élők sorából.³ Mint a kolozsvári és a budapesti orvosi kar kórbonctan tanára, a kolozsvári tudományegyetem Kórbonctani Intézetének megalapítója, nemzetközileg is elismert iskolateremtő tudós, a Kolozsvári Orvos–Természettudományi Társulat Orvosi Szakosztályának, majd az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvos–Természettudományi Szakosztályának első elnöke, az MTA rendes tagja maradt meg a köztudatban.⁴ Jelentősége mai napig elismert: az 1991-ben létrehozott Genersich Alapítvány minden évben Genersich-díjat adományoz a jelentős tudományos munkát felmutató Kárpát-medencei magyar orvosoknak, orvostanhallgatóknak. Felesége, *Machik Kornélia*, szintén orvos családból származott. A házaspárnak 9 gyermeke született, köztük Margit 1878. november 8-án. Ekkor Magyarországon a nőkről a következő felfogás élt:

„Hazánknak nincs szüksége nő-hivatalnokokra, nő-orvosokra, nő-választókra (...) hanem nagy szüksége van nőkre és anyákra. (...). Nők politikai általános egyenjogúsága (...) oly túlfeszített ábránd, melynek valósulása kivihetetlen (...), a nő nőnek, férfi férfinak van teremtve. A nő hivatása: boldoggá tenni a férfit, aki őt élettársnővé választotta, és anyának lenni. (...) A női boldogság paradicsoma önmegtartózkodás, kötelességérzet.” Ez a megfogalmazás

1 2015-ben bécsi házán emléktáblát avattak.

2 Solyom J. et al: Das Leben und Schaffen von Johann Genersich. In: Fazekas, I. et al. (Hrsg): *Der Zips–eine kulturgeschichtliche Region im 19. Jahrhundert. Leben und Werk von Johann Genersich (1761-1823)*. Wien, Institut für Ungarische Geschichtsforschung., 2013, 39.; Bruckner É. Egy elfelejtett magyar elit iskola: a késmárki liceum. *Polgári Szemle*, (2016) 4, 405, 406, 408.

3 Ennek jubileuma alkalmával a Semmelweis Kiadó és a Multi Média Stúdió KFT gondozásában 2018. júniusában megjelenik Judik Zoltánnak *A szepesszombati Genersich Antal, az EMBER* című könyve.

4 Honti J.: Dr. Genersich Antal életpályája. *Comm. Hist. Artis Med.* 133-140 (1991–1992). 229–231; Regöly-Mérei Gy.: Genersich Antal (1842–1918). *Orv. Hetilap* 103 (1962). 5. 224–227.

Beniczky Irma, korabeli, felkapott író tollából származott. Tükrözi az érvényben lévő hivatalos álláspontot, melyet, mint a példa is bizonyítja, maga a nő is jogosnak talál.⁵

Még a 19. század végén is – sőt, a második világháború befejezéséig – a társadalom több vezető személye a nők teljesítményét a feudális és polgári elvárásoknak megfelelően értékelte s megbélyegezte az értelmiségi, egyetemi végzettségre pályázókat. Így például 1899 tavaszán *Pap Samu* országgyűlési képviselő ilyen szavakkal becsmérelte a nők jelenlétét a szellemi pályákon: „Azoknak a nőknek, akik orvosi pályára lépnek, le kell mondaniok arról a kivételes társadalmi helyzetről, amelyben a szokásos hivatásokat betöltő nők vannak. El kell készülniük, hogy fokozatosan elveszítik nőiességük minden külső jelét és valami definiálatlan lényekké alakulnak át, amelyeknek hivatásáról többé szó sem lehet.”⁶ Így a magyar asszonyok többségének a sorsa sokáig nem lehetett más, mint a kiszolgáltatottság, aláhanyatlás megélése.⁷

Nem változtatott ezen az sem, hogy a 20. század első harmadában egy lengyel származású lány, *Maria Skłodowska* fiatalkori nehézségeinek (szegénység, tiltott szerelem) a leküzdése után, később pedig a feleség és az anya szerepét betöltve figyelemfelkeltő, forradalmi sikereket ért el a tudományos pályán. Csak a legjelentősebbeket sorolva: 1903-ban a tudományok doktora és a fizikai Nobel-díj társtulajdonosa; 1906-ban a Sorbonne első női tanára, majd 2 év múlva címzetes professzora, 1911-ben a kémiai Nobel-díj első női, egyéni birtokolója. Bár a *Madame Curie* néven ismertté vált tudós asszony és több, európai, kortárs diplomás hölgy (így például orvos húga is) bizonyította, hogy a nők sokra képesek,⁸ a századfordulón, 1907-ben, nálunk *Kmetty Károly* egyetemi tanár „női szörnyetegeknek” nevezi a diplomás, és az egyenjogúságért harcoló hölgyeket.⁹ A „nőorvosok” ellen pedig elsősorban a sebészet, illetve kórbonctan oktatói emelték fel szavukat, köztük Margit édesapja is. 1880-ban a *Magyar Polgár* című lap hasábjain tette fel a kérdést: *Lehetnek-e nők orvosok?*¹⁰ A sors iróniája, hogy két lánya is beiratkozott az orvosi egyetemre. Az idősebb, *Evelin* mint a zürichi egyetem másodéves medikája 1888-ban meghalt, *Margit*, a fiatalabb az országon és családon belül ezzel a szemlélettel szembenézve, hősiesség helytállással, 1902-ben megszerezte a budapesti orvosi egyetemen a diplomát. A küzdelemben a sikerek elérésére Margitnak két magyar orvosnő mutatott példát: a Svájcban diplomázott *Hugonnai Vilma* (1847-1922), és *Steinberger Sarolta* (1875-1966), aki 1900-ban már a budapesti egyetemen végzett.

1895-ben *Wlassics Gyula* közoktatási miniszterrel egybehangzó királyi rendelet tette végre lehetővé, hogy Hugonnait 1897. május 14-én szigorú vizsgák letétele után, 50 évesen orvosdoktorrá avassák, majd Steinberger itthon beiratkozhat az orvosi karra, két évvel később pedig Genersich Margit is. Nőként azonban a pesti egyetemen ő is csak a „*cselédbejáróban*”¹¹ közlekedhetett, de vállalta, pedig a két előtte végzett orvosnőnek a pályakezdése sem volt könnyű: Vilma doktornő egy ideig bába, Steinberger – az egy kicsit rangosabb – „szülésznő” címet viselve tevékenykedhetett csak.

5 Beniczky I.: *A nők hivatása*. Pest, Heckenast, 1870. 174, 229.

6 Papp Samu országgyűlési képviselő beszéde. Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár /Levéltár, Személyi irat- hagyatékok, Dr. Hugonnai Vilma iratai, 109. doboz.

7 Sötér I.: Ideák és nosztalgiaiák költője. Jókai. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 79 (1975) 3. 269.

8 Francoise G.: *Egy tiszteletreméltó asszony élete – Maria Curie*. Bp., Európa, 2004.

9 Mind Pap Samuval, mind Kmetty Károly egyetemi tanárral a harcot a Zürichben végzett, első magyar orvosnő, Hugonnai Vilma vette fel. Részletes válaszainak eredeti és részletes szövege olvasható a Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár /Levéltár, Személyi irathagyatékok, Dr. Hugonnai Vilma iratai, 109. doboz.

10 Kiss L.: *Medikák a cselédbejáróban*. (http://www.orvostortenelem.hu/tankonyvek/tk-05/pdf/6.5/kiss_emancipacio_tortenetbol.pdf Letöltés: 2018. január 21.

11 Uo.

Genersich Margitnak az a tény, hogy *Grósz Emil* tanítványa volt az egyetemen, jó ajánlólevélnek bizonyul. A szemész professzor többgenerációs orvos dinasztia tagja volt. Számos szemműtét és gyógykezelés kidolgozása fűződött a nevéhez. Három évtizeden keresztül, 1905 és 1936 között töltötte be a Budapesti Tudományegyetem I. számú szemklinikájának igazgatói tisztét.¹²

Margit szemészorvosként először a budapesti Mária utcai szemklinikán lesz „*díjas gyakornok*,” majd 1906-ban Hódmezővásárhelyen *Imre József* szemészigazgató alorvosaként alkalmazták. 1905-től itt dolgozik sebész főorvosként bátyja, *ifjabb Genersich Antal* is. A hódmezővásárhelyi Erzsébet kórház vonzotta a Genersich családból kikerült orvosokat. Nem véletlenül. Bár a város a századfordulón falusias volt – *Bródy Sándor* pejoratív értelműen, majd *Ady* pozitív tartalommal töltve *Paraszt Párizs*nak nevezte – a kórház országos viszonylatban kiemelkedő osztályokkal dicsekedhetett. A trachoma kezeléseivel, szemműtéteivel hírnévnek örvendő Imre József már 1885-től a szerény uradalmi épületben működő intézményben 2 szobányi, majd 1898-tól 40 ágyas önálló szemészeti osztályt működtetett. Margitnak idekerülni dicsőség volt. A sebészet pedig, ahol Genersich Antal gyógyított, szintén egy kiváló orvos dinasztia első tagjának, *Bakay Lajos*nak a vezetése alatt állt. A hódmezővásárhelyi származású két főorvos a kórház megújítója lett igazgatóként is, s munkájukat folytatta 1911-től, ezen a poszton Margit bátyja, Genersich Antal.¹³

Margit cipster (felvidéki szász) származásának is köszönhetően alapos munkával, szorgalommal, kitarással látta el betegeit. A háború neki is több feladatot adott. Megmutatta – akárcsak úttörő orvosnő társai: Hugonnai Vilma és Steinberger Sarolta –, hogy férfiakon túltevő munkával tud a Nagy Háborúban egészségügyi munkát végezni. A beutalt betegek mellett ugyanis éjt nappallá téve látta el a fronton szemsérülést szenvedett és ide, Hódmezővásárhelyre került katonákat a beutalt betegek mellett. Mivel orvos kollegáját is behívták a hadseregbe, így egyedül végezte ezt a megnövekedett feladatot. Nem csoda, ha egészsége megrendült. Eleinte hosszabb pihenések után összeszedte magát, de „*miután a háború utolsó éveiben egyedüli orvosként, csupán szobalánya segítségével éjjel-nappal gyógyította a frontról kórházába utalt szemsérülteket, idegkimerüléssel Kolozsvárra utazott pihenni családi nyaralójukba. Itt érte utol, az akkoriban dühöngő spanyol influenza, amit a legyengült szervezete nem bírt legyőzni*”- emlékezik rá keresztlányra.¹⁴ 40 évesen öt hónappal édesapja halála és 10 évet meghaladó hódmezővásárhelyi tevékenysége után 1918. november 5-én ott halt meg, ahol született, Kolozsvárott. A házsongárdi temetőben lévő családi sírboltban nyugszik.

Margit, aki ebben a városban az első orvosnő volt, jól illeszkedett a nagynevű férfi orvos gárdához. Kezdetől fogva méltó volt hozzájuk. Igyekvő, jól diagnosztizáló, betegeit lelkiismeretesen ellátó orvos volt. Szorgalmával, precizitásával már harmadéves medika korában kitűnt: 1874-ben mint legjobban fogalmazó boncjegyzőkönyv és legsikerültebb kórszövegetani készítmény előállítóját pénzjutalomban részesítették.¹⁵

12 Grósz Emil. In: *Magyar életrajzi lexikon*/Reference library- Arcanum <https://www.arcanum.hu/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-életrajzi-lexikon-7428D/g-gy-757D7/grosz-emil-75A66/> Letöltés: 2018. május 1.

13 ifj. Genersich Antal a hódmezővásárhelyi új kórház – ahogy annak idején apja a kolozsvári kórház építésekor tette – mind külső, mind belső megvalósítását segítette, ellenőrizte. Neki köszönhető, hogy a két világháború között az intézmény országos viszonylatban jelentős lett. Nem véletlen tehát, hogy mai napig Genersich Antal nevével viseli. A hódmezővásárhelyi városi kórház története (2) – Lokálpatrióták http://vasarhelyilokalpatriotak.blog.hu/2014/10/04/nagy_andras_janos_kut 2018. március 19. Letöltés: 2018. április 25.

14 *Tankó Béláné levele Zsigmond Károlynak 1997-ben*. Kézirat. Családi tulajdon. Zsigmond Károly marosvásárhelyi orvos, Szépréthy (íróként: Szépréti) Lilla írónő férje, távoli rokona a Genersicheknek. 2015-ben megjelent Zsigmond Károly: *Genersichék és utódaik című könyve* (Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2015.).

15 Judik Z.: *Genersich család. Bp.*, Családi magánkiadás., 2015. 186. A szerző itt mond köszönetet Judik Zoltánnak, hogy betekintést adott a családi iratokba.

Bátyja, igazgatóként így méltatta szemorvos húgát: „*A három kórházi főorvos közül, dr. Genersich Margit, szemkórházi alorvos, s mint ilyen első orvosnő városunkban, aki a lefolyt év május havában telepedett le városunkban azon alkalomból, hogy a törvényhatósági közgyűlés üresedésben volt szemkórházi alorvosi állásra 500 évi korona fizetés és 500 korona élelmezési pótdíj élvezetével pályázatot hirdetvén ezen állásra neveztetett ki.*”¹⁶

Alorvosa, Pásztor Imre így emlékezett rá: „*kimagasló képességekkel ellátott, munkakörében mindenkor a betegeiért önfeláldozó szorgalommal, a szó nemes értelmében vett lelkiismeretességgel és önkritikával rendelkező orvos volt*”¹⁷

Genersich Margit bebizonyította, hogy valaki nő létére is orvos tud lenni tetőtől talpig. Nem ment férjhez, nem vállalt családot, hivatásának élt. Képletesen továbbvitte a kardot és pajzsot, amelyet az első magyar orvosnő, Hugonnai Vilma ezekkel a szavakkal emelt fel először ellenségeivel szemben: „*az én kardom a tudomány, melytől megfosztani csak a halál fog, védőeszközöm a pajzs, melyet használni fogok ott, ahol tért kiérdemelhetek.*”¹⁸

100 év telt el Margit halála után. A két háború között Magyarországon, nőkre vonatkozóan legerőteljesebb szerepelvárás továbbra is az otthoneremtés, gyereknevelés volt. Az ötvenes évektől a női emancipáció szocialista retorikája értelmében, ha egy nő csak a háztartással foglalkozott „*polgári csökevény*” volt. A férfiak „*eltűrték*”, hogy a nők is dolgozni mennek.¹⁹ Akkor alakult ki a „*kettős műszak*”, azaz, hogy például az orvosnő a betegeitől hazatérve teljesítette második szerepét: a családayát.

Napjainkban az orvosnők helye, szerepe, feladatköre a társadalomban kibővült. Házi-, mentő-, kórházi orvostól kezdve orvos egyetemi katedrákon teljesítenek szolgálatot. Többségük helytáll a családban is. Számuk meghaladja a férfiakét. A betegek szívesen fordulnak orvosnőkhöz, mert úgy érzik, hogy nagy empátiával fogadják őket. A társadalmi felfogás róluk azonban az eltelt száz év alatt nem változott meg gyökeresen. Ennek következtében elismertségük, megbecsülésük terén sem történt kielégítő előrelépés. Az is ismert tény, hogy nemegyszer napjainkban is előfordul, hogy az anyaszerep betöltése miatt le kell mondaniuk a tudományos karrieréről s, hogy fizetésben sokszor elmaradnak az ugyanolyan posztot betöltő férfiak mögött.²⁰ A kardot, azaz a tudományt és a pajzsot mint védőeszközt azonban a 21. század orvosnőinek is továbbadja Genersich Margit.

ÉVA BRUCKNER, PhD

historian, emeritus university professor

e-mail: ebruckner42@gmail.com

16 Vásárhely egészségügyének tükre—a polgármester egykori jelentéseiből. In: Judik Z. *im.* 187.

17 Ormos Pál (szerk.): *Városi Erzsébet Kórház Hódmezővásárhely 1905-1930-iki évkönyve*. Kiadja: Hódmezővásárhelyi THJF Városi Közkórháza. Hódmezővásárhely, 1930. 25.

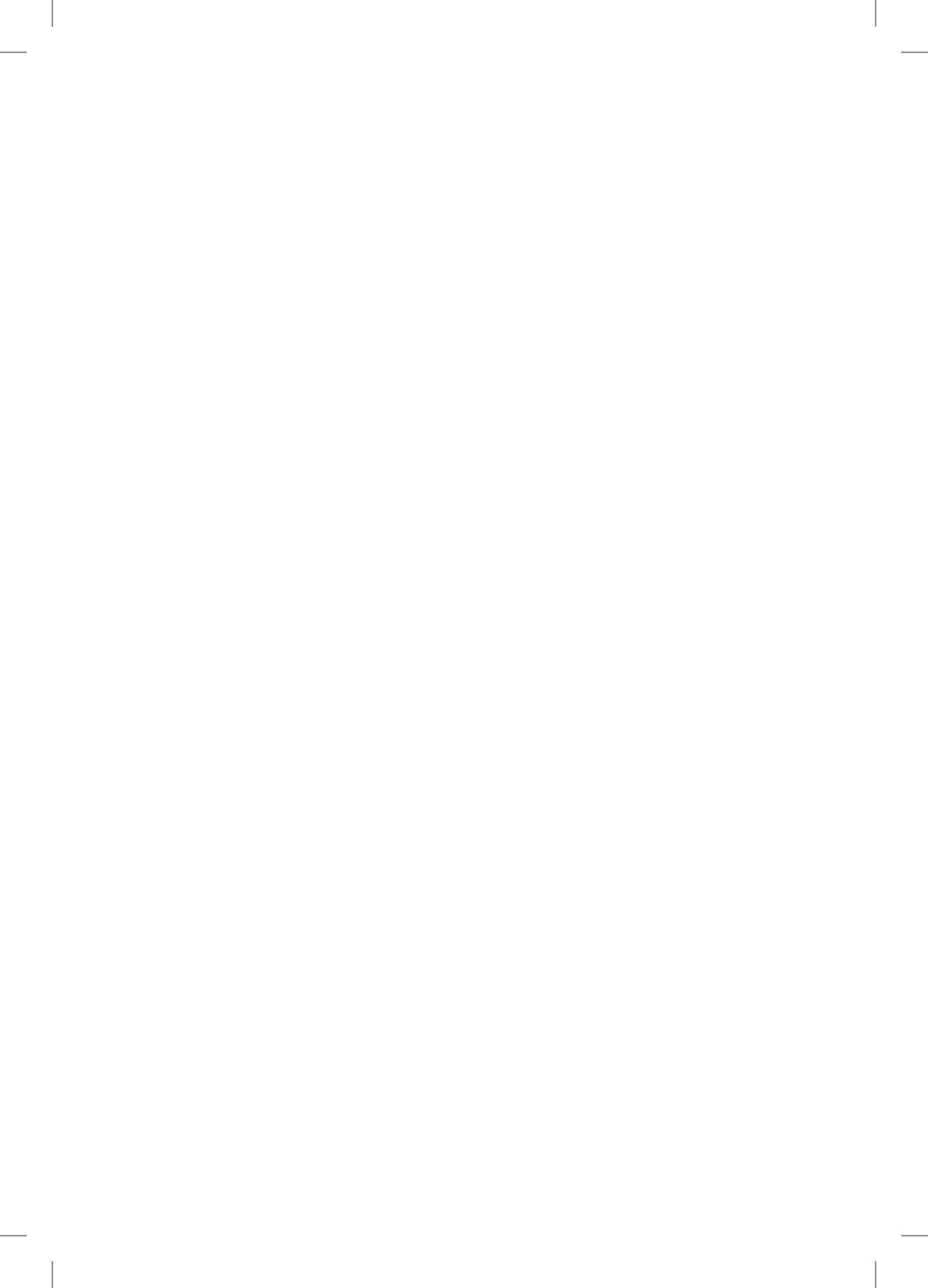
18 Katona Ibolya: Az első magyar orvosnő. *Comm.de Hist.Artis med.*, (1956) 2. 85.; Hugonnai Vilma idézetek https://www.citatum.hu/szerzo/Hugonnai_Vilma Letöltés: 2018. április 27.

19 Nőképek és női szerepek Magyarországon a két világháború... http://www.jgypk.hu/mentorhalo/tananyag/nonevelo/104_nkpek_s_ni_szerepek_magyarorszgon_a_kt_vilghbor_kztt.html Letöltés: 2018. május 4; Bódi Zs. Az új nő a két világháború között- Rubicon http://www.rubicon.hu/megrendelhető/termek_cikkek/body_zsombor_az_uj_no_a_ket_vilaghaboru_kozott/31/7/0 Letöltés: 2018. május 4.

20 Györfly Zs.: *Orvosnők Magyarországon*. Bp., Semmelweis Kiadó és Multimédia Stúdió, 2015.

SUMMARY

Margit Genersich was the second woman to graduate from a Hungarian medical school. She came from a noted Zipser (Upper-Hungarian Saxon) family. Her father, Antal Genersich was an internationally renowned pathologist, and in Hódmezővásárhely a hospital was named after her brother, Antal Genersich jr.. For Margit and her female contemporaries graduating at the Faculty of Medicine of Budapest University was enabled by a royal regulation issued in 1895. However, society was regarding almost only mothership as the function of women for a long time yet. Even so, Margit Genersich became a sought-after and honoured ophthalmologist of the hospital in Hódmezővásárhely. Her life and work serve as a role model even 100 years after her death.

A MAGYAR KIRÁLYI ORSZÁGOS TÉBOLYDA ORVOS, HIVATALNOK ÉS SZOLGA SZEMÉLYZETE A 19. SZÁZADBAN

HORVÁTH FERENC

Idén december 6-án lesz 150 éve, hogy hosszú évtizedekig tartó tervezgetés és készülődés után, majd az 1860-ban megkezdődött, – de csődökkel és több éves megszakításokkal tarkított – építkezés és az épület 300 elmebeteg elhelyezését biztosító felszerelésének befejezésével Buda akkori I. kerületének külterületén, a „kies” Kis-Hárs-hegy keleti és részben déli lejtőjén, közismert nevén, a Lipótmezőn átadták rendeltetésének a Magyar Királyi Országos Tébolyda (a továbbiakban: intézet) impozáns épületét.

Az intézet orvosainak gyógyító tevékenységéről és az elmebetegek ápolásáról az intézet megnyitásának eddigi kerek évfordulóit (40.¹, 50.², 100.³ és 125.⁴) alkalmával megjelent megemlékezések részletesen beszámoltak, amellet, hogy a szakfolyóiratokban több száz publikáció jelent meg magáról a gyógyítás módszereiről és eredményeiről is⁵, sőt kiadták azt a bibliográfiát⁶, amely felsorolja az intézet tevékenységét is érintő tanulmányokat. Nagyon ritkán fordult elő viszont, hogy ezekben a hivatkozott publikációkban megemlítették volna az intézet orvos, hivatalnok és az ezeknél sokkal nagyobb létszámú szolga személyzetének neveit, összetételét, szerteágazó tevékenységét és munkakörülményeit, pedig e személyek áldozatos munkája nélkül az intézet alaptevékenységét nem lehetett volna ellátni.

Az intézet szervezeti felépítését és működésének módját az *Alapszerkezet a budai országos tébolyda számára* című 14 nyomtatott oldalas dokumentum⁷ (mai szóhasználattal szervezeti és működési szabályzatnak neveznénk) és a hozzá csatlakozó szolgálati utasítások szabályozták. Az *Alapszerkezet* elég szűkszavúan, hiányosan, ellentmondásosan és következetlenül vázolta fel magát a szervezetet. Szűkszavúan, mivel a 28 §-ból mindössze kettő foglalkozik a szervezet felépítésével, hiányosan, mert nem említette meg sem az orvosi, sem a hivatalnoki területen a személyzet teljes összetételét (ennek meghatározását egyébként a belügyminiszter hatáskörébe utalta), ellentmondásosan és következetlenül, mert látható módon nem tudta egységesen kezelni, hogy az ápolók a szolgaszemélyzet részét képezik-e, hogy az osztályorvosi vagy főorvosi és a másodorvosi állás csak ugyanakkor a beosztásnak más és más elnevezése és végül nem mondta ki, hogy mely beosztások tartoznak a főhivatalnok kategóriába.

1 Verubek Gusztáv: A lipótmезеi magyar királyi állami elmeegógyintézet 40 évi története. *Orvosi Hetilap* 53 (1909) 15. 281-282.; Hollós István: A lipótmезеi állami elmeegógyintézet 40 évi betegforgalma. *Orvosi Hetilap* 53 (1909) 18. 333.

2 Fabinyi Rudolf: A Lipótmезő 50 esztendő. *Orvosi Hetilap* 66 (1922) 24. 249.

3 Böszörményi Zoltán (szerk.): *Az Országos Ideg-és Elmeegógyintézet 100 éve*. Bp., OPNI, 1986.

4 Kárpáti Miklós-Kuncze Elemér-Kundra Olga (szerk.): *Az Országos Pszichiátriai és Neurológiai Intézet 125 éves*. Bp., Animula Egyesület, 1993.

5 Kárpáti Miklós: Az Országos Pszichiátriai és Neurológiai Intézet igazgatóinak és orvosainak munkásságáról 1868-tól napjainkig. *Psychiatria Hungarica*, 11 (1996) 2, 188-198.; Kárpáti Miklós: A Lipótmезő jelentősebb neuropszichiátriai tudományos munkásságot kifejtő orvosai a kezdetektől az 50-es évekig. *Orvosi Hetilap*, 140 (1999) 12, 661-666.

6 Zsakó István-Jó János: *Magyar ideg- és elmeorvosi bibliographia 1831-1935*. Bp., OPNI Könyvtár-Animula Egyesület, 1993.

7 29. Alapszerkezet a budai országos tébolyda számára. *Magyarországi rendeletek tára 1869*. II. 203-216.

A fent említett *Alapszerkezet* és a szolgálati utasítások sürgős kidolgozására a belügyminiszter *Hollán Adolf* kebelbeli osztálytanácsos vezetésével 1868. október 10-én bizottmányt hozott létre⁸. A bizottmány tagjai a Belügyminisztérium közegészségügyi osztályának hivatalnokai, a kebelbeli számvevőség vezetője, a budai országos tébolyda igazgatója és az Országos Közegészségügyi Tanács elnöke, *Balassa János* által kiküldött neves szakemberek, *Korányi Frigyes* és *Lumniczer Sándor* tanácsstagok voltak. A Belügyminisztérium még arról is gondoskodott, hogy a szerkesztési munka elősegítésére a már tapasztalatokkal rendelkező bécsi és ybbs-i országos tébolyda személyzete részére kiadott utasításokat és rendszabályokat beszerezze. Utólag az már belátható, hogy az intézet megnyitása előtt szűk 2 hónappal korábban megkezdett szabályzatszerkesztő munkát határidőre már nem lehetett és nem is tudták befejezni. Ez magyarázza azt, hogy az *Alapszerkezet* végül is kiadási év nélkül, de a Rendeleték tára 1869. évi gyűjteményében jelent meg, annak ellenére, hogy nem is volt miniszteri rendelet. Az *Alapszerkezet* nagyobb nyilvánosságot kapott azáltal, hogy a hivatalos lapban⁹ három folytatásban közzé is tették.

A még nagyobb nyilvánosságra azért volt szükség, mert, – bár az *Alapszerkezet* 1. §-a egyértelműen kimondta, hogy az intézetbe kizárólag gyógyítható elmebetegek gyógykezelés és közveszélyes, habár gyógyíthatatlan elmekórosok őriztetés és ápolás végett vehetők fel – oly felfokozott érdeklődés volt az új intézet iránt, hogy a fenti tilalomról nem tudva vagy azzal nem törődve egyes törvényhatóságok, szolgabírák, községek és magánszemélyek olyan elmebetegeket is szállítottak az intézetbe, akiknek felvételét az igazgatónak az *Alapszerkezet* értelmében vissza kellett utasítani. Ez azzal járt együtt, hogy feleslegesen nagy költségek merültek fel a betegek oda- és visszaszállítása miatt, de az intézet adminisztratív teendői is megsokasodtak a visszautasítással járó, lényegében felesleges intézkedések miatt és elvonták a figyelmet a valóban fontos intézeti tevékenységektől. A kialakult helyzet normalizálása érdekében ezért a belügyminiszter rendeletet adott ki valamennyi törvényhatóságnak, újólal felhívva őket, hogy „közegeit és a lakosságot kellően értesítse, miszerint az országos tébolydákba a hatóság útján megindított előleges tárgyalás folytán kieszközölt itteni engedély nélkül elmebeteg többé nem fog felvétetni.”¹⁰

Ami a szolgálati utasításokat illeti, a gondnoki és az ellenőri utasításokat az intézet igazgatója 1868. augusztus 27-én a Belügyminisztériumhoz címzett jelentéséhez mellékelve jóváhagyás céljából felterjesztette, de a minisztériumi vezető az azonnali helyben hagyást azzal hátrította el, hogy „az orvosi és számvevői szempontból leendő tüzetes megbíráltása előtt, azoknak végleges helybenhagyása nem eszközölhető ugyan, azonban az ellen egyelőre nincsen észrevételem, hogy azoknak tartalma addig is, míg ez iránt végleges elhatározásomat kiadni fogom, az illetőknek ideiglenes szabályul szolgáljon.”¹¹ A szóban forgó két utasítás további sorsáról nincs ismeretünk, legjobb esetben valamely levéltári egységben lappang.

Sokkal kedvezőbb volt a helyzet a budai lipótmezei magyar királyi országos tébolyda másodorvosai számára készített szolgálati utasítással. Ugyan ez is 1869 elején, négy hónappal az intézet megnyitása után jelent meg nyomtatott változatban, ezért vélelmezhető, hogy az

8 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban: MNL OL.) K150-88-1870-IV-13-19050/1868

9 *Budapesti Közlöny*, 3/58 718-719., 3/59 731-732. és 3/60 744-745., 1869. március 12-14.

10 114. A m. kir. belügyminiszternek 1871. december 5-én 31.100 sz.a. kiadott rendelete valamennyi törvényhatósághoz az elmebetegeknek az országos tébolydába felvétele iránt. *Magyarországi rendeletek tára* 1871. 486-487.

11 MNL OL K150-88-1870-IV-13-17792/1868

utasítás a Belügyminisztérium jóváhagyását korábban megkapta. E szolgálati utasítás részleteit a másodorvosokkal foglalkozó részben mutatjuk be.

A felsoroltakon kívül a Belügyminisztériumban készült még az *Alapszerkezet* 28.§-ára hivatkozással egy nagyobb terjedelmű, 68 §-ból álló utasítás-tervezet, a *Házrend*,¹² amelyet az intézetnek kellett megvizsgálni, hogy összhangban van-e az *Alapszerkezettel* és a már kiadott többi szolgálati utasítással. Miután a hivatkozott dokumentumok között az összhang megvolt, felmerült a *Házrend* szélesebb körben történő terjesztésének gondolata. Tekintettel arra, hogy a *Házrend* célja az volt, hogy „*az intézetben levő betegek, látogatók, továbbá az intézetben alkalmazottak mindenikére nézve, alkalmazkodás és miheztartásul szolgáljon*”, az intézet javaslatot tett a Belügyminisztériumnak, hogy a *Házrendet* 300 példányban nyomtassák ki, hogy „*minden egyes osztályon, konyhában, irodában egy példány*” rendelkezésre álljon.

A minisztérium a kinyomtatás Magyar Királyi Egyetemi Nyomda által adott költségvetését elfogadta (a 300 példány összes nyomdai költsége 61 ft 20 kr volt),¹³ ezért a nyomtatás megtörtént, de a 20 nyomtatott oldal terjedelmű dokumentum bekötését már az intézet könyvkötő műhelye végezte el.¹⁴ Magának a *Házrendnek* 4 fő fejezete van: a) Általános szabályok, b) Napirend, c) A betegekkel bántásmód és d) Házi berendezés. A *Házrend* egyes utasításait a másodorvosokkal, illetve a különböző beosztású szolgazeméllyel foglalkozó részekben ismertetjük.

A következőkben bemutatjuk az intézet orvos, hivatalnok és szolgáló személyzetének összetételét, létszámának alakulását az 1900. évvel bezárólag. Az 1900. év választását az indokolta, hogy ekkor lépett hivatalába az intézet harmadik orvos-igazgatója és egyben lezárult a 19. század. A vizsgált 33 év története tanulságokkal teli és eseményekben olyan gazdag, hogy sok esetben csak a történet vázlatos bemutatására van lehetőség a rendelkezésre álló terjedelmi korlátok miatt.

1. Az orvos személyzet

Alapul véve az *Alapszerkezet* orvosi szervezetre vonatkozó rendelkezéseit, valamint a Belügyminisztérium és az intézet közötti munkakapcsolat során ezzel összefüggésben kialakult gyakorlatot, megállapíthatjuk, hogy az orvos személyzethez az orvos-igazgató, az első-orvosok és a másodorvosok tartoztak, kiegészítve azzal, hogy e körben megjelentek orvosi feladatokat ideiglenesen ellátó gyakornokok és az 1890-es években helyettes másodorvosok is.

a) Orvos-igazgatók

A Belügyminisztériumot nem akadályozta meg az *Alapszerkezet* hiánya abban, hogy 1868. április 15-én pályázatot írjon ki¹⁵ az orvos-igazgatói állás betöltése céljából, mivel az intézet megnyitása már oly sok ígéret ellenére egyre csak húzódott, ezért a minisztérium lépéskényszerben volt. A pályázat szakmai követelményei (orvos-sebészi végzettség, az elmegyógyászat terén tett szolgálat, nyelvismeret, életkor, családi állapot, az eddigi köz- vagy

¹² MNL OL K150-88-1870-IV-13-12955/1869

¹³ MNL OL K150-88-1870-IV-13-21806/1869

¹⁴ MNL OL K150-88-1870-IV-13-5131/1870

¹⁵ *Gyógyászat* 8 (1868) 17 344.

magánszolgálatban eltöltött évek és beosztások) annyira *Schnirch Emil* később kinevezett igazgatóra illettek, hogy – figyelembe véve személyes érintettségét is – előre sejteni lehetett folyamodványa sikerét. *Schnirch Emil* orvos-igazgatói kinevezésének történetét a hivatkozott irodalomban¹⁶ találjuk. Nem közismert, hogy az orvos-igazgatói állásra kiírt pályázatra Bolyó Károly már 1868-ban is jelentkezett,¹⁷ de akkor eredménytelenül.

A következő táblázat a bemutatott időszak mindhárom orvos-igazgató hivatalba lépésének és vezetői beosztása megszűnésének időpontját tartalmazza.

név	metől	meddig
Dr. Schnirch Emil ¹⁸	1868.07.03. ¹⁹	1884.03.11. ²⁰
Dr. Niedermann Gyula ²¹	1884.07.10. ²²	1899.04.23. ²³
Dr. Bolyó Károly ²⁴	1899.12.22. ²⁵	1905.

Schnirch igazgató már az intézet hivatalos megnyitása előtt öt hónappal megkapta kinevezését *Ferenc József* magyar királytól, hogy a megnyitásig szükséges személyek kiválasztására, kinevezésére, illetve felvételére, egyáltalán az intézet tevékenységének megszervezésére elegendő ideje legyen. Az első orvos-igazgató halála után az idősebb pályázókkal szemben az addigi egyik elsőd-orvos, *Niedermann Gyula* nyerte el az igazgatói állást és lett 1884. július 10-én az intézet második igazgatója.²⁶ *Niedermann* igazgató távozása majdnem 15 év múlva már egészen más körülmények között történt. A korabeli tudósítások²⁷ szerint *Huszár Kálmánt*, a Belügyminisztérium elnöki osztályának vezetőjét felszólították, hogy nyújtsa be nyugdíjaztatása iránti kérelmét, miután egy névtelen feljelentésre indult vizsgálat kiderítette, hogy *Huszár* elmebeteg neje a bp.-lipótmezei állami tébolydában évek óta luxus ellátást élvez, amelynek költségét az intézet általános költségeiből fedezik. *Niedermann* igazgató – vélt érintettsége következtében – szintén nyugdíjba vonulására kapott figyelmeztetést és ő ennek 1899. április 23-án eleget is tett.²⁸ Hiába adott később, július 5-én az Országgyűlésben tartott felszólalásában *Széll Kálmán* kormányelnök teljes elégtételt *Niedermann* Gyulának a méltatlan meghurcoltatásokért, melyekben bőségesen volt része, a kialakult helyzetet már nem lehetett változtatni.²⁹ A többször hivatkozott visszaemlékezés szerint³⁰ a váratlanul igazgató nélkül maradt intézet átmeneti vezetését az 1899. év végéig *Salgó Jakab*, az egyik elsőd-orvos vette át 1900 elejéig, amikor a másik elsőd-orvost, Bolyó Károlyt kinevezték az intézet harmadik igazgatójának.

16 Böszörményi Zoltán (szerk): *Az Országos Ideg-és Elmegyógyintézet 100 éve*. Bp., OPNI, 1986. 75.

17 MNL OL K150-35-1868-IV-13-11682/1868

18 Bugyi Balázs: Akit indokolatlanul elfelejtettek: *Schnirch Emil* (1822-1884) *Orvosi Hetilap* 123 (1982) 42. 2613-2614.

19 MNL OL K150-35-1868-IV-13-13973/1868

20 Dr. *Schnirch Emil* igazgató élte 62. évében meghalt. *Orvosi Hetilap* 28 (1884) 11. 289.

21 Szállási Árpád: 150 éve született *Niedermann Gyula*. *Orvosi Hetilap* 130 (1989) 46.2480-2482.

22 *Niedermann Gyula* tr. orvosi igazgatóvá kinevezetett. *Orvosi Hetilap* 28 (1884) 28. 793.

23 Dr. *Niedermann Gyula* nyugdíjaztatása. *Magyarország* 6 (1899) 112. 7.

24 Högyes Endre: *Emlékkönyv a budapesti királyi magyar tudomány egyetem orvosi karának múltjáról és jelenéről*. Bp., Athenaeum Rt., 1896. 771.

25 Dr. Bolyó Károly igazgatói kinevezése. *Hazánk*, 6 (1899) 306. 4.; *Belügyi Közöny* 5 (1900) 2. 68.

26 Böszörményi Zoltán (szerk): *Az Országos Ideg-és Elmegyógyintézet 100 éve*. Bp., OPNI, 1986. 78.

27 *Pesti Hírlap*, 2 (1899) 109. 10.; *Magyarország*, 6/110. 1899.04.21. 5.

28 *Magyarország*, 6 (1899) 112. 7.

29 *Budapesti Hírlap*, 19 (1889.) 185. 4.

30 Böszörményi Zoltán (szerk): *Az Országos Ideg-és Elmegyógyintézet 100 éve*. Bp., OPNI, 1986. 81.

A korabeli sajtó az intézetnek erről a nem mindennapi szakaszáról alapvetően másképpen emlékezik meg. Az első, hogy a belügyminiszter már 1899. április 26-án megbízta Bolyó Károlyt az intézet vezetésével, ami csak egy ideiglenes megbízás lehetett arra vonatkozóan, hogy az intézetben a gyógyítás és ápolás feladatainak folyamatosságát fenntartsa, mivel az orvos-igazgató kinevezése továbbra is az uralkodó hatáskörében volt és ezzel a belügyminiszternek is tisztában kellett lennie, ha nem akart jogszabályt sértve hatáskör elvonást elkövetni. Éppen Bolyó Károly említett megbízása teszi kétségessé Salgó Jakab szerepvállalását is az átmeneti vezetésben, ugyanis sem a korabeli megnyilatkozások, sem Salgó szakmai életpályája nem tartalmaz erre vonatkozóan egyetlen utalást sem, pedig egy ilyen jelentős intézmény – még egy viszonylag rövid ideig tartó – vezetése is bizonytalannal növelte volna szakmai tekintélyét. Végül – de nem 1900 elején – Bolyó Károly királyi tanácsos helyzete is rendeződött, amikor a király 1899. december 22-én az eddigi főorvost kinevezte a bp.-lipótmezei állami elmeegógyintézet harmadik igazgatójává. A felsoroltak szakmai életrajzai a lányszakaszokban feltüntetett hivatkozásokban találhatóak.

b) Elsőd-orvosok

Hasonlóan az orvos-igazgatókhoz, az elsőd-orvosok (később főorvosoknak is neveztek) is hosszú évekig szolgáltak, nagy tudású, tapasztalt szakemberek voltak és ennek a stabilitásnak köszönhető, hogy – a számtalan nehézség ellenére – az intézetnek mind eredményei, mind ennek következményeként külső megítélése is kedvezően alakult. A következő táblázatból is kitűnik, hogy mindkét elsőd-orvos, Niedermann és Bolyó végül intézeti igazgató lett, szakmai karrierjük teljesnek mondható. Amikor Niedermann Gyulát intézeti igazgatónak kinevezték, helyére 1884-ben (a pontos dátum nem ismert) Salgó Jakab, egyetemi magántanár kapott kinevezést.³¹ Más források szerint 1884-ben Konrád Jenő váltotta Niedermann az elsőd-orvosi állásban és Salgó csak 1886-ban követte az időközben a nagy-szebeni országos tébolya igazgatójává kinevezett és a lipótmezei orsz. tébolydából emiatt eltávozott Konrádot.³² Ez utóbbi változatot az teszi hiteltelenné, hogy ugyanez a forrás azt is megemlíti, hogy Salgó 1884-ben került a lipótmezei orsz. tébolydába főorvosnak, és ez elmentmondásban van az 1886. évi cserével. Emiatt Salgó Jakab 1884.évi kinevezését tartjuk valósnak és ezt vettük fel a táblázatba.³³

Van még egy másik történet is az elsőd-orvosok kinevezésével kapcsolatban. Megjelent ugyanis a hír egy tekintélyes szakfolyóiratban,³⁴ hogy bizonyos *Jakob Weisz* bécsi orvost nevezte ki a belügyminiszter a megüresedett elsőd-orvosi állásra. A szakmai közvélemény egy héttel később tiltakozással reagált a magyar viszonyokat nem ismerő, idegen orvos kinevezésére, hibáztatva a döntésben szerepet játszó miniszterelnököt, belügyminisztert és különösen *Grósz Lipót* belügyminisztériumi osztálytanácsost.³⁵ Hogy mi lett Weisz Jakab kinevezésével, arra vonatkozóan újabb híreket nem találtunk, de tény, hogy neve később már nem fordult elő. Még az is lehet, hogy – az egyébként évtizedeken át sikeres elsőd- vagy főorvosként

31 Högyes Endre: *Emlékkönyv a budapesti királyi magyar tudomány egyetem orvosi karának múltjáról és jelenéről*. Bp., Athenaeum Rt., 1896. 804.

32 Böszörményi Zoltán (szerk): *Az Országos Ideg-és Elmeegógyintézet 100 éve*. Bp., OPNI, 1986. 80

33 Kapronczay Károly: *Magyar orvoséletrajzi lexikon*. Bp., Mundus Magyar Egyetemi Nyomda, 2004. 232.

34 *Orvosi Hetilap*, 28 (1884) 46. 1205.

35 *Budapesti Hírlap*, 4 (1884.) 324. 11. 24. 2-3.

működő – Salgó Jakabbal tévesztették össze és az egész ügy csak a sajtó tévedése, egy álhír volt, mindenesetre a hivatkozott szakfolyóirat sem nem cáfolta, sem nem erősítette meg az ügyben korábban megjelent közleményét.

név	mettől	meddig
Dr. Bolyó Károly	1868.09.03. ³⁶	1899.04.25.
Dr. Niedermann Gyula	1869. ³⁷	1884.07.09.
Dr. Salgó Jakab	1884.	1900 után
Dr. Weisz Jakab	1884.11.16.	?

c) Másodorvosok

Az intézetben négy másodorvosi állást létesítettek, melyek betöltésére a Belügyminisztérium pályázatokat írt ki, annak függvényében, hogy a teljes létszám feltöltöttsége milyen mértékű volt. Az első másodorvosi pályázatot 1868 októberében írták ki két 500 ft-os évi fizetés, szabad lakás, ételmezés és világítási illetmény biztosításával.³⁸ Az 1900 végéig másodorvosi állást ellátó orvosok neveit és szolgálati idejüket a következő táblázatokban mutatjuk be, a hozzá tartozó lábjegyzetekben pedig rövid szakmai életrajzukat közöljük. Ezen a ponton kell megemlíteni az orvos személyzet díjazását, amely az intézet jelentőségéhez mérten kiemelt nagyságú volt. Összehasonlítva az intézeti másodorvosok két 600 ft-os és két 500 ft-os éves fizetését a pozsonyi állami közkórház hasonló munkakört betöltő másodorvosainak 400 ft-os éves fizetésével, belátható, hogy az állásokra mindig volt jelentkező, különösen a kezdő, frissen végzett orvosok körében. Még szembe-tűnőbb volt a különbség az orvos-igazgatók 2.500 ft (intézet)/1.200 ft (pozsonyi közkórház) és az első-orvosok fizetésében 1.500 és 1.400 ft (intézet)/800 ft (közkórház) fizetésében.³⁹

Most vizsgáljuk meg, hogy a kiemelt fizetés ellenében a másodorvosoknak milyen feladatokat kellett ellátni. A kérdésre a választ a másodorvosok szolgálati utasítása⁴⁰ és kisebb mértékben a *Házrend* adja meg. Előljáróban meg kell jegyezni, hogy a 10 nyomtatott oldalas és 39 §-ból álló dokumentum összes rendelkezését lehetetlen volt betartani. A másodorvosoknak a saját első-orvosuk és természetesen az orvos-igazgató utasításait kellett követni. Legfontosabb feladataik egyrészt az elmebeteg ápolattal volt kapcsolatos, amely a betegfelvételnél az orvosi bizonyítványok ellenőrzésével kezdődött és a felvett beteg gyógyszerrel való ellátásával, étkezése mennyiségének és minőségének, a beteg munkavégzésének ellenőrzésével, a reggeli és esti kórszemléken való részvétellel folytatódott. Az ápoltak esetleges szökését jelenteni kellett első-orvosának. Másrészt az ápolók felett is őrködni kellett, hogy azok szakszerűen végzik-e munkájukat. Hiányosság esetén figyelmeztetnie kellett az ápolót, de az esetet jelenteni kellett felettesének, ha beavatkozása eredménytelen maradt. Jelentős volt adminisztratív munkája, hiszen köteles volt vezetni az un. rendelvényi lapot (beteg személyes adatai, díjosztálya, ételadagja, kórtünet, kórelőzmény, kórrajz), az esti kórszemle után köteles volt kimutatást készíteni és azt aláírva az irodába

36 Bolyó Károly első-orvosi kinevezése. MNL OL K150-35-1868-IV-13-16938/1868

37 Niedermann Gyula első-orvosi kinevezése. MNL OL K150-56-1869-IV-13-15245/1869

38 *Házánk*, 1 (1868) 22. 3.

39 Grósz Lipót: *Emlékirat a hazai betegápolási ügy keletkezéséről, fejlődéséről s jelenlegi állásáról*. Bp., M. kir. tudomány egyetemi nyomda. 1869. 113.

40 *Szolgálati utasítás a bp.-lipótmezei országos tébolyda másodorvosai számára*. s.l.post 1868.

leadni, hogy az a másnap reggeli kórszemlére rendelkezésre álljon. Ügyelnie kellett ezek mellett a kórszobák rendjére, tisztaságára, a szellőztetés és fűtés megfelelőségére, a szobák takarítására és a világításra is. Ráadásul az intézetben elhunyt ápoltak boncolását is végezni kellett, ameddig erre a feladatra szakavatott kórboncnok nem állt rendelkezésre. Az utasítás még a magánéletébe is beavatkozott, éjjel csak az orvos-igazgató vagy elsőd-orvosa külön engedélyével maradhatott ki, szabadságát 8 napig az igazgató, azon túl pedig a Belügyminisztérium engedélyezhette.

Az 1868. csonka évben (csak a december hónap) *Heckinger Lipót*⁴¹ és *Jeszenszky Pál*⁴² voltak a másodorvosok, mellettük *Fischl József*^{*43} gyakornokként volt alkalmazva.

A táblázat használatához a következő jelöléseket vezettük be:

- ◆ : az évnek csak egy részében volt állásban
- : helyettes
- {...}: ideiglenes állás
- * : gyakornok
- [...]: az adott évben csak pályázott, nem volt még kinevezve

1869	1870	1871	1872
Heckinger Lipót	[Altschul Henrik] ⁴⁴	Altschul Henrik	Altschul Henrik
Hümpfner József ^{◆45}	Berzsenyi Jenő ◆ ⁴⁶	Hetényi Lipót	Fischl József◆
Jeszenszky Pál	Hetényi Lipót	Hümpfner József	Hetényi Lipót

41 **Dr. Heckinger Lipót** (1843, Baja, Bács m.) 1868-ban szerzett orvosdoktori, 1871-ben pedig sebészdoktori és szülészsteri oklevelet a budapesti királyi magyar tudomány egyetem orvosi karán (a továbbiakban: bp.-i tud. egyetem orvosi karán) . Még orvosdoktori oklevelének megszerzése évében kinevezték a budai magyar királyi országos tébolyda (a továbbiakban: orsz. tébolyda) másodorvosának, amely állást 1873-ig töltötte be. Ekkor Hajdúszoboszlóra költözött. 1869-ben belügyminiszteri engedéllyel vezetéknévét **Hetényi**-re változtatta. 1878. január hó 1-jétől számitandó ranggal a m. kir. honvédségnél főorvossá nevezték ki, amelyről egy évvel később önként lemondott. Ezt követően Hajdúszoboszlón időközben városi főorvossá, majd Hajdú megye tiszteletbeli főorvosának nevezték ki. 1903. december 29-én hunyt el.

42 **Dr. Jeszenszky Pál** (Dunaegyház, Pest m.) 1865-ben szerzett orvosdoktori és 1869-ben sebészdoktori oklevelet a bp.-i tud. egyetem orvosi karán. 1868-ban kinevezték másodorvosnak az orsz. tébolydába. 1870 októberében a török hadseregben töltött be orvos-sebészi állást. Hazatérése után a fővárosi törvényhatóság orvosa lett, majd 1881-től Tápíószelén és Mezőberényben körorvosként működött.

43 **Dr. Fischl Józsefet** 1868-ban szigorló orvosnövendék korában orvosgyakornoki minőségben alkalmazták már az orsz. tébolydában. 1872-ben az orsz. tébolydában megírult egyik másodorvosi állásra őt nevezték ki. 1872 decemberében a diósgyőri vasműnél orvosi kinevezést kapott.

44 **Dr. Altschul Henriket** az Országos Közegészségügyi Tanács ajánlatára a belügyminiszter 1871-ben az orsz. tébolyda másodorvosának nevezte ki, ahol 1873. október 31-ig volt alkalmazásban. Ezt követően a magyar kir. honvédség állományában zászlóalj főorvosként szolgált 1875-ig, majd állásáról leköszönve Aradon kerületi orvosként, később Pankotán járásorvosként működött. Vezetéknévét belügyminiszteri engedéllyel 1898-ban **Abonyi**-ra változtatta.

45 **Dr. Hümpfner József** (Nagyszombat, Pozsony m.) 1868-ban szerzett orvosdoktori, 1869-ben sebész-doktori és szülészsteri oklevelet a bp.-i tud. egyetem orvosi karán. 1869-től 1873. január 13-ig az orsz. tébolyda másodorvosa volt, 1873-ban az igazságügy miniszter a kalocsai kir. törvényszékhez börtön- és törvényszéki orvossá nevezte ki, majd a helyi kórházban orvosi és főorvosi állásokat töltött be. 1915-ben 76 éves korában hunyt el.

46 **Dr. Berzsenyi Jenő** (1845, Nemes-Magasi, Vas m.) 1869-ben szerzett sebészdoktori és szemészsteri, majd 1870-ben orvosdoktori oklevelet a bp.-i tud. egyetem orvosi karán. Orvosi gyakorlatát a pesti Szt. Rókus kórházban kezdte meg, ezt követően 1870-ben az orsz. tébolyda másodorvosának nevezték ki, de még ebben az évben a török hadsereghez szegődött és köszönhetően sokoldalú képzettségének önmagyi fizetéssel törzsorvosként szolgált 1873-ig. Hazatérése után négy évig Vas megye főorvosa volt, majd erről lemondva szombathelyi városi orvosként működött tovább.

Machik Gyula ⁴⁷	Hümpfner József	{Kristóffi Pál} ⁴⁸	Hümpfner József
-	Jeszenszky Pál ⁴⁹	Rákosi Béla	Rákosi Béla ⁴⁹
-	[Rákosi Béla] ⁴⁹	-	Bakó Péter ⁵⁰

1870-ben eredménytelenül pályázott: *Fülöp Ferenc és Weizenfeld Ármin*, 1872-ben *Farkas Benő*

1873	1874	1875	1876
Altschul Henrik ⁴⁷	Bakó Péter	Bakó Péter ⁴⁹	Deák Mihály ⁵¹
Bakó Péter	Krajcsik Rezső ⁵²	Khoor Dezső ⁵³	Kádár László ⁵⁴
Cserey Zsigmond ⁵⁵	Kristóffi Pál	Krajcsik Rezső ⁴⁹	Kristóffi Pál, Khoor Dezső
Hetényi Lipót	-	Krászonyi József ⁵⁶	Láng Lajos
Hümpfner József ⁴⁹	-	Kristóffi Pál	Szeniczey Pál
Kristóffi Pál	-	Láng Lajos ⁵⁷	Terray Lajos ⁵⁸
-	-	[Szeniczey Pál] ⁵⁹	-

47 **Dr. Machik Gyula** 1869-ben másodorvosként működött az orsz. tébolydában, majd a budapesti törvényhatóság orvosa lett. 1875-ben holland szolgálatba lépett és Jáva szigetén, valamint Borneóban nyert katonarorvosi alkalmazást. A Nemzeti Múzeumot jelentős állat- és ásványgyűjteménnyel gazdagította. 11 évi szolgálat után hazaérkezve Budapesten orvosi praxist folytatott. 1901-ben Budapesten hunyt el 60 éves korában.

48 **Dr. Kristóffi Pál** (Szarvas, Békés m.) 1872-ben szerzett orvosdoktori oklevelet a bp.-i tud. egyetem orvosi karán. Szigorló orvosnövendék korában az orsz. tébolydában ideiglenes másodorvosként alkalmazták, majd 1873-tól 1876 közepéig ugyanott másodorvosi beosztásban működött. Később Nagyszalotnán (Zólyom m.) járásorvos volt.

49 **Dr. Rákosi Béla** orvosi oklevelét 1864-ben Bécsben szerezte meg. 1870-ben pályázott az orsz. tébolyda másodorvosi állására, melyre az Országos Közegészségügyi Tanács ajánlatára 1871-ben ki is nevezték. Állásáról 1872-ben lemondott és rendőrorvosként folytatta működését. 1893-ban Csík megye tiszteletbeli főorvosa címet kapott.

50 **Dr. Bakó Péter** (Ludány, Nógrád m.) 1872-ben szerzett orvosdoktori oklevelet a bp.-i tud. egyetem orvosi karán. Ezt követően 1872 decemberében az orsz. tébolyda helyettes másodorvosának, majd végleges másodorvosának nevezték ki, ahol 1875 szeptemberéig működött. 1875-től először Pest megye pilisi felsőjárású orvosává választották, majd Dévaványán volt községi orvos 1924-ben bekövetkezett haláláig. Tagja volt a Magyar Történelmi Társulatnak és 1892-től a Természettudományi Társulatnak. 1922-ben magyar királyi egészségügyi tanácsosi címet kapott.

51 **Dr. Deák Mihály** (1848, Zilah, Közép-Szolnok m.) 1876-ban orvosdoktori, 1877-ben sebészdoktori oklevelet szerzett a bp.-i tud. egyetem orvosi karán. Eközben 1876-ban az orsz. tébolyda másodorvosának nevezték ki. A m. kir. honvédségnél 1878-ban főorvosi, 1886-ban ezredorvosi, 1900-ban törzsorvosi kinevezést kapott, de 1902-ben saját kérelmére nyugalomba vonult és 1904-ben Zilahon 56 éves korában elhunyt.

52 **Dr. Krajcsik Rezsőt** 1874-ben nevezte ki a belügyminiszter másodorvosnak az orsz. tébolydába és következő évben már hivatalbóli felmentéséről intézkedtek.

53 **Dr. Khoor Dezső** 1874-ben szerzett orvosdoktori, 1875-ben sebészdoktori és szülész-mestri oklevelet a bp.-i tud. egyetem orvosi karán. A belügyminiszter 1875-ben az orsz. tébolydához másodorvossá nevezte ki, ahol 1877-ig működött. 1879-ben Hajdúnánáson telepedett le, kezdetben városi alorvos volt, majd az 1895-ben megszerzett tisztiorvosi képesítés után a város tisztiorvosa és tiszteletbeli megyei főorvos lett. 1921-ben magyar királyi egészségügyi tanácsosi címet kapott. 1922-ben 71 éves korában hunyt el.

54 **Dr. Kádár László** (Akna-Sugatag, Máramaros m.) 1876-ban szerzett orvosdoktori, 1877-ben sebészdoktori oklevelet a bp.-i tud. egyetem orvosi karán. 1876-ban nevezték ki másodorvosnak az orsz. tébolydába, ahol 1878-ig működött. Ezt követően kórorvos volt Ráhó községben (Máramaros m.).

55 **Dr. Cserey Zsigmondot** orvosdoktori oklevelének megszerzése után közvetlenül az orsz. tébolyda másodorvosává nevezték ki 1873-ban, de még abban az évben állásából felmentették. Ezt követően Szegeden városi kerületi és kórházi orvos volt, 1914-ben Szeged tiszteletbeli főorvosi címét kapta meg. 1916-ban, 66 éves korában halt meg.

56 **Dr. Krászonyi József** (Pest) 1874-ben szerzett orvosdoktori oklevelet a bp.-i tud. egyetem orvosi karán. 1875-ben másodorvosnak nevezték ki az orsz. tébolydához. Ezt követően Nyírbaktán (Szabolcs m.) volt községi orvos.

57 **Dr. Láng Lajos** 1875-ben kapott másodorvosi kinevezést az orsz. tébolydához. Később Csáb község székhellyel (Hont m.) járásorvosként működött.

58 **Dr. Terray Lajos** (Nagy-Röcze, Gömör m.) 1876-ban szerzett orvosdoktori, 1878-ban sebészdoktori oklevelet a bp.-i tud. egyetem orvosi karán. 1876-ban kinevezték az orsz. tébolydába másodorvosnak, ahol 1878-ig működött. 1893-ban Körmöcbányán (Bars m.) telepedett le és erdészeti orvosi állást töltött be.

59 **Dr. Szeniczey Pál** orvosi oklevelének 1870-ben történt megszerzése után pestvárosi kórházakban kezdte meg orvosi praxist, majd még 1870-ben a török hadsereghez szegődött és ott főorvosi beosztást kapott. Hazatérése után 1875-ben pályázott

1877	1878	1879	1880
Deutsch Salamon♦ ⁶⁰	Deutsch Salamon	Deutsch Salamon♦	Barlanghy Ferenc ⁶¹
Kádár László	Kádár László♦	Dienes Kálmán♦ ⁶²	Dienes Kálmán
Khoor Dezső♦	Laufenauer Károly ⁶³	Laufenauer Károly	Uhrik Nándor
Terray Lajos	Terray Lajos♦	Terray Lajos	-
-	Thegze Lajos ⁶⁴	Thegze Lajos♦	-
-	Uhrik Nándor ⁶⁵	Uhrik Nándor	-

1876-ban eredménytelenül pályázott: *Blau Adolf*

1881	1882	1883	1884
Barlanghy Ferenc	Barlanghy Ferenc	Barlanghy Ferenc	Barlanghy Ferenc
Dienes Kálmán	Dienes Kálmán	Dienes Kálmán	Dienes Kálmán♦
Oláh Gusztáv ⁶⁶	Oláh Gusztáv	Oláh Gusztáv	Oláh Gusztáv
Uhrik Nándor	Velits Lajos♦ ⁶⁷	Velits Lajos	Rottenbiller János ⁶⁸
			Schimann János ⁶⁹
			Wesselovsky Károly ⁷⁰

az orsz. tébolydában megüresedett másodorvosi állásra, melyet elnyert és 1876-ban ebben tevékenykedett. Ezt követően Jászalsószentgyörgyön (Jász-Nagykun-Szolnok m.) körorvosként működött.

60 **Dr. Deutsch Salamon** orvos-sebészdoktor és szülész-mester 1860-ban Albertirsán gyakorló orvos, 1867-ben Pest megye solti járásának tisztiorvosa volt. Ezt követően a török hadseregénél töltött be 6 éven át kórházi orvosi állást, majd 1877 júniusában kinevezték az orsz. tébolyda egyik másodorvosának, amelyben 1879-ig szolgált. 1879 szeptemberében Pest megye tiszteletbeli főorvosa lett.

61 **Dr. Barlanghy Ferenc** orvosdoktori oklevelének megszerzési helye nem ismert, de oklevelének kelte 1874 előtti. Ezután külföldön, Karlsbadban fürdőorvosként tevékenykedett, majd 1880-tól 1886-ig az orsz. tébolydában másodorvosi beosztásban működött.

62 **Dr. Dienes Kálmán** 1879 júniusában nevezték ki az orsz. tébolydában megüresült másodorvosi állásra. Ezt követően 1884-től a Vörös Kereszt egyesület budai kórházában alorvosként működött, majd 1888-tól Hódmezővásárhelyen városi kerületi orvos lett. 1894-ben Kolozsvárott tisztiorvosi képesítést szerzett. Városi orvosként, hivatása teljesítése közben Hódmezővásárhelyen hunyt el 1903-ban.

63 **Dr. Laufenauer Károly** (Székesfehérvár, Fejér m.) 1874-ben szerzett orvosdoktori, sebészdoktori és szülész-mesteri oklevelet a bp.-i tud. egyetem orvosi karán. Pályázatának elfogadása után 1878-ban kinevezték másodorvosnak az orsz. tébolydához, ahol 1879-ig működött. 1881/82-ben az elmekörtán nyilvános rendkívüli, 1890/91-től rendes egyetemi tanárává nevezték ki és 1882-től az egyetem Elmekörtáni intézetét vezette.

64 **Dr. Thegze Lajos** 1877-ben szerzett orvosdoktori oklevelet. 1878-79 között az orsz. tébolydában másodorvosként működött. 1883-ban Gödöllőn telepedett le, ahol m. kir. koronauradalmi orvos volt közel ötven évig.

65 **Dr. Uhrik Nándor** (Kassa, Abaúj m.) 1877-ben szerzett orvosdoktori oklevelet a bp.-i tud. egyetem orvosi karán. 1878-ban kinevezték az orsz. tébolydához másodorvosnak, ahol két éves gyakorlata befejezése után újabb két évre megerősítették állásában. Később orvosi praxisát különböző betegpénztáraknál és egyleteknél folytatta.

66 **Dr. Oláh Gusztáv** (1857, Eperjes) 1881-ben Bécsben szerzett orvosdoktori oklevelet. 1881-1888 között másodorvosként szolgált az orsz. tébolydában. 1889-ben az angyalföldi elmebeteg ápoloda, majd 1910-ben a bp.-lipótmézei állami elmeegógyintézet igazgatójának nevezték ki.

67 **Dr. Velits Lajost** 1882 decemberében nevezték ki az orsz. tébolydánál másodorvossá, ahol legalább 1883 végéig működött. 1883-ban tartalékos segédorvos, 1885-ben főorvos a m. kir. honvédségnél. Praxisát Tordán (Torda-Aranyos m.) folytatta, mint sóbánya orvos. Ebben az állásában érte a halál 1895-ben, 40 éves korában.

68 **Dr. Rottenbiller János** (Budapest) 1880-ban szerzett orvosdoktori oklevelet a bp.-i tud. egyetem orvosi karán. 1884-ben az orsz. tébolydába másodorvosnak nevezték ki, majd 1891-ben az angyalföldi elmebeteg ápolodában lett főorvos.

69 **Dr. Schimann János** (Reichenberg, Csehország) 1884-ben szerzett egyetemes orvosi oklevelet a bp.-i tud. egyetem orvosi karán. Még ugyanebben az évben az orsz. tébolydához másodorvossá nevezték ki.

70 **Dr. Wesselovsky Károly** (1818, Námestó, Árva m.) 1844-ben szerzett orvosdoktori oklevelet a bp.-i tud. egyetem orvosi karán. Árvaalján működött előbb orvosként, majd Árva megye tiszteletbeli főorvosaként és jeles meteorológiai megfigyelőként is. A magyar egészségügyi statisztika egyik úttörője volt. 1884-ben az orsz. tébolydában másodorvosnak nevezték ki.

1885	1886	1887	1888
Barlanghy Ferenc	Barlanghy Ferenc	Fischer Jakab	Fischer Jakab
Bódy Jenő ⁷¹	Bódy Jenő♦	Garzó Aladár	Garzó Aladár
Fischer Jakab♦ ⁷²	Fischer Jakab	Gelbmann Mór	Krausz Sámuel ⁷³
Gelbmann Mór♦ ⁷⁴	Garzó Aladár♦ ⁷⁵	Lichtenstein Manó♦	Oláh Gusztáv
Lichtenstein Manó ♦ ⁷⁶	Gelbmann Mór	Oláh Gusztáv	Telegdy Zsigmond ⁷⁷
Oláh Gusztáv	Lichtenstein Manó	Thierjung Mihály♦ ⁷⁸	Thierjung Mihály
-	Oláh Gusztáv	-	-
1889	1890	1891	1892
Fischer Jakab	Ippen József ⁷⁹	Herz Oszkár ⁸⁰	Bonyhárd Mór ⁸¹
Politzer Mór♦ ⁸²	Szalay Béla	Ippen József	Herz Oszkár
Telegdy Zsigmond	Telegdy Zsigmond	Szalay Béla ⁸³	Ippen József
Thierjung Mihály	-	-	Szalay Béla

71 **Dr. Bódy Jenő** (Ungvár, Ung m.) 1885-ben szerzett egyetemes orvosi diplomát a bp.-i tud. egyetem orvosi karán. Ezt követően 1885-86-ban az orsz. tébolyda másodorvosának nevezték ki, majd 1886 júliusában Pest megye alsó-járásának helyettes orvosául választották meg. Még ebben az évben Pest megye közgyűlése tiszteletbeli járásorvossá nevezte ki. 1906-ban Pest megye főorvosa lett.

72 **Dr. Fischer Jakab** (1861, Dunaföldvár, Tolna m.) orvosi tanulmányait Budapesten és Bécsben végezte, egyetemes orvosi oklevelet a bp.-i tud. egyetem orvosi karán szerzett. 1885 júniusában az orsz. tébolyda másodorvosává nevezték ki és itt működött 1889-ig, amikor, mint mütönővendék a budapesti első sebészeti klinikára került. Mütői oklevelének elnyerése után 1891-ben a pozsonyi orsz. kórház főorvosává nevezték ki. 1920-ban hunyt el.

73 **Dr. Krausz Sámuel** (Szabadszállás, Pest m.) 1887-ben szerzett egyetemes orvosi oklevelet a bp.-i tud. egyetem orvosi karán. 1888-ban másodorvosnak nevezték ki az orsz. tébolydához.

74 **Dr. Gelbmann Mór** (Hajdúhadház, Hajdú m.) 1885-ben szerzett egyetemes orvosi oklevelet a bp.-i tud. egyetem orvosi karán. Még ennek az évnek júniusában kinevezték az orsz. tébolydánál megüresedett egyik másodorvosi állásra, amelyben 1887 végéig működött. Ezt követően községi orvos volt Torontál megyében.

75 **Dr. Garzó Aladár** (Budapest) 1883-ban szerzett egyetemes orvosi oklevelet a bp.-i tud. egyetem orvosi karán. 1886-1888 között az orsz. tébolyda másodorvosaként működött. Ezután a Dunaszerdahely központú alsó-csallóközi járás orvosává nevezték ki, ahol egy kisebb kórházat igazgatott. Hivatásának teljesítése közben 1908-ban hunyt el 52 éves korában

76 **Dr. Lichtenstein Manó** (Tápiószele, Pest m.) 1885-ben szerzett egyetemes orvosi oklevelet a bp.-i tud. egyetem orvosi karán és még ugyanannak az évnek szeptemberében kinevezték a budai orsz. tébolydához másodorvosnak. Pályáját 1887. március 20-án 27 éves korában bekövetkezett hirtelen halála zárta le.

77 **Dr. Telegdi (Trostler) Zsigmond** (Lutilla, Bars m.) 1886-ban szerzett egyetemes orvosi oklevelet a bp.-i tud. egyetem orvosi karán. Az Országos Közegészségügyi Tanács ajánlatára a belügyminiszter 1888-ban az orsz. tébolyda másodorvosának nevezte ki, ahol 1890-ig működött. Ezt követően Tab község (Somogy m.) székhellyel járásorvosi állást töltött be.

78 **Dr. Thierjung Mihály** (Bogáros, Torontál m.) 1886-ban szerzett egyetemes orvosi oklevelet a bp.-i tud. egyetem orvosi karán. Az egyetem sebészeti kórházában 1887-ben mütő gyakornokká választották. Ezután 1887 decemberében az orsz. tébolydánál megüresedett másodorvosi állásra, mint egyetemes orvosdoktor és műsebészt nevezték ki, ahol 1889 végéig működött.

79 **Dr. Ippen József** (Baja, Bács m.) 1888-ban szerzett egyetemes orvosi oklevelet a bp.-i tud. egyetem orvosi karán. 1890-92 között az orsz. tébolydában másodorvosként működött. 1893-tól kórházi gyermekorvos volt.

80 **Dr. Herz Oszkár** (Várpalota, Veszprém m.) 1889-ben szerzett egyetemes orvosi oklevelet a bp.-i tud. egyetem orvosi karán. 1891-től 1892-ig az orsz. tébolydában másodorvosként működött, ezután Székesfehérvárra költözött, ahol az igazságügyminiszter a székesfehérvári törvényszék területén felmerülő törvényszéki orvosi teendőknél második törvényszéki orvosi minőségben való rendes ellátásával bízta meg.

81 **Dr. Bonyhárd Mór** 1890 novemberében szerezte meg orvosdoktori oklevelét. Ezután 1892-1894 között az orsz. tébolydában másodorvosi állást töltött be, ezt követően 1897-től Mosontétény községben (Moson m.) kézi gyógyszerár tartására feljogosított kórorvosként működött.

82 **Dr. Politzer Mór** (Rózsashegy, Liptó m.) 1888-ban szerzett egyetemes orvosi oklevelet a bp.-i tud. egyetem orvosi karán. 1889-ben kinevezték az orsz. tébolydába helyettes másodorvosnak. Pályafutása további alakulásáról nincsenek adataink.

83 **Dr. Szalay Béla** (Baracska, Fejér m.) 1887-ben szerzett egyetemes orvosi oklevelet a bp.-i tud. egyetem orvosi karán. 1888-90 között az angyalföldi elmebeteg ápoldába nevezték ki másodorvosnak, majd 1891-94 között ugyancsak másodorvosként működött az orsz. tébolydában. 1894-ben tisztiorvosi képesítést szerzett.

1893	1894	1895	1896
Bonyhárd Mór	Bonyhárd Mór	Grünfeld Károly	Dick Albert♦ ⁸⁴
Grünfeld Károly ⁸⁵	Grünfeld Károly	Grósz Dezső ⁸⁶	Endersch Leó♦ ⁸⁷
Kenessey Kálmán♦ ⁸⁸	Perémi Dezső♦	László Adolf ⁸⁹	Formágyi Győző♦ ⁹⁰
Perémi Dezső♦ ⁹¹	Rózsa Imre♦ ⁹²	Rózsa Imre	Göbl Alajos● ⁹³
Szalay Béla	Szalay Béla	Verubek Gusztáv●	Grósz Dezső♦
-	Szerényi Dezső ⁹⁴	-	Verubek Gusztáv
-	Verubek Gusztáv♦ ⁹⁵	-	Barla Sándor * ⁹⁶
-	-	-	Keller Dávid * ⁹⁷

84 **Dr. Dick Albert** (Kassa, Abaúj-Torna m.) 1896-ban szerzett egyetemes orvosi diplomát a bp.-i tud. egyetem orvosi karán. Ugyanezen év júniusában a belügyminiszter az orsz. tébolyda másodorvosának nevezte ki. 1897. április 1-szeptember 30. között katonai szolgálatot teljesített, majd 1898. január 1-jével a pozsonyi orsz. kórházba nevezték ki másodorvosnak, ebben a minőségében 1899 tavaszán tisztiorvosi képesítést szerzett.

85 **Dr. Grünfeld Károly** (Kápolnásnyék, Fejér m.) 1891-ben szerzett egyetemes orvosi oklevelet a bp.-i tud. egyetem orvosi karán. 1893-tól 1895. december végéig az orsz. tébolyda másodorvosa volt, ezt követően 1896. január 1-jével intézeti orvosnak nevezték ki a nagyállói állami elmegyógyintézetbe.

86 **Dr. Grósz Dezső** (Eger, Heves m.) 1889-ben szerzett egyetemes orvosi oklevelet a bp.-i tud. egyetem orvosi karán. Vezetéknévét 1895-ben belügyminiszteri engedéllyel **Nagy**-ra változtatta. 1895-től 1896 februárjáig az orsz. tébolydában volt másodorvos, majd 1896. februárban a nagyszebeni orsz. tébolyda főorvosává nevezték ki.

87 **Dr. Endersch Leó** (Mór, Fejér m.) 1895-ben szerzett egyetemes orvosi oklevelet a bp.-i tud. egyetem orvosi karán és 1896-ban díjtalan gyakornokként folytatta tanulmányait a budapesti Szemklinikán. Legkésőbb 1896 májusában nevezték ki az orsz. tébolydához másodorvosá, ahol 1898-ig működött. Pályafutása további alakulásáról nincsenek adataink.

88 **Dr. Kenessey Kálmán** az Országos Közegészségügyi Tanács ajánlatára a belügyminiszter 1893-ban az orsz. tébolyda másodorvosának nevezte ki, de még ugyanezen évben a főpolgármester kinevezésével a Szt. János-kórházhoz távozott, ahol alorvosi állást töltött be.

89 **Dr. László Adolf** (Küngös, Veszprém m.) 1894-ben szerzett egyetemes orvosi diplomát a bp.-i tud. egyetem orvosi karán. Ezt követően 1895-ben az orsz. tébolyda másodorvosának nevezték ki. 1896 és 1898 között alorvosként dolgozott a budapesti Szt. Rókus, Szt. László és Szt. István kórházakban, majd körorvos lett Buj községben (Szabolcs m.).

90 **Dr. Formágyi Győző** (Budapest) 1896-ban szerzett egyetemes orvosi oklevelet a bp.-i tud. egyetem orvosi karán. Praxisát a Fehér Kereszt-kórházban alorvosként kezdte. Az orsz. tébolydából 1896. január-május hónapokban eltávozott 3 másodorvos egyikének helyébe 1896 júniusában őt nevezték ki másodorvosnak, majd 1897 októberében saját kérelmére ő is távozott az intézetből. További pályafutása során többször került összeütközésbe a törvényekkel, sikkasztás és okirat hamisítás miatt börtönbe is került.

91 **Dr. Perémi Dezső** (Tolmács, Nógrád m.) 1887-ben szerzett egyetemes orvosi oklevelet a bp.-i tud. egyetem orvosi karán. A belügyminiszter 1893 júliusában nevezte ki az orsz. tébolydánál másodorvosi állásra. 1894-ben tisztiorvosi képesítést szerzett, majd még ebben az évben tolonc- és rabkórházi orvossá nevezték ki. Az orvosi egyetem közegészségtani tanfolyamának elvégzése után iskolaorvosi és egészségtan tanári képesítést kapott.

92 **Dr. Rózsa Imre** (Nagybecskerek, Torontál m.) 1894-ben szerzett egyetemes orvosi oklevelet a bp.-i tud. egyetem orvosi karán. 1894-ben az orsz. tébolydában másodorvosá, majd 1896-ban a székesfővárosi m. kir. államrendőrségnél rendőrorvossá nevezték ki.

93 **Dr. Göbl Alajos** (Alsó-Metzentéf, Abaúj-Torna m.) 1895-ben egyetemes orvosi oklevelet kapott a bp.-i tud. egyetem orvosi karán. 1896. június-július hónapokban az orsz. tébolyda helyettes másodorvosa volt.

94 **Dr. Szerényi Dezső** 1894-ben másodorvosként működött az orsz. tébolydában. Pályafutása további alakulásáról nincsenek adataink.

95 **Dr. Verubek Gusztáv** (Losonc, Nógrád m.) 1894-ben szerzett egyetemes orvosi oklevelet a bp.-i tud. egyetem orvosi karán és ugyanazon év novemberében az orsz. tébolydában másodorvosnak nevezték ki. 1895-ben helyettes, 1896-tól 1900 végéig pedig végleges másodorvosi állást töltött be. 1895-ben tisztiorvosi képesítést szerzett.

96 **Dr. Barla Sándor** (Csurgó, Somogy m.) 1891-ben szerzett egyetemes orvosi diplomát a bp.-i tud. egyetem orvosi karán, majd 1892 decemberében iskolaorvosi és egészségtan tanári oklevelet is nyert. Ezt követően 1896-ban az orsz. tébolydában először díjtalan orvosgyakornokként másodorvosokat helyettesített, majd 1897. december 30-án másodorvosnak nevezték ki a közben megváltozott elnevezésű bp.-lipótmezei állami elmegyógyintézetbe, ahonnan 1898 októberében távozott. 1899-től, mint székszárdi közkórházi orvos működött, mellette a székszárdi állami főgimnáziumnál iskolaorvossá nevezték ki.

97 **Dr. Keller Dávid** (Gyöngyös, Heves m.) 1891-ben szerzett egyetemes orvosi oklevelet a bp.-i tud. egyetem orvosi karán. Praxisát Budapesten kezdte, majd 1892-ben Gyöngyösrre költözött. 1896-ban az orsz. tébolydában mint a gyöngyösi kórház alorvosa tanulmányozta a gyakorlati elemekortant.

1897	1898	1899	1900
Barla Sándor	Barla Sándor♦	Burger Salamon● ⁹⁸	Burger Salamon♦
Dick Albert	Endersch Leó	Lukács Hugó● ⁹⁹	Hollós Izidor♦ ¹⁰⁰
Endersch Leó	{Mohr Ferenc} ¹⁰¹	Mohr Ferenc●	Kalivoda László ¹⁰²
Formágyi Győző♦	Szendrődy Károly♦	Steiner Gyula● ¹⁰³	Lukács Hugó
Szendrődy Károly♦ ¹⁰⁴	Verubek Gusztáv	Verubek Gusztáv	Mohr Ferenc
Verubek Gusztáv	-	-	Verubek Gusztáv
-	-	-	Weszter Sándor♦ ¹⁰⁵

2. A hivatalnok személyzet

Az *Alapszerkezet* csak 2 beosztást nevezett meg az 5 fős hivatalnok vagy másképpen tisztii személyzetből, akik a gondnoki, az ellenőri, a hivatalsegédi és a két írnioki állást töltötték be. A felsorolt állásokra első alkalommal 1868-ban írtak ki pályázatokat, majd az állások megüresedése előtt a pályázatokat ismételtlen kiírták, de előfordultak olyan helyzetek, amikor pályázat nélkül kellett az álláshelyeket betölteni.

a) Gondnokok

A gondnoki állásra 1868-ban kiírt pályázatra 28 fő jelentkezett, közülük 1868. augusztus 29-én *Hauszmann Károlyt*, a pest városi számvevőség számvizsgálóját nevezte ki a belügyminiszter 1.500 ft éves bérrel, szabad lakás és tűzifa használattal.¹⁰⁶ Az állásra történt tömeges jelentkezés magyarázata egyértelműen a magas fizetés volt. Hauszmann Károly az állást 1885. február 18-án bekövetkezett haláláig töltötte be. Utódát, *Fronyek Ferencet*, az óbudai m. kir. koronauradalom számtartóját a belügyminiszter 1885. április 25-én nevezte ki.¹⁰⁷ Fronyek 1896. novemberben nyugdíjba vonult, ekkor szolgálata elismeréséül a király a ko-

98 **Dr. Burger Salamon Izsák** (Budapest, Pest m.) 1898 őszén szerezte meg orvosdoktori oklevelét a bp.-i tud. egyetem orvosi karán. A bp.-lipótmezei állami elmegyógyintézetnél először helyettes másodorvosként szolgált, majd 1900 júniusában ugyanott kinevezték egy megüresedett másodorvosi állásra.

99 **Dr. Lukács Hugó** egyetemes orvosi oklevelének megszerzése után az egyetem Elmekörtani intézetében kezdte meg pályáját 1898-ban, mint díjazatlan gyakornok. Tanára, *dr. Laufenauer Károly* javaslatára jelentkezett a bp.-lipótmezei állami elmegyógyintézet pályázatára és 1899-ben kinevezték az intézethez helyettes, majd 1900-ban végleges másodorvosnak.

100 **Dr. Hollós Izidor** 1896-ban szerzett egyetemes orvosi oklevelét a bp.-i tud. egyetem orvosi karán. Ezután a nagykállói állami elmegyógyintézetben volt másodorvos. 1900 júliusában kinevezték a bp.-lipótmezei állami elmegyógyintézetbe másodorvosnak, majd 1905-től ugyanott másodfőorvosi kinevezést kapott.

101 **Dr. Mohr Ferenc** egyetemes orvos a bp.-lipótmezei állami elmegyógyintézetben 1898 májusától ideiglenes másodorvosi beosztásban működött, majd 1899-ben helyettes másodorvossá és még ugyanazon évben végleges másodorvossá nevezték ki. Pályáját az 1901 áprilisában 28 éves korában bekövetkezett halála zárta le.

102 **Dr. Kalivoda László** 1898-ban szerzett egyetemes orvosi oklevelét a bp.-i tud. egyetem orvosi karán. 1900-ban másodorvossá nevezték ki a bp.-lipótmezei állami elmegyógyintézetbe.

103 **Dr. Steiner Gyula** 1895-ben szerzett orvosdoktori oklevelet. 1896-97-ben a budapesti Szt. István-kórházban segédorvosként, 1897-98-ban a nagybecskereki kórházban alorvosként működött. A bp.-lipótmezei állami elmegyógyintézetben 1899-ben helyettes másodorvosi kinevezést kapott.

104 **Dr. Szendrődy Károly** 1896-ban szerzett egyetemes orvosi oklevelét Budapesten. 1897 decemberében másodorvossá nevezték ki az orsz. tébolydába, ahol 1898 decemberéig alkalmazták.

105 **Dr. Weszter Sándor** 1900 decemberében kapott kinevezést a bp.-lipótmezei állami elmegyógyintézetben megüresedett másodorvosi állásra, ahol korábban helyettes másodorvos volt. Ezt követően Pestújhelyen volt 1933-ig községi orvos és a Pestújhelyi Közlöny című helyi lap szerkesztője.

106 MNL OL K150-35-1868-IV-13-2055 eln./1868

107 *Budapesti Hírlap*, 5 (1885) 113. 6.

ronás arany érdemkeresztet adományozta részére. Őt 1896 novemberétől¹⁰⁸ 1898. december 20-ig¹⁰⁹ *Filó Lajos*, az eddigi ellenőr követte,¹¹⁰ majd 1899. január 26-án *Karlitzky Pált* nevezték ki gondnoknak.¹¹¹

b) Ellenőrök

Az ellenőri és hivatalsegédi állásokra közös pályázatot írt ki a Belügyminisztérium. Az ellenőri állásra 9, a hivatalsegédi állásra 7 pályázat érkezett be. Az ellenőri állásra jelentkezők közül az intézet un. hármas jelölésben adott javaslatot a minisztériumnak, és első helyen *Halbritter Gusztáv* fogalmazó kinevezését ajánlotta az 1.200 ft évi fizetéssel, szabad lakással és tűzifa illetménnyel rendszeresített ellenőri állásra.

A minisztérium a javaslatot elfogadta és 1868. szeptember 9-én *Halbritter Gusztáv*ot az intézet első ellenőrének kinevezte.¹¹² A pesti születésű *Halbritter Gusztáv* a kinevezéskor 40 éves volt, nős, 3 gyermekkel. Magyar anyanyelvén kívül még beszélt és írt németül, latinul és franciául, jól számolt és jogi tanulmányokat is folytatott. Az állam szolgálatába 1847-ben lépett, volt szolgabírói segéd, helytartótanácsi fogalmazó és jelentkezése idején már 3 hónapja az intézet igazgatója mellettapidíjas fogalmazóként dolgozott. Minősítése szerint kitűnő szorgalmú, jó képességű és magaviseletű szakember volt, ezért az ajánló *Schnirch* igazgató feltétlen bizalmát élvezte.

Ezek adtak érveket a kinevező báró *Wenckheim Béla* belügyminiszternek is, amikor az ellenőri állásra jelentkezett *Berzsenyi Lajos* nyugdíjas császári királyi kapitány *Ferenc József* magyar király által „*legfelsőbb kézjegyzettel*” nyomatékosan támogatott kérelmének elutasítását kellett az uralkodónak írt jelentésében¹¹³ megvédenie. A belügyminiszter, – miután bemutatta, hogy *Berzsenyi* kapitány sem elméleti, sem gyakorlati téren nem jártas a számvitelben és neki, mint belügyminiszternek az a fő törekvése, hogy „*az intézetnél már kezdetiben szakavatott, tökéletesen otthonos tisztviselőket alkalmazzon*” – így folytatta: „*jobbágyi hódolattal bátor vagyok kérni császári s apostoli királyi Felsőgedet, miszerint a fentebb előadott kinevezést [Halbritter Gusztávét] legkegyelmesebben tudomásul venni méltóztatnék.*” A jelentés elérte célját, mert azt az éppen Gödöllőn tartózkodó uralkodó egy hét múlva küldött válaszában röviden tudomásul vette.

A kinevezése után két évvel, 1870 augusztusában azonban *Halbritter Gusztáv* ellenőr egy mesterember, *Sibran József* kefekötő kiérdemelt 274 ft 35 kr-nyi munkabérét felvette az intézeti pénztárból, de azt egy időre saját céljaira fordította és a jogosultnak csak akkor adta át, amikor a kefekötő az intézet igazgatójánál panaszt tett. Az ügy vizsgálata során *Halbritter* „*legszigorúbb esetben is csak könnyelműségnek*” minősítette tettét, de ezt sem az intézet igazgatója, sem a minisztérium nem fogadta el. Az ügy azzal zárult, hogy *Halbritter Gusztáv*ot nyugdíjazták, nyugdíját éves fizetésének felében, évi 600 ft-ban állapították meg. Tekintettel arra, hogy a központi állampénztár kimutatása szerint az állammal, magánosokkal és a katonai kincstárral szemben több mint 2.260 ft tartozása volt, nyugdíjának felét hivatalból

108 *Budapesti Közlöny*, 30(1896) 271. 1.

109 *Budapesti Hírlap*, 18 (1898) 352. 10.

110 *Budapesti Közlöny*, 30 (1896.) 271. 1.

111 *Pesti Napló*, 50 (1899) 26.01. 15.

112 MNL OL K150-35-1868-IV-13-18284/1868

113 MNL OL K150-35-1868-IV-13-20054/1868

ezek törlesztésére fordították, emiatt kézhez csak évi 300 ft-ot kapott. Ráadásul okirat-hamisítás és csalás miatt 1874 márciusában egy hónap börtönbüntetéssel is sújtották.¹¹⁴ Szerencsére minderről a király nem értesült, mert ebben a helyzetben kínos lett volna a miniszternek megmagyarázni, hogy annak idején miért Halbritter Gusztávot nevezte ki.

A Halbritter Gusztáv felmentésével nem tervezett módon megüresedett ellenőri állást megelőbb be kellett tölteni, mert az intézet folyamatos működésének fenntartása ezt követelte meg. Az ellenőr kezelésében álló pénztár működtetését és ezzel kapcsolatban az orvosi, hivatalnoki és szolgai személyzet fizetéseinek utalványi könyveit, továbbá még 14 különféle kimutatás, napló, számadás naprakészen tartását sürgősen biztosítani kellett, így az ellenőri állás betöltésére egy időigényes pályázat kiírása szóba sem jöhetett. A minisztérium ezért 1870. szeptember 26-án saját, kebelbeli számvevőségétől kért javaslatot, hogy a végleges ellenőr kinevezéséig tudna-e ideiglenesen saját állományából egy számtisztet ajánlani. A számvevőség válasza már másnap megérkezett és azt javasolta, hogy ne ideiglenes megoldást keresenek, mert „ezen állomásra kebelbeli számtiszt Benel Ferencz, ki a' tébolydai számvitelben teljesen jártas, s igen arra való tiszta jellemű egyén, önként ajánlkozik, s azt el is fogadja. Őt tehát a' nmtgu [nagyemlétségű] ministeriumnak végleges kinevezetésre e' hivatal ajánlani nem késlekedik.”¹¹⁵

A minisztérium a javaslatot elfogadta és 1870. október 7-én *Benel Ferenc* I. osztályú számtisztet az intézet második ellenőrének 1.200 ft éves fizetéssel kinevezte, aki a hivatali esküt október 15-én letéve hivatalba lépett és november 1-jén családjával együtt az intézetben biztosított lakásába beköltözött. *Benel Ferenc* szakmai pályafutásáról részleteket a hivatkozott irodalom tartalmaz,¹¹⁶ megjegyezve, hogy *Benel Ferenc* e sorok írója feleségének ükapja volt, ezért érthető, ha megemlítjük azt a személyes jellegű eseményt, hogy *Benel Ferenc* leányát, *Adél* kisasszonyt 1874. február 7-én jegyezte el *Gazdy Béla* pesti köz- és váltóügyvéd,¹¹⁷ majd május 4-én sor került az esküvőre a budapest-krisztinavárosi róm. kat. plébánián. A menyasszony tanúja *Schnirch Emil* intézeti igazgató volt. *Benel Ferenc* 1883 júniusában történt nyugdíjba vonulásáig látta el ellenőri feladatait, közben egy alkalommal 1874. áprilisban ideiglenesen helyettesítette a súlyosan megbetegedett *Hauszmann Károly* gondnokot. Nyugdíjazása alkalmából *Ferenc József* magyar király 1883. szeptember 28-án a személye körüli magyar minisztere előterjesztése folytán *Benel Ferenc*nek, a budapesti orsz. tébolyda ellenőrének, saját kérelmére lett nyugdíjaztatása alkalmából, sok évi hű és buzgó szolgálata közben szerzett érdemei elismerésül, saját és törvényes utódai részére a magyar nemességet díjmentesen adományozta,¹¹⁸ amely később még kiegészült azzal, hogy *Benel Ferenc* a nemesi cím mellé a királytól a „*zalathnai*” előnevet is nyerte.¹¹⁹

Benel utóda 1883. június 17-től *Filó Lajos*, addigi hivatalsegéd lett, aki 1896. november 14-ig, gondnoki kinevezéséig látta el az ellenőri feladatokat. 1896 novemberétől új ellenőrként *Karlitzky Pál* belügyminisztériumi számellenőrt neveztek ki,¹²⁰ őt 1899. január 25-től *Kaszner Károly* követte.

114 BFL-VII.105-85-1874

115 MNL OL K150-347-1870-IV-13-16813/1870

116 Horváth Ferenc: *Krónika Dr. Oroszhegyi Józsa* életének utolsó éveiről. *Comm. de Hist. Artis Med.*, 238-241.(2017) 84-85.

117 *Budapesti Közlöny*, 8 (1874) 11. 266.

118 *Budapesti Közlöny*, 17 (1883) 230. 1.

119 *Fővárosi Lapok*, 21 (1884) 27. 175.

120 *Budapesti Közlöny*, 30 (1896) 271. 1.

c) Hivatalsegéddek

Az első hivatalsegéd az a *Fényes Emil* volt, aki eredetileg az ellenőri állásra pályázott, de a belügyminiszter az intézet javaslatát felülbírálván a 900 ft éves fizetéssel és szabad lakással rendszeresített hivatalsegédi állásra nevezte ki 1868. szeptember 19-én.¹²¹ A hivatalsegéd „tulajdonképpen az intézeti levelezés forgalmazására szánt egyén” volt, ezért tőle a számvetelben való jártasságot nem is követelték meg. Fényes Emil pályáját egy tragikus esemény törte félbe, ugyanis 1874. május 10-én súlyos szerencsétlenség érte, amikor „egy barátjával az intézet előtt sétát tett; hirtelen egy csikó rohant elő az udvarból és vad futásban Fényesnek tartott, ledönté és patkójával több olyan súlyos sértést ejtett rajta, hogy a szerencsétlen még aznap meghalt.”¹²² A megüresedett állást előbb *Fliegl Kálmán* belügyminisztériumi II. osztályú számtiszt kinevezésével töltötték be, de őt 1874-76 között már az akkori elsőd-írnoknak, *Horváth Lajosnak* kellett esetenként helyettesítenie. Horváth Lajos leánya, az 1863-ban Zalaegerszegen született *Kamilla* 1881-ben tanítónői oklevelet szerzett és 1885-ben feleségül ment az akkor másodírnok *Borovszky Lászlóhoz*.¹²³

A hivatalsegédi állás betöltése megnyugtató módon *Filó Lajos* 1876. december 5-i kinevezésével oldódott meg, aki mint fentebb bemutatottuk, később az ellenőri, majd gondnoki állásokat is betöltötte 1898. december 20-i elhunytáig. *Filó Lajos* 1883. június 17-én *Horváth Lajos* eddigi elsőd-írnok követte a hivatalsegédi állásban, majd az ő nyugdíjba vonulása után előbb, 1897. március 30-tól *Kaszner Károly*, majd *Könye György* következett.

d) Elsőd-írnokok

Az első kinevezett ebben az állásban *báró Braunecker Gusztáv* 54 éves nős, 5 kiskorú gyermek atyja és akkor éppen hivatal nélküli személy volt, aki eredetileg az ellenőri vagy a hivatalsegédi állásra nyújtotta be pályázatát. Az egykori körmöcbányai városi kapitánynak azonban meg kellett elégednie a mindössze 600 ft évi fizetéssel járó állással, mert állandó pénzzavarral küszködött. Mivel a másodírnoki állás csak 1871-ben létesült, egyedül látta el az intézet írnoki feladatait, de csak alig két évig, mert 1871. január 19-én meghalt. Őt *Horváth Lajos* követte 1883. június 17-i hivatalsegédi kinevezéséig, majd *Benel Ferenc* fia, *Benel Győző*, korábbi másodírnok következett, őt 1883. augusztus 17-én nevezték ki.¹²⁴ Utóda, *Borovszky László* 1891. január 6-án kapott kinevezést¹²⁵ és ő az 1900. év után is hivatalában volt. 1889-től mind az elsőd-, mind a másodírnoki állásra irodatiszt megnevezést is használtak.

e) Másodírnokok

Az első másodírnok az 1871-ben kinevezett *báró Braunecker Lamorál*, *Braunecker Gusztáv* korábbi írnok fia volt. 1875-ig tartó szolgálata után 1876-ban főleg díjnokokkal látták el a feladatokat 1877-ig, amikor *Schödl Frigyes* nevezték ki. Az ő 1879. májusi távozását követően az 1876. november 1-jétől 4 hónapig fizetés nélküli, majd 1877. március 1-től 22 hóna-

121 MNL OL K150-35-1868-IV-13-18284/1868

122 *Budapesti Közlöny*, 8 (1874) 108.05.12. 869.

123 *Velösy Lipót: A Budapest-lipótmezei községi elemi iskola története*. Bp., Magyar királyi tud. egyetemi könyvnyomda. 1896. 20.

124 *Budapesti Közlöny*, 17 (1883) 129.06.17. 3.

125 *Budapesti Közlöny*, 25 (1891) 4.01.06. 7.

pig havi 30 ft fizetéssel rendelkező intézeti díjnok, Benel Győző kapott kinevezést a másodírnoki állásra. Utóda 1883. június 16-tól *Borovszky László* lett, akit 1891. január 6-án *Bartos Gusztáv* követett, aki még a századforduló után is ellátta hivatalát.

3. A szolga személyzet

A legnagyobb létszámú és egyben a legheterogénebb személyzetet a szolgák képezték. Munkajogi szempontból 4 kategóriába csoportosíthatjuk őket. Az 1. csoportba tartoztak azok a belügyminiszter által kinevezett, éves fizetéssel, szabad lakással, tűzifa illetménnyel, munkaruhával és III. osztályú étellel rendelkezők, akik kellő mértékű szolgálati idő teljesítése esetén nyugdíjra is jogosultak voltak. Általában valamelyik minisztériumból vagy más állami intézményből pályáztak az állásra, amely bizonyos mértékben bizalmasnak számított. A 2. csoportot azok az éves (de azt havi részletekben kifizetett) fizetéssel, szabad lakással, tűzifa illetménnyel és III. osztályú étellel ellátott személyek képezték, akiket az intézet 2 havi kölcsönös felmondás kikötésével szerződéssel alkalmazott. A 3. csoporthoz azokat a hosszabb, határozatlan idejű munkát vállaló, cselédkönyves egyéneket számították, akiket az intézet egyszerűen – szerződés nélkül – szolgálatba fogadott, így akár ők, akár az intézet minden kötelezettség nélkül megszüntethette a munkaviszonyt, de ők is kaptak szabad lakást, tűzifa illetményt és III. osztályú étellel. Végül a 4. csoportba azok a napidíjas egyének tartoztak, akik egy-egy rövidebb időtartamú, ideiglenes intézeti feladat elvégzése céljából vállaltak munkát.

A kis létszámú 1. csoportba tartozott például az 1868 novemberében 360 ft évi fizetéssel kinevezett, – korábban kebelbeli segédszolga – levélhordó *Biró Mihály*, akinek 1869-ben még lófogatot is beszereztek, hogy a minisztérium és más hatóságok és az intézet közötti közvetlen levélforgalmat késedelem nélkül biztosítsa, a kinevezett kapus *Cziparik István*, majd a 2. kapus *Scheffcsik György*, valamint a lemondott és végkielégítéssel távozott *Cziparik István* helyébe 1872-ben kinevezett *Burits Ádám*. A kapusokra hárult például az a feladat, hogy a *Házrend* 29.§-a alapján a szolgálatmentes ápolóval együtt meghatározott időre eltávozást kapott elmebeteg „kimeneti jegyeit” összegyűjtse, azokra a ki- és bemenet időpontját feljegyezze és azokat másnap az intézeti irodába leadja.

A 2. csoportba tartozott a műkertész *Daser Ferenc*, akinek 1867. augusztus 21-én bekövetkezett elhunytja után *Ábel Mihály*, még jóval az intézet megnyitása előtt, 1867. szeptember 30-án kezdte meg szolgálatát 400 ft évi fizetéssel, hogy a *Pecz Ármin* által tervezett nagy kiterjedésű előkertet és a betegek kertjeit gondozza. Mikor *Ábel Mihály* új álláslehetőség miatt 1870. február 8-án felmondott, az intézet javaslatot tett a minisztériumnak: tekintettel arra, hogy a kertész csak tavasszal és nyáron van foglalkoztatva, ezért az új kertészt a rövidebb idő miatt kevesebb éves bérrel vegyék fel, és a bérmegettarításból fedezzék alkalmi napszámosok bérét.¹²⁶ Végül *Spada Ferencet* alkalmazták változatlan bérrel.¹²⁷

A kertészhez hasonlóan *Schiller Antal* is az intézet megnyitása előtt már a helyszínen dolgozott, őt az építkezés felügyeletét ellátó Magyar Kir. Országos Építészeti Igazgatóság javaslatára nevezte ki a Belügyminisztérium házmesternek az erre az állásra kiírt pályázat 9 folyamódója közül az 1867 decemberére teljesen elkészült épület kb. 400 szobájának szellőzteté-

126 MNL OL K150-87-1870-IV-13-2859/1870

127 MNL OL K150-87-1870-IV-13-6408/1870

sére, tisztántartására és az „épületnek rosszakarató megrongálása elleni biztosítására” 350 ft éves bérrel, szabad szállással és tűzifa illetménnyel.¹²⁸ Később, amikor az intézetnek voltak éjjeli őrői és a termék takarítására is volt személyzet, az intézet Schiller Antalt szerződéses házi kőművesként alkalmazta tovább 360 ft éves jövedelem mellett.

Az intézet megnyitása előtt – 300 elmebeteggel számolva – nagy mennyiségben szállítottak vászonműveket, amelyeknek kezelésére és raktározására ruhafelügyelő-nőt kellett alkalmazni 25 ft-os havi bérrel. Az állást elsőként *Knotek Hermina* töltötte be.¹²⁹

Az intézet saját vízellátását biztosító szivattyút gőzgéppel működtették, ennek üzemeltetését és karbantartását a gépész (800 ft/év), a segéd-gépész (600 ft/év) és a fűtő (400 ft/év) végezték az intézeti gőzgép vállalkozójának jótállási ideje alatt. A jótállás lejárt előtt 2 hónappal derült ki, hogy a vízellátás folyamatossága érdekében a teljes gépész személyzetet az intézetnek át kell venni, mégpedig szerződéssel, különben az intézet hirtelen nem tudja pótolni a gőzgép telepítése óta ott dolgozó, nagy tapasztalatokkal rendelkező szakembereket. Azt is megállapították, hogy a gépészek a gőzgéppel összefüggő tevékenységük mellett időközben a légszesz (városi gáz) világítás javítási feladatait is magukra vállalták, sőt az intézet kisebb bádogos és lakatos munkáit is végezték. A gondot azonban nem csak ezek okozták. Kiderült az is, hogy a gépész személyzet által eddig használt lakásokat 1868-ban a már említett Magyar Kir. Országos Építészeti Igazgatóság jelölte ki számukra, és nem volt egyértelmű, hogy ezeket a gépészek az intézeti új szerződéses munkaviszonyban is megtarthatják-e. Szerencsére az intézeti főépület alagsorában mindhárom gépész részére az eddig használt lakásokat továbbra is biztosítani lehetett,¹³⁰ de azon hosszas levélváltás volt az intézet igazgatója és a Belügyminisztérium között, hogy a tűzifa illetményt a többi szolgálóhoz hasonlóan utólag megkaphatják-e. Végül az ügyben kompromisszum született, az érintettek megkapták tűzifa járandóságukat, de az éves bérüket 10%-kal csökkentették, ezzel kompenzálva a nekik juttatott tűzifa beszerzési árát.¹³¹

A 3. csoport szolgáló személyzete volt a legnagyobb. Ide tartozott a 4 háziszolgáló, akik szinte mindenek voltak, többek között végezték a kályhák és füstcsövek tisztítását, a folyosókon, lépcsőházban és termekben a gázlámpák meggyújtását és kioltását, de hozzájuk tartozott a hullaszállítás a halottak kamarájába. Bérük egységesen havonta 12 ft volt.

A 16-16 ft havi fizetéssel dolgozó 2 éjjeli őr feladata volt az alapfeladatán kívül, hogy október 1-től április végéig reggel 6 órakor, május 1-től szeptember végéig 5 órakor csengettyűszóval ébressze az ápolókat, de a meissner-féle légfűtést végző fűtőket a téli hónapokban az ápolóknál egy órával előbb keltették fel.

Az intézet megnyitását követő télen, 1869 januárjában azt tapasztalták, hogy az intézeti erdőben fatolvajok jelentek meg és tartani lehetett attól is, hogy a főépülettől távolabb, az erdőben létesített, de nem berendezett és használatba még nem vett halottas kamarát is megrongálhatják. Ezért 20 ft havi fizetéssel és étellelmezéssel rendszeresített második felügyelőszolgáló állást hoztak létre,¹³² de más szálláslehetőség hiányában a felvett *Glasz Jánosnak* ideiglenesen csak a halottas kamara helyiségeit tudták felajánlani.¹³³

128 MNL OL K150-35-1868-IV-13-246/1868

129 MNL OL K150-87-1870-IV-13-22692/1868

130 MNL OL K150-88-1870-IV-13-10199/1870

131 MNL OL K150-88-1870-IV-13-18075/1870

132 MNL OL K150-56-1869-IV-13-4312/1869

133 MNL OL K150-56-1869-IV-13-2094/1869

Ebbe a csoportba tartozott a kocsis, aki a legkisebb fizetést (8 ft/hó) kapta az intézetben. Az első kocsis, akinek nevét a dokumentumok megőrizték *Szigethi Pál* volt.

A 3. csoport túlnyomó hányadát az ápolók és ápolónők tették ki. Létszámuk az intézetbe felvett elmebetegek számával arányosan emelkedett, azonban ez az emelkedés nem volt automatikus, az intézetnek a legtöbb esetben elkeseredetten kellett érvelnie a Belügyminisztériumnál az ápoló létszám növelése érdekében. Amíg például a bécsi országos tébolydánál 436 betegre 95 fő ápoló (4.58 beteg/ápoló), a nagyszebeni országos tébolydában 132 betegre 27 ápoló (4.88 beteg/ápoló) jutott, addig 1870 áprilisában a budai intézetnél 410 betegre 64 ápoló jutott (6.40 beteg/ápoló). A Belügyminisztérium a létszámnöveléssel egy ideig egyetértett, de amikor ez a növelés az intézet jóváhagyott költségvetését meghaladó kiadással járt volna, akkor először csak nagyon visszafogottan támogatta az ápolók létszámnövelését, majd később meg is tagadta.

A minisztérium Schnirch igazgatónak még az intézet megnyitása előtti 1868. július 23-án kelt jelentésében tett állítására hivatkozott, miszerint 600 elmebeteghez mindössze 60 ápolóra (10 beteg/ápoló) van szükség. Az igazgató elismerte a fenti kijelentést, de megjegyezte, hogy ezt az arányt annak feltételezésével adta meg, hogy az ország fővárosa melletti intézetbe legalább 6-8 I. osztályú¹³⁴ és 20-30 II. osztályú beteget vesznek majd fel. Az intézet megnyitása óta eltelt másfél év a korábbi feltételezéseket nem igazolta, I. osztályú beteg csak egy van, az is csak nagyon rövid idő óta, és mindössze 21 II. osztályú betegük van. Mindez azt jelenti, hogy az ápolási díjakból származó bevételük messze a tervezett alatt maradt. Az igazgató mindezek alapján javasolta, hogy minden 7 III. osztályú beteg után 1, minden 2 II. osztályú beteg után 1 és minden 1 I. osztályú beteg után 1 ápoló felvételét engedélyezze a minisztérium, vagy az osztályokat figyelmen kívül hagyva, továbbra is a 6 beteg/ápoló arányt tartsa fenn. A minisztérium ez utóbbi javaslatot hagyta jóvá, azzal a megjegyzéssel, hogy ez csak az 500 fős beteglétszámig érvényes, ha a betegek száma eléri az 500-at, akkor maximum 80 ápoló felvételét engedélyezi.

A hatékony ápoláshoz szükséges ápolói létszám mellett az igazgató szerint gond volt magával az ápolói személyzettel, amely „itt általában rendeltetésének nem felel meg, úgy, hogy az intézet megnyitása óta majdnem négyszer változott [cserélődött ki], mely változások által az ápolói állások gyakran üresen maradnak és egy általjában ezen szünet nélküli változtatása a személyzetnek az egész szolgálattételre nagyon kártékony lefolyású.”¹³⁵ Az igazgató értékelésével egyet kell érteni, mert az a kevés adat, ami az ápolók eredeti szakmájára utalt, azt bizonyítja, hogy férfiak esetében a kiszolgált katonák jelentkeztek inkább felvételre, a nők esetében is csak egy alkalommal találkoztunk okleveles bába képzettségűvel. Az ápolók létszámát, – nevük, felvételük, illetve szolgálat elhagyásuk időpontja és havi bérük feltüntetése mellett – az intézetnek 1868 decemberétől kezdve rendszeresen jelenteni kellett a Belügyminisztériumnak. Ezt a jelentési kötelezettséget 1870 végével a minisztérium megszüntette.¹³⁶ A jelentéseknek köszönhető, hogy több száz ápoló és ápolónő neve fennmaradt, de helyhiány miatt ezek felsorolásától el kell tekintenünk.

Azt azonban megemlíthetjük, hogy az első kijelölt főápoló, *Oswald József* lett volna, de még állása elfoglalása előtt visszalépett, így helyére *Donner Flóriánt* vették fel havi 16 ft-os

¹³⁴ Az I. osztályú ápolót kezdetben napi 3 ft, 1870 júliusától napi 5 ft, a II. osztályú napi 1 ft 50 kr, a III. osztályú pedig napi 70 kr ápolási díjat fizetett vagy az ápolás ingyenes volt.

¹³⁵ MNL OL K150-87-1870-IV-13-10952/1870

¹³⁶ MNL OL K150-130-1870-IV-13-1636/1871

fizetéssel. A nőknél a főápoló *Losonczy Terézia* volt, szintén 16 ftos havi bérrrel. Ha már az ápolói béreknél tartunk, megemlítjük, hogy kezdetben 10, 12, 14 és 16 ft-os havi bérek voltak, később az ápolói állás vonzóbbá tétele érdekében a 10 ft-os kezdő bért eltörölték. Ezzel a három fizetési fokozattal némi előmenetelre is volt lehetősége azoknak az ápolóknak, akikben volt hivatásérzet és elkötelezettség. A minisztérium azt is meghatározta, hogy 16 ft-os és 14 ft-os bért egyidejűleg csak 6-6 ápolónak lehetett adni.

Tekintsük át röviden, hogy mit kellett cserében teljesíteni az ápolóknak a fenti bérekért. A kora reggeli felkelést már említettük. Az ápolónak jelen kellett lenni annak a betegnek a felvételénél, akit az ápolására bíztak, ügyelnie kellett arra, hogy különmemű betegekkel, ismerősökkel és idegenekkel ápolottjai ne találkozzanak, betegtől ajándékot ne fogadjon el, a beteg haldoklása esetén értesíteni kellett az orvost, a betegeket reggel fel kellett keltenie, segíteni kellett a betegnek a felöltözésben. Az ápolónak kellett az ágyakat bevetni, takarítani és szellőztetni, nekik kellett a konyhából az illető éttermekbe vinni az ételt, az éttermet az étkezés után rendbe tenni, a reggeli vizit alkalmával az ápolónak jelenteni kellett az orvosnak a beteg utolsó látogatás óta észlelt hogylétét, magaviseletét, étkezésének változását, távolmaradását a fürdőből és/vagy a munkából, de úgy, hogy a beteg ezeket ne hallja meg. A gyógyszerket az ápolóknak kellett elhozni a gyógyszerházból, figyelni kellett a betegek közötti vitákat és megelőzni azok elfajulását, a betegeit este és reggel megvizsgálta, hogy szereztek-e sebesülést, segítséget nyújtott a betegnek fürdésnél és a gyógyszer kiszolgáltatásban. Az ápoló fűtötte a kályhával ellátott szobákat, és kezelte a szobák világítását. Segítette a házi szolgákat az épület más részei világításának be- és kikapcsolásában. Az ápoló volt felelős a szoba tárgyainak leltáráért, ha abban kár történt, akkor azt meg kellett téríteni. Ezek után nem volt véletlen az ápolók körében tapasztalt rendkívül nagy vándorlás.

Miután az intézet fürdői 1869-re elkészültek, elkerülhetetlenné vált, hogy a férfi és női osztályokra 1-1 fürdőszolgát felvegyenek évi 200-200 ft fizetéssel, szabad lakással és III. osztályú étellel.¹³⁷ A női osztályon az első fürdőszolga *Herczog Mária*, a férfiosztályon *Scheffcsik György* volt.

Az intézetben az arra alkalmas betegeket különféle szakmák (asztalos, cipész, szabó és könyvkötő) mesterei foglalkoztatták, amely munkákért az ápoló napi 20 kr, félnapi munkáért 10 kr fizetést kapott.¹³⁸ A mesterek bére évi 240 ft volt, kiegészítve a szokásos szabad lakással és III. osztályú étellel.¹³⁹ Különösen a könyvkötő szakma gyakorlása volt hasznos, mert pesti gyárosok megrendelésére is dolgoztak és ebből mind az intézetnek, mind a dolgozó ápolóknak is jövedelme keletkezett.¹⁴⁰ Az ápolóból előrelépett első könyvkötő mester *Kühne Ferenc* volt. Az első asztalos mestert, *Glasz Józsefet* 1869. május 25-én, az első szabó mestert, *Stoklaszek Ignácot* július 21-én, az első cipész mestert, *Grünwald Gábort* 1870. január 1-jén vették fel, szintén évi 240 ft-os bérrrel és a szokásos illetményekkel.

Végül emlékezzünk meg a 4. csoportba tartozó néhány napidíjasról. Őket elsősorban idénymunkára fogadták fel, mint például a nyári időszakban a kiegészítő mosónőket, napi 1 ft 50 kr fizetéssel, vagy a tartós vízhiány enyhítése érdekében vízszállítással foglalkozó és az intézeti mellék-kutakban lévő víz kinyerése céljából alkalmazott napszámosokat, általában 70 kr napi fizetéssel. Napidíjas volt a gőzgép 2. gépfűtője is, először 1869-ben *Baráti Mihály*,

137 MNL OL K150-87-1870-IV-13-3855/1869

138 MNL OL K150-56-1869-IV-13-5563/1869

139 MNL OL K150-87-1870-IV-13-7882/1869

140 MNL OL K150-87-1870-IV-13-18702/1869

majd 1870-ben *Kellner Ferenc*, akiknek szintén napi 70 kr volt a fizetésük, de az előzőekben felsoroltakhoz képest őket egész évben folyamatosan foglalkoztatták.

A 150 évvel ezelőtt megnyitott és 11. éve bezárt intézet évfordulójára ezzel az írással kívántunk megemlékezni, azzal a megjegyzéssel, hogy az intézet történetének teljes feldolgozása még várat magára és feltehetően még sok-sok érdekességgel találkozhatnak az erre vállalkozó kutatók.

FERENC HORVÁTH, Dr. Techn
electrical engineer
ferenc.horvath12@t-online.hu

SUMMARY

On 6th December 2018 will be celebrated the 150th anniversary of opening of the Hungarian Royal National Lunatic Asylum. Up to now the literature lacked a detailed analysis of the activity of its doctors, clerks and support personnel during the 19th century. Present study lists the names of the medical directors and head physicians on duty till 1900, including the professional biography of the 65 second doctors who worked here between 1868 and 1900. It lists also the names of the wardens, supervisors, assistants and office clerks of this period. At last the study deals with the practical activity of the numerous servants including the male and female nurses of the same period. In this case due to the frequent change of personnel only some names could be mentioned here.

A BUDAPESTI KIRÁLYI ORVOSEGYESÜLET KÖNYVTÁRÁNAK ELSŐ KÜLFÖLDI FOLYÓIRATAI 1837-1866 KÖZÖTT

RÁCZKEVY EDIT

A Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár kb. 140.000 kötetes törzsanyagát a Budapesti Királyi Orvosegyesület könyvtárának gyűjteménye képezi.¹ Dokumentumtípusok szerint ebből a könyvek és különlenyomatok száma megközelíti a 100.000 darabot, a bekötött folyóiratok kötetszáma kb. 40.000-re tehető. A folyóirat-állomány döntő része muzeális értékű orvosi és tudományos folyóirat, amelyek az 1837. október 14-én alakult² Budapesti Királyi Orvosegyesület könyvtárának gyűjteményét gazdagították. Az Egyesület egyik fő célja³ az volt, hogy a tudományos szakmai tájékoztatás, információcsere és információáramlás fóruma legyen a gyakorló orvosok között. Ezt a célt az akkori viszonyoknak megfelelően részben a rendszeres üléseken elhangzott tudományos előadások formájában valósították meg.⁴ Másik lehetőség a nemzetközi kapcsolatok kialakítása és szervezése volt: felvették a kapcsolatot a már létező külföldi orvostársaságokkal, a bécsi orvosegyesülettel, a prágai Német Orvostársasággal és a szintén prágai Cseh Orvostársasággal.⁵ Megválasztották az első külföldi tagokat.⁶ Végül, de nem utolsó sorban, a szakmai továbbképzés alapja a könyvtár létrehozása volt: „3. §. Az egyesület most kitűzött célait hónaponként tartandó két ülés, kinyomatanodó tudós munkálatok és olvasásra szentelt könyvtár által igyekszendik elérni.”⁷

A helyszín a Belváros, Alsó Dunasor 50., a Staffenberget-féle ház II. emeletén, *Mokossinyi Mihály dr.* lakása.⁸ Az 1837. november 25-i ülésen döntenek el, hogy az egyesület továbbra is a Mokossinyi lakásából átengedett lépcsőházzal szomszédos két szobában fogja üléseit megtartani s ezért neki a kért havi 6 forintot és a kiszolgálásért 1 conv. forintot szívesen fizetni fogják, mint nagyon méltányos (*justum et conveniens*) díjat.⁹

A tagfelvételi díjat 10 forint b.é.-ben állapítják meg, maga a tagdíj 12 forint, amely havi részletekben (*collatiomenstrualis*) fizethető. Utóbbiba a folyóiratok használata is be volt számítva.¹⁰

Hamarosan folyóiratokat is előfizetnek, amelyeket a tagok kölcsönözhetnek. A folyóiratokat a thecában szolgálónő viszi a tagokhoz, aki ezért fejenként és negyedévenként 30 krajcárt

1 KAPRONCZAY KAT. – MAGYAR L. 2016., 76.

2 SALACZ – KORBULY 1938., 102.

3 „1. §. Főczéla ezen egyesületnek, hogy tulajdon és idegen tapasztalatoknak szó- vagy írásbeli viszonyos közlése által az orvosi és vele szorosabb kapcsolatban álló segédtudományok műveltesenek. Másodlagos czéla pedig abban áll, hogy általa a tagok közötti ügyféliség és barátságos egyetértés eszközöltessék.” In: *Budapesti Királyi Orvosegyesület Alapszabályai*. 1842. 1.

4 BATÁRI 1973., 944.

5 KAPRONCZAY 1988., 839.

6 1842-1848 között lett tag néhány nemzetközi híró professzor: Bécsből: *Joseph Czermak, Hyrtl Skoda, Viszanek, Schuh, Wattmann, Hebra, Rokitanzky, Türckheim.*; Berlinből: *Johann Müller, Schönlein, Dieffenbach, Wetter*; Halléből: *Krankenbergy*; Greiswaldból: *Liebing*; Paviából: *Panizz*; Zürichből: *Engel*, Freiburgból: *Baumgärtne*; Londonból: *Brodie*. In: KAPRONCZAY 1988., 839.

7 *Budapesti Királyi Orvosegyesület Alapszabályai*. 1842. 1.

8 SALACZ-KORBULY 1938., 86.

9 SALACZ-KORBULY 1938., 104.

10 Uo.

kér.¹¹ A megrendelhető folyóiratokról lista készült, mely a gyűlések jegyzőkönyveiben szerepelt. A jegyzőkönyvekből nem derül ki, hogy hogyan történt a javaslat a beszerzésre, csak a már végleges jegyzéket rögzítették. Az első utalás a folyóiratlistára egy hiányokról szóló jelentés, mely az egyesületi tagok gondatlanságára utal. Eszerint a járatott folyóiratok számai között nagy hiányok mutatkoznak:

„(...) de annál nagyobb botránkozásunkra szolgált a járatott időszaki iratok múlt esztendőök számos részeit, mint azt a [értsd: csatolt melléklet] alatt ide mellékelt jegyzék B) és C) hasábjai tanúsítják a heányzó füzetek miatt kötetlen, s a szekrénynek nagy dísztelenségére tsupán zsinegekkel összehurkolva látni (...) a csorba kötetek száma még eléggé tetemes, s az idei ujj heányok hozzájárultával mint C) hasáb mutatja ismét öregbült, elannyira, hogy kén-telenítetünk a Tekintetes Egyesülethez azon nyilatkozással járulni: intéztetne ujjonnan a T. Tagokhoz egy körlevelet, kérőt, méltóztassanak könyveik és irataik között talán régvolta elfelejtve tévelygő folyóirat füzetek békülden, hogy immár valahára a kötetek kényelmes használhatóság végett rendesen öszvekesztődhessenek.

Költ Pesten 1843. Mindszent 9-én, Lósz Lajos jegyző.”¹²

Az első, cím szerint felsorolt listát egy 1844. okt. 14-15-én tartott nagygyűlés jegyzőkönyve tartalmazza, ahol 15 darab folyóiratcímet sorolnak fel, köztük kettő magyar nyelvű (*Orvosi Tár és Orvossebészeti és természettudományi évkönyvek*).¹³ 1846-ban már az egyik jegyzőkönyvben arra utalnak, hogy a járatott 16 orvosi hírlapon felül, ha szükséges és javaslat érkezik, akkor azt is rendeljék meg.¹⁴ Ezután már több jegyzőkönyvben is szerepeltek beszerzésre fontosnak tartott folyóiratok, zömmel ugyanazok, de mindig volt egy kis eltérés. Az is előfordult, hogy nem pontos címmel szerepeltek a jegyzőkönyvben a folyóiratcímek. A tagok javasolhattak újabb lapelőfizetést, de mindig egy kijelölt könyvtári bizottság döntött a könyvtárnok jóváhagyásával. A tagok, vagyis az olvasók elégedettségi mutatójának ékes példája egy levél 1852. október 14-ről:

„Tekintetes Dr. Wagner Daniel – rend. tanár urnak a budapesti kir. orvosegyesület elnökének –

Tekintetes elnök úr!

Becsés felszólításának következtében szerencsénk van jelentkezni, miszerint f. h. 11-én az egyesület könyvtárát vizsgálat alá vettük – azt minden részben a legjobb rendben, s’ minden hiány nélkül találtuk. A jövő év számára való hírlapok tartására nézve, azt bátorkodunk indítványozni – hogy az eddig tartott orvosi hírlapok sora a jövőre is rendeltessék meg – melly elegendően képes az egyesület tagjai tartalma által kielégíteni – kit is tisztelettel ajánlkozva vagyunk –

Tekintetes elnök úrnak, Pesten, 1852-i october 14-én alázasat szolgálja Dr. Rónay József”.¹⁵

11 SALACZ-KORBULY 1938., 105.

12 Az 1843. évi könyvtár-szemle küldöttségének jelentése folyó év Mindszent hava 9-én. Dr. Lósz Lajos jegyző és Grósz Ferenc könyvtárnok. SOA 16. doboz Budapesti Orvosegyesület levéltári anyagai.

13 A budapesti királyi orvosegyesület 1844-ki october 14-én és 15-én tartott XXII.-ik nagy gyűlésének jegyzőkönyve. Elnök: Dr. Jankovich, Könyvtárnok: Dr. Grósz Ferenc. SOA 17. doboz Budapesti Orvosegyesület levéltári anyagai.

14 Orvosegylet 1846. nyárhó 15-én XVIII. r. ülés. SOA 17. doboz Budapesti Orvosegyesület levéltári anyagai. Jegyzőkönyvek 1844-1848.

15 Dr. Rónay József levele Dr. Wagner Daniel elnöknek 1852. oct. 14. SOA 19. doboz Budapesti Orvosegyesület levéltári anyagai.

Ezek után összesen 9 folyóiratot sorol fel, van közte olyan is, amely eddig még nem szerepelt, de a többség a már eddigiekben is járatott szaklap volt.

Egészen 1866-ig átnézett jegyzőkönyvek alapján a külföldi folyóiratok általában ugyanazok voltak, de mindig volt eltérés az előző évihez képest a következő évi listában. Nehéz és bonyolult lenne külön felsorolni azokat, ezért azt a listát választottam, amely a Budapesti Királyi Orvosegyesület 100 éves jubileumára kiadott évkönyvben jelent meg. E szerint az első 16 folyóirat a következő volt:¹⁶

1. *Sachs Medicinischer Almanach*
2. *Analecten d. Chirurgie von Blasius*
3. *Analecten d. Frauenkrankheiten*
4. *Analecten d. Kinderkrankheiten v. Riecke*
5. *Hufeland's Bibliothek*
6. *Centralzeitung v. Sachs*
7. *Gazette médicale de Paris*
8. *Österreichische Jahrbücher von Schmidt*
9. *Jahrbücher d. Staatsarzneikunde v. Wildberg*
10. *Hufeland's Journal*
11. *Blätter f. Psychiatrie v. Friedreich*
12. *Casper's Wochenschrift*
13. *Zeitschrift f. Geburtkunde v. Busch*
14. *Zeitschrift f. Medicin v. Dieffenbach*
15. *Analecten d. spec. Pathol und Therapie*
16. *Bibliothek medic. Vorlesungen d. Auslandes.*

A továbbiakban ebben a sorrendben kerülnek bemutatásra a folyóiratok, illetve azok szerkesztőinek rövid életrajzi ismertetésével kívánom összefoglalni azt, hogy miért éppen ezeket a periodikumokat választhatta a reformkor időszakában a magyar orvosi tudományos társaság az akkori modern információszerzés formájának.

1. *Sachs Medicinischer Almanach*

Johann Jacob Sachs (1803-1846). Német orvos. A Königsbergi egyetemen szerezte orvosi diplomáját 1827-ben. Berlinben volt orvos, de nevét inkább tanulmányai tették híressé. Sachs termékeny író volt, több témakörben is írt, például diétetikai témában: *Grundriss der Diätetik beim Gebrauch Aller Mineralwässer* címmel (Berlin, 1830.).¹⁷ Jelentősek a fertőző betegségekről, például koleráról vagy influenzáról írt művei is. *Ueber die Cholera auf Deutschem Boden*, (Berlin, 1831.); *Die Influenza Ihrem Wesen und Ihrer Verbreitung* (Potsdam, 1832.).¹⁸ A Semmelweis Orvostörténeti Könyvtárban szintén egy fertőző betegségekről és koleráról írt könyve található: *Allgemeine Lehren von den epidemischen und anstecken*

¹⁶ SALACZ-KORBULY 1938., 105.

¹⁷ HIRSCH 1962., IV. 944-945.; SINGER – HANEMAN 1906.

¹⁸ Uo.

den Krankheiten, insbesondere der Cholera.¹⁹ Írt Hufelandról²⁰ és a homeopátia atyjaként ismert Hahnemannról is: *Das Leben és Streben Samuel Hahnemann*.²¹ Sok írása mellett mégis az általa szerkesztett orvosi szaklapok tették nemzetközileg is ismertté. 1832-ben alapította a *Berliner Medizinische Zeitung*-ot²², amely 1833 és 1842 között *Berliner Medizinische Central-Zeitung*²³, majd 1842-től *Allgemeine Medizinische Central-Zeitung*²⁴ címen jelent meg. A hetilap egy-egy száma 8 oldal terjedelmű volt, benne főleg berlini referátumokat közöltek, de a berlini orvosok mellett nagyon sok nem Berlinben praktizáló német orvos is publikálhatott a lapban, sőt külföldi orvosok tanulmányai is gyakran jelentek meg. Sokszínűségét a változatos rovatokkal is biztosították: pl. kis jegyzetek (*Kleine Notizen*), hírek (*Mannigfaltige Nachrichten*), nekrológok és rövid, ritka eredeti közlések.²⁵

A lap hamar népszerűvé vált nemcsak német földön, hanem Európában is. Komoly szaklapnak számított, ma úgy mondanánk, hogy a gyors információközlést és információáramlást tette lehetővé az orvosok számára nívós színvonalon. Azt kínálta, amire az orvosoknak szüksége volt, tudományos írások, rövid és érdekes beszámolók, szakmai hírek közlését. A *Berliner medicinische Central-Zeitung* az Orvostörténeti Könyvtárban 1833-tól található meg.

Johann Jakob Sachs másik két jelentős kiadványa évkönyv. Az időben korábbi megjelenésű, az 1832-től kiadott *Repertorisches Jahrbuch für die Leistungen der gesamten Heilkunde im Jahre...*²⁶, a másik, szintén éves periodicitású kiadvány az 1836-tól megjelenő *Medizinischer Almanach für das Jahr...*²⁷. Az 1837-es Almanach címloldalán egy Hufelandról készült metszet látható.

A Budapesti Királyi Orvosegyesület mindkét évkönyvet a szakmai tájékozódás fontos eszközének tekintette, ezért a beszerzendő folyóiratok között szerepelt a listákon, így mindkét jelentős almanach a mai állomány részét képezi. Igaz a *Repertorisches Jahrbuch*-nak (ld. 26. sz. hivatkozás) csupán három évfolyama van meg a Semmelweis Orvostörténeti Könyvtárban, a 7-9. (1838-1840) kötetek, de a *Medizinischer Almanach* az első évfolyamtól, kisebb kihagyásokkal megtalálható könyvtárunkban. (ld. 27. sz. hivatkozás.)

Johann Jakob Sachs számára ezek a kiadványok meghozták a hazai és nemzetközi elismerést, sőt a társadalmi rangot is. 1841-ben orvosi tanácsosi címet kapott *Mecklenburg-Schwerin* nagyhercegtől. 1843-ban Nordhausenbe költözött, ahol megnyitott egy kiadót²⁸. Ez a változás az évkönyvek kiadásában is nagy módosulást hozott, mert a két évkönyv 1844-től egyesült. A folyóiratfüziónél érdekessége az, hogy kis címmódosítással ugyan, de mindkét cí-

19 Sachs, Johann Jacob: *Allgemeine Lehren von den epidemischen und anstecken den Krankheiten, insbesondere der Cholera*. Berlin, Vereins-Buchhandlung, 1831.

20 Joh. Jac. Sachs: *Chr. Wilh. Hufeland. Ein Rückblick auf sein siebenzigjähriges Leben und Wirken, beim 12. August 1832*. Berlin, Hirschwald, 1832. Ennek a könyvnek a pontos elérhetősége:

https://books.google.hu/books?id=nwo6AAAACAAJ&pg=PA1&lpg=PA1&dq=johann+jacob+sachs:+hufeland&source=bl&ots=Xwq42iqwNz&sig=UDqEvO2sLdg6v-p7i0nDfpE_s9A&hl=hu&sa=X&ved=0ahUKEwjPIMi5x4vXAhXLBZoKHQmID5oQ6AEILDAB#v=onepage&q=johann%20jacob%20sachs%3A%20hufeland&f=false (Utolsó letöltés 2017. 11. 30.)

21 HIRSCH 1962., IV. 944-945.; SINGER – HANEMAN 1906.

22 *Berliner Medizinische Zeitung* címen csak az 1. évfolyam (1832.) jelent meg. A 2. évfolyamtól (1833) lett *Berliner Medizinische Central-Zeitung*. A Semmelweis Orvostörténeti Könyvtárban csak a 2. évfolyamtól van meg a folyóirat.

23 A Semmelweis Orvostörténeti Könyvtárban található évfolyamok: *Berliner Medizinische Central-Zeitung...aus der gesamten Heilkunde des In- und Auslandes*. Berlin. 2, 4-86. (1833, 1835-1917).

24 *Allgemeine Medizinische Central-Zeitung*. Herausgegeben und redigirt Johann Jacob Sachs. Berlin, 1842. (Katalógusban a *Berliner Medizinische Central-Zeitung* folytatása.)

25 BRUNN 1963., 78.

26 *Repertorisches Jahrbuch für die Leistungen der gesamten Heilkunde im Jahre...7-9*. (1838-1840).

27 *Medizinischer Almanach für das Jahr...* Berlin, Leipzig, 1-2; 4-8; 11-35; 41-42, (1836-1837; 1839-1843; 1844-1868; 1874-18).

28 HIRSCH 1962., IV. 944.; SINGER – HANEMAN 1906.

met megtartotta, így kettős címen adták ki egészen 1918-ig. Így lett *Medicinischer Almanach + Repertorisches Jahrbuch für die neuesten und vorzüglichsten Leistungen der gesamten Heilkunde*.²⁹ A kis címváltozás jelzi a szerkesztői alapelveket: a legújabb (*neuesten*) és a legkiválóbb (*vorzüglichsten*) eredmények közlésével még frissebbé kívánta tenni a már ismert évkönyveket.

Felvetődik a kérdés, miért egyesítette a két évkönyvet, gyakorlatilag két címen? A lap-egyesítésre a magyarázat Sachs szerkesztői és kiadói tevékenységében kereshető: két hasonló profilú évkönyv párhuzamos kiadása sem szakmailag, sem anyagilag nem kifizetődő. Sachs tapasztalhatta, hogy a fontos publikációk két különálló kiadvány esetén esetleg „elveszhetnek”, nem fognak két évkönyvet olvasni a kollégák. Viszont a két almanach egyesítésével mindkét olvasótábor hozzájuthat a legfontosabb szakmai tanulmányokhoz.

A másik kérdés, hogy miért nem egy címen, vagy egy közös címen egyesültek a kiadványok? Erre talán az a magyarázat, hogy az évkönyvek már annyira ismertek, sőt elismertek voltak orvosi körökben, hogy mindkét cím megtartását fontosnak tartotta a szerkesztő, nem akarta az egyik vagy másik címet elhagyni. Ez a módosítás végül is nagyon sikeres lett, és Sachs szerkesztői és kiadói zsenialitását mutatja, hogy 1846. január 11-én bekövetkezett halála után a további szerkesztők is meghagyták két címen a kiadványt. Azért mégis történt egy kis címmódosítás 1847-től: Sachs iránti tiszteletből, no meg a már jól csengő név miatt is az új sorozat immár végleges címe: *Sach's Medicinischer Almanach + Sach's Repertorisches Jahrbuch für die neuesten und vorzüglichsten Leistungen der gesamten Heilkunde. Neue Folge* lett.³⁰

A bemutatásra kerülő folyóiratok közül a következő három „*Analekten*”. A cím vegyes cikkeket jelent. Három különböző szakterület, a sebészet, a szülészet – nőgyógyászat és a gyermekgyógyászat folyóiratairól van szó. A hasonló cím ellenére közös kapcsolat nincs köztük, mindegyiket más-más szerkesztette és adta ki.

A sebészeti tárgyú *Analekten* Ernst Carl Friedrich Blasius nevéhez kapcsolódik:

2. *Analekten der Chirurgie von Blasius*

Blasius, Ernst Carl Friedrich (1802-1875) német sebész. Berlinben született, de Halleban volt sebészprofesszor. 1823-ban szerezte orvosi diplomáját, azután négy évig katonarvosként működött. 1828-ban habilitált Halleban sebészetből, majd magántanár lett. 1831-ben a szemsebészeti klinikán dolgozott, 1834-ben vezető sebésszé nevezték ki. Ekkor írta a műtétekről a 3 kötetes *Handbuch der Akirurgie* című kézikönyvét (Halle, 1830-1832.).³¹ Fő érdeklődési köre a szem- és csontbetegségek gyógyítása volt sebészi beavatkozásokkal. A helyreállító műtétek közül sokat foglalkozott az elveszett testrészek protézissel történő pótlásával. Helyreállító műtéteiről szép illusztrációk egészítik ki a magyarázatokat az 1857-ben Lipcsében kiadott könyvében.³²

Nevéhez kapcsolódik egy új amputálási módszer, amelyről külön tanulmányt tett közzé.³³

29 1844-től *Medicinischer Almanach + Repertorisches Jahrbuch für die neuesten und vorzüglichsten Leistungen der gesamten Heilkunde*. (1844-1868; 1874-18).

30 1847-től címváltozás: *Sach's Medicinischer Almanach + Sach's Repertorisches Jahrbuch für die neuesten und vorzüglichsten Leistungen der gesamten Heilkunde*. 1844-1868; 1874-18.

31 HIRSCH 1962., I. 566-567.

32 Blasius, Ernst: *Neue Beiträge zur praktischen Chirurgie*. Leipzig, Förstner, 1857.

33 Blasius, Ernst: *Der Schrägschnitt, eine neue Amputationsmethode*. Berlin, 1838. = HIRSCH 1962.

Figyelme kiterjedt az ízületi húzódásokra, a nekrozisra (üszkösödés, szövetelhalás), a vérátömlesztésre. Orvosi tapasztalatait számos sebészeti kézikönyvben tette közzé. Négykötetes kéziszótárt írt a sebészetről és a szemsebészetről.³⁴

A Semmelweis Orvostörténeti Könyvtárban tizenhárom sebészeti tárgyú kézikönyve, tankönyve található, köztük a folio méretű, 60 táblát tartalmazó, nagyon impozáns *Chirurgische Abbildungen oder Darstellung der blutigen chirurgischen Operationen*.³⁵ Ez egy sebészeti atlasz, amelyben a szöveges magyarázatot a pontos és igényes illusztrációk helyettesítik. Bemutatja a sebészeti eszközöket és a különböző testrészek sebészi eljárásait. Külön kiemeli a szemészeti beavatkozásokat, sebészi módszereket.

Ernst Blasius A. Moserrel³⁶ közösen szerkesztette 1837 és 1839 között az *Analekten der Chirurgie* című időszaki kiadványt. A lap fő profilja a külföldi sebészeti eredmények közlése volt, de sok német sebészeti témájú cikket is megjelentettek.³⁷ Mivel nagyon sok külföldi sebészeti tanulmányt közöltek, nélkülözhetlenné vált a sebészek számára, hiszen a legújabb és legkorszerűbb eredményekről tudományos szinten lehetett tájékozódni belőle. Ezért nem véletlen, hogy a Budapesti Királyi Orvosegyesület is az első folyóiratok között rendelte meg.

A következő „*Analekten*” az

3. *Analekten der Frauenkrankheiten*

1837 és 1843 között adták ki a német orvosegylet szerkesztésében. Lipcsében jelent meg és a kiadó az a *F. A. Brockhaus* volt, amely addigra már a többkötetes lexikonsorozat kiadásával lett világhírű, akkor már a 8. kiadásnál tartottak.³⁸

Az *Analekten der Frauenkrankheiten* a nőgyógyászati betegségekkel, terhességgel és gyermekágyi lázzal kapcsolatos témában a legkiválóbb tanulmányokat, disszertációkat, kisebb tudományos jegyzeteket közölte mind a hazai német, mind a külföldi orvosok írásaiból.

Sajnos könyvtárunkban nem található meg ez a folyóirat, hiánya betudható a Budapesti Királyi Orvosegyesület könyvtárának zivataros időszakoktól sem mentes következményének.³⁹

4. *Analekten d. Kinderkrankheiten v. Riecke*

Victor Adolf von Riecke (1805-1857)⁴⁰ Stuttgartban született, apja *Johann Victor Ludwig Riecke* stuttgarti főorvos volt. Az ifjabb Riecke 1827-ben írta disszertációját Württemberg szülészeti topográfijáról. Nevét írásai tették ismertté, később sokféle témával foglalkozott: például bőrgyógyászatból írt tankönyvet, amely több kiadásban is megtalálható az orvostörténeti könyvtárban.⁴¹ Szintén több példányban olvashatóak gyűjteményünkben a gyógyszer-

34 Blasius, Ernst: *Handwörterbuch der gesamten Chirurgie und Augenheilkunde*. Berlin 1836-1838. = HIRSCH 1962.

35 Blasius, Ernst: *Chirurgische Abbildungen oder Darstellung der blutigen chirurgischen Operationen*. Berlin, Herbig, 1833.

36 A. Moser nemcsak Blasius-szal szerkesztett sebészi folyóiratot, hanem a szintén sebész és szülészprofesszor *Dietrich Wilhelm Busch*-sal is, ld. 13. pont.

37 Callisen, Adolph Carl Peter: *Medicinisches Schriftsteller-Lexicon der jetztlebenden Aerzte ...*, 33. kötet, Altona, 1845.

38 *Medicinisches Schriftsteller-Lexicon der jetztlebenden Aerzte*.

39 Ld. bővebben KAPRONCZAY KAT. – MAGYAR L. 2016.

40 HIRSCH 1962., IV. 808.

41 Riecke, von Victor Adolf: *Handbuch über die Krankheit der Haut. Theil 1-2*. Stuttgart: Hoffmann, 1839. és Riecke, von Victor Adolf: *Handbuch über die Krankheiten der Haut. 2. erw. Aufl.* Dresden-Stuttgart, Bromme-Hoffmann, 1841.

rekről és gyógyszerhatástanról írt munkái.⁴² De a temetők elhelyezkedésének kedvezőtlen egészségügyi hatásairól is írt tanulmányt 1840-ben.⁴³

1834-1837 között szerkesztette az *Analekten über Kinderkrankheiten* című időszaki kiadványt. Alcíme *Sammlung Auserwählter Abhandlungen über Sämmtliche Krankheiten des Kindlichen Alters*, amely szerint válogatott tanulmányokat közöltek mindenféle gyermekbetegségről. Stuttgartban jelent meg *Fr. Brodhag'sche Buchhandlung* kiadásában. Sajnos az orvostörténeti könyvtárban ez a periodikum is hiányzik, interneten lehet digitalizált példányaikat megtekinteni a Bayer Staatsbibliothek jóvoltából.⁴⁴

5. Hufeland's Bibliothek

Christoph Wilhelm Hufeland (1762-1836).⁴⁵ Hufeland korának leghíresebb és nagy tiszteletben tartott orvosa volt. Apja és nagyapja a weimari udvar háziorvosa volt, nagybátyja is Weimarban gyakorolta az orvosi praxist. Hufeland tehát Weimarban született, orvosi egyetemi tanulmányait Jenában és Göttingenben végezte. 1783-ban írt disszertációjának témája az elektromosság használata asphyxiában. Ezután visszatért Weimarba, ahol szinte azonnal át kellett vennie majdnem vak apja praxisát, ami nagyon nehéz és kimerítő volt számára, mert nemcsak a weimari betegek látogatása, hanem a környék falvainak ellátása is feladata volt az ifjú orvosnak. Weimari tartózkodása idején olyan kiváló költők voltak páciensei, mint *Wieland, Herder, Goethe, Schiller*, akikkel szoros baráti kapcsolatot ápolt. Első írása a *Mesmer und sein Magnetismus*, amelyben a kor divatos irányzatát, a mesmerizmust, mint érzékcsalódásokat írta le.⁴⁶

Hufeland első irodalmi műveiben arra törekedett, hogy gondolatait nemcsak a szakmai körökhöz, hanem a közvéleményhez is tolmácsolja. Goethe irodalmi estjein olvasta fel az akkor még készülő, makrobiotikával foglalkozó művét, és itt figyelt fel rá a weimari herceg. Ennek köszönhetően 1793-ban a jeni egyetemre kapott meghívást, ahol a makrobiotikát oktathatta mintegy ötszáz hallgató előtt, ami akkor óriási létszámot jelentett.

1801-ben került Berlinbe *III. Frigyes Vilmos* királyi udvarába udvari orvosként, valamint ő lett a berlini Charité kórház első orvosa és igazgatója. 1806 és 1809 között a napóleoni háborúk idején udvari orvosként kellett kísérnie a királyi családot, különösen a kétségbeesett és tifuszos Louise királynét és gyermekeit. Így került Königsbergbe, a mai Kalinyigrádba, majd újra tovább kellett menekülni Memelbe, a mai litván Klaipėda kikötővárosba. 1810-ben tért vissza Berlinbe, ahol az új egyetem patológia és terápia professzora lett egészen haláláig, 1836-ig. Többször volt az új orvostudományi kar dékánja is. Megnyitotta a szegényeknek az első poliklinikát, amelynek éves jelentései 1810-1835 között jelentek meg.⁴⁷ A Királyi Tudományos Akadémia tagja volt 1810-1836 között. Ezen kívül különféle állami, miniszteri hi-

42 Riecke, von Victor Adolf: *Die neuern Arzneimittel, ihre physischen und chemischen Eigenschaften*. Stuttgart, Hoffmann, 1837.; Riecke, von Victor Adolf: *Die neuern Arzneimittel, ihre physischen und chemischen Eigenschaften*. 2. Aufl. Stuttgart, Hoffmann, 1840.; Riecke, von Victor Adolf: *Die neuern Arzneimittel, ihre physischen und chemischen Eigenschaften*. 3. Aufl. Stuttgart, Hoffmann, 1842.

43 Riecke, von Victor Adolf: *Ueber den Einfluss der Verwesungsdünste auf die menschl. Gesundheit und Bemerkungen über Begräbnisplätze in med.-polizeil. Beziehung*. Stuttgart, 1840.

44 https://books.google.hu/books?id=9ko_AAAAcAAJ&printsec=frontcover&hl=hu&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (Utolsó letöltés 2017. 11. 30.)

45 HIRSCH 1962., III. 329-332.

46 Hufeland, Cristophe Wilhelm: *Mesmer und sein Magnetismus*. Deutscher Mercur, 1785. = SCHULTHEISZ 1962., 1661.

47 *Erster Jahresbericht des Königl. Poliklinischen Institus der Universität Berlin vom Jahre 1810*. Berlin, 1811.

https://www.zvab.com/servlet/SearchResults?an=Hufeland&tn=Erster+Jahresbericht+des&cm_sp=mbc_-_SRP_-_all (Utolsó letöltés 2017. 11. 30.)

vatalokat is ellátott és megalapította a róla elnevezett orvos-sebészi társaságot, amely az orvoscépzésben játszott fontos szerepet (*Hufelandsche Gesellschaft*).

Hufeland rendkívüli hatása korára és az utókorra a szemléletében rejlik. Hufeland ismét „felfedezte” a betegségek megelőzésének és a helyes életvitelnek a fontos szerepét. A prevenció elmélete már az ókorban és a középkorban is ismert volt, ezzel Hufeland is tisztában volt. Az ő érdeme, hogy ismét a figyelem középpontjába került, sőt egyetemi stúdium lett általa.⁴⁸ Hufeland másik érdeme, hogy nemcsak tudományos szinten írt, oktatott, hanem gondolatait közérthető formában, népszerű-felvilágosító munkákban is kifejtette.

Hufeland, bár magas rangú körökben élt és praktizált, mégis egész életében a szegények orvosi ellátását is felvállalta. Akár Weimarban fiatal orvosként, akár a berlini poliklinika vezetőjeként, később magas rangú egészségügyi miniszteri tanácsosként törekedett a szegények jólétére. Jónéhány felvilágosító és tudományos írása tanúskodik erről.

A Semmelweis Orvostörténeti Könyvtárban számos munkája olvasható több kiadásban is. Így például a legnagyobb hatású műve, a makrobiotikai témájú *Die Kunst das menschliche Leben zu verlägern*⁴⁹ is. Nálunk nem a jenai 1797-es kiadás, hanem a bécsi 1797-es példány vehető kézbe. További kiadások: Wien-Prag, 1798.; Jena, 1801. A 3. kiadás címében már a makrobiotika kifejezés is olvasható: *Makrobiotik, der die Kunst das menschlichen Leben zu verlägern*.⁵⁰ Az 5. és 7. kiadás több példánya szintén könyvtárunk tulajdonában van.

Hufeland szellemi hatását nemcsak a több kiadást megért könyvei jelzik. *Immanuel Kant* ra is nagy hatást gyakorolt, aki nemcsak elismeréssel írt a tudós orvosról, hanem több munkáját Hufeland biztatására írta.⁵¹ Példának okáért könyvtárunkban megvan Kant 1864-es kiadású, magyar nyelvre lefordított *A kedély hatalmáról* című tanulmánya, Hufeland jegyzeteivel.⁵²

Hufeland *Makrobiotika* című könyvét egyébként minden európai nyelvre lefordították, köztük magyarra is, az egész világon elterjedt.⁵³

Kováts Mihály, „az egyik legszorgalmasabb orvosírónk”,⁵⁴ már egy évvel az eredeti német nyelvű kiadás után 1798-ban fordította le és jelentette meg.⁵⁵ A nagy érdeklődést és sikert mutatja, hogy már a következő évben, 1799-ben újabb kiadás is megjelent.⁵⁶ A magyar fordítás 3. kiadása 1825-ben jelent meg Budán, Landerer nyomdájában. Elmondható tehát, hogy Hufeland hatása magyar orvosi körökben is jelentős volt.

Hufeland szegények iránti érzékenységének és figyelmének ékes bizonyítéka az *Armenpharmakopöe*⁵⁷, azaz a „szegények patikája”. Olyan recepteket ajánlott az orvosoknak, amelyek a szegények számára is hozzáférhetőek, gazdaságosan elkészíthető gyógyszerek vol-

48 SCHULTHEISZ 1962., 1161-1162.

49 Hufeland, Christoph Wilhelm: *Die Kunst das menschliche Leben zu verlägern. Bändchen 1-2*. Wien, Schmidbauer, 1797.

50 Hufeland, Christoph Wilhelm: *Makrobiotik, oder die Kunst das menschlichen Leben zu verlägern. 3. sehrverm. Aufl.* Berlin, 1820.

51 SCHULTHEISZ 1962., 1662.

52 Kant, Immanuel: *A kedély hatalmáról*. Kiadta és jegyzetek: Christoph Wilhelm Hufeland. Pest, Lampel, 1864.

53 HIRSCH 1962., 329.

54 SCHULTHEISZ 1962., 1664.

55 Hufeland, Christoph Wilhelm: *Az emberi élet meghosszabbításának mestersége. Magyarra fordított...néhol pedig megőltetett Kováts Mihály által*. Pest, Trattner, 1798.

56 Hufeland, Christoph Wilhelm: *Az ember élete meghosszabbításának mestersége. Magyarra fordított Kováts Mihály által*. Pest, 1799.

57 *Armen-Pharmakopöe entworfen für Berlin nebst der Nachricht von der daselbst errichteten Armenkranken verpflegungsanstalt*. Berlin, 1810.

tak. Ezt a gyógyszerkönyvet később nemcsak a szegények ellátásában használták.⁵⁸ Magyarra fordítását *Schedel (Toldy) Ferencnek* köszönhetjük, melynek egy példánya megtalálható az orvostörténeti könyvtár állományában.⁵⁹

1794-ben jelent meg az anyák számára írt tanulmánya a gyermeknevelésről (*Erinnerungen an alle Mütter, denen die Gesundheit ihre Kinder am Herzenliegt*)⁶⁰, majd ezt kiegészítette 1799-ben újabb tanácsokkal (*Guter Rath an Mütter über die wichtigsten Punkte der physischen Erziehung der Kinder in den ersten Jahren*).⁶¹ Ez utóbbi tanulmány magyarra fordítását Őri Fábián László végezte, mely szintén az orvostörténeti könyvgyűjteményünket gazdagítja.⁶²

1791-1800 között adta ki a *Neuesten Annalen der französischen Arzneikunde und Wundarzneikunde* című lapot⁶³, amely a francia orvosi folyóiratokból a legújabb tudományos eredményeket közölte. Ennek folytatása volt 1803-ig a *Journal der ausländischen medicinischen Literatur*⁶⁴, amely - mint a címe is mutatja - külföldi irodalomból válogatott tanulmányokat. A szerkesztésben és a kiadásban *B. N. G. Schreger* és *J. Chr. F. Harless* voltak a munkatársai.

1795-ben egy másik folyóiratot is szerkesztett több szerkesztőtárral váltakozva (*K. Himly, J. Chr. F. Harless, később E. Osann*), amely haláláig, 1836-ig 82 kötetben jelent meg, ez volt a *Journal der praktischen Arzneikunde und Wundarzneikunst*⁶⁵. Az orvosi újdonságokra legérzékenyebben reagáló, a leggazdagabb tartalmú, éppen ezért a legkeresettebb német nyelvű szakfolyóiratnak számított, amely Hufeland halálát követően 1844-ig jelent meg. Érdekesség, hogy Hufeland ebben a folyóiratban írt a hírek rovatban Jenner védőoltásáról.⁶⁶ Hufeland a prevenció elvének elkötelezettjeként nagy támogatója volt a himlő elleni védőoltásnak.

1799-től kapcsolódott ehhez a folyóirathoz a *Bibliothek der praktischen Heilkunde*⁶⁷, a Budapesti Királyi Orvosegyesület említett jegyzőkönyvében felsorolt *Hufeland's Bibliothek* című folyóirat megrendelési listája erre a folyóiraatra vonatkozott. Könyvtárunkban ez az értékes, a maga idejében világszínvonalú orvosi szaklap is megtalálható.⁶⁸ Ez a kritikus szerkesztési elvű periodika az első német nyelvű orvosi referáló szaklap.⁶⁹ Ehhez kapcsolódott 1803-tól *Fr. L. Augustin* szerkesztésében egy évenként megjelenő összefoglalás, amely valamennyi orvosi szakterület legújabb és legfontosabb vívmányait volt hivatva bemutatni.⁷⁰

58 SCHULTHEISZ 1962., 1664.

59 Hufeland Károly Vilmány: *Szegények patikája. Kiadá Schédel Ferenc*. Pest, Orvosi Tár, 1831.

60 HIRSCH 1962., III. 329.

61 HIRSCH 1962., III. 329.

62 Őri Fábián László: *Az anyákhoz való jó tanácsa Hufelandnak... a gyermekek testi neveléseknek nevezetesebb pontjairól az ő életének első esztendejében*. Pozsony, Wéber, 1802.

63 HIRSCH 1962., 329.

64 HIRSCH 1962., 329.

65 *Journal der praktischen Arzneikunde und Wundarzneikunst*. 15. Bd. 1802. = HIRSCH 1962., 329.

66 Fr. L. Augustin: *Dr. Ch. W. Hufeland's Leben und Wirken für Wissenschaft, Staat und Menschheit*. Potsdam, 1837. p. 29. A könyv ezen a linken elérhető:

<https://books.google.hu/books?id=mAo6AAAACAAJ&pg=PA29&lpg=PA29&dq=hufeland+jenner&source=bl&ots=ZVBzjxP5K&sig=c4FQ1QMnSHOTfjtUErLMdymRJo4&hl=hu&sa=X&ved=0ahUKEwiU2cGh3rTXAhXBxqQKHfbmAC8Q6AEIPjAJ#v=onepage&q=hufeland%20jenner&f=false> (Utolsó letöltés 2017. 11. 30.)

V6. SCHULTHEISZ 1962., 1662.

67 HIRSCH 1962., 329.

68 *Bibliothek der praktischen Heilkunde (Hufeland's Bibliothek der practischen Heilkunde néven is)* Jena, Berlin. 1-28, 37-86 (1799-1812, 1817-1843.)

69 SCHULTHEISZ 1962., 1663.

70 HIRSCH 1962., 329.

6. Centralzeitung v. Sachs

Ld. 1. pontban írtakat *Sachs Medicinischer Almanach* címszó alatt!

7. Gazette médicale de Paris

A lap előzménye a *Gazette de santé* (1773-1780) és a *La Clinique* (1829-1830) voltak. A *Gazette médicale de Paris* 1830-1916 között jelent meg hetilapként.⁷¹ *Jules Guérin* francia ortopéd sebész alapította és 1830-1872 között szerkesztette is a lapot. A szerkesztésben 1843-tól⁷² egy időre *Joseph-François Malgaigne* is részt vett.

Jules René Guérin (1801-1886) az emberi test deformitásainak szakembere volt, a tudományos ortopédiai sebészet megalapozója.⁷³ Nevéhez az ún. Guerin-Stern szindróma, azaz az *arthrogryposis* nevű betegség leírása kapcsolódik. Ez az újszülöttek veleszületett betegsége, a súlyos izomgyengeségből fakadó izomrövidülés miatt az ízületek többszörös deformációja figyelhető meg. A jellegzetes testtartás, mint tünetegyüttes is külön nevet kapott, ez a Guérin-Kerguistel tünetegyüttes.

A *Gazette médicale de Paris* tartalma igen változatos volt, egyrészt eredeti tanulmányokat közöltek a klinikai gyakorlatból, másrészt referáló lapként is az összes jelentős francia, német, angol, észak-amerikai, olasz és belga szaklapból válogattak referátumokat. Rendszerek voltak a recenziók, amelyekkel a legújabb szakirodalomról informáltak francia és külföldi szakkönyvek alapján. Ezen kívül rövid kritikákat, szellemes tárcákat, napi érdekességeket, rövid híreket is megjelentettek az orvostudomány minden területéről.⁷⁴

A Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár állományában a *Gazette médicale de Paris* évfolyamaiból csupán az 1872- 1874. évfolyamok találhatók meg.⁷⁵

Egy másik neves francia ortopéd sebész is időnként szerkesztette ezt a lapot. Ő *Joseph-François Malgaigne* volt (1806 – 1865), aki a csonttörésekkel és diszlokációkkal kapcsolatos módszereiről vált ismertté, a térd, csípő és a váll ortopédiai sebészetére szakosodott, a lapocka átültetési eljárását róla nevezték el. Nem mellesleg kiváló orvostörténész is volt, aki *Hippokratész* műveinek és *Ambroise Paré* írásainak tudója volt. 1841-ben alapította a *Journal de chirurgie* című sebészeti folyóiratot.⁷⁶

8. Österreichische Jahrbücher von Schmidt

Ezen a címen nem található folyóirat a szakirodalomban. Az Orvostörténeti Könyvtárban *Jahrbücher der In- und Ausländischen Gesammten Medizin* címen található. Ennek későbbi címváltozata *Schmidt's Jahrbücher der In- und Ausländischen Gesammten Medizin*⁷⁷, kiadási helye Lipcse, tehát nincs köze Ausztriához. Viszont a Budapesti Királyi Orvosegyesület listáján az *Österreichische Jahrbücher von Schmidt* cím osztrák kiadás-

71 http://data.bnf.fr/34436833/gazette_medicale_de_paris_paris_1830/ (Utolsó letöltés 2017. 11. 30.)

72 https://de.wikipedia.org/wiki/Joseph-Fran%C3%A7ois_Malgaigne (Utolsó letöltés 2017. 11. 30.)

73 http://data.bnf.fr/12462139/jules_guerin/ (Utolsó letöltés 2017. 11. 30.)

74 *Medizinische Zeitschriften* 1963., 80.

75 *Gazette Médicale de Paris. Paris, 1-3. (1872-1874).*

76 https://en.wikipedia.org/wiki/Joseph-Fran%C3%A7ois_Malgaigne

77 *Jahrbücher der In- und Ausländischen Gesammten Medizin. Majd címváltozás: Schmidt's Jahrbücher der In- und Ausländischen Gesammten Medizin. Leipzig, 1834-1922.*

ra enged következtetni. Felmerülhet a kérdés, talán más folyóiratokról van szó? A szakirodalom⁷⁸ szintén a lipcsei kiadású *Jahrbücher der In- und Ausländischen Gesammten Medizin*-t említi, amit C. C. Schmidt 1834-1843 között szerkesztett, majd a 1844-1888 között lett *Schmidt's Jahrbücher*. Név- és címazonosságának kicsi a valószínűsége, a neves orvosi szaklapok szerkesztői ismerték egymást, szerkesztői névazonosság esetén nem adtak volna ki ugyanolyan címen orvosi folyóiratot egy német és egy osztrák kiadásban. Tekintettel arra, hogy a 19. század 1830-1840-es éveiben nem volt más *Jahrbücher*..., amelyet Schmidt szerkesztett volna, az a valószínű, hogy az Österreichische cím a lipcsei kiadásra utal. Azon lehet vitatkozni, hogy miért ezen a címen került listára a Budapesti Királyi folyóiratrendelési listájára.

Az Egyesület listájának első olvasásakor is látható, hogy minden folyóiratcím a közismert elnevezéssel került a felsorolásba, nem pedig a hivatalos bibliográfiai adatokkal. A Schmidt által szerkesztett *Jahrbücher* orvosi szakmai körökben annyira ismert lehetett, hogy az Österreichische címen is tudták, melyik lapról van szó, nem volt értelemzavaró.

A Schmidt-féle *Jahrbücher* olyan referáló lap volt, amelyben úgy válogatták össze a különböző szakmai problémákat, véleményeket, hogy egymásnak ellentmondó érveket, cikkeket szerkesztettek egymás mellé, mintegy ütköztetve az álláspontokat. Ezzel gyakorlatilag egy érdekes szakmai vita bontakozott ki az olvasó szeme láttára. Ezen kívül a bel- és külföldi klinikák legfontosabb, legérdekesebb híreit gyűjtötték össze.⁷⁹

Carl Christian Schmidt (1793-1855) élete nem hasonlít az eddig megszokott orvosi életrajzokhoz. Orvos, író, szerkesztő, színész, színházigazgató volt. Egy lipcsei szabó fiaként született, Lipcsében végezte az orvosi tanulmányait. Itt szerkesztette a nevével egybefonódó orvosi szaklapokat és könyveket, és szülővárosában volt hősszerelmes színész, majd színi direktor (1843-1849).⁸⁰ Az August Hirsch által szerkesztett⁸¹ német orvosi biográfiai lexikon Schmidt orvosi tevékenységére vonatkozó adatokat közöl, köztük az általa szerkesztett orvosi folyóiratok címeit is. Ezek közül az Orvostörténeti Könyvtárban is fellelhető *Jahrbücher der In- und Ausländischen Gesammten Medizin*-t is.⁸² De Schmidt életének másik, színesebb oldalát nem említi a lexikon, mert az már a színházművészethez kapcsolódik. A *Jahrbüchert* 1844-től már nem ő szerkesztette, csak a kiadási joga maradt meg. Az új szerkesztő Alexander Goeschen lett.⁸³ Ennek az az oka, hogy Carl Christian Schmidt az 1843. év végén megpályázta a lipcsei színház igazgatói posztját és meg is nyerte. Ő maga már korábban játszott színészként, igen népszerű volt a közönség körében, hiszen ő alakította a hősszerelmes szerepeket. A komoly lapszerkesztés és lapkiadás a megélhetés forrása volt, míg a színház a hivatása és a hobbija lett, vagyis az élete.

Kezdetben még sikerült a lapkiadásból fedeznie a színház egyre nagyobb kiadásait: orvostudományi munkái, valamint a *Jahrbücher* című évkönyvek széles körben elterjedt elismerést hoztak számára, biztos bevételt jelentettek. A színház viszont inkább vitte a pénzt, mint hozta. A sikeres előadások ellenére a bevételek nem fedezték a színházi kiadásokat, így egyre nőtt az adóssága, amely 1848-ra már óriási méreteket öltött. Az 1848-as politikai za-

78 BRUNN, 1963., 81.

79 BRUNN, 1963., 81.

80 https://de.wikipedia.org/wiki/Carl_Christian_Schmidt (Utolsó letöltés 2017. 11. 30.)

81 HIRSCH 1962., V. 94.

82 *Jahrbücher der In- und Ausländischen Gesammten Medizin*. Leipzig.; Másik jelentős, Schmidt által szerkesztett könyv: *Encyclopädie der gesammten Medicin im Vereine mit mehreren Aerzten herausgegeben*. Leipzig, 1841-1842.. = HIRSCH 1962., 94.

83 *Jahrbücher der In- und Ausländischen Gesammten Medizin*. Leipzig, 1844. .

vargások pedig csak tovább mélyítették a válságot. Kénytelen volt lemondani a színházról, a szerkesztésről, és családjával New Yorkba ment, ahol 1855-ben halt meg.

9. *Jahrbücher d. Staatsarzneikunde v. Wildberg*

Az Orvostörténeti Könyvtárban napjainkban csak egy évfolyam található a *Jahrbuch der Gesammten Staatsarzneikunde*-ből.⁸⁴ Ennek az előzménye a *Magazin für gerichtl. Arzneiwissenschaft*,⁸⁵ ez viszont egyáltalán nincs meg a gyűjteményünkben. A *Jahrbuch der gesammten Staatsarzneikunde*⁸⁶ a törvényszéki orvostannal kapcsolatos tanulmányokat közölte.

Wildberg, Christian Friedrich Ludwig (1765-1850).⁸⁷ Apja Neustrelitzben volt ötvösmester, akinek valószínűleg problémát jelenthetett fia egyetemi taníttatása. Az ifjú Wildberg 1782-től először teológiai tanulmányokat folytatott Jenában, majd házitanítóként kereste meg további tanulmányaihoz a pénzt. 1789-től kezdte orvosi tanulmányait Hallében, majd Jenában. A doktori disszertációját 1791-ben védte meg Jenában. 1795-től szülővárosában, Neustrelitzben kezdte orvosi pályafutását. Kezdetben a Mecklenburg-Strelitz hercegség kör- és szülészorvosa, majd városi orvosa, végül kerületi főorvosa lett. 1804-ben megkapta az udvari főtanácsosi címet is. 1819-től Berlinben folytatta gyorsan felfelé ívelő pályáját, ahol 1820-tól megszerezte az orvostudományok professzora címet, 1821-től rendes ki-nevezett professzor lett. Hamarosan Rostockba ment (1821-1825), ahol városi fizikus, azaz vezető tisztiorvos lett. 1825-től visszatért szülővárosába, Neustrelitzbe, ahol 1843-ig ismét praktizáló orvos volt. Életének utolsó hét évében megint Berlinben volt orvos, itt is halt meg 1850-ben.

Első írása 1808-ban jelent meg: *Kurze Anweisung wie das Publicum von der Ausübung der Arzneywissenschaft durch die Aerzte den möglichst mindesten Vortheilziehen kann, aus der allgemeinen Erfahrung hergeleitet*.⁸⁸ A 180 oldalas írás két részből áll. Az első részben az államnak az orvoscépzésben betöltött feladatáról ír, a második részben pedig a közösség és az egyén felelősségét hangsúlyozza, vagyis mindenki felelős önmagáért is, nem lehet mindent az orvostudománytól várni. Tulajdonképpen ez a munka egy nagyon keserű hangvételű, sokszor szarkasztikus stílusban írt kritika az egyetemi oktatásról, a képzési hiányosságokról, általában a nemzeti oktatásról.⁸⁹

A második rész gondolatmenete ismerős lehet Hufelanddal összehasonlítva. Wildberg a felelősséget hangsúlyozta, Hufeland a helyes életmódot. A két neves orvos gondolatmenete ott kapcsolódik össze, ahol a betegségek megelőzésében látják az orvostudomány lehetőségeit. Szerintük nem lehet mindent az orvoslásra háritani. Gondolkodásuk hasonlósága nem lehet véletlen, hiszen kortársak voltak, szinte egykorúak. A 18-19. század fordulóján a neves orvosgondolkodókat, úgy tűnik, ugyanaz a probléma érdekelte, hasonló filozófiai alapokon közelítettek a közegészségügy és a gyógyítás problémáihoz. Azt lehet mondani, a prevenció gondolata „benne volt a levegőben”.

84 *Jahrbuch der Gesammten Staatsarzneikunde*, 4 (1838).

85 HIRSCH 1962., V. 934.

86 HIRSCH 1962., V. 934.

87 HIRSCH 1962., V. 933-934.

88 TIESS 2006., 30.

89 Uo.

Wildberg szintén nagyon termékeny orvosíró volt. Több téma is érdekelte. Az igazságügyi orvoslásra példa a Budapesti Orvosegyesületi listán említett folyóirat, a *Jahrbuch der gesammten Staatsarzneikunde*. (1835-1841). Még rostocki egyetemi éve alatt adta ki 1823-ban a kétkötetes törvényszéki orvostani kézikönyvét, *Praktisches Handbuch für Physiker* címmel.⁹⁰

Életművéből azokat a könyveket emelem ki, amelyek az Orvostörténeti Könyvtárban is megtalálhatóak. Írt makrobiotikai témában a helyes életmódról (akárcsak Hufeland!),⁹¹ homeopátiáról⁹², bár ez Hufelandhoz hasonlóan bíráló szándékú volt. Írt kétkötetes kézikönyvet a „Physikus”, azaz tisztiorvos feladatairól⁹³, amelyben hosszú évek tapasztalatait foglalta össze. A nemzés és szaporodás, valamint a nemi szervek volt a témája egyik tanulmányának.⁹⁴ Táplálkozástudománnyal kapcsolatos az a könyve, amely a bromatológiával (élelmiszertudománnyal) és potamológiával (felszíni vízfolyások tudományával) foglalkozik.⁹⁵

10. Blätter für Psychiatrie [von Friedreich]

Johannes Baptist Friedreich (1796-1862) Würzburgban született, ahol apja, *Nikolaus Anton Friedreich* is orvosként praktizált. Johann Baptist Friedreich szülővárosában doktorált 1818-ban. Tehetsége és szorgalma már korán megmutatkozott, 24 évesen a würzburgi egyetem rendkívüli tanára, 10 évvel később, 1830-ban rendes, kinevezett professzora lett. Ebben az évben lett a Német Tudományos Akadémia, a Leopoldina tagja is. Az akadémiai tagsága politikai okok miatt rövid ideig tartott, két év után elküldték, mert kiváló előadásai miatt népszerű volt az egyetemi hallgatók között. Ez több volt, mint gyanús, már veszélyesnek ítélte a hatóság és eltávolították posztjáról.

Több külföldi egyetemre is kapott meghívást, de ő nem fogadta el, hanem a bajorországi Weissenburgba ment törvényszéki orvosnak. 1838-ban először Straubing városának törvényszéki orvosi székét pályázta meg, majd 1843-tól Ansbachba kérte magát. 1850-ben az erlangeni bíróság igazságügyi orvosa lett. Itt Erlangenben az egyetem tiszteletbeli tanára lett. 1855-ben visszavonult és hazatért Würzburgba, haláláig ott élt.⁹⁶

Friedreich, mint törvényszéki orvos egy érdekes szakterületen vált elismert specialistává. Pszichiátriai írásaiban a mentális betegségekkel foglalkozott és elmélete szerint minden mentális betegség kialakulása testi szabálytalanságokra vezethető vissza, illetve a mentális betegségek is hatással vannak a testi betegségekre. Friedreich írásaiban sokoldalúan közelítette meg a problémát, jogi, filológiai, filozófiai alapokon értelmezte tapasztalatait.

Több pszichiátriai folyóiratot is szerkesztett, például a *Blätter für Gerichtliche Anthropologie* címűt.⁹⁷ Ennek csak néhány kötete található meg az Orvostörténeti Könyvtárban. J. B. Friedreich 1862-es halála után az új szerkesztő *Ernst Buchner* lett.

90 Wildberg, Christian Friedrich Ludwig: *Praktisches Handbuch für Physiker. Erster Theil: Anleitung zu den polizeylich-medizinischen Geschäften der Physiker. Zweiter Theil: Von den gerichtlich-medizinischen Geschäften*. Rostock, 1823. = TIESS 2006., 34.

91 Wildberg, C. F. L.: *Hygiastik, oder die Kunstlange zu Leben und dabey Gesund und Froh zu bleiben*. Wien, 1826.

92 Wildberg C. F. L.: *Einige Worte über die homöopathische Heilart zur Belehrung gebildeter Zeit genossen*. Leipzig, 1830.

93 Wildberg C. F. L.: *Praktisches Handbuch für Physiker*. Erfurt, 1823.

94 Wildberg C. F. L.: *Über die Einrichtung und Verrichtung der Samenwerkzeuge des Menschen, die Bestimmung des menschlichen Samens*. Berlin, 1817.

95 Wildberg C. F. L.: *Entwurf einer Bromatologie und Potamologie für Kranke*. Berlin, 1834.

96 HIRSCH 1962., II. 624.

97 *Blätter für Gerichtliche Anthropologie*. 11-15 (1860-1864).

Könyvtárunkban két könyve is fellelhető, amelyek a pszichiátriai betegségek diagnosztikájával, szemiotikájával foglalkozik.⁹⁸

A következő folyóirat szintén a törvényszéki orvostan fontos szaklapja. Közismert neve a:

12. Casper's Wochenschrift

Johann Ludwig Casper (1796-1864) Berlinben született, egyidős volt Friedreichhal, de két évvel később halálozott el. Először gyógyszerésznek tanult, 1817-től kezdett orvosi tanulmányokat folytatni, először Berlinben, majd Göttingenben és Halléban. Az utolsó egyetemi éve alatt tudományos utazást tett Angliába és Franciaországba. 1822-ben védte meg orvosi diplomáját Lipcsében. Ezután visszatért Berlinbe, ahol 1824-ben habilitált patológiából és államorvostanból. 1825-ben a brandenburgi orvosi kollégium rendkívüli professzora lett. 1834-ben a tudományos tanács tagja, majd 1839-ben az orvosi egyetem rendes, kinevezett professzora lett. Pályájának csúcsa, amikor 1841-ben Berlinben törvényszéki „Physikus”-nak kinevezték.⁹⁹

Nevéhez több fontos reform kapcsolódott az igazságügyi orvoslás terén, részben szemléletbeli kérdésekben, részben szervezeti felépítésben. Ez utóbbit szolgálta, hogy 1850-ben létrehozott egy új törvényszéki központot, ahol megszervezte az igazságügyi orvosképzést. A szemléleti változást az orvosi statisztika alkalmazása jelentette kutatásaiban.

Az Orvostörténeti Könyvtárban több könyve is megtalálható, akár több példányban is. Közülük négyet emelnék ki: a kétkötetes törvényszéki orvostan kézikönyvét¹⁰⁰, egy diagnosztikával foglalkozó atlaszt¹⁰¹ és az orvosi statisztikával kapcsolatos munkáját.¹⁰²

Az atlasz nagyon érdekes, csupán 9 táblából és a hozzá tartozó rövid magyarázatokból áll. Az igényesen elkészített színes metszetek alapján magyarázza el a szervek állapotából levonható következtetéseket. Egyik ilyen érdekes bűnügyi eset, amikor egy tizennégy éves fiú holttestét találták meg a berlini Spree folyóban. A májusban talált holttestről kiderült, hogy még télen hunyt el, három hónappal a megtalálása előtt. A fején, nyakán, felső mellkasán és a kezén tapasztalt elváltozások rövid, tényszerű bemutatásával, logikus okfejtéssel magyarázza el a megfigyelési szempontokat. A rajzok tudományos szinten részletesek és pontosak, mégis művészi igényesek, nem riasztóak.¹⁰³

Casper által szerkesztett hetilap a *Wochenschrift für die gesamte Heilkunde*. Az Orvostörténeti Könyvtárban 1833-1851 között megjelent évfolyamai találhatóak meg.¹⁰⁴

13. Zeitschrift f. Geburtskunde v. Busch

Dietrich Wilhelm Heinrich Busch (1788-1858) neves német szülész és sebész professzor. Nagyapja *Johann Jakob Busch*, apja *Johann David Busch*, a marburgi egyetem orvosprofesszorai voltak, a családi indíttatás az orvosi pályára nem volt kérdéses. Dietrich Wilhelm Busch Marburgban született, ott járt az orvosi egyetemre. Még doktorálása előtt kezdte meg

98 Friedreich, J. B.: *Handbuch der pathologischen Zeichenlehre*. Würzburg, 1825; Friedreich J. B.: *Historisch-kritische Darstellung der Theorien über das Wesen und den Sitz der psychischen Krankheiten*. Leipzig, 1836.

99 HIRSCH 1962., I. 848-849.

100 Casper, Johann Ludwig: *Practisches Handbuch der gerichtlichen Medicin*. Berlin, 1858.

101 Casper, Johann Ludwig: *Atlas zum Handbuch der gerichtlich-medizinischen Leichen-Diagnostik*. Berlin, 1857.

102 Casper, Johann Ludwig: *Denkwürdigkeiten zur medicinischen Statistik und Staatsarzneikunde*. Berlin, 1846.

103 Casper, Johann Ludwig: *Atlas zum Handbuch der gerichtlich-medizinischen Leichen-Diagnostik*. Berlin, 1857. Tafel IX.

104 *Wochenschrift für die gesamte Heilkunde*. 1833-1851.

önkéntes sebészi munkáját a napóleoni háborúk idején francia katonai kórházakban. 1808-ban doktorált le a marburgi egyetemen saját édesapja előtt. Ezután tovább folytatta önkéntes orvosi munkáját 1814-ig. Nagy sebészi gyakorlatra tett szert, a különböző hadtestekkel vonult, vállalva a megpróbáltatásokat. 1814-ben lett sebészprofesszor. A napóleoni háborúk befejezésével 1817-től a marburgi egyetem kinevezett sebészprofesszora volt. A háborúk befejezésével már nem kellett annyi sebész, ezért új utat keresett, ekkor került a szülészetre. 1820-ban lett a szülészet professzora. Ebben a minőségben kapta a szülészeti klinika igazgatói feladatát is. 1827-ben az egyetem rektorhelyettese, majd *Elias von Siebold* rektor (1775-1828) halála után D. W. Busch lett az új rektor.

A szülészeti klinikán a szülészet professzoraként oktatott. A komplikált szüléseknél új módszert és eszközöket alkalmazott, főleg a koraszülések és a fogóval történt szülések specialistája volt.¹⁰⁵

Többkötetes szülészeti tankönyvei és kézikönyvei megtalálhatóak könyvtárunkban. Példának okáért a négykötetes szülészeti tankönyvet lehet említeni, amelyet A. Moserral közösen írt.¹⁰⁶ A Moser neve már előfordult E. C. F. Blasius *Analecten der Chirurgie* című sebészi tárgyú folyóiratnál is mint szerkesztőtárs.¹⁰⁷ Busch további jelentős monográfiája az ötkötetes nőgyógyászati könyv.¹⁰⁸

A többkötetes könyveken kívül jónéhány szülészeti tárgyú folyóiratot is szerkesztett a tudományos munka összefogása és szakmai tapasztalatszere céljából. Könyvtárunkban a *Neue Zeitschrift für Geburtskunde*¹⁰⁹ (1834-1852) évfolyamai vehetők kézbe.

14. *Zeitschrift f. Medicin v. Dieffenbach*

Dieffenbach, Johann Friedrich (1792-1847)¹¹⁰ híres berlini sebészprofesszor volt, a bőrátültetés kiváló specialistája, a plasztikai sebészet atyja, a vérátömlesztés alkalmazásának előfutára. Königsbergben született. Először Greifswaldban és Rostockban teológiát tanult. A napóleoni háborúk idején önkéntes katonának jelentkezett, és a gyalogsághoz került. Talán a háborúban átélt borzalmak késztették más irányba, mert a napóleoni háborúk befejezése után kezdett orvoslást tanulni Königsbergben 1816-1820 között. Tanulmányai idején kezdett el érdeklődni az anatómia és a sebészet iránt. Különösen a bőrtranszplantáció lehetősége keltette fel érdeklődését. Gyakorolni csak a königsbergi egyetem prospektúráján tudott. Tehetsége egyre ismertebbé tette nevét. Egy magánéleti probléma miatt (szerelmi csalódás) Bonnba ment, ahol *Phil. von Walther*hez csatlakozott és másfél évig nála tanult. Egy orosz hölgybeteget kellett kísérenie Párizsba, ahol hat hónapot tartózkodott. Ezt az időszakot arra használta, hogy híres sebészeket keresett meg, ellátogatott Montpellier-be, ahol egy hónapot töltött a klinikán. 1822-ben visszatért Németországba és megírta disszertációját *Nonnulla de regeneratione et transplantatione* címmel.

1823-ban került Berlinbe, és egy *Carpur* által írt közleményt olvasott az Indiában már ezer éve gyakorolt orrplasztikáról. Természetesen felkeltette az érdeklődését, és a berlini se-

105 HIRSCH 1962., I.782-783.

106 Busch, Dietrich – Moser, A.: *Handbuch der Geburtskunde in alphabetischer Ordnung*. Berlin, 1840-1843.

107 Id. 2. pontban: *Analecten der Chirurgie von Blasius*.

108 Busch, Dietr. Wilh. Heinr.: *Das Geschlechtsleben des Weibes in physiologischer, pathologischer und therapeutischer Hinsicht*. Leipzig, 1839-1844.

109 *Neue Zeitschrift für Geburtskunde*. 1-33 (1834-1852).

110 HIRSCH 1962., II. 262-264.

bészeten kezdte meg a transzplantációs műtéteket, amelyekkel világhírűvé vált, egyrészt a sebészi gyakorlatai, másrészt az elméleti képzései alapján.

1839-ben először ő végzett myotómát, azaz izomátvágást egy hétéves fiúnál kancsalság miatt. A kancsalság sebészeti úton való gyógyításáról írt könyve két példányban megtalálható az Orvostörténeti Könyvtárban.¹¹¹ Ezek mellett több értékes sebészeti tárgyú könyve is olvasható gyűjteményünkben.

Mint sebész, sokat foglalkozott a vérátömlesztés lehetőségével. Jóval a vércsoportok felfedezése (1900-1901) előtt, már 1828-ban publikálta a vérátömlesztés lehetőségével kapcsolatos dolgozatát *Die Transfusion des Blutes und die Infusion der Arzneien in die Blutgefäße* címmel.¹¹²

Berlini sikeres operációinak tapasztalatait nemcsak könyvekben, hanem folyóiratokban is megírta. Így például írt Casper *Wochenschrift*-jébe is 1838-ban.¹¹³ Viszont a Dieffenbach neve alatt említett *Zeitschrift für Medizin* nem található a szakirodalomban sem.

A Német Plasztikai Sebészek Szövetsége (*Vereinigung der Deutschen Plastischen Chirurgen*) 1989-től minden évben Dieffenbach-érmet ad át, amely *Fritz Becker* művész alkotása.

15. *Analecten d. spec. Pathol und Therapie*

Ilyen címen sem a könyvtárunkban, sem a szakirodalomban nem találtam folyóiratot. Mivel nem kapcsolódik személynévhez a folyóiratcím, ez alapján sem sikerült beazonosítani a kiadványt. Természetesen több patológiai és terápiás tárgyú könyvünk van ebből a korból, például *Carl Canstatt* (1807-1850)¹¹⁴ nevét lehet említeni.

De Canstatt életrajzi adatai szerint csupán a *Jahresberichtes über dier Fortschritte der gesammten Medicin in allen Ländern* (1841-1865),¹¹⁵ című folyóiratot szerkesztette, kifejezetten patológiai témájú speciális folyóiratot nem említ az életrajzi lexikon. A folyóirat beazonosítására további kutatás szükséges.

16. *Bibliothek medic. Vorlesungen d. Auslandes*

Ez a folyóirat *Friedrich Jacob Behrend* (1803-1889)¹¹⁶ által szerkesztett lap volt. Behrend 1803-ban született a pomerániai Neu-Stettinben. 1819-ben Königsbergbe ment, ahol két évig üzleti tevékenységet folytatott. Ezután előkészítő tanulmányokat kezdett a további egyetemi stúdiumaihoz. 1823-1826 között tanult a königsbergi egyetemen. Tanulmányai alatt írt egy díjnyertes tanulmányt az európai vakondról: *De visu talpae Europaeae* (1825). 1826-ban írta doktori disszertációját a gyomornedvről *De chymosi pars prior* címmel. Ezután két évig utazott, majd visszatérése után 1829-ben Berlinbe ment orvosnak. 1829-1835 között szerkesztette társával, *Moldenhauerrel* közösen az *Allgemeines Repertorium der medizinisch-chirurgischen Journalistik des*

111 Diffenbach, Johann Friedrich: *Über das Schielen und die Heilung desselben durch die Operation*. Berlin: 1842.

112 HIRSCH 1962., II. 263.

113 HIRSCH 1962., II. 264.

114 Canstatt, Carl: *Die spezielle Pathologie und Therapie etc.* Erlangen, Enke, 1841-47.

115 HIRSCH 1962., I. 819.

116 HIRSCH 1962., I. 432.

*Auslandes*¹¹⁷ című referáló lapot, amely 22 kötetben jelent meg. Később már csak egyedül szerkesztette.

A lap megszűnésével kezdte Lipcsében kiadni a Budapesti Orvosegyesület által is megrendelt szaklapot. Ez volt tehát a *Bibliothek von Vorlesungen der Vorzüglichsten und Berühmtesten Jetzt Lebenden Aerzte, Wundärzte und Geburtshelfer des Auslandes über Medizin, Chirurgie, und Geburtshilfe*.¹¹⁸ A hangzatos cím szerint a legtekintélyesebb és leghíresebb külföldi tanulmányok, előadások kerültek a folyóiratba. Tény, hogy tíz év alatt 38 kötet jelent meg, amely igen tekintélyes vállalkozásnak tűnik.¹¹⁹

A folyóirat szerkesztésén túl orvosi pályafutása is figyelemre méltó. Ő volt ugyanis a berlini erkölcsrendészet főorvosa, 1876-tól pedig titkos egészségügyi főtanácsosi címet kapott. Sorra születtek a közegészségüggyel és főleg a prostitúcióval és nemi betegségekkel kapcsolatos művei.

Az Orvostörténeti Könyvtárban is több ilyen tárgyú könyve létezik, például a berlini prostitúcióról, a szifiliszről és a fertőzéssel szembeni szabályozásról.¹²⁰ A szifiliszről külön írt egy többkötetes tanulmányt,¹²¹ továbbá a nemi- és bőrbetegségekről¹²² is. Két, folio méretű illusztrált tankönyv is könyvtárunk tulajdona. Ennek első része a bőr- és nemi betegségekről,¹²³ a második része a csonttörésekről és ficamokról ad áttekintést.¹²⁴

Tanulmányomban arra kerestem a választ, milyen folyóiratok rendelkezésével kívánta a Budapesti Királyi Orvosegyesület elérni a tudományos céljait. Nem terjedt ki a vizsgálatom a magyarországi orvosi folyóiratokra, jóllehet azokat is járatták a könyvtárba. Ez magától értetődő volt, hogy a saját anyanyelvű szakirodalomhoz is hozzáférjenek.

A 16 külföldi folyóirat esetében, legalábbis, amelyeket be tudtam azonosítani, megállapítható, hogy a korszak legmagasabb színvonalú nemzetközi tudományos fórumai voltak. Levéltári kutatásaim alapján lehetett volna bővíteni a bemutatásra kerülő folyóiratok sorát, hiszen minden évben felsorolták a jegyzőkönyvekben a beszerzendő folyóiratokat. Ezek többnyire évről évre ismétlődtek, a megszűnt vagy új szaklapok esetében értelemszerűen változott a lista. De alapjaiban az elv nem változott, az orvoslás minden szakágából a tudományos haladás szempontjából leginkább profitálható szaklapok kerüljenek a könyvtárba. Elmondható, hogy a könyvtár, mint „háttérintézmény”, jól segítette a tudományos munkát, mert az

117 <https://books.google.hu/books?id=70pMAAAcAAJ&pg=PA1078&lpg=PA1078&dq=Allgem.+Repertoir.+der+med.-chirurg.+Journalistik+des+Auslandes&source=bl&ots=iqB5EWuhaN&sig=-OshOujXcWhjOqen8HROfrAKCKc&hl=hu&sa=X&ved=0ahUKEwizjKyUhNfXAhUSJIAKHwzwb8AQ6AEIJTAA#v=onepage&q=Allgem.%20Repertoir.%20der%20med.-chirurg.%20Journalistik%20des%20Auslandes&f=false> (Utolsó letöltés 2017. 11. 30.)

118 HIRSCH 1962., I. 432.

119 https://books.google.hu/books?id=aYgEAAAAYAAJ&pg=PA395&lpg=PA395&dq=Bibliothek+medicinischer+Vorlesungen+des+Auslandes&source=bl&ots=-8GpPIVMgZ&sig=P3hjbmbj3FICw_Q8r8pCvKkrNRc&hl=hu&sa=X&ved=0ahUKEwjH0brwnbjWAhXCVxQKHf3qAxsQ6AEINzAD#v=onepage&q=Bibliothek%20medicinischer%20Vorlesungen%20des%20Auslandes&f=false (Utolsó letöltés 2017. 11. 30.)

120 Behrend, Friedrich Jakob: *Die Prostitution in Berlin und die gegen sie und die Syphilis zu nehmen den Massregeln*. Erlangen, Palm und Enke, 1850.

121 Behrend, Friedrich Jakob: *Syphilidologie oder die Neuesten Erfahrungen, Beobachtungen, und Fortschritte des Inlandes und Auslandes über die Erkenntniss und Behandlung der Venerischen Krankheiten*. Leipzig-Erlangen, 1839-1840.

122 Behrend, Friedrich Jakob: *Archiv für Syphilis und Hautkrankheiten, mit Einschluss der nicht syphilitischen Genitalaffektionen*. Berlin, Hirschwald, 1847.

123 Behrend, Friedrich Jakob: *Ikongraphische Darstellung der nicht-syphilitischer Hautkrankheiten. Ikongraphische Encyclopädie oder bildliche Darstellung aller Gegenstände der Medizin, Chirurgie und Geburtshilfe. 1. Abt.* Leipzig, Brockhaus, 1839.

124 Behrend, Friedrich Jakob: *Ikongraphische Darstellung der Beinbrüche und Verrenkungen. Ikongraphische Encyclopädie oder bildliche Darstellung aller Gegenstände der Medizin, Chirurgie und Geburtshilfe. 2. Abt.* Leipzig, Brockhaus, 1845.

akkori nemzetközi vezető folyóiratok, mai értelemben a „magfolyóiratok” hozzáféréssel megteremtették a tudomány nemzetközi vérkeringésébe való betekintést, sőt bekapcsolódást.

Elsősorban német nyelvű szakirodalom volt, de ha a referáló lapok nagy számára gondolkunk, elmondható, hogy Európa legmértvadóbb orvosi szakirodalmából tudtak értesülni a tudomány legújabb és legérdekesebb eredményeiről.

A Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár könyv- és folyóirat gyűjteménye az egykori Budapesti Királyi Orvosegyesület könyvtárának gyűjteményéből nőtte ki magát. A ma már „csak” történeti értéket képviselő tudományos folyóiratok egykor a világszínvonalú tudást és „adatbázist” jelentették használóinak.

EDIT RÁCZKEVY, MA

librarian

Semmelweis Museum for the History of Medicine
of the Hungarian National Museum

raczkevyedit@semmelweis.museum.hu

FORRÁSOK

Budapesti Orvosegyesület levéltári anyagai 1837-1866. Semmelweis Orvostörténeti Adattár 16-20. doboz.

IRODALOM

BATÁRI Gyula: A hazai orvosegyesületi könyvtárak mint a szakmai tájékozódás eszközei a XIX. század harmincas-egyvenes éveiben. *Orvosi Hetilap.* 114 (1973) 944-945.

BRUNN, von Walter Albert Ferdinand: *Medizinische Zeitschriften im neunzehnten Jahrhundert. Beiträge zur Geschichte der allgemein-medizinischen Fachpresse.* Stuttgart, Georg Thieme Verlag, 1963.

Budapesti Királyi Orvosegyesület Alapszabályai. Pest, Trattner, 1842.

CALLISEN, Adolph Carl Peter: *Medicinisches Schriftsteller Lexicon der jetztleben den Aerzte, Wundärzte, Geburtshelfer, Apotheker und Naturforscher aller gebildeten Völker.* Copenhagen 1830-1845.

CASPER, Johann Ludwig: *Atlas zum Handbuch der gerichtlich-medizinischen Leichen-Diagnostik.* Berlin, 1857.

HIRSCH, August: *Biographisches Lexikon der hervorragenden Aerzte aller Zeiten und Völker.* München-Berlin, Urban-Schwarzenberg, 1962.

KAPRONCZAY Károly: Az Orvosegyesület szervezete és külkapcsolatai. *Orvosi Hetilap.* 129 (1988) 839-840.

KAPRONCZAY Katalin – MAGYAR László András: A Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár gyűjteményének története. *Per Aspera ad Astra* 3 (2016) 1. sz.

SALACZ Pál – KORBULY György: *A Budapesti Kir. Orvosegyesület jubiláris évkönyve 1837-1937.* Budapest, Budapesti Kir. Orvosegyesület, 1938.

SCHULTHEISZ Emil: Christoph Wilhelm Hufeland, medicus et praeceptor populi. *Orvosi Hetilap,* 103 (1962) 35. sz., 1661-1664.

SINGER, Isidore – Haneman, Frederick T.: *Sachs, Johann Jacob.* In:

<http://www.jewishencyclopedia.com/articles/12976-sachs-johann-jacob-joseph-isidor>

TIESS, Detless: *Christian Friedrich Ludwig Wildberg (1765-1850) Rätlicher Professor für (gerichtliche) Arzneikunde und Physikus in Rostock 1821-1825 = T + K* (2006) 73 (1): 29.

In: https://www.gtfch.org/cms/images/stories/media/tk/tk73_1/Tiess.pdf

SUMMARY

The Royal Society of Budapest Physicians was founded in 1837. Besides regular scientific lectures a library was founded as well and both Hungarian and foreign journals were subscribed out of the revenue made of the members contribution. The purpose of this study is to examine the consistency of the subscribed journals based on the original sources from the archive. The question of the quality of the support which has been provided to scholars and the question of the actuality of the material the Hungarian doctors were able to access is going to be examined by introducing these journals and the editors.

The first list of titles dates back to 1844. According to the protocols 16 foreign journals can be listed as permanent titles besides the journals from Hungary. Combined they covered all the branches of medicine. Since only the most important and high-quality foreign journals were subscribed, the library could serve as a background institution supporting the scientific life and hereby help the Hungarian doctors in keeping contact with the international scientific public. The collection of books and journals based in the Semmelweis Library for the History of Medicine has its origins in the library of the Royal Society of Budapest Physicians. The scientific value of the old medicine-historical journals is invaluable as they witness the past of a 19th century library and its world class scientific collection.

BUGYI ISTVÁN SEBÉSZPROFESSZOR LEVELEZÉSE (1925–1981)

LABÁDI LAJOS

Életútja

Az idősebb orvos generáció tagjai még személyesen ismerték Bugyi István tanár urat, s számos történetet meséltek szakmai tudásáról, puritán életviteléről, legendás emberszeretetről. Munkásságával bizonyította, hogy kellő tehetséggel, felkészültséggel és szorgalommal vidékről is el lehet jutni az országos, illetve nemzetközi hírnévig. Születésének 120 éves évfordulóján felidézük életútját, és szemelvényeket közlünk eddig feltáratlan, rendkívül érdekes és izgalmas levelezési hagyatékából.

Bugyi István régi szentesi család sarja; ősei a 18. század végén iparosként telepedtek le Szentes mezővárosában. Édesapja *Bugyi Antal* városi tanácsnok, főjegyző, helyettes polgármester, Szentes nemzetgyűlési képviselője, kormányfőtanácsos, lapkiadó. Édesanyja *Eszes Mária*, *Eszes Mátyás* csongrádi földbirtokos és gőzmalomtulajdonos leánya. Frigyükből 1898. január 3-án egy gyermekük született, István.¹

Elemi iskoláit a Szentesi Katolikus Népiskolában, középiskoláit a szentesi főgimnáziumban végezte, ahol 1915-ben érettségizett. Tanulmányait a Budapesti Tudományegyetem orvosi fakultásán folytatta, egyetemi éve alatt a budai Szent Imre Kollégium növendéke volt. Kitüntetéssel letett szigorlatai után, 1920 novemberében orvosdoktorrá avatták. Egy évig a bécsi II. sz. Sebészeti Klinikán volt műtőnövendék, majd 1922 és 1924 között a Szegedi Tudományegyetem Sebészeti Klinikáján volt gyakornok, ahol sebész-műtői oklevelet szerzett. Ezt követően külföldi tanulmányútra indult az alábbi állomásokkal: Bécs (1924), Németország (1925) és Franciaország (1929). 1924 nyarán kinevezést nyert a budapesti Új Szent János Kórház sebészeti osztályára, ahol a neves sebészprofesszor, *Manninger Vilmos* (1876–1945) lett a tanítómestere. Itt három évig segédorvosként, újabb három évig alorvosként dolgozott, majd szakirodalmi munkássága alapján 1930-ban adjunktussá nevezték ki. Nyitva állt előtte a pálya, az országos karrier, amikor hazahívták Szentesre, Csongrád vármegye akkori székhelyére. Eleget tett a kérésnek, sőt még más kiváló szakembereket is hozott magával.²

Az 1873-ban alapított szentesi kórházban 1931 elején komoly átszervezések történtek: osztályokat alakítottak ki, és az egyes osztályok élére szakorvosokat állítottak. Ezért hívták haza Bugyi Istvánt is. Kinevezték a sebészeti osztály főorvosává, s azonnal hozzálátott a sebészeti osztály megszervezéséhez. Két évvel később őt nevezték ki a szentesi vármegyei kórház igaz-

1 *Magyar politikai lexikon. I. kötet.* Szerk.: T. Boros László. Bp., Európa, 1929. 66.; Labádi Lajos: A követi tekintély helyreállítója. 50 éve hunyt el Bugyi Antal nemzetgyűlési képviselő. *Szentesi Élet*, 42. (2010) 12. sz. 2.

2 *A Szentesi M. Kir. Állami Főgymnasium értesítője az 1914–1915. tanévről.* Szentes, 1915. 51.; Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltárának Szentesi Levéltára (MNL CSML SZL), Csongrád vármegye főispánjának bizalmas iratai 342/1937., 455/1938. (Bugyi István önéletrajza és család fája); *Csongrád vármegye. I. kötet.* Szerk.: Csikvári Antal. Bp., 1938. 74.; Gulyás Pál: *Magyar írók élete és munkái. IV. kötet.* Bp., 1942. 238.; *Szegedi egyetemi almanach (1921–1970).* Szerk.: Lisztes László, Zallár Andor. Szeged, 1971. 301.; *Magyar életrajzi lexikon (1978–1991).* Főszerk.: Kenyeres Ágnes. Bp., Akadémiai, 1994. 138.; *Révai Új Lexikona. III. kötet.* Szerk.: Szekecsárd, Babits, 1998. 766.; *Új magyar életrajzi lexikon. I. kötet.* Főszerk.: Markó László. Bp., Helikon, 2002. 971.

gató-főorvosává. Vezetése idején vált a szentesi kórház korszerű, országos hírű egészségügyi létesítménnyé, amelyet szakmai berkekben is mintakórházként emlegettek. Az igazgatói tisztséget több cikluson át, 1933 és 1944, 1947 és 1955, valamint 1959 és 1968 között töltötte be.³

A kórházvezetés mellett folyamatosan művelte szaktudományos tevékenységét. Újszerű eljárásait több külföldi (német, svéd, dán) intézet kipróbálta, átvette, és sikerrel használta. Gazdag szakirodalmi munkásságának, valamint a külföldi szaklapokban megjelent sebészeti dolgozatainak elismeréseként a Német Sebésztársaság 1935-ben rendes tagjává avatta. A szakmai elismerések sora következett: egészségügyi főtanácsosi cím (1938), *A sebészorvos* című könyvéért Herczel Manó-díj (1939), a Szegedi Tudományegyetem Orvosi Kara a gyakorló orvos és a kórházi orvos sebészete tárgykörből egyetemi magántanárrá habilitálta (1942). (Ugyanitt 1965-től címzetes egyetemi tanár.) Munkássága talán legrangosabb elismerésének számít az 1949-ben elnyert Kossuth-díj. Szentesen éppen tartott az Orvos Szakszervezet IX. Tudományos Ülése, amikor értesültek Bugyi István magas kitüntetéséről. A korabeli tudósítás szerint a bejelentést követően az ülés hallgatósága percekig viharosan ünnepelte a közkedvelt igazgató-főorvost. A *Szentesi Magyar Alföld* az alábbiakban tudatta az örvendetes hírt 1949. március 13-i számában: „*Dr. Bugyi István megkapta a Kossuth díjat. A kultuszminisztérium tegnap értesítette dr. Bugyi Istvánt, a Csongrád Vármegyei Közkórház neves professzorát, hogy a kormányzat érdemei elismeréséül Kossuth-díjjal tüntette ki. Amint a szombati (márc. 12.) orvos gyűlésen szétfutott a híre a kitüntetésnek, lelkes ünneplésben részesítették a közszeretnek örvendő professzort, s munkájához további sok sikert kívántak. Dr. Bugyi István személyében talán a legméltóbbnak jutott ez a magas kitüntetés. Az egész országban százak és százak köszönhetik életüket sebészi zsenijének, életet adó biztos kezének. Bugyi professzor egész életében hivatása magaslatán állott. Soha nem nézte, hogy szegény vagy gazdag ember kerül elé a műtőasztalra, csak azt látta, hogy szenvedő, beteg ember. Ezért tölti el büszke öröm nemcsak városunk, hanem az egész megye minden lakosát a kitüntetés hallatára, s mi, Szentes és a megye dolgozó népe nevében kívánjuk, hogy Bugyi professzort ez a kitüntetés buzdítsa még fokozottabb munkára, megyénk egészségügyi helyzetének fokozott javítására. Dr. Bugyi István egyébként hétfőn utazik fel Budapestre, a kitüntetés átvételére.*”⁴

*Bugyi István, a népszerű,
fiatal orvos*

A nemzetközi hírű tudós orvost többször próbálták elcsábítani Szentesről, katedrát ajánlva fel előbb a szegedi, majd a debreceni egyetemen. Ő azonban szülővárosában maradt, bizonyítva, hogy valódi tudással és tehetséggel egy kisvárosból is elérhető az országos és nem-

3 *A Szentesi Megyei Kórház emlékkönyve Prof. Dr. Bugyi István egyetemi c. tanár sebészfőorvos 75. születésnapjára.* Szerk.: Dr. Tóth Csaba. Szentes, 1972.; Zsoldos Ferenc: *A kórház száz esztendeje (1881–1981).* In: *Centenárium. A Szentesi Kórház 100 éves jubileumi emlékkönyve.* Szerk.: Bugyi István. Szentes, 1981. 33–84.

4 MNL CSML SZL, Csongrád vármegye főispánjának bizalmas iratai 342/1937., 455/1938.; *Szentesi Magyar Alföld*, 5 (1949) 61. sz. 17–18.

zetközi hírnév, megbecsülés. Számos nagyszerű országos tudományos ankétot szervezett Szentesen, emellett rendszeressé tette a tudományos üléseket, konzultációkat a helyi kórházban. A sebészeti osztályon a személyéhez kötődő orvosokból – *Badó Zoltán, Mencser András, Tari Gábor, Tóth Csaba, Elek László, Zsoldos Ferenc, Dragon Károly* – kialakult a Bugyi-iskola, amelynek tagjai utóbb maguk is egy-egy terület nemzetközi hírű specialistájává váltak. Szakmai munkájának elismerését több magas kitüntetés jelzi: 1952-ben megkapta az orvostudományok kandidátusa tudományos fokozatot, 1956-ban a Magyar Népköztársaság Kiváló Orvosa címet, 1962-ben, 1968-ban és 1970-ben pedig elnyerte a Munka Érdemrend arany fokozatát. Ugyancsak 1970-ben átvehette az Aranydiplomát is. 1969 őszén elsőként tüntették ki a Szentes Város Fejlesztéséért címen alapított emléklappal.⁵

54 évi munka után, 1974. dec. 31-én nyugalomba vonult. Szakmai teljesítményének mérlege: 9 könyv, 90 tudományos közlemény és 30 000-nél több műtét. Nem tekinthető véletlennek, hogy 1976-ban az elsőként kapta meg az újonnan feltámasztott Szentes Város Díszpolgára címet. Érdemdús életpályájának ismertetése a tanácsi jegyzőkönyvben a következő elismerő mondatokkal zárul: „56 éve orvos, ebből 45 évet Szentesen töltött el. Gyógyító munkáját betegek tízezrei áldják; halk szavú, bölcs tanításáért, példamutatásáért tanítványai hála-sak. Élete, munkássága összeforrott a Kórházzal, a várossal. Egyik legismertebb vidéki kórházzá tette a Szentesi Megyei Kórházat. Embersége, munka- és szakmaszeretete, szerénysége, közéleti aktivitása közismert.”⁶

1980-ban még átvette az egyetem által adományozott Gyémántdiplomát, de néhány hónappal később már haláláról írtak az újságok. Szentesen hunyt el 1981. április 3-án, 83 éves korában. „Úgy halt meg, ahogyan élt: csendben, nyugalomban, békességben, méltósággal, dolga végeztével” – írta Mencser András, az egyik tanítvány. 1988-ban – születésének 90. évfordulója alkalmából – a kórház igazgatósága és tudományos tanácsa Bugyi István Emlékérem elnevezéssel díjat alapított azon Szentesen működő orvosok számára, akiknek kiemelkedő tudományos munkássága vagy életműve méltó folytatása Bugyi István professzor munkásságának. (A bronz emléklapok K. Tóth Vali alkotása.) 1998-ban – születése 100. évfordulójának tiszteletére – márvány emléktáblát helyeztek el Bugyi István egykori lakóháza falán (Ady Endre u. 29.), a Kossuth téri központi gyógyszertár pedig felvette dr. Bugyi István nevét. Egykori tanítványai 1999. július 31-én a kórház parkjában felavatták a Mester mellszobrát, amelyet dr. Csiky László orvos és szobrász készített. És végre 2004-ben teljesült sok régi kívánsága: Dr. Bugyi István professzorról nevezték el a szentesi kórházat.⁷

Megjelent főbb munkái

Dr. Walter Kühl: *A narkózis és a műtéti előkészületek kézikönyve*. Fordította: Bugyi István dr. Budapest, Franklin Társulat, 1923.

5 *Szentesi Élet*, 2 (1969) 11. sz. 3.; Bodrits István: Bugyi István munkássága. *Szentesi Élet*, 19 (1988) 8. sz. 4.

6 MNL CSML SZL, Szentes Város Tanácsának jegyzőkönyve, 128/1974. szept. 19.; Szentes Város Tanácsa Végrehajtott Bizottságának jegyzőkönyve, 122/1976. nov. 18., 20/1976. dec. 3.; *Csongrád Megyei Hírlap*, 4 (1976) 287. sz.; *Csongrád Megyei Hírlap*, 8 (1981) 83. sz.

7 MNL CSML SZL, Gyászjelentések gyűjteménye; Emlékezés dr. Bugyi Istvánra. *Szentesi Élet*, 12. (1981) 5. sz. 4.; Balázi Irén: „Tudjuk, itt vagy közöttünk!” – Dr. Bugyi István Emlékkülés a szentesi kórházban. *Délvilág*, 55 (1998) 3. sz. 4–5.; Mencser András: *Egy sebészorvos emlékezése*. Baja, 2001.; Lovas József: Bugyi István emlékezete. Koszorút a sebészprofesszornak. *Szentesi Élet*, 32 (2001) 14. sz. 2.; Papp Zoltán: *Bugyi István élete és munkái*. Szentes, 2002.; Labádi Lajos: *Szentes város díszpolgárai 1881–2007*. Szentes, 2008. 127–138.; Labádi Lajos: „Ez a Bugyi jó kis ember!” 120 éve született dr. Bugyi István Kossuth-díjas sebészprofesszor. *Szentesi Élet*, 50 (2018) 2. sz. 15.

Budapest Székesfőváros Új Szent János Közkórháza Sebészeti Osztályának évkönyve az 1929. évről. Összeállította: Bugyi István. Bp., 1930.

Bugyi István: *Csongrád Vármegye Közkórháza sebészeti osztályának évkönyve az 1931. évről.* Budapest, Stádium Sajtóvállalat Rt., 1932.

Bugyi István: A vármegye közegészségügye. In: *Csongrád vármegye.* Szerkesztette: Csíkvári Antal. Budapest, 1938.

Bugyi István: *A sebészorvos.* Budapest, Rényi Károly, 1932.

Manninger Vilmos emlékkönyv. Dolgozatok a nagysebészet köréből. Írták tanítványai. Budapest, Rényi Károly, 1943.

Bugyi István: *Gyakorlati sebészet I-II. Egyetemi tankönyv.* Budapest, Medicina, 1961.

Orvosi Lexikon. I-IV. kötet. Budapest, Akadémiai, 1967–1973. (sebészeti szakszerkesztő)

Repetitorium Chirurgiae: 1000 kérdés/felelet a nagysebészet és rokonszakmái köréből. Szerk.: Bugyi István. Szeged, Csongrád Megyei Tanács Egészségügyi Osztálya, 1970.

Plasztikai sebészet. Orvosi ankét Szentesen 1976. május 7–8. Szerk.: Bugyi István dr. Szentes, 1977.

Centenárium. A Szentesi Kórház 100 éves jubileumi emlékkönyve. Szerk.: Bugyi István dr. Szentes, 1981.

Bugyi István levélhagyatéka a szentesi levéltárban

Kevesen tudják, hogy Bugyi tanár úr nagy levelező volt, évtizedeken át rendkívül kiterjedt levelezést folytatott hazai és külföldi partnerekkel egyaránt. Sajnos a hozzá érkezett eredeti levelek, illetve az általa írt válaszok másolatai csak hiányosan maradtak fenn, de így is tekintélyes mennyiségről beszélhetünk. Eddig 29 iratgyűjtőnyi levél került elő a hagyatékából, amelyek száma becslésem szerint elérheti az 5500–6000 darabot. Levelezési anyaga 1944-ben jelentősen megsérült. Ő maga írta le egy helyen, hogy a város 1944. október 7-i kiürítésekor felsőbb utasításra neki is mennie kellett. Budapestre utaztak ifjú feleségével, *Sebestyén Márta* szigorló orvosnővel, és édesapja, Bugyi Antal Károly körüti lakásában vészelték át a főváros ostromát. 1945. március 16-án tértek haza Szentesre, és ismét átvette a kórház vezetését. Ady Endre utcai házát feldúlva találta, s egy jó ismerőse mesélte el, hogy amit tudtak, igyekeztek lemenekíteni a pincébe. Számos dolgot utóbb hiába kerestek; levelezési anyaga is csak töredékesen került elő, a többsége megsemmisült. (Vagyis a teljes levelezés ma elérhetné a 8–10000 darabot is.)

A megmaradt irathagyatékából az látszik, hogy a tanár úr nem dobott ki semmit, így a hagyatékban egy névjegykártya, meghívó, képeslap vagy távirat éppúgy megtalálható, mint a 6–8 oldalas levél, és az arra írt válaszlevél indigós kópiája. Halmozott orvosi és intézményvezetői teendői ellenére Bugyi István nagyon szorgalmas levélíró volt: az egyébként kevészavú tudós leveleiben megnyílt, mondhatni bőbeszédűvé vált. Ha tehetett, nyomban válaszolt a kapott küldeményekre, még ha csak tömondatos távirati stílusban is. Ilyenkor jelezte, hogy „*Ez nem levél!*”, a valódi választ hamarosan küldi. (Az azonnali válaszolásra volt egy sokszor idézett mottója is, mely így szólt: „*Ha levelet kapsz, válaszolj azonnal/Az aznap írt válasz a válasz csupán!/Ha azt mondd: majd írok holnap/Nem írsz se holnap, sem holnapután!*”) Ezt ő maga betartotta, csak idősebb korában fordult vele elő, hogy napokig magával hordta a táskájában a megválaszolásra váró leveleket.

A rá jellemző precizitással kezelte és tárolta a nagy becsben tartott missziliseit. Tartalmuk szerint tárgyi csoportokba rendezte a küldeményeket, külön-külön fűzős irattartókba helyezve el őket, az érkezés időrendjében. Így a legújabb levél került mindig legfelülre, az általa írt válaszlevéllel együtt. A fennmaradt levelezés évköre: 1925–1981. A tanár úr által kialakított főbb tematikai egységek a következők:

- I. Szakmai levelezés kollégákkal, hivatalos szervekkel, magánszemélyekkel (1960–1981)
- II. Elnöki levelezés, működési bizonyítványok (1960–1968)
- III. Magyar Sebész Társaság (MST); Tudományos Tanács iratai (1973–1980)
- IV. Stúdium lektorálások A–B–C (1953–1981)
- V. Vegyes iratok (orvosi szállóigék, önéletrajz, családfa, szakirodalmi munkásságának bibliográfiája, Etymologiai Medica, szakmai különlenyomatok)
- VI. Ady Endre utca 29. sz. családi házának tatarozása
- VII. Baráti levelezések (1960–1981)
- VIII. Betegek köszönő levelei (1925–1977)

Az 1925-től fennmaradt legkorábbi levelek tárgya a köszönet, hálálkodás. Amint Bugyi István életrajzából tudhatjuk, a németországi és franciaországi tanulmányútról hazatérve, a budapesti Új Szent János Kórház Sebészeti Osztályán dolgozott segédszabó, alorvosi, majd adjunktusi minőségben. Ami feltűnő, hogy az 1925 és 1930 között kelt köszönőlevelek zöme már ekkor az alig 27–28 éves ifjú orvos bravúros műtéteiről szólnak, dicsérve közvetlen emberségét, segítőkészségét. Ezek a jelzők a későbbiekben is jellemzőek maradnak.

Fővárosi működése idején megfigyelhető, hogy előszeretettel fogadja a hozzá bejelentkező szentesi betegeket, akik fiatal kora ellenére belé helyezik bizalmukat. A levelekből kitűnik, hogy sokszor a személyéhez közel álló, általa nagyra becsült emberek irányítják hozzá szülővárosának betegeit, mint például egykori gimnáziumi tanára, *Molecz Béla, dr. Négyesi Imre* polgármester vagy *Drahos István* grafikusművész. E korai időből érdekesek az idősebb szentesi kollégákkal – *dr. Eisler Samu* és *dr. Csák Béla* városi főorvosokkal – váltott levelei. Hálálkodó írásokat persze nemcsak Szentesről, hanem az ország legkülönbözőbb helyeiről is kapott. Így maradt ez szentesi működésének idején is.

Szentesi intézményvezetőként és egyre elismertebb sebészprofesszorként levelezőpartnereinek köre nagymértékben kiszélesedett. A szakmai ismerősök, a társintézmények vezetői mellett megjelentek a miniszteriális és megyei szintű hatóságok képviselői, az orvostudományi egyetemeken és klinikákon működő kollégák, a tudományos társaságok, szakmai kollégiumok munkatársai, konferenciák szervezői stb. Az 1950-es évektől egyértelműen érzékelhető, hogy Bugyi professzort országosan elismert szakemberként jegyzik, a fontosabb szakmai ügyekben kikérik véleményét, az általa vezetett szentesi kórházat pedig példaadó, rangos intézménynek tekintik. Ezt a benyomást erősíti az is, hogy számos országos konferencia és szimpózium házigazdája volt az 1960–1970-es években a szentesi kórház, Bugyi tanár úr pedig több ízben képviselte hazánkat a külföldön megrendezett orvostudományi kongresszusokon.

A „nagy ügyek” mellett Bugyi professzornak mindig maradt ideje saját intézményére és annak dolgozóira. Több levele szól arról, hogy beprotezsálja valamelyik tehetséges munkatársát egy adott kórházba vagy beosztásba, egyengeti ifjabb kollégái pályáját; de van jó szava a nővérkékhöz, a kórház egyéb dolgozóihoz is. A körülötte összegyűlt orvostudományi gárdára nagyon büszke, de életkora növekedésével párhuzamosan keserűen ad hangot azon érzésének, hogy

az általa kinevelt tehetségek bizony-bizony egyre inkább kiszorítják őt a műtőasztal mellől. Ebben elsősorban azt fájlalta, hogy ő lassan feleslegessé válik. Depressziós hangulatát nem tagadta, de csak legbensőségesebb barátaival osztotta meg érzéseit. Az ekkoriban kapott magas kitüntetéseiről, tanácsadói státusáról szellemes öniróniával ír, de nem titkolja afölötti bánatát, hogy eliramlott fölötte az élet.

Bugyi István levelezését olvasva megtelik valódi, életszerű tartalommal mindaz, amit egy hivatalos életrajz, egy tömör lexikonszócikk nem adhat vissza. Levelein keresztül megjelenik a hús-vér, töprengő, gondolkodó, a filozofálgatásra hajlamos ember, akinek mindenről van határozott véleménye, még ha csupán a levelezőpartnerével osztja is azt meg. Stílusa rendkívül olvasmányos és változatos: a könnyed, szinte fecsegő beszédmódot váltogatja az elgondolkodtató bölcsességekkel; az évődő, baráti korholást, komoly szemrehányást az önostorozással, öniróniával, mindezt szellemesen, megcsillantva a múlt században születettek klaszszikus (latin, német) műveltségét. Legrégebbi barátaihoz, volt gimnáziumi iskolatársaihoz írt levelei rendkívül bensőségesek, szeretetteljesek és ragaszkodók. Utolsó levelei szinte csak hozzájuk szólnak, hisz nyugdíjaztatása után levelezőpartnereinek köre leszűkült a kortársaira, illetve az egykori iskolatársakra.

Dr. Bugyi István sebészprofesszor és kórházigazgató-főorvos nagy értékű irathagyatéka – özvegye rendelkezése alapján – a Csongrád Megyei Levéltár Szentesi Levéltárának őrizetbe került. Az irat-együttes gondozását és levéltárba adását dr. Sebestyén Márta az egyik tanítványra, dr. Zsoldos Ferenc sebész-főorvosra bízta, aki 1998 folyamán eleget tett a felkérésnek. A levéltár munkatársai nyilvántartásba vették az iratokat, amelyek XXXI. 19. fondszám alatt szerepelnek a levéltár fondjegyzékében. A levéltár rendezési alapelvei szerint új kezelési és nyilvántartási rendszert kellett volna kialakítani Bugyi István leveleinek befogadásakor, de kegyeleti és hagyományőrzési megfontolásból olyan döntést hoztunk, hogy megtartjuk a tanár úr által eredetileg kialakított tematikus rendet, illetve tárolóeszközöket.

Az alábbiakban ízelítőt kívánunk adni dr. Bugyi István levelezési hagyatékából. Terjedelmi okok miatt a több ezer levélből csak néhányat tudunk közreadni, azokat sem a teljesség igényével. Válogatásunk legfőbb szempontja az volt, hogy a kiválasztott levelek által a Kossuth-díjas sebészprofesszort, kórházigazgatót, tudományos szervezőt úgy is bemutathassuk, ahogyan betegei, tisztelői, egykori tanárai, iskolatársai és barátai látták. Teljességre nem törekedhetünk, hisz a közel 6000 levélből most csak néhány tucat lát napvilágot, de talán ezek is felkeltik az érdeklődést egy mélyebb, részletesebb feldolgozásra.⁸

LEVELEK BUGYI ISTVÁNHOZ

„Ez a Bugyi jó kis ember!”

Nagyságos Bugyi osztályorvos úrnak, Budapest
Mélyen Tisztelt Doktor Úr!

Bocsánatot kérek, hogy bátorkodtam soraimmal felkeresni. – De miután személyesen nem állott módomban végtelen jóságát megköszönni, mielőtt a kórházból eltávoztam. Tehát ezúton vagyok kénytelen köszönetet mondani.

8 MNL CSML SZL, XXXI. 19. Dr. Bugyi István sebészprofesszor iratai 1925–1981

Habár nem találok szavakat azon jóságért, mit velem tett, mert bármit írnék, mind kevés és kicsi volna. Helyettem jutalmazza meg a jó Isten avval jóságáért, hogy mielőbb kezeihez kerüljön a tanári diploma!

A kedves nővér is, ki a mellettem lévő ágyon feküdt, mondta, hogy míg ő él, mindég fog a Doktor úrért imádkozni, hogy a pályáján legyen szerencséje! „Mert ez a Bugyi jó kis ember!”

Mielőtt soraimat zárnám, még egyszer nagyon köszönöm irántam való jóságát a Doktor úrnak! Maradtam Tisztelettel: zádorfalvi Csiszár Irén. 1925. II. 6.

Elszaporodtak a vakbeleszek Szentesen

Kedves Pistám!

Tudom, hogy nagy mulasztást követtem el, amikor azt a szíves szeretetet, amit Tőled úgyis, mint orvostól, úgyis mint jó emberemtől ottlétem alkalmával olyan jóleső érzéssel tapasztaltam, hosszú hallgatásommal viszonztam. Bevallom, ennek a lábadozó beteg bágyadt lustasága volt az okozója, amit tudom az orvos is, a jó barát is elnéz.

Engedd meg, hogy most már, amikor teljesen jól érzem újra magamat s régi erőmnek birtokába kezdek visszatérni, legelőbb is Téged keresselek fel levelemmel, hogy újra megköszönjem szerető kedvességedet. Áldjon meg érte kedves Pistám a jó Isten, s adja, hogy tudásod, melegen érző emberi szíved s egész életed legyen hosszú időközön át áldása a szenvedő emberiségnek, s legyen azoktól is, Istentől is áldott...

Nem tudom, nem ejtett e gondolkozóba titeket, hogy Szentesen olyan bőven szolgáltatja a gyulladt vakbelüeket? Most már énutánam Bonczos Miklóst⁹ is megoperálta az Új Szent János, de örömmel vettük a hírt, hogy még idejében és teljes sikerrel esett át az operáción. Itt Szentesen egészen járványszerű sűrűséggel lépett föl ez a nyavalya. A közkórházban naponta 2–3 vakbeleest operálnak. Igaz, hogy ez nem mind gyulladós, legalább is az a gyanúm, hanem akire Pollák¹⁰ kimondja az ítéletet, annak kés alá kell kerülni...

Itthon semmi különös újság nincs. Várjuk a tavaszt. Nem tudom, hogy Gonda mérnök úr ott van-e még? Ha igen, úgy öneki és Mikinek szerető üdvözlőmet légy szíves átadni.

Jóságodat még egyszer hálás szívvel köszönve, igaz szeretettel üdvözöl szerető barátod: Sebestyén Béla reform. lelkész.¹¹ Szentes, 1926. február 15.

Ilonka néni hálája

Kedves Pista!

Engedje meg kérem, bár ismeretlenül, hogy soraimmal felkeressem, s azt a nagy jóságát, tudását, szívességét, mivel leányomat Tasnády Imrénét elhalmozta, szívem teljes melegével s nagy hálával megköszönjem.

9 Dr. vitéz Bonczos Miklós (1897–1971) gimnáziumi osztálytársa és jó barátja volt Bugyi Istvánnak. Eredetileg katonatiszt, majd ügyvéd, 1938-1939-ben Csongrád vármegye főispánja, 1939 és 1944 között Szentes országgyűlési képviselője, belügyi, majd igazságügyi államtitkár, rövid ideig belügyminiszter. Argentínába emigrált, Bugyi Istvánnal mindvégig levelezési kapcsolatban maradt.

10 Ifj. dr. Pollák Sándor (1868–1931) id. dr. Pollák Sándor (1828–1905) városi, majd vármegyei főorvos fia, Pollák Antal feltaláló testvére, a szentesi kórház vezető főorvosa.

11 Sebestyén Béla 1887-ben született, 1923-tól volt református lelkész Szentesen. Geológusként is ismert volt, jelentős ásványgyűjteménnyel rendelkezett.

Gondolhatja kedves Pista óriási aggodalmamat Ágneskéért, ami még tetézte azon körülményt, hogy én nem lehettem mellette, – azonban látva kedves Pista a maga nagy ügyességét, a gyors gyógyulást, – megnyugvást hozott.

Nagyon örülnék, ha Imréekkel összebeszélve szerencsém lehetne megismerni azt az ügyes kis Doktort, – és lejönnének hozzám, – addig is ezer hála és köszönet mindenért.

Meleg rokonai üdvözléssel: Ilonka néni. Szarvas, 1926. III/7. Vasárnap.

Már a doktor úr látására meggyógyulnak a betegek

A minden betegek Gyámolítója, s szeretett kedvence Nagyságos Dr. Bugyi István úrnak Budapest

Igen tisztelt kedves Dr. úr, ne nehezteljen esetleg tán e – becsesebb megszólításért, de ön erre nagyon méltó! Ugyanis nőm állítása szerint, ki szintén kezelése alatt lévén, említette – hogy Dr. úr olyan kedves a betegeihez, hogy már a látására meggyógyulnak. Igen kérem tehát, legyen oly kegyes, ha ideje engedi, bármely időben szíveskedjen nőmet megvizsgálni. 3 gyermekem feküdt még a múlthéten, úgy ezeket is legyen kegyes tanácsával ellátni. Ugyanis nőm iránt aggodalmaim vannak, kinek meghagyta Dr. úr, hogy az üdülésből visszatérve keresse fel Doktor urat... Szívességéért előre is köszönetet mond igaz tisztelője: Gáspár György. B. Gyarmat, 1927. I. 27.

Az idősebb kolléga gratulációja

Kedves Pistám! „100 epeműtét” különlenyomatát hálásan köszönöm meg. Büszkén helyezem azt el könyvtáramban, mint olyan munkát, melynek szerzőjét gyermekkorra óta ismerem, kinek fejlődését, előrehaladását és sikereit lelki megleléssel szemlélhetem, megfigyelhetem. Adja Isten, hogy „1000 epeműtét”-ről szóló beszámolóid épen ennyi örömet okozzon Neked, és hogy akkor a sebészi lelkesedésed a maihoz hasonló frissességgel lobogjon.

Szívélyesen üdvözlő: Csák Béla dr.¹² Szentés, 1928. február 22.

Verses köszönet Bugyi Pistának

Kórházagy – Pegazus: nem illenek össze,
Mégis ez a pár szó versben röffen össze,
Mit Neked hálából mondani akarok:
Beteg testtel, íme Pegazusra kapok.

Ágyékom metélted, feslett testem varrtad,
A vastag belemet helyére zavartad,
Késeddal a bajnak úgy elébe vágtaal,
Hogy már negyednapra talpra állítottaal.

¹² Dr. Csák Béla (1881–1939) szentesi születésű orvos, az első világháborúban ezredorvos, 1915 és 1936 között Szentés város tisztí főorvosa, a helyi mentőállomás egyik alapítója és ügyvezető igazgatója.

Mi a bögyömben van, egy szóval kibököm:
Én áldott jó Pistám, köszönöm..., köszönöm...
S ha majd az életnek sora úgy hozza,
Viszonzásra kész lesz mindig
Farkas Miska.
Budapest, Új Szent János Kórház, 1928. április 25.

Egy anyát megmentett az életnek

Igen Tisztelt Doktor Úr!

Tisztelettel értesitem a Doktor urat, hogy a feleségem a körülményekhez képest elég jól van. A seb teljesen beforrt, már tapaszt sincs rajta... Hála az Istennek, hogy idáig jutottunk!

Végtelen hálával tartozunk a Doktor úrnak, hogy a nagy bajunkban segítségünkre volt. Egy anyát megmentett az életnek, visszaadta őt apró gyermekeinek, akiket nevelni kell, kik imádságukban gondolnak az édesanyjuk megmentőjére: a Doktor Úrra!

Nagyon szépen köszönöm a Doktor Úrnak önzetlen segítségét és jóindulatú támogatását. Egy hazájából kiülődzött, vagyonát vesztett tisztviselő családján méltóztatott segíteni. Áldja meg a Jó Isten a Doktor Urat ezért a nagy emberbaráti segítségért!

A Jó Isten áldását kérve a Doktor Úrra, maradtam szolgálatkész híve: v. Balás István. Zalaegerszeg, 1928. V. 3.

Az egykori tanár köszönete tanítványának

Kedves Pista Barátom!

Nagyon hálásan köszönöm azt a szíves, előzékeny elbánást, melyben a kis beteget és a hozzátartozókat részesítette, és részesíti, valamint azokat a kedves sorokat, melyekben engemet szíveskedett értesíteni. Nagyon jól esett, hogy jó szívvvel gondol azokra az évekre, melyekben a tanár és tanítvány baráti viszonya kötött össze bennünket, és tanári pályámnak legédesebb jutalma az, hogy ha kedves volt tanítványaim érdemesnek tartanak arra, hogy ezt a baráti viszonyt akkor is fenntartsák, mikor kikerülnek az iskola padjai közül...

Ismételten nagyon szépen köszönve szíves jószágát, minden jót kívánva maradok hűséges, régi barátja: Molecz Béla.¹³ Szentés, 1928. augusztus 25.

Kedves, Jó Pista Barátom!

Nagyon szépen köszönöm a távirati értesítést, valamint a kimerítő levélbeli választ is. Nagyon helyesen tette, hogy várt a levélküldéssel addig, míg biztos és a reményt megerősítő képet nem lehetett adni a kisleány állapotáról. Szegény édesanyja különösen nagyon nyugtalan volt, de hát érthető is, mikor tudta, hogy milyen súlyos állapotban vitték fel a kislányt...

És most rátérek arra is, amivel talán kezdenem kellett volna a leveletem. Nagyon, nagyon hálásan köszönöm azt a kitüntetést, kedves figyelmét, hogy legújabb munkájának egyik példá-

13 Molecz Béla (1874–1945) gimnáziumi tanár, nyelvész, bölcséleti doktor, 1897 és 1932 között a szentesi főgimnázium német-magyar szakos tanára, a *Magyar Nyelvőr* munkatársa.

nyát megküldte számomra. Könyvtáram büszkeségei között fogom megőrizni annak tanújelként, hogy tanítványaim között olyan is van, aki nemcsak sikeresen működik és fényesen megállja helyét választott életpályáján, hanem kutatásaival előbbre is viszi szaktudományát.

Ismételten nagyon szépen köszönöm a kedves figyelmet, valamint, hogy teljesítette kérelmeimet, s továbbra is szíves jóakarátát kérve, maradok régi, hűséges barátja: Molecz Béla. Szentés, 1928. szeptember 8.

Kedves, Jó Pista Barátom!

Legelső sorban is boldog karácsonyi ünnepeket kívánok, és kedves névnapjának elérkeztével igaz szívvel üdvözölve kívánom, hogy a jó Isten éltesse nagyon sokáig erőben, egészségben, boldogságban, meglegedésben, hogy áldásos munkásságával működjék javára embertársainak, tudós munkájával járuljon hozzá mentől nagyobb mértékben az orvosi tudomány fejlesztéséhez! A közelgő újesztendő alkalmával is friss jó egészséget, boldog újévet kívánok!... A régi jó barátsággal és szeretettel üdvözli igaz híve, őszinte barátja: Molecz Béla. Szentés, 1928. december 22.

A polgármester hálálkodása

Kedves Pista!

Ünnepi jó kívánataidat nagy örömmel vettem és hálásan köszönöm, egyben ez alkalommal én is minden jót kívánok Neked.

A kisfiút szülei szerencsésen hazahozták karácsony estéjén... Megérkezéskor nagy volt az öröm a Zrínyi utcában. Az öreg szülők sírtak örömükben, sőt még én magam is könnyeztem, amikor a kisgyermek megérkezett és követelte tőlem azonnal a csokoládét. Gyönyörű szépen töltöttük el a karácsonyi szent estét, amelynek központja természetesen a kisgyermek volt. Most már egészen jól van, tud már szaladni is, semmi nyoma sem észlelhető már a betegségnek. Szülei már a héten ki is vitték a tanyára.

Kedves Pista Öcsém! Úgy a kisgyermek szülei, mint a magam nevében is, de meg különösen a nagyszülők nevében hálás szívvel köszönöm Neked, hogy családunk szeme fénynek egészségét visszaadtad. Áldjon meg a jó Isten érte!

Hallomásból tudom, hogy a közeljövőben Szentés felé gondolsz orientálódni. Ha ez aktuálissá válik, és még akkor énreám is lesz valami bízva, – úgy ami emberileg lehetséges és tőlem egyáltalában kitelik, – azt én ügyed sikere érdekében mindenkor a legnagyobb örömmel és kötelességemnek ismerve fogom megtenni. Igen boldog lennék, ha a családommal szemben már két ízben megmutatott orvosi kiválóságodat valamiféleképpen viszontszolgáltatni tudnám.

Ha esetleg mostanában Szentésre jössz, úgy természetesen számítok rá, hogy nem fogod elkerülni házunk hajlékát. Fogadd kérlek őszinte nagyrabecsülésem nyilvánítását, mellyel vagyok szolgálatra kész híved: Dr. Négyesi Imre.¹⁴ Szentés, 1929. január 5.

14 Dr. Négyesi Imre (1876–1945) jogász, tartalékos százados, jogügyi tanácsnok, városi főkapitány, Szentés 1919 és 1936, majd 1944 és 1945 közötti polgármestere.

„Pesten, Bugyi Pista operálta, kitűnő eredménnyel”

Kedves Jó Doktor Úr!

Már holnapután négy hete lesz annak, hogy feleségem hazajött – Isten és kedves Doktor úr jóvoltából... Most, hogy már jobban van feleségem, határoztam el magam arra, hogy én is megköszönjem kedves Doktor úrnak irántunk való jószívűségét, látható, ill. tapasztalható rendkívüli figyelmességét és készséges tevékenységét, melyben feleségemet részesíteni oly szíves volt. Pótolja a jó Isten azt, amit mi anyagiakban nem adhatunk azzal, hogy adjon erőt, egészséget, szerencsét minden szándékához, és tartsa meg továbbra is még sok évtizeden keresztül kedves szüleinek örömeire és a szenvedő emberiség javára, – de minket is, hogy élő hirdetői legyünk az Ön tudásának, akaraterejének, népszerűségének és jóságának. Úgy legyen!

Mondja feleségem, hogy az összes betegekre olyan hatással volt a kedves Doktor úrnak a terembe való megjelenése, mint mikor a komor, nehéz felhők közül: egyszerre kisüt a nap.

Nem sajnálom a költséget, fáradságot, hogy Pestre mentünk, mert célt értünk. Sajnos, itt helyben, nem nyújt kellő biztosítékot a több millióba került új és átalakított kórház, nemcsak nekünk, de még a Polgármester úrnak sem. Hogy ez miért van, az már a nagyon sok szentesi ember ajkairól elhangzott panaszokból ismeretes. Ne adja a sors, hogy valamelyikünknek ismét operációra legyen szükségünk, de az arra rászorulóknak nevében óhajtanám, ha már idehaza fogadhatná és segíthetne a szentesi operálandókon.

Mindenkinek úgy adom tudtul, hogy feleségemet hol és ki operálta, hogy: „Pesten, Bugyi Pista operálta, kitűnő eredménnyel.” (Bocsánat, de nekünk szentesieknek így esik jól.)

Mindig fölhozom azt az esetet is, amikor senki sem volt a kórházban, aki azon szülő nőn segíteni lett volna hivatva, és nem volt jelen, a Doktor úr volt az, aki mint „egyévi gyakorlatos” vette el fogóműtét útján a gyermeket, a szorongatott helyzetben levő anyától. No meg azt sem, amikor Kucziknét, akit Szentesen, Szegeden, de még Budapesten sem operálták meg (korára való tekintettel) visszértágulással; a Doktor úr volt az, aki megcsinálta, olyan eredménnyel, hogy a szegény öregasszony, aki minden egyes lépésénél könnyet hullatott, most úgy szalad, mint a nyúl, és fájdalmakat sem érez...

Még egyszer fogadja kedves Doktor úr, addig is, amíg másképpen megszolgálhatjuk, hála köszönetünket, és maradunk őszinte tisztelői: Drahos család.¹⁵ Szentes, 1929. I. 24.

Bugyi István „orvosi művészetének” elismerése

Igen Tisztelt Főorvos Úr! Kedves Kollégám!

Nem a sablonos „Köszönöm” papírra vetését akarja kifejezni ezen pár sorom; hanem akkor, mikor kedves kollégámnak Lizi lányom érdekében végzett munkájáért, végtelen figyelméért köszönetet mondok, ezen Köszönöm szót szívem melegével írom. Végtelen tisztelettel és becsüléssel vagyok Kedves Kolléga úr iránt, – orvosi művészetét és ténykedését az tudja legjobban méltányolni, ki mint én is 34 évet töltöttem el az orvosi praxisban, ki sokakat látott operálni, ki mint én is több ideig dolgoztam sebész mellett. Örvideni fogok, ha sok szívességét viszonzni tudom.

15 Drahos István (1895–1968) grafikus, exlibrisművész, aki évtizedeken keresztül Szentesen élt és alkotott.

Maradtam igaz nagyrabecsüléssel, tisztelettel és üdvözzel: Dr. Potor Sándor.¹⁶ Kunszentmárton, 1932. aug. 25.

Díjtalanul megoperált iparosné

Engedje meg, hogy mint egyik leghálásabb tisztelője, én is felsorakozzam azok közé, akik kedves névnapja alkalmából keresik fel. Kérem a jó Istent, hogy áldja meg megelégedett, boldog s igen hosszú élettel, hogy még sok éven át segítsen a szenvedőkön, mint ahogy rajtam is segített a nyár folyamán, midőn operációval súlyos epekőveimtől szabadított meg. – Nemes jó szívét már akkor éreztem, midőn tekintettel az iparosok mai szomorú helyzetére, engem díjtalanul megoperált. Áldja meg az Isten megértő, nemes szívét...

Bocsánatot kérek, hogy levelemmel drága idejéből egy percet lefoglaltam, de a hála készített rá, hogy legalább kedves névnapján hálás tisztelői közé sorakozzam. Isten áldása kísérelje egész életén át, hogy nemes hivatását minél tökéletesebben s a lehető leghosszabb ideig teljesíthesse. Hálás tisztelője: Kovács Ferencné. Kunszentmárton, 1932. dec. 24.

A szentesi kórház hírneve túlnőtt a vármegyén

Mélyen Tisztelt Igazgató Úr!

Mindenek előtt hálás köszönetet kell mondanom Nagyságodnak azért a megkülönböztetett elbánásért, melyben a vármegyei közkórházban töltött 14 nap alatt részem volt... Fogadja Igazgató Úr hálás köszönetemet azért a figyelmes bánásmódért, melyet lépten-nyomon tapasztaltam a vármegyei közkórházban. Ma már teljes mértékben megértem azt az általános jó hírnevet, melynek nemcsak a vármegye területén, hanem azon túl is örvend a vezetése alatt álló közegészségügyi intézmény. Isten áldását kérve további munkájára, mindenkor kész és őszinte híve: Kiss G. Jenő. Szentes, 1936. január. 15.

Szegedi orvosok látogatása Szentesen

Kedves Barátom!

Engedd meg, hogy úgy a magam, mint a kórház látogatásán részt vett valamennyi orvos és fizikai dolgozó nevében még egyszer hálásan megköszönjem azt a vendégszerető fogadtatást, amelyben Te és kórházad minden dolgozója bennünket részesítettek.

Mindnyájan azzal az érzéssel távoztunk Szentesről, hogy az eddigi látogatásaink alkalmával felkeresett kórházak legkülönbjével találkoztunk, és lehetetlen azt is meg nem állapítanunk, hogy ez javarészből a Te munkásságod következménye.

Szívből kívánunk további jó munkát és sok sikert. Igaz híved: Hetényi Géza dr.¹⁷ Szeged, 1950. dec. 18.

¹⁶ Dr. Potor Sándor kunszentmártoni főorvos, MÁV orvosi tanácsadó, tiszteletbeli járási orvos.

¹⁷ Dr. Hetényi Géza id. (1894–1959) orvos, Kossuth-díjas belgyógyász, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, a Szegedi Tudományegyetem és a SZOTE ny. rendes tanára (1947–1951), az I. sz. Belgyógyászati Klinika tanszékvezető egyetemi tanára (1951–1959), a klinika igazgatója (1947–1959).

Egy volt iskolatárs a műtőasztalon

Kedves Pista!

Ha ezelőtt 40 évvel, mikor a korláton a kézállást és nyújtón az óriáskört csináltuk, azt mondta volna „Gebula”, hogy Bugyi Pista egykor meg fogja operálni Szeder Miska hasfalát, igen jót neveltünk volna. És íme: néha még a hihetetlennek látszó dolgok is valóra válnak! Vajon kiben bízhattam volna én jobban, mint Tebenned, hogy igazi gonddal fogod megoperálni a sérvemet, amitől a fiatal doktor elriadt a MÁV Kórházban, hogy ki fog szakadni varrás közben. Isten akarata volt, hogy leszállítottak a műtőasztalról s eszembe juttatták, hogy van nekem egy kitűnő orvos barátom, aki bizonyára szívesen vállalkozik arra, hogy segítsen egy régi barátján. Soha ilyen nyugodtan még nem mentem kés alá, mint most, s amikor láttam vállaidnak nyugodt mozgását, éreztem, hogy olyan kezekben vagyok, amelyek a legjobb munkát fogják elvégezni...

Igen nagyra becsülöm tudásodat, és csak az alkotó mérnök tudásával tudnám összehasonlítani. Vagy azzal, ha valaki gyermeket hoz a világra... Nem folytatom tovább. Láttam sok munkádat és a példás rendet. Nem kívánom, hogy hamarosan válaszolj. Majd ha egyszer nagyon ráérsz, gondoldj a Te hálás barátodra. Őlel szeretettel: Miska. Bp. 1955. április 2.

BUGYI ISTVÁN ÁLTAL ÍRT LEVELEK*Diplomát érő igazolás*Szolgálati bizonyítvány

Mencser András¹⁸ 20 éves érettségizett fiatalember 1956. szeptember havában került kórházunkhoz. Hét hónapot dolgozott a kórbonctanon, majd április 1-től a sebészetre kapott beosztást műtős-beteghordó minőségben. A csendes, jó modorú, szolgálatkész, roppant ügyes és tanulékony fiatalembernek bámulatos érzéke és tehetsége van az egészségügyi munkakörben. Meggyőződésünk, hogy kiváló egészségügyi felsőkáder lenne belőle, ha az egyetemi tanulmányokat elvégezhetné.

Minden támogatást megérdemlő, nagyon értékes munkaerő, politikai szempontból is feltétlenül megbízható. Szentes, 1957. augusztus 3-án,

Bugyi István dr. egyetemi magántanár,
az orvostudományok kandidátusa,
igazgató-főorvos h.

18 Dr. Mencser András Csongrádon született 1937. augusztus 13-án, a szentesi Horváth Mihály Gimnáziumban érettségizett 1956-ban. Mivel a szüleinek korábban volt egy kisvendéglője Szentesen, „osztályidegennek” minősült, és nem vették fel a Szegedi Orvostudományi Egyetemre. Egy évet a szentesi kórházban dolgozott. A fenti szolgálati bizonyítványnak és dr. Székely Alfréd kórházigazgató közbenjárásának köszönhetően 1957-ben felvételt nyert a SZOTE-re, amelyet 1963-ban sikeresen elvégzett. Mentorának nem okozott csalódást. Három szakvizsgát tett: általános sebész, baleseti sebész, érsebész. 1963-tól 1977-ig a szentesi kórház sebésze, három évig a rangos intézmény igazgató-helyettese. 1977-től a Bajai Kórház Sebészeti Osztályának osztályvezető főorvosa. A vidéki kórházak viszonylatában elsőként rakta le az érsebészet alapjait.

„Valamikor gavallér embernek tartottak...”

Frau Magda Bárány
München

Kedves Magda!

Ne tartson túlságosan neveletlennek és parasztnak, hogy mind a mai napig nem jöttem a köszönőlevéllel, amelyben megköszönhetném azt a sok kedves figyelmét és jóságát, melylyel elhalmozott. Valami nagyon szépet szerettem volna írni, ám ehhez idő, és ami még fontosabb: ihlet kívántatódnék. Sajnos egyik sem állt rendelkezésemre. Az idővel egészen rosszul álltam hazaérkezésem óta, mert a munka itthon „megvárt”. Az ihlet sem akart jönni, mert minden napom teli volt sok apró bosszúsággal, már aminthogy ez adódik az itteni gyöngy-életben.

Most azonban nem törődöm sem az időhiánnyal, sem az ihlettel. Megírom ezt a pár sort. Nem akarok conventionalis köszönőszavakat használni, ennek semmi értelme. Szavakban úgysem lehet kifejezni azt a mélységes hálát és szimpátiát, amit érzek Maga iránt. Két estét is feláldozott, hogy ne maradjak egyedül az idegen városban. Ebédre is meghívott és olyan fejedelmi „müncheni lakomában” részesített, hogy ma is emlegetem Imre bácsiéknak.

A „nő-uralmat” nagyon élveztem. Valóban az egy hét alatt, amit csak Münchenben látni lehetett, mindent megláthattam. Csak egyet restellek, meg kellett érjem azt, hogy a nők fizessenek! De úgy van az, ha az ember hosszú életű, mindent megér – és mindennek az ellenkezőjét is. Nos, most az ellenkezőjét is megértem... Irgalmatlanul restellem, hogy csak úgy „lengyeleskedtem”, mert valamikor gavallér embernek tartottak. Hja, az idők változnak...

Külön élveztem azt is, hogy úgy tekintettek, mint valami egzotikumot, mondjuk egy afrikai szerezcent Ugandából, aki beszabadult Nyugatra, vagy talán egy marslakót.

De nem untatom tovább ostoba fecsegésemmel, csak azért siettem ezt a pár sort megírni, mert tudom, hogy az Óceán túlszéljára készül, mint nagymamajelölt...

Sok-sok szeretetteljes, hálás kézcsókomat küldöm és búcsúzom abban a reményben, hogy a tengerentúlról kapok értesítést: girl or boy?! Szentés, 1960. május 10.

Külföldi szakirodalom beszerzése

Prof. Alföldy Zoltán¹⁹ egyetemi tanár úrnak, az ETT titkárának
Budapest

Igen Tisztelt Kedves Barátom!

Az elmúlt hetekben a müncheni sebészkongresszuson, mint kiküldött vettem részt. Ott a kiállításán láttam meg egy újonnan megjelent remek munkát, amelyre igen sürgősen szükségünk lenne. Nagyon szépen megkérmelek, ha lehetne, soron kívül elintézni a mellékelt szelvény alapján könyvigénylésünk ügyét, hogy minél hamarabb hozzájuthassunk. Még fel tudnám használni a benne szereplő néhány fontos adatot a nyomdába kerülő „Gyakorlati sebészet” című munkámhoz. Ezért lenne nagyon sürgős.

¹⁹ Dr. Alföldy Zoltán (1904–1992) orvos, Kossuth-díjas mikrobiológus, a Budapesti Orvostudományi Egyetem, illetve a SOTE Mikrobiológiai Intézetének igazgatója és egyetemi tanára (1951–1974), az Egészségügyi Tudományos Tanács (ETT) titkára, majd elnöke.

Szíves elnézésedet kérem, hogy ilyen kéréssel terhellek. Fogadd őszinte tiszteletem és nagyrabecsülésem nyilvánítását, a legszívélyesebb kartársi üdvözlettel: Bugyi István igazgató-sebészfőorvos. Szentes, 1960. május 17.

Fiatal szakemberek segítése

Dr. Varga Ferenc főosztályvezető, Egészségügyi Minisztérium
Budapest

Igen Tisztelt Kedves Barátom!

Rendelőintézetünk reumatológus szakfőorvosa, igen tehetséges, 38–40 év között lévő fiatalember, ma bemutatta nekem igen jól sikerült fizioterapiás szakmunkájának kéziratát. Átnéztem, és nagyon jól megírt brossurának tartom. Kérdem: fel tudnátok-e használni, azaz vállalnátok-e kiadását, amit nagyon üdvösnek és hasznosnak tartanék. Amennyiben elfogadnátok kiadásra, kb. 40–50 ábra – egységes, művészi kivitelű tollrajzok – illeszkednének a szövegbe. Kitűnő grafikusművészünk van itt Szentesen (Drahos István), aki az utóbbi években több könyvet is illusztrált gyönyörű fametszetekkel. Ővele készíttetnék el a rajzokat, olcsó „vonal klisé” számára. Ha úgy véled, hogy a „Gyakorló orvos könyvtára” sorozatában kellene megjelentetni, akkor felvehetnénk a kapcsolatot Kádár Tiborral.

Fogadd őszinte tiszteletem és nagyrabecsülésem nyilvánítását, szívélyes kartársi és elvtársi üdvözlettel: Bugyi István igazgató-sebészfőorvos. Szentes, 1960. október 8.

Dr. Farád László orvos-vezérőrnagy, Honvédelmi Minisztérium
Budapest

Igen Tisztelt Kartársam, Kedves Barátom!

Nem hivatalos formában, csak magánlevéllel fordulok kéréssel Hozzád. Badó Zoltán dr. most végzett fiatal orvost, prosecturánk most kinevezett másod orvosát katonai szolgálatra, illetve tiszti kiképzésre hívták be. Az volna a kérésem, hogy mikor a budapesti kiképzés ideje lejár, és kihelyezitek további szolgálattételre, szíveskedjete a szentesi csapattesthez irányítani. Nem tekintve azt, hogy most nősült, felesége és szülei Szentesen élnek, a kórház szempontjából lenne igen előnyös ez a megoldás, amennyiben szabadidejében bejárhatna kórbonctani intézetünkbe, mely jelenleg másod orvos nélkül dolgozik.

Szívélyes kartársi és elvtársi üdvözlettel: Bugyi István. Szentes, 1960. november 11.

Dr. Rostás Oszkár főosztályvezető elvtársnak, Egészségügyi Minisztérium
Budapest

Igen Tisztelt Kedves Barátom!

A múlt héten ment fel Hozzáatok Dalos György dr. szülészeti adjunktusának kérvénye szabályszerűen felszerelve külföldi tanulmányút, illetve továbbképzés engedélyezése tárgyában. Nagyon kérek, az egészen érdekes ügyet kedvező elintézésben részesítsd. Fialat és igen szorgalmas orvosunk a Balaton körüli autózása közben segítséget nyújtott szintén autós itt nyaraló francia kartársaknak, felhasználva francia tudását. Ennek eredményeként kapta a meghívást és ösztöndíjat az egyik előkelő színvonalú francia nőgyógyászati klinikára. Dalos György májusban szeretne menni Franciaországba.

Szíves elnézésedet kérem, hogy ilyen dolgokkal zavarlak, de a tehetséges fiú megérdemel minden támogatást!

Őszinte tisztelettel és nagyrabecsüléssel köszönt híved: Dr. Bugyi István. Szentés, 1961. március 1.

Nógrádi Lászlóné, Egészségügyi Minisztérium
Budapest
Kedves Zsuzsa!

Remélem, nem veszi rossz néven a régi barátság alapján történő megszólítást, – noha tudom, hogy maga tulajdonképpen Havas Klára. De mi már csak úgy ismertük mindig, mint Zsuzsa.

Természetesen kéréssel alkalmatlankodom. Segítsen már rajtunk, illetve jobb sorsra érdemes kórházunk orr–fül–gége osztályán. Minthogy a központi gyakornokok számunkra „tabuk”, csak Önök tudják megcsinálni, hogy dr. Tary Erzsébet általános központi gyakornokunk státusba kinevezhető legyen. Őt szeretnénk megkapni kórházunk igen nehéz helyzetben lévő orr–fül–gége osztályára másodorvosi beosztásba...

A magam részéről csak annyit: végre egy nő, aki manuális szakmán kitűnően megállja a helyét (nichts für Ungut!) és nagyon igényes főorvosunk is szívesen akceptálná. Bocsásson meg alkalmatlankodásomért, de nem saját, hanem a köz, illetve a kórház betegek érdekében teszem. Sok szívélyes üdvözlettel és kézcsókkal: Dr. Bugyi István. Szentés, 1961. július 29.

A kulturált kórházi étkeztetésről

Dr. Dubovitz Dénes főosztályvezető, Egészségügyi Minisztérium
Budapest

Igen Tisztelt Kedves Barátom!

Nagy élvezettel hallgattam a folyó hó 17-én elnökséged alatt lefolyt ételmezési konferenciát. Sok érdekes, értékes és megszívlelendő probléma került szőnyegre...

Többek közt szó esett arról is, hogy a betegek hogyan, milyen milióban és milyen tálalásban kapják napi ételmezésüket. Annyi szó esett és esik ma is a „kórházkultúráról”. Annak mind jobban történő kifejlesztéséről. Ezzel kapcsolatban csak megemlítem, hogy a háború előtt pl. kórházunkban minden betegnek megvolt az ágyasztalkája, amelyen az ágyban fekvő betegek étkeztek, és minden osztálynak megvolt az étkezési garnitúrája, speciális tálakkal, „wagon

lit” csészékkel, evőeszközökkel (kés, kanál, villa, kávéskanál), de továbbmenve: minden tábla be volt égetve különféle színnel az osztály és minden ágynak száma. A szám bele volt ütve az evőeszközökbe is. (A pécsi Zsolnai gyárral készíttettem a speciális beégetett tálakat.) Így amikor egy beteg bejött, mindig ugyanazt az étkezési felszerelést használhatta, amiért felelt is, és a távozáskor be kellett számolni az evőeszközökről, mielőtt ruháját megkapta volna...

Nagyon üdvös lenne ezt a rendszert országosan bevezetni, mert kórházlátogatásaim során gyakran észleltem, hogy bizony az ágyban fekvő betegek nem megfelelő körülmények között fogyasztják el ebédjüket, vacsorájukat, sokszor „marokból”, vagy az ágy mellé tolt szék-ről, igen kényelmetlen és egyáltalán nem étvágygerjesztő módon viszonyok között. Hallottam azután néhány kórházi igazgatótól azt is, hogy nem is adnak kést, meg villát, csak kanalat, mert az étkezőeszközök eltűnnek. Mindezeknek elejét lehetne venni a számozott étkezőeszközökkel...

Szíves elnézésedet kérem, hogy „késői hozzászólásommal” alkalmatlankodtam. Őszinte tisztelettel köszönt készségecs híved. Bugyi István. Szentcs, 1961. május 24.

„60 felé – hazafelé”

Dr. Diósszilágyi Sámuel²⁰ főorvos úrnak
Makó

Kedves Barátom!

Folyó hó 18-án megkaptam értékes ajánlott küldeményedet és a mellékelt megható kommentárt. Nemcsak Tifelétek, hanem mifelénk is járja a szólásmondás: „60 felé – hazafelé”. Sokat hallottam ezt nagyapámtól, Eszes Mátyástól, a csongrádi nábobtól. Aki azonban önmagát cáfolta meg azzal, hogy 74 éves korában újból megnősült (a nagy család rettentő izgalmára, mert hát hét gyermeke, ugyanannyi veje, menyé és számtalan unokája volt abban az időben, amikor eme jobb lépését elkövette). Nos, nekem is sokat csengett fülembc nagyapámnak ez a mondása, és a „nagy mívemnek” befejezte után, épp úgy, mint Te, elkezdtem pakolni, rendezgetni irataimat, kiselejtezni a selejteznivalókat – szóval csomagoltam a nagy útra...

Ámde ezek a szovjet tudósok megállapították a közelmúltban, hogy az ember nem 80–100 évre van teremtve, hanem legalább 150-re. Így azután abbahagytam a csomagolást, amit Neked is ajánlok most már nyugodt lélekkcl, mert kiselejtezted az értékes szivarokat, amelyekért nem győzők eléggé hálás köszönetet mondani. Hiába no, igazi békebeli aromás szivarok!

Meleg szeretettel ölel őszinte híved és tisztelőd: Pista. Szentcs, 1961. november 22.

Fogynak a barátok

Prof. Dr. h. c. Hedri Endre²¹ egyetemi tanár úrnak
Budapest

20 Dr. Diósszilágyi Sámuel (1882–1963) orvos, helytörténész, művelődéstörténész. Makón orvos (1908–1920), a Csanád Vármegyei Kórház, illetve a Makó Városi Kórház belgyógyász főorvosa (1920–1960), közben igazgató-főorvos (1945–48). A József Attilát támogató makói baráti kör tagja, Móra Ferenc barátja.

21 Prof. Dr. Hedri Endre (1893–1962) orvos, sebész, kandidátus, az orvostudományok doktora, az OTI Baleseti Sebészeti Kórház igazgató-főorvosa (1933–1947), a Budapesti Orvostudományi Egyetemen a baleseti sebészet tanára (1947–1962), az I. sz. Sebészeti Klinika igazgatója (1949–1962), a magyarországi baleseti sebészet úttörője. (A levélben utalás történik négy fiára, akik közül a két kisebb még csak 6 és 10 éves volt.)

„Ha barátod van: keresd fel gyakran,
mert tüske és bozót fedi be az utat,
amelyen sohasem járnak”

(Kínai közmondás)

Kedves Endre!

Sietlek megnyugtadni, hogy levelemre nem kérek választ, mert mint már régebben megjegyeztem, nem vagyok „BUÉK” ember. Sőt ellensége vagyok ennek a sablonos, konvencionális szokásnak, mellyel csak terhelik az embert olyanok százai, akik egész évben egy sort le nem írnak, de év végén nekilendülnek, és akár egy sztereotip-sor írással, akár egy nyomtatott kártyával intézik el évi levelezésüket.

Most, hogy a BUÉK–hullámok elcsendesültek, az idézett kínai mondás tanácsára bekopogok Hozzád az év első hónapjában, hogy köszöntselek és megköszönjem azt a sok önzetlen baráti szívességet, amit Tőled kaptam az elmúlt évek folyamán – ha ugyan lehet egyáltalán megköszönni...

Igen, igen, labuntur anni...! Barátaim száma csökken, mint a fogyó hold. Apám halála után legfájdalmasabban érintett Rózsavölgyi Jóska elvesztése. Ő volt nekem minden: igazi barát, akivel testvéri szeretetben éldegéltünk ebben a poros alföldi városkában. Igaz nem mondhatom, hogy magamra maradtam, mert hát itt ez a négy vidám fickó. És mégis ők az én legnagyobb bánatom: mi lesz veletek emberké...? Ma még tejből-vajból fürödhetnek, de vajon mamájuk hogyan tud majd megbirkózni a nagy feladattal, ha magukra maradnak... O mihi praeteritis referat si Jupiter annos! Semmi gondom-bajom nem volna, csak éppen húsz esztendő hiányzik elrohant életemből: 64 helyett 46!

Kedves Endre! Bocsáss meg a személyes kis kilengésért és elkalandozásért, holott csak annyit óhajtottam papírra vetni: sok szertettel és őszinte szívvel kívánok az év kezdetén jó erőt, egészséget, ragyogó szellemi frissességet ad multos annos! Szentés, 1962. január 10.

„Embernek lenni minden körülményben!”

Dr. Pázsit P. Antal sebészfőorvos úrnak
Budapest

Kedves Anti!

Tegnap este robotgattam haza hazánk széktelelné vált fővárosából, és ma reggel itt várt asztalomon végtelen kedves levélkéd...

Igen, tegnap fent voltam a sebészgyűlés megnyitóján, meghallgattam a bevezető előadásokat, mert hát a témakör felettébb érdekelt. Kíváncsi voltam, vajon mi rosszat és rágalmakat szórnak az orvostudomány legnagyobb, az orvoslásban valóban korszakalkotó felfedezésre: az antibiotikumokra. Mert még mindig vannak emberek, akik nem érzékelik és nem is akarják tudomásul venni, mit jelentenek nekünk ezek a „mycinek”, melyek homeopathiás adagjai csodákra képesek. De hát mindig akadnak egyesek (a „túl okosok”), akik keresik a kákán a csomót... Elvégre az ártatlan desztillált vízzel is el lehet pusztítani a szervezetet, ha helytelenül alkalmazzák. Valóságos dühroham fog el (persze csak bensőmben, nem nyilvánítom kifelé!), ha valaki egyetlen rossz szót is emel az antibiotikumok ellen, melyek felfedezését – sebészeti értékelésben – nagyobbak tartom, mint az antisepsist, a sepsist és érzéketlenítést együttvéve.

No, de nagyon eltértem a tárgytól. Bizony szerettem volna megszorítani kezedet a Semmelweis-terem peristyliumában, de nem találkozhattunk, mert én a szünetben – búcsút véve a kapufélfától – angolosan távoztam, meg sem álltam Szentesig.

Bizony igazad van, mikor írod, hogy „minden idők viharát legyőztem”, mert hát „vihár” az volt éppen elég. Súlyos 17 esztendő volt... Mikor az ostrom után hazakeveredtem apám pesti lakásából, itthon nem volt otthonom, két évig „ágyrajáró” voltam unokanővéremnél, aki befogadott. Jó atyám (volt lap- és nyomdatulajdonos, napilap főszerkesztője!) az internálótáborban lelt otthonra Mezőhegyesen, anyám Pesten, a romos lakásban... Bizony, nem szívesen emlékezem vissza azokra az időkre, míg végre valahogy „egyesbe jöttem” – és kezdetem előlről. Hogy mégis átvészeltam a „történelmi időket” talán Arany János intelmének köszönhetem, melyet életem folyamán igyekeztem betartani: „Embernek lenni minden körülményben!”

Most pedig egyetlen vigaszom kedvenc írómnak, Stefan Zweignek remekbekészült mondása, mely szerint /idézem/: „... Minden árnyék végsőben mégis csak a fény gyermeke. S aki világosságot és sötétséget, háborút és békét, fejlődést és süllyedést élt meg – az élt igazán.” Hát mi elmondhatjuk: „igazán” éltünk...

No de nem panaszkodom tovább, különben is a nyári napfény elmossa az árnyakat. Meleg szeretettel ölel a régi barátsággal: Pista. Szentes, 1962. június 22.

Az egykori alispán gratulációja

Dr. Csergő Károly²² úrnak, Szentes

Kedves Jó Károly Bátyám!

Meghatódva olvastam a „dísztáviratot”. Ez a plecsni azonban nem „kitüntetés” volt, inkább egy szomorú tény regisztrálása, mely – ha viselném az érmet gomblyukamban – folyamatosan emlékeztetne, hogy: tempi passati... Igen, 32 évvel ezelőtt neveztek ki engem Csongrád Vármegye Kórháza sebészfőorvosává. Nagy lelkesedéssel, lendülettel indultam az új munkahelyen, és hogy sikerült sok minden tervem és álmom: ezt egyedül Csongrád vármegye nagynevű alispánjának, Neked köszönhetem, kedves Károly bátyám.

Mennyire igaz az olasz költő felsóhajtása, aki imígyen énekelt: „Tetőpontját ha elérte, lejtőn rohan az élet...” Igen, ez így van, érezzük mindannyian. Az évek hónapokká, a hónapok hetekké, a hetek úgyszólván napokká zsugorodnak már előttünk.

Még egyszer megköszönve kedves figyelmedet, sok meleg szeretettel köszönt örökké hálás tisztelő híved: Bugyi István. Szentes, 1962. július 7.

Amerikai orvos barátjának elvesztése

Mrs. Myron S. Read, USA, Ohio

Kedves Asszonyom!

Megdöbbenve ejtettem ki kezemből március 1-én írt, 9-én érkezett szomorú hírt hozó levelét. Nem is tudom elhinni, hogy legjobb amerikai barátom és kollégám nincs többé...

22 Dr. Csergő Károly (1879–1969) vármegyei tisztviselő, közigazgatási reformer, szociográfus, 1925 és 1937 között Csongrád vármegye alispánja. Bugyi Istvánt 1962-ben a Munka Érdemrend arany fokozatával tüntették ki, ehhez gratulált az egykori alispán.

Megsírattam Myront. Nemcsak kedves ifjúkori közös emlékeinket, sebészi élményeinket vitte magával a sírba, hanem egy őszinte jó barátot vesztettem el. Emlékét szívemben őrzöm.

Köszönöm, hogy elküldte a NEWS JOURNAL-ban megjelent nekrológot. Sokáig elnéztem Myron portréját. Kedves arcával úgy mosolyog felém, mint ezelőtt 35 esztendővel itt, ebben a kis magyar városkában. Szinte várom, hogy megszólaljon: Holnap hány órákor kezdjük a műtétet...? És válaszomra, hogy reggel 9 órákor, mindig hozzátette: American or Hungarian time...? Mert bizony a 9 órából gyakran 10, 11 óra lett.

Végtelen szerettem az örök vidám, jószívű fiút. Volt egyéniségében valami vonzó, aki csak megismerte, mindjárt meg is szerette. Nemcsak jó barát, hanem jó ember is volt. Őszinte, egyenes jellemű, akiben mindig megbízhattam. Igazolva láttam Billroth mondását: „Csak jó ember lehet igazán jó orvos”. Már ifjúkorában igen jól képzett orvost, ügyes sebészt fedeztem fel benne.

Kedves Asszonyom! Ha kimegy a Bunker Hill Cemetery-be, tegyen egy szál piros szegfűt drága barátom sírjára, és mondja meg neki: „Doktor Bugi” küldi Magyarországról, soha el nem múló szeretettel... Prof. Dr. Bugyi István Szentes – Hungary. Szentes, 1970. március 11.

Sötét gondolatok a Homo sapiensről

Keller Dezsóné
Budapest

Kedves Erzsébet!

Az imént robbant be március 31-én íródott pár soros kedves írása. A szemrehányás jogos. Valóban hosszú ideje játszom az észak-koreai tábornok nevét: Nam Ir...

Node: „Minden napnak megvan a maga gyötrelme és megvan a maga gyönyörűsége” – mondotta volt Karinthy és írta Erzsébet Asszony... Hát ez az. Gyötrelmekben nincs hiány (a szakmával jár), annál gyérebb a gyönyörűség. Állandó hangulathányban szenvedek, ez pedig a levélírás fékezője. Csak teljesen hivatalos vagy félhivatalos leveleket röpíték szerte a nagyvilágba (Magyarország, Németország, USA, Canada, sőt uram bocsá' Ausztrália), magánlevelekre már nem futja. Ezekhez ugyanis hangulat kell. Hát ezért vagyok Néma Levente helyett Néma Agg.

Baj különösebben nincsen Zenduson (Szentesen).²³ Megvagyunk, dolgozunk keményen. Hogy legutóbbi levelem óta mit mért reám a sors keze? Apró-cseprő kis vigaszokat, mely a „kor”-nak jár. Ilyen-amolyan érmek (városfejlesztés, veterán, 25 éves párttagság) és elismerő emléklapok (olykor materiális nyomatékkal), de ez már mind csak ráadás. Bárki megkaphatja, csak győzni kell évekkkel. Hogy úgy mondjam „belekorosodik” az ember a kitüntetésekbe és a medáliákba.

Magamról csak annyi: ami a legfőbb érték számomra, az egészség és munkakedv töretlen. Az a bizonyos makk eljöhethetne hozzám egy kis egészség-kölcsönért. Régi kedves iskolatársaim, egykorú rokonaim jó része már itt hagyott élő ősbölcény gyanánt, meglévő kortársaim pedig piszokul megöregedtek.

Hát persze nekem nem szabad megöregedni, mert itt van a négy ifjú, a négy fiú, nekik még szükségük van rám. Ha ők nem lennének, én is szívesen lelépnék a porondról s befeküd-

23 A helyi őskronikában olvasható legenda szerint Szentes egy Zendus nevű magyar vitézről kapta a nevét.

nék a sírboltba, ahol csakugyan igazi nyugalom van. Mert ha az ember körülnéz a világban, nem sok öröme telik a Homo sapiensben. Egymást ölik, gyilkolják, sanyargatják. Már unottan lezárjuk a rádiót, mikor jelentik, hogy az elmúlt napon ennyi és ennyi a halott, a sebesült, ezt és ezt rabolták el túszként, itt meg amott robbant a bomba, zuhant le a repülőgép – és így tovább. Quo vadis Munde? – Hová, merre haladsz ó Világom, lesz-e még valaha Viktorian-korszak, vagy ferencjósikai „boldog békeidő” a földön...? Óriási világkatasztrófának kell bekövetkeznie, hogy magához térjen az elszabadult ember (csak kis e-vel!). Ez se sokat várhat magára. A halálmagvak (atombombák) szépen gyarapodnak. Soká nem tűrik a treaurálást. Előbb-utóbb robbannak. Ez talán észhez téríti a nekivadult Homo crudus-t (ahogy én nevezem a Homo sapiens-t).

Nem kell aggódni: nem fog túlnépesülni a földgolyó! Régen a járványok gondoskodtak arról, nehogy túlnépesüljön a föld. Ezt ma már legyűrte a tudomány. Ám a másik oldalon – ugyancsak a tudomány – kézbe adta a túlszorodás sokkal hatásosabb ellenszerét.

No lám. Ilyen sötét aggodalmak és gondolatok kergetőznek agyamban állandóan. Hát lehet, vagy szabad egy ilyen borúlátónak tollat (vagy írógépet) venni a kezébe...?

Ezért ma sem írok. Majd ha jobb hangulatban leszek. Addig is küldöm sok kézcsókom, kedves férje urának pedig legszívélyesebb üdvözetemet. Szentés, 1970. április 2.

„Életelixírem a munka”

Dr. Bató Éva főorvos
Budapest

Kedves Éva!

... Van telepátia. Hogy miért, nem tudom, de az utóbbi hetekben oly sokszor eszembe jutott, és azon tűnődtem, vajon mi van Évával, akiről időtlen idők óta nem tudok semmit. Írni kellene neki; úgy szeretnék vele beszélgetni, élvezni okos, szellemes társalgását; megtudni tőle sok szakmai érdekességet, bizalmas, kiszivárgó közéleti híreket fővárosi körökből. Mert itt, a Természetfelelős háta mögött elnyel bennünket a Nagy Magyar Alföldre telepedő közöny; betemetnek a napi munka szerteágazó szakmai gondjai és izgalmai. Gúzsba köt a mindig holnapra váró elintézendő.

Az elmúlt esztendő folyamán, 75. születésnapom tapintatlan és érdemtelen ünneplése után lelki krízisen mentem át. Rádöbentem, amire eddig nem is gondoltam: time is past... időm lejárt. Le kellene tennem scalpellumot, ám agyam s izmaim ez ellen élénken tiltakoznak. Feküdjem be önként a koporsóba, és csendben várjam az eljövendő Kaszást...? Szörnyű befejezés.

Életelixírem a munka. Ez még felejtetni tudja az évszámokat, az Időt, amely vállamra telepedett. A szomorú máty, amikor siratom a soha vissza nem térő múltat, kesergem a jelenen és aggódom a jövőért – ami nekem már nincs. A múlt kapuja bezárult mögöttem, a jövőé zárva előttem. Elnézem ágyam fölött lógó érettségi tablónkat: bizony már csak néhányad magammal lézengünk közülük kriptaszökevényekként. Az ember remetévé válva elidegenedik, amint kortársai rendre itt hagyják, eltávoznak az élők sorából. Mindennek ára van: aki sokáig él, sok hozzátartozóját, barátját el kell temetnie. Csak most kezdem megérteni Ovidiust: „Et nimium vixisse diu nocet” – sokáig élni is káros...

Kedves Barátnóm! Bocsásson meg, hogy komor hangulatomban kesergő húrokat penge-
tek és idejét rablom, de könnyít magán az ember, ha búbánatát elsírhatja egy bizalmas, őszin-
te barátnak, aki bizonyára meg is érti...

Tudom én, érzem, hol van nálam a zökkenő. Nincs ambíció, nincs ami fűtsön, újabb szel-
lemi termékre sarkalljon. Miért...? Kinek...? Mi célból...? Életem folyamán elértem mind-
azt – sőt többet is – amiről álmodoztam, a célt, amit magam elé tűztem. Úgy jártam, mint az a
tökéletlen hegymászó, aki erejének teljes latbavetésével felérkezik a célba vett sziklacsúcsra,
annak is legfelső ormára, megtörli verítékező homlokát, körülnéz, majd felsóhajt: Na és...?
Lefelé talán még kellemetlenebb lesz...

No de nem terhelem tovább fecsegésemmel, hiszen ha mindent elmondanék, amit szeret-
nék, reggelig eltartana... Kezét csókolom: Bi Pi. Szentés, 1974. március 6.

„Szörnyű lelki válságban vagyok...”

Dr. Tessényi Béla sebészfőorvos úrnak

Vrbas

Tetőpontját ha elérte, lejtőn rohan az élet...

Ne neheztelj, ne kárpálj, sose szidj Drága Bélám érthetetlen magatartásomért. Megkísér-
lem megmagyarázni lelki válságom rugóit, noha tudom, úgyse tudsz megérteni.

Szörnyű lelki válságban vagyok immáron egy év óta, amikor úgyszólván máról-holnap-
ra rádöbentem: time is past... Szörnyű érzés. Rosszabb, mint annak a szépasszonynak a lel-
ki állapota, aki belép a matróna korba. Tegnap még övé volt minden, a hódítás öntudata, és
egyszer eléje áll a vigasztalan ma, hogy elvesztette birodalmának királyságát. Vége minden-
nek... Nos, bár egészen más vonalon, de én is beleestem ebbe a lelki válságba. Tegnap még
én voltam minden: a császár, a fejedelem. A betegek csak hozzám sereglettek, mindenki en-
gem óhajtott, velem szeretne volna operáltatni magát. Ma már egészen más a helyzet. Fel-
neveltem egy olyan kitűnő sebész gárdát, hogy úgy érzem, teljesen felesleges lettem. Embere-
im, akik 10–20 sőt 25 éve dolgoznak mellettem, mindent eltanultak tőlem a diagnózistól a
terápiáig incl. az operálás művészete. Ma már csak távolabbi országrészekből keresnek fel
többnyire infaust állapotban lévő betegek, mert a környék fiatal körzeti orvosai hason korú
barátaikhoz, kollégáikhoz irányítják betegeiket, ami érthető. Azok a családok, akiknek több tag-
ját én operáltam, gyógykezelttem 30–40 éven át, lassan kihaltak. Nevem patinás réztábláját
bevonta a Grünspan.

Hej, 76 esztendő nagy idő egy sebész életében. Úgy érzem, kár már bejönni osztályom-
ra, ahol fél évszázadon át valóban császár voltam. Nem is beszélve negyedfél évtizedig tar-
tó igazgató-főorvosi mivoltomról, amikor tucatnyi ember figyelte szemrebbenésemet, hogy
készségesen ugorjanak óhajom teljesítésére. Nehéz ezzel leszámolni és beletörödni a jelenbe.
Bizony le kellene lépnem a porondról. Node mit jelent a nyugdíjba vonulás? Azt, hogy ön-
ként befekszik az ember a koporsóba és várja a halált. Pihenésre nem vágyom. Ami még él-
tet, az a munka. No de az is elhagy, kihal az ambíció is, hogyan tovább...?

Nem félek az elmúlástól, a halál csak megváltás lenne számomra, mert csak őrlődök az
emlékek malmában, égek, hervadozok a jelen purgatóriumába, és ami a legszörnyűbb: nincs
kiút. Az élet szomorúsága, nyomasztó gondjai rosszabbak a pokol tüzénél.

Szomatikusan nem lenne semmi baj. Testileg olyan „jó negyvenesnek” érzem magamat, de pszichikusan kikészültem. És mert minden a központi idegrendszer, innen adódik minden: az étvágytalanság (én, a jó evő!), az álmatlanság (én, a jó alvó!). Bár felveszem napi caloria-szükségletemet, talán többet is, de ez nem sokat ér. Nem az a fontos, hogy mennyit eszik az ember, hanem mennyit emészt meg, dolgoz fel a szervezete. Nos jelen psychés állapotomban emésztőmirigyeim is leálltak, le is soványodtam, amit ugyan nem bánok, mert sokkal fürgébb vagyok, mint a régi 10 kg pluszal...

És azután a többi keserűség. Apám, anyám, rokonaim, barátaim, kortársaim és kartársaim lassan mind itt hagytak, elköltöztek az elizeumi mezőkre. Az ember elidegenedik, teljesen magára marad. Húsz évvel ezelőtt még kilencen jöttek el hozzám barátaim, kortársaim, és ültük körül a feketéző asztalt, ma már csak hárman maradtunk, és várjuk: vajon ki van a soron...?

... Talán öndiagnózisom alapján fel fogsz menteni a vádak alól, hogy csak ígéretetek, hazudozgatok össze-vissza, és megfélemlézek kedves örökifjú barátomról. Abban a pillanatban, amint sikerül kiugranom ebből a psychés circulus vitiosusomból, repülök Hozzád, hogy mindazt még elmondjam, ami nem fért a levélbe, amit jó Katicám kézbesít. Kedves feleségnek kézcsókom küldve, szertettel ölellek, csókollak: Pista. Szentés, 1974. május 27.

„Érdemeimre való tekintettel...”

Várady Barnabás úrnak
Hajdúszoboszló

... Reám nehéz esztendő következik. Tudomásul kellennem, hogy time is past... – időm lejárt. Január 3-án töltöm be 77. életévemet és nyugállományba vonulok. Leszek sokadmagammal hivatalosan ingyenélő parazita Népköztársaságunk patyolat testén.

Nehéz belegyőződni, hogy fél évszázadot meghaladó rutin-munkám törést szenved. El kell ugyan ismernem, hogy „érdemeimre való tekintettel” kivételes elbánásban részesítenek, amikor nyugdíjas létemre tovább dolgozhatom a sebészetben „szaktanácsadó” minőségben, sőt még szobámat is meghagyják. No de tudom, ez csak amolyan sinecura állás, magam sem tudom, szégyenkezzem-e vele. Tanítványaim az idők folyamán a Mestert túlszárnyalva „öreg sebészek”, kitűnő szakemberek lettek, nem kell már ezeknek szaktanács. És visszarévedezve a múltba, voltam én „egészségügyi főtanácsos” is – ám a kutya sem kért tanácsot soha tőlem...

Szomorú tény, hogy ezért senki sem okolható. Igazság szerint már azért is hálával kell tartoznom a Sorsnak, hogy jó erőben és egészségben léptem az aggastyán korba, és 77 éves koromig megállás nélkül dolgozhattam...

Jókívánságaim megismétlése mellett, sok szeretettel ölel leánykáddal egyetemben: Keresztapád. Szentés, 1974. Karácsony.

Az utódlás nehézségei

Prof. Dr. Sc. Petri Gábor²⁴ egyetemi tanár úrnak, Szeged

„Én munkakörben szeretnék meghalni,
 abban a tudatban, hogy mások folytatják azt,
 amit én már nem csinálhatok tovább, és meg-
 nyugszom abban, hogy ami lehetséges volt,
 azt meg is tettem” (B. Russel)

Kedves Gábor!

Russel fenti idézetét hosszú évekkel ezelőtt zártam szívembe és hordozom ma is.

Az elmúlt hónapokban nem lazuló psychés állapotom elérte tetőpontját. Oka a teljes bizonytalanság. Ez az itteni légkör, interregnum felőri a sebészeti osztály valamennyi dolgozójának idegeit. Fejetlen mozgolódás észlelhető, mint a megzavart hangyabolyban, ha cigarettafüstöt fújnak rá. Állandó sugdolózás: Mi lesz? Hogy lesz? Ki lesz az új főnök? Menjünk, maradjunk? A teljes tájékozatlanság ránehezedik nemcsak orvosinkra, hanem a segédszemélyzetre is, hátrányosan befolyásolva immáron hónapok óta munkáját.

Most „subcutan” az a hír terjeng, hogy megváltoztatva álláspontodat, mégis leadnál egy emberedet, hogy ő vegye át a marsallbotot. Ez – őszinte vagyok Veled szemben – lelki halálot jelent fizikai megsemmisülésem előtt.

Amikor február elsejével nyugállományba léptem, a felettesek méltányolva közel fél évszázados, megszakítás nélkül végzett munkásságomat, nagyvonalú gesztussal jártak el velem szemben: megbízást kaptam, hogy „orvosi szaktanácsadó” minőségben továbbra is dolgozzam volt osztályomon, még szobámat is meghagyták. Így azután szíves-örömmel bejártam régi munkahelyemre. Megszokott miliőben dolgoztam; korrigáltam a fiatalok közlésre szánt kézíratait, sőt nem ritkán még „szaktanácsot” is kértek tőlem. Asszisztáltam a sebész-csemeték műtéteinél, oktatva őket fortélyos műfogásokra. Mindez elviselhetővé tette externistává alakult státusomat.

Az a legújabb kósza hír, amely szerint idegen veszi át a sebészeti osztály vezető-főorvosi stallumát, pörölycsapásként hatott. Életem egész munkásságát, az épületet, amit téglát-téglára rakosgatva építgettem, összeomlva látom. Szörnyű érzés. Nem sikerült volna utódot nevelnem? Pedig úgy érzem, igazán tehetséges fiatalokat állítottam volt a műtőasztal mellé, akik mind elméletileg, mind gyakorlati felkészültséggel kiemelkedtek az átlagból (Michailovits Lehel, Rein György, Hőnig Vilmos, Adler Péter, Drexler Miklós, – majd jelen munkatársaim: Zsoldos, Mencser, Tóth, Elek és kórházunk balesetsebészetén dolgozó Badó, Tari), akik valamennyien közreműködtek a szentesi kórház felemelkedésében.

Et nunc venio ad fortissimum (sacro egoismo): Ha idegenből jön új vezető, az én szerepem végleg feleslegessé válik. Önérzetem tiltja, hogy betegyem a lábam arra az osztályra, ahol annyi ifjúkori hévvel, majd érett férfiként soha nem szűnő lelkesedéssel, ügyszeretettel végeztem napról-napra izgalomtól fűtött munkámat. És ne is gyönyörködhessem tanítványaimnak a „Mestert” túlszárnyaló munkáiban? Alig elviselhető.

²⁴ Prof. Dr. Petri Gábor (1914–1985) orvos, sebész, az orvostudományok kandidátusa, doktora, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, a SZOTE I. sz. Sebészeti Klinika és Sebészeti Műtéttani Intézet klinikaigazgatója és tanszékvezető egyetemi tanára (1958–1984), közben az egyetem rektora, országgyűlési képviselő, az Elnöki Tanács tagja.

Csak Te tudsz segíteni rajtunk Kedves Gáborom, közvetve rajtam is, aki nem tud belegyőződni abba a gondolatba, hogy teljesen vegetatív életet folytatva várja a megváltó halált. Mert ahhoz, hogy valaki megérjen az abszolút nyugalomra, kettő kell: elsősorban fizikai elfáradás, vágyva a pihenést; másodsorban cerebrális eltompulás, amikor közömbössé válik az ember a semmittevés iránt. Mindez ideig nem jutottam el eddig a pontig. Kétségbeejtő a gondolat is, hogy ingyenélő „hereként” nehezedjem a társadalom vállára a végleges elmúlásig...

Kedves Gáborom! Modern Poszeidonként csillapítsd le sebészeti osztályunk tengerén háborgó vihart. Szavad sorsdöntő. Mind a Megye, mind a Szentes Városi Tanács illetékesei elfogadnák javaslatodat, mely szerint kapjon átmenetileg megbízást valamelyik emberem az osztályvezetői funkciók végzésére. A „mb. vezető főorvos” semmi elkötelezettséggel nem jár, meghatározatlan időre szól, bármikor megszüntethető.

De ne vergődjünk ilyen bizonytalan állapotban. Ezt kérem Tőled, a régi barátság jogán. Szeretettel: BiPista. Szentes, 1975. május 21.

Kedves Gábor!

Igazán restelem, hogy szó szerint „ezernyi” elfoglaltságod közepette hosszú levelemmel terheltelek. Nem is találok szavakat, amelyekkel méltón megköszönhetném, hogy még hosszabb leveleddel válaszra méltattál. Jól tudom, számtalan ügygel foglalkozol egyetemi katedráddal járó kötelezettségeiden túlmenően: rendszeres előadások, a klinika igazgatása, szervezése, országgyűlési képviselőségeddel járó ügyes-bajos dolgok intézésével, szakirodalmi munkásság stb. stb. – ki tudna mindent felkarolni, nem is beszélve a műtőasztal mellett töltött időről, hiszen elsősorban sebész vagy, megyénk „sebész papája”. Sok ez egy embernek.

Okos leveledben felvetett megoldásokra javaslatom lenne:

1. Kaphatna átmeneti megbízást az osztály vezetésére valamelyik itt dolgozó emberünk, például Mencser, aki közszeretben áll, kettős szakképesítése van (sebész és balesetsebész) és mindenki szívesen fogadná. Ez egyik könnyen járható út, és nem szenvedne átmeneti törést a sebészeti osztály munkája. Az állás végleges betöltése egyáltalán nem sürgős. Az átmeneti idő alatt kialakulhat a helyzet a legjobb végleges megoldásra.

2. Bizassék meg Badó átmenetileg a felügyelettel. Ezt szívesen vállalná. Más megoldást azonban nem, mert már annyira szerelmese a balesetsebésznek, hogy semmiképp nem nyergelne át a nagysebészetre.

Szántót ne is próbáld rábeszélni, hogy engedje ki Badót a traumatologia vasmarkából. Ez nem is lenne üdvös és bölcs dolog. Kiemelni a szentháromságból (Badó–Tari–Hulin) Szent Pétert, megbontani azt a kiváló „triaszt”, amely a jövőben – biztosra veszem – klinikád traumatologiai részlegére fog áttelepülni. Mert nem kétséges, hogy előbb-utóbb az Alföldi Traumatologiai Központ Szegeden fog testet ölteni, kiegészülve orthopaediával, amelynek sebészi feladatait ez a három jeles ember már ma is tökéletesen ellátná (jelenleg például combcsontfejes pótlással, sőt teljes csípőízületi alloplastikával foglalkoznak, méghozzá igen eredményesen)...

A városi vezetőség önmagában teljesen tehetetlen. A döntést a megyétől, illetve Tőled, megyénk sebészétől várja.

Szeretettel ölel a régi barátsággal őszinte híved: B. P. Szentes, 1975. május 30.

„Itt nincsenek bombamerényletek, emberrablások...”

Mr. Leslie N. Nagy, CANADA, Torontó

Kedves Lászlóm!

... Mi itt, az Isten háta mögött csak sóvárogva nézegetjük azokat a csodás helyeket, ahol Te megfordulsz, ám ahová mi soha el nem juthatunk.

Bizony valamikor, a harmincas évek rezgővégén úgy terveztem, hogy veszek ki egy év szabadságot, és szétnézek az öt kontinensen (az Antarktiszra nem vágyom!). Nem viszek magammal semmi mást, csak mozigépeimet. De haj! – a Történelem közbeszólt. Reánk szakadt a nagy kataklizma, amelyből élve kerültem ki ugyan, de mindenem elveszett: házaim, földem, mezeim, bankbetétem, összes értékeim, festményeim, keleti szőnyegek, könyvtáram... Mikor 1945. március idusán – 47 éves fejjel – hazakeveredtem a rommá lőtt Budapestről (ide menekültem én balga a „harcok elől”!), mindössze egy irattáskával szálltam le a zörgős szekérről, mert hát vasút az nem volt. Ebben a kis neszeszerben leledzett összes vagyonom, két váltás fehérnemű (ing és gaty), egy fogkefe és a Gyakorlati sebészet c., később két kötetben megjelent könyvem kézírata. Kezddhettem előlről az életet dzseszepogyesz, azaz nincstelen proletárként...

Ezért tölt el jóleső érzés, ha hazájuktól elszakadt magyar testvéreimtől jó hírt hoz a posta. Hogy ott kint a messze távoli világban is megállták helyüket, két vállra fektetve ezt a szépséges, kiszámíthatatlan életet.

Itthon semmi újság. Egyik nap, szintúgy hónap és esztendő követi a másikat, serényen pörög az élet homokórája. Itt nincsenek bombamerényletek, emberrablások, repülőgép eltérítések, szerelvény elkobzások túsokkal telt vagonokkal; nincs harc és háború, mint Közel- és Távols-Keleten, a sötét Afrikában, ahol nem tudnak mit kezdeni „szabadságukkal”. Mi csak fejcsóválva hallgatjuk a rádióban, nézzük a televízióban a tragikus eseményeket, és megállapítjuk: az állatvilág legbutább teremtménye az ún. Homo sapiens: az Ember. Alig nyúl farknyi kurta életét azzal tölti, hogy egymást baszogatva minél szomorúbbá, keserűbbé tegye erősen limitált földi jelenését. No, ezen, mi ketten igazán nem tudunk változtatni.

Kedves Laci Barátom! Bocsáss meg, hogy ilyen fanyar, filozofálásba torkolló sorokat vettem papírra, és még egy takaros lófasz sem szerepel benne, nélkülözve ángyikánk picsáját is. Magyaros, meleg baráti kézszerítással: Pista. Szentés, 1977. július 25.

Egy megmentett kollégának

Prof. Dr. Adler Péter egyetemi tanár úrnak
Debrecen, Stomatológiai Klinika

Drága Péterem! ... Halálról pedig közöttünk ne essék szó! Semmi egyebet nem tettem azokban a félelmetesen gonosz időkben, mint befelé fordulva igyekeztem magam beleélni a halálba üldözött, halálra ítélt ártatlan embertársaim helyzetébe. Mindvégig fülemben csengett az aranyjánosi intelem: „Embernek lenni minden körülményben!” Ez volt a hitvallásom akkor, és ma is ez.

Aki sokáig él, sok mindent megél és tapasztal. Akkor vált világossá előttem, milyen óriási veszélyt rejt magába egy üresen kongó koponyából kiáramló öblös hang, amely belerikácsol-

va a légtengerbe, elhomályosíthatja a józan ész, az emberben rejlő gonoszságot a felszínre hozva megméltelyezi a lelkeket. Bízást bízom, hogy az akkori Homo crudus végül mégis csak méltó lesz öncsinálta Homo „sapiens” jelzőjére...

Szeretettel ölel a régi barátsággal: B. Pista. Szentés, 1978. január 23.

A Mester és Tanítvány

Dr. Mencser András sebész-főorvos úrnak
6500 Baja – Kórház, sebészet

Kedves Andrásom! Őszinte örömmel olvastam tartalmas leveled, amelyből kiolvastam a lényegét: egyenesben vagy! Noha itt-ott még szorít a cipő, orvosaid egyikével–másikával nem vagy elégedett, – oda se neki. Ezen a vonalon légy erős, és említett „birkatürelmed” el ne fogyjon. Az idő mindent megold.

Fogadd meleg kézzorításomat abból az alkalomból, hogy hivatalosan érsebesszé is nyilvánítottak, bár ez országserte oklevél nélkül is köztudott volt.

Köszönettel vettem a Meghívót a júniusi, Baján tartandó Délmagyar Szakcsoport ülésére, de ezen már nem vehetek részt. Csak fájdalmas nosztalgiát idézne fel bennem. Tempipassati... Ez a nagy átok a chirurgia mesterségében: mire az ember kezdene beletanulni, már is leteheti a kést. Kiöregszik...

Hanem! Beszámoló nagy leveledben olyan epitheton ornansokkal (díszítő jelzőkkel) hamozol el, hogy pirulni kellett. Különösen meghatott, hogy legkedvesebb szellemi gyermekemet – a SEBÉSZORVOS könyvem /ifjúkori „bűnözésem” dokumentumát/ – megvételre kerested az antikváriumban, noha fél évszázaddal ezelőtt, a harmincas években írt eszme-futtatásom, ha nem is avult el teljesen, de elévült. Ma már se égen, se földön nem kapható. Én is már csak egyetlen példány őrzök „irodalmi ládám” fenekén...

Am amint elgondolkoztam, eszembe vágódott, hogy Joó Béla halála után örököse, Géza öccse elhozta nekem azt a példányt, amit annakidején „Jupi”-nak /ez volt a beceneve/ ajándékoztam. Nosza, rászánva egy bús vasárnapot, elkezdtem kutatni ötödfélezer kötetet számláló könyvtáramban, – és megtaláltam!

Nos, kinek adhatnám örökül másnak, mint Néked drága Bandikám, aki megbecsülésre méltatja.

Kedves Családoddal együtt szeretettel ölel, a régi barátsággal
Bugyi István dr.²⁵

Készül a Centenáriumi-kötet

Dr. Tessényi Béla sebész-főorvos úrnak
Vrbas

Kedves Bélám! ... Hosszú hallgatásom oka az volt, hogy jövőre, 1981-ben ünnepli kórházunk 100 éves jubileumát. Erre az alkalomra egy Centenáriumi Emlékkönyv kiadását ter-

²⁵ Az egykori tanítvány – dr. Mencser András volt szentesi mütősfű, majd bajai sebész-főorvos – utólag (2011-ben) annyit fűzött Mestere leveléhez, hogy amikor megkapta, „alig több mint két éve voltam Baján; a biztató, és erőt adó sorait ma is jó volt felidézni, az ugyancsak akkor küldött könyvének, – a Sebészorvos – ajándékával együtt.”

vezzük, amelynek szerkesztését elvállaltam. Ez azután teljesen lefoglalja szellemi kapacitásomat. Erősen túl a Sturm und Drang perióduson, nem vagyok már az az elnyűhetetlen fickó, aki csak úgy kirázott tollából egy-egy könyvet, dolgozatot.

Ám még szerencse, hogy még 82 éves koromban is hódolhatok ifjúkori hobbymnak, különben végérvényesen elhatalmasodna rajtam a canities morosa, a zsémbes öregkor...

Sokáig élni is káros. Úgy érzem magam, mint tarokkban a skíz, mikor talonba kerül. Somatikusan még nem lenne semmi panasz, ám a depressio – komorkór – gyakorta rám telepszik. Nem szedek semmiféle gyógyszert. Azaz egyet mégis: aszalt szilvát. Ez az én egyetlen orvosszerem. Ezért szerénytelenül megkérnélek, ha nem esik terhedre, küldj nekem félvagy egy kiló „boszniai aszalt szilvát”, mert errefelé még magyar sem kapható.

Ilonának hódoló kézcsókom küldve, meleg szeretettel ölel öreg barátod: B. Pista. Szentés, 1980. november 8.

„Idő-koldus vagyok”

Greskovits Pálné tanár
Füzérradvány

Semmire sincs időm, „idő-koldus” vagyok. Tudom, hogy a levlapözönökre és kedves levelére adós vagyok a válasszal, de amint kicsit egyenesbe jövök, letörlesztem adósságom...

Egyébként rab vagyok. Súlyos teherterheléssel, de nagyon szeretem a TV-t, csak az a baj, hogy a végét mindig elalszom, így nem tudom meg a poént.

Az utolsó lefűzött levél

Mrs. Susy R. Wagner
Peoria

Kedves Zsuzsanna!

Most, hogy végre elkészítettem kórházunk 100 éves Centenáriumi Emlékkönyvét, hozzáfogtam felgyülemlett restanciáim feldolgozásához. Elsőként vettem az Ön leveleit. Bár jelenleg még nem vagyok még levélíró hangulatban, ezért csak konvencionális pár sorral jövök.

Hálás köszönet a túsokról szóló képeslap-kivágásokért. A magam részéről néhány szubjektív megjegyzés: a fotók arról tanúskodnak, hogy feltűnően jó erőbeli állapotban vészték át a „beduinok fogságát”, nem észlelhető rajtuk testi somatikus ártalom, sem az a lelki feszültség (psychikai stress), amire számítottam 400 napos állandó halálfélelemmel kísért átélések után. No, de ez semmit sem enyhít azon a világraszóló gatzetten, amit ezek a gengszterek, illetve bandavezéruk, az embernek álcázott majomemberek elkövettek.

Ám stop! Meg kell zaboláznom magam, nehogy belekeveredjek levélírásba, amit a közeljövőre tartok fenn.

Férjeurának üdvözetemet küldve, sok szeretettel köszönti bájos gyermekeivel egyetemben: Bugyi István. Szentés, 1981. március 25.

Dr. Bugyi István professzor Szentesen hunyt el 1981. április 3-án, alig egy héttel a fenti levél postázása után. Utolsó munkájában, a *Centenáriumi Emlékkönyv* szerkesztésében nagy örömét lelte, hisz alkalma nyílt a visszatekintésre, a hajdani szakmai sikerek felidőzésére, azok összegzésére. S ami talán a legfontosabb volt számára, az emlékalbumot kedves tanítványaival együtt készíthette, akiket gyermekeiként szeretett, és rendkívül büszke volt rájuk. Utolsó leveléből megtudhatjuk, hogy voltak további elképzelései: többek között a válaszára váró levelek rendszerezése, megválaszolása.

A bevezető részben utaltunk rá, hogy Bugyi tanár úr jó levélírónak számított, idősebb korára azonban aktivitása alább hagyott. Egy 1976-ban kelt levelében erről így írt: „... *Ifjúkoromban mindig lenéztem azokat, akik az időre hivatkoztak. Elvégre – mondottam volt – olyan elfoglaltságú ember nincs, hogy a nap 24 órájából ne tudna kiszakítani 10 percet egy vacak levél megírására. Most azonban már az idő-faktor is számításba jő. Sajátos, öregkori tünet, hogy amióta nyugállományban vagyok, a felelősségteljes munkakör zöme leesett vállamról, semmire sincs időm, örökös hátralékban vagyok. Gondolkoztam mi oka lehet, hogy restanciával hadakozok. Végre nem is annyira rájöttem, mint inkább rádöbentem, hogy elhamvadt bennem a fiatalos lendület, elhasználódott a féktelen munkabírás, ellanyhult az ifjúkori hév...*” Már korábban is megállapította, hogy a levélírás legfőbb kelléke: a megfelelő hangulat. Idősödve ez a kellék egyre inkább hiányzott belőle. Az Ő megfogalmazása szerint: „... *Nem mondom, egykor valóban boldog is voltam életem folyamán. De mikor az ember elmagányosodik, elveszti szüleit, rokonait, szeretteit, elhullnak mellőle kortársai, akikkel együtt vívta az élet csatáját – végül is elkomorodik, belesavanyodik és nekibúsul...*” Ez irányú érzésének, hangulatának kifejezésére talált egy versikét, amelyet Falu Tamás írt *Köszönöm élet!* címmel. Zárjuk ezzel a költeménnyel e forrásközlő jellegű dolgozatot, mely első alkalommal adott ízelítőt Bugyi István rendkívül gazdag levelezési hagyatékából.

*„Köszönöm élet, hogy olyan szép voltál,
Hogy tele voltál boldog gyönyörökkel,
Hogy völgyeidet jóság, hűség lakta,
És csúcsaidon szent béke ömlött el.*

*Rossz volna meghalni, ha még minden állna,
A régi világ és a régi oltár –
Mily könnyű lesz most örökre elmenni,
Köszönöm élet – hogy így elromlottál...*”

LAJOS LABÁDI, MA
retired director of the Archives of Csongrád Country
6600 Szentes, Bocskai u. 6. III/7.
labadil@szentes.hu

SUMMARY

The elder doctors in Szentes yet knew personally István Bugyi, the famous, popular and talented surgeon of the town. In 1924 he started his medical career in Budapest as the disciple of Vilmos Manninger and his work was outstanding not only in the healing, but also in the area of the medical research. In 1931 he was recalled to his hometown, became the head physician of the newly founded surgical ward at the local hospital and since 1933 he was the director general of the institution. The study publishes some of his several thousand letters in order to introduce the acclaimed doctor as his patients, teachers, respecters and friends saw him.

DISSZERTÁCIÓ A MOXÁRÓL (1831)

FELDMANN ANTAL

Bevezető a fordításhoz

Moxa vagy latinus nevén a *moxibustio*¹ szárított gyógynövényekből készült hengerek, kúpocskák vagy rudacskák égetése az akupunktúras pontok fölött, gyakran az akupunktúra kiegészítéseként. Ősi kínai gyógy mód, már a Kr. e. 4. századból van rá adat, de az uráli és türk népek népi gyógyászatában is elterjedt.² Fájdalomcsillapításra, lázcsillapításra, roborálásra és egybekre is használják. Két fő formája ismert: a közvetlen és a közvetett. A közvetlen moxa esetén a szárított gyógynövényeket magán a bőrön égetik el (izzítják), a közvetett esetén viszont a moxakúpocskák és a bőr közé egy-egy szelet fokhagymát, gyömbért, vagy egy réteg sót helyeznek, vagy más esetekben a moxát a bőrre fektetett dobozkákban égetik el. Az akupunktúras tűkre erősített moxarudacskák is az utóbbi csoportba tartoznak. Tévesen moxának szokták nevezni azt az eljárást is, amelynek esetében az akupunktúras pontokat hővel ingerlik.³

A moxáról és az akupunktúráról elsőként a kelet-indiai szigetvilágban kereskedő hollandok tudósították Európát a 17. században. Először *Jacob de Bondt* vagy latinus nevén *Bontius* (1592-1631) *Historiae naturales et medicae Indiae Orientalis* (1631) című munkájában, majd sokkal alaposabban a Japánban is járt orvos és botanikus *Willem ten Rhijne* (1647-1700) *Mantissa schematica de acupunctura* (1683) című könyvrészletében. E mű olyan metszeteket is tartalmazott már, amelyek a test akupunktúras térképét mutatták az olvasónak. Immár harmincnál is több illusztrációt közölt *Andreas Cleyer* (1634-1697) német orvos, gyógyszerész és orientalista *Specimen medicinae Sinicae* című alpművében (1682), eredeti kínai művek részleteinek latin fordításával együtt. Az akupunktúrát és a moxát a nagy német természettudós, orvos és orientalista, *Engelbert Kaempfer* (1651-1716) is népszerűsítette a század végén. Ő adta ki 1694-ben Európában az első doktori disszertációt is a moxáról. Ám a moxáról írta disszertációját a norvég *G. Hallmann* (*De moxae atque ignis in medicina rationali usu*, 1788) és a skót *J. F. Avery* is (*De usu moxae*, 1821).⁴

Az akupunktúrát és a moxát többen – pl. a híres holland orvos-kémikus *Steven Blankaart* (1650-1704) – a 17. század végétől a gyakorlatban is alkalmazták, ám az eljárások fénykora mégis a 19. század eleje lett. A napóleoni háborúk idején a francia politika, gazdaságtan és orvostudomány figyelme egyaránt Kína felé fordult. *Louis Joseph Berlioz* (1747-1815) – a zeneszerző apja –, *Jean-Baptiste Sarlandière* (1787-1838), *Jules Germain Clocquet* (1790-

1 moxa 'szárított növény' (kínai) + bustio 'égetés' (latin). Kínai neve: Dzsiu-dzsiu.

2 Magyar L. A.: Adatok az akupunktúra történetéhez. *Lege Artis Med.* 10 (1994) 1000-1002.

3 Lásd: Józsa L.: *Akupunktúra és moxibustio. Gyógy mód vagy mágia?* Bp., Medicina, 1986.; Lu Gwei-dijen – Needham, J.: *Celestial lancets. A history and rationale of acupuncture and moxibustion*. Cambridge, Un.Press, 1984.; Pálos I.: *A hagyományos kínai orvoslás*. Bp., Gondolat, 1963.; Schnorrenberger, C. C.: *Lehrbuch der chinesischen Medizin für westliche Ärzte*. Stuttgart, Hippokrates Verl., 1985.

4 Vö.: Kiss L.: A hagyományos kínai orvoslás megismerésének kezdetei Magyarországon a XVIII-XIX. században. *Orvosi Hetilap*, 153 (2012) 28. 1118-1120. A remek cikk sok új adalékkal is szolgál a kínai orvoslás hazai recepciójával kapcsolatban.

1883) vagy *Claude-Francois-Hilaire Larrey* (1774-1819) azonban elsősorban az akupunktúrát népszerűsítették, míg a moxa a francia és a franciát követő nyugat-európai irodalomban kétség kívül háttérbe szorult. Az akupunktúrának új, európai formái is kialakultak, pl. az elektro-akupunktúra, míg a moxa nem futott be ilyen karriert.

Hazánkban *Laner Antal* adott ki az akupunktúráról 1829-ben orvosdoktori disszertációt, amely kétnyelvű latin-magyar kiadásban is megjelent.⁵ A moxáról írott első hazai, még latin nyelvű disszertáció szintén az orvosi orientalisztikának ebben a virágkorában született meg. A besztercebányai *Antonius C. Feldmann* 1831-ben publikálta Pesten azt az orvosdoktori disszertációt, amelynek magyar fordítását alább közöljük.

Feldmannról nem sok tudható. 1809-ben született Besztercebányán római katolikus német családban, előbb bölcsészdoktorátust szerzett, majd 22 esztendősen, az alábbi disszertációval, orvost is. Ezután Pesten folytatott orvosi gyakorlatot. Neve utoljára 1875-ben szerepel az orvosi névtárakban,⁶ halálának éve egyelőre ismeretlen. Ezt az értekezését *Victor Carolus Giovanoli* besztercebányai kereskedőnek ajánlotta, aki nyilván egyetemi tanulmányaiban támogatta őt.⁷ Feldmannak egyéb írott műve nem ismert.

Úgy gondoltam, bizonyára érdemes magyarul is közzétenni Feldmann tanulmányát, részint érdekes tartalma és úttörő mivolta miatt, részint pedig azért, mert latinul sajnos egyre kevesebben olvasnak, így a magyar fordítás ehhez a fontos forráshoz is megkönyvítheti a kutatók útját.

Alább a disszertáció teljes szövegének magyar fordítását közöljük. A szöveget a lábjegyzetekben magyarázatokkal láttam el.

Magyar László András

ORVOSDOKTORI DISSZERTÁCIÓ A MOXÁRÓL,

amelyet a Tekintetes Orvoskar egyetértése mellett, a nagyhírű Pesti Királyi Tudományegyetemen, az orvosdoktori fokozat szabályszerű megszerzése céljából a tudósok nyilvános vitájára beterjeszt
a besztercebányai magyar
Antonius C. Feldmann
a szabad művészetek és a bölcsészet stb. doktora.

A mellékelt tézisek nyilvános vitára bocsáttatnak a Királyi Tudományegyetem nagyobbik palotájában, 1831. október 31-én.
Pesten, a nemes J. M. Petróczai Trattner betűivel.

⁵ Laner, Antonius: *Dissertatio inauguralis medico-chirurgica de acupunctura*. Pestini, Landerer, 1830.; Laner, Antonius: *Az akupunktúráról*. Bp., Akadémiai K., 1988.

⁶ Oláh Gyula: *Az egészségügyi személyzet és a gyógyszerárak statisztikája Magyarországon 1875. évről*. Bp, Légrády, 1876. 85.

⁷ Dörnyei Sándor: *Régi magyar orvosdoktori értekezések 1772-1849. Első kötet*. Bp., Borda Antikvárium, 1998. 156.

A kiváló és nagylelkű Giovanoli Viktor Károly úrnak, Besztercebánya szabad királyi városa kereskedőjének, szeretett rokonának, őszinte barátsága és örök nagybecsülése jeléül ajánlja ezt a disszertációt a szerző.

Előszó

Eleget téve a tudományos követelményeknek, azért választottam orvosdoktori disszertációm témájaként a moxát, mivel az elmúlt évszázadban a német orvosok közül csak kevesen, Magyarországon pedig alig páran alkalmazták ezt a gyógymódot, jóllehet a japánok és a kínaiak ősidőktől fogva még a legsúlyosabb betegségek esetében is olyan szívesen folyamodtak hozzá, hogy valamennyi más javallható orvosságot mellőzve, csakis a moxába, e szerintük mindennél hatásosabb gyógymódba vetették minden reményüket. Utóbb Franciaországban – hogy másokat ne is említsek – Larrey⁸, B. Percy⁹, nemkülönben Spanyolországban, Rivera¹⁰ és Sabino¹¹ doktorok, Angliában pedig Boyle¹² is eredményesen alkalmazták a moxát.

Ezért hát arra az elhatározásra jutottam, hogy ezen sorok majdani Olvasóinak hasznára egybegyűjtöm mindazt, amit a moxáról, a moxa fajtáiról, készítésének és alkalmazásának módjairól, különféle hatástípusairól, végül pedig orvosi hasznáról az e tárgyról írott legkülönbözőbb cikkekben és szerzőknél elszórtan találtam, és röviden, ugyanennyi fejezetbe foglalva kifejtem: vagyis e szokatlan, s az egyetemeken csak névről ismert témát ily módon segítem hozzá, hogy nyilvánosságot kapjon.

I. Fejezet. A moxa, fajtái és készítési módjai

A moxa alakja kis piramishoz vagy hengerhez hasonló, alapjának átmérője hat-nyolcvonásnyi,¹³ és magassága sem haladja meg az egy hüvelyket.¹⁴ A japánok és a kínaiak különleges esetekben némileg nagyobb méretű moxákat is alkalmaznak, ezeket a közönséges fekete üröm (*Artemisia vulgaris latifolia* Linn.) bolyhából készítik. Ezt a bolyhot először hosszabb ideig árnyékban szárítják, majd jól kigerebenezik, héját lehántva kibontják, végül pedig egy, még eleddig ismeretlen kötésmóddal piramis alakúvá formálják, és így is tárolják.

Európában a moxa – C. Larrey szerint – kigerebenezett cserjegyapottból készül. Ezt oly módon tekerik egy darabka vékony szövetbe, hogy kicsiny hengerre vagy piramisra emlékeztessen. Avégett, hogy ezt az alakját továbbra is megtartsa, néhány tűszúrással is megerősítik.

8 Claude-Francois-Hilaire Larrey (1774-1819), francia sebész. Toulouse-ban tanult sebészetet, majd a hadseregben működött. 1803-ban Montpellier-ben orvosdoktori címet szerzett. Az orvosi itélőszék, és az „Institut du département du Gard” tagja, a Nimes-i kórház igazgatója. Fő művei: *Dissertation sur l'application du trepan* (1803); *Réflexions particulières sur l'art des accouchements* (Nimes, 1799); *Discours sur la prééminence et la certitude de la médecine opératoire* (Nimes, 1802).

9 Pierre-Francois Percy (1754-1825), francia katonaoorvos. 1776-tól 1815-ig a francia hadsereg egyik egészségügyi vezetője. Sebészként, katonaoorvosként és íróként is kiválót alkotott. Főműve: *Manuel du chirurgien d'armée* (Paris, 1792, 1830). Számunkra különösen a következő munkája érdekes: *Pyrotéchnique chirurgicale pratique, ou l'art d'appliquer le feu en chirurgie* (Paris, 1794, 1810).

10 Francisco Suarez de Rivera (18.sz. első fele), salamancai születésű spanyol udvari orvos. Kb. 40 kötetnyi írás maradt utána, főműve a következő: *Clave medico-quirurgico universal y diccionario medico-quirurgico...* (Madrid, 1730.).

11 18. századi spanyol orvos és sebész.

12 James Boyle (kb. 1770-1830), angol orvos, a tropikus medicina szakértője. *A treatise on moxa* című írása Londonban, 1825-ben és 1826-ban jelent meg, két kiadásban.

13 vonás = línea, kb. 0.27 cm. (Mivel a mértékegységek, a metrikus rendszer kivételével, ekkoriban nem voltak „szabványosítva”, a mérőszám országonként változott!)

14 hüvelyk = a láb 1/12-ed része, 10 línea, vagyis kb. 2.7 cm.

Ha a moxa hengerkúp alakú, hosszának körülbelül egyhüvelyknyinek, szélességének pedig evvel arányosnak kell lennie.

B. Percy szerint a moxát vagy a napraforgó beléből szokták készíteni, amelynek felszínén köztudomásúlag természetesen kicsapódott kálisó található, vagy pedig lágy, bolyhosszá gerebenezett lenszálakból gyártják, amelyeket kétdrachmányi¹⁵ kálisó és egylibrányi¹⁶ közönséges víz oldatában hosszabb ideig áztatnak, majd megszáritanak, újból kigerebeneznek, és rétegesen kiterítenek. Az egyes rétegeket utóbb finom és vékonyra dörgölt, szintén az előbb említett oldatban alaposan kiáztatott gyapotszövetbe tekerik - hengeralakban.

Egy párizsi, *Bataille*¹⁷ nevezetű gyógyszerész (rue de Beanne 23.), napraforgóbélből készített kettős formájú, „*cattun*”-nak (vattának) nevezett gyapotszövetbe burkolt moxákat: általában égőhengernek vagy Percy-féle moxának nevezi őket.

Azokat a sajátos, henger-alakú, átfúratlan moxákat pedig, amelyeknek a magassága egyhüvelyknyi, átmérőjük pedig fél-, illetve egyhüvelyknyi, s amelyek az első 2-3 percn belül elégnének, *Velours*-ról¹⁸ nevezte el. Egy másféle alakú moxát „*Poupées de Feu*”-nek, vagyis „tűzbabáknak” (*Feuerpuppen*) hív: ezek kis cukorsüvegre emlékeztetnek – közéjükön, a „baba” magasságának kétharmadánál kétvonásnyi átmérőjű furat található, csúcsuk viszont átfúratlan s kanóccal van ellátva. Ezeknek a „babák”-nak csúcs-kanóca, ha pedig rövidebb égési időre van szükség, lenyesett csúcsuk alatti felszíne izzó szénnel vagy taplóval gyújtható meg.

Az efféle babák 3-4-5 perc alatt elégnék, aszerint, hogy többet vagy kevesebbet nyesünk le a baba felső, átfúratlan harmadából. Általában azonban, valamennyi moxa esetében ajánlatos ügyelni rá, hogy a moxa teljes felszíne egyszerre gyulladjon meg.

II. Fejezet. A moxa alkalmazási módja

Avégett, hogy a moxát megfelelően alkalmazhassuk, azt a helyet, ahová a moxát tenni szándékozunk, jelöljük meg valamilyen fekete festékkel, illetve tintával. Ezután a kezelendő testrész bőrének egész felszínét megnedvesített, majd alaposan kicsavart vászonnal, a megjelölt helynél nyílást hagyva, borítsuk be, nehogy a lehulló parázs a bőr többi részében kárt tegyen. Mihelyt felső felületét meggyújtottuk, a moxát helyezük moxatartóba,¹⁹ majd helyezük a fekete festékkel megjelölt hely fölé, és egy fűjtatóból lassan fűjjünk levegőt rá addig, míg teljesen meg nem gyullad. Ez hát a követendő módszer a japán, kínai, sőt a Larrey-féle moxák meggyújtásának esetében egyaránt.

A Percy-féle moxák esetében, amelyek lángra kapva már levegőfúvás nélkül is jól égnék, magától értetődően semmi szükség fűjtatóra. Ezeket a moxákat tű, vagy valamilyen nyélre szerkesztett vékony fémdrót, illetve vékony pofájú fogó segítségével tarthatjuk a megjelölt helyen. Ha pedig a napraforgóbélből készült moxa túl könnyű lenne, igen jól rögzíthetjük, ha alját halenyvvel kenjük be. Percy csecsemők vagy nyugtalanabb felnőttek esetében egy apró, megnedvesített kenyérdarabot ragaszt a moxa aljára, s így helyezi rá a megégetendő helyre, avégett, hogy – mint mondja – a moxa teljes végigégését ily módon akadályozza meg.

15 drachma = kb. 3.6 gramm

16 libra = kb. 346 gramm

17 Nincs róla adatom.

18 Velours – valószínűleg félreértés: nem tulajdonnév, hanem a francia *velours* 'bársony' szó az elnevezés alapja.

19 Moxatartó (*Porte moxa*, *Moxaträger*), a moxa elhelyezésére szolgáló eszköz. Nyéllel ellátott fémgyűrű, amely három hozzáragszott, a hőt rosszul vezető, ébenfából készült talpacskája segítségével távol tartja a bőrtől a moxa alját, és elősegíti az anyag teljes elégését is.

III. Fejezet. A moxa hatásmechanizmusának különbségei

E tekintetben az európai és a japán-kínai moxák közt jelentősek a különbségek. Evégett, meg azért is, hogy mindenki számára nyilvánvaló legyen, melyik moxafajta ér többet a másiknál, mindegyikük hatásmechanizmusát bemutatom.

A japánok és a kínaiak moxája a mi európainktól abban különbözik, hogy lassabban hat. Miután ugyanis a felszínét meggyújtják, a bőrön valamilyen nem túl kellemetlen, égető érzés tapasztalható, amely leginkább bizsergéshez hasonlít, vagyis arra az érzésre emlékeztet, amely a hamaros ájulást szokta megelőzni. Ez az érzés lassan forróságéretté változik, amely folyamatosan addig erősödik, míg el nem éri legmagasabb intenzitásfokát. Eközben legalább 100 másodperc szokott eltelni. Ez a magas intenzitásfok 15-20 másodpercig tart, majd 14-18 másodpercen át enyhül: így tehát a fent említett moxa eredményezte fájdalomérzés általában 2 és 1/4 percig tart.

Némi sárgásfehér, nedves, a moxa alapjánál kisebb átmérőjű égésnyom 14 napig fönmarad a moxa helyén. A műtét végeztével a moxált bőrrész, noha a fájdalom nem növekszik, érzékeny marad, ám a beavatkozást követő gennyedzés nem oly erős és a seb sem olyan mély, mint a mi moxáink esetében.

A G. Larrey és Percy alapján, Bataille gyógyszerész által, napraforgóból készített moxa viszont igen kellemetlen fájdalmat okoz a bőrnek. Ez a fájdalom hamarosan heves égésérzetté fajul. Ez az égésérzet a Larrey-félénél 12-15 percig, a Percy-féle esetében pedig 2-3 percig is eltart, ráadásul az egészen a bőrig eljutó tűz vörhenyes vagy feketés, cserepes hegesedést is okoz. Az a sebhely, amelyet a Percy-féle izzó henger okoz, kör alakú, és figyelemre méltó módon mindenütt hasonló vastagságú. A Larrey-féle moxa által okozott cserepes heg azonban már az ötödik vagy hatodik napon lehullik, és bőven gennyedző, sokáig érzékeny varral fedett, mély fekélyt hagy maga után.

IV. Fejezet. A moxa orvosi alkalmazása

A moxa üdvös hatása az érzékenység teljes fölkkavarásában áll, valamint abban, hogy a beteg testrész vagy szerv kóros irritációjának központját másüvé helyezi. Hogy azonban a moxa elérhesse ezt a célját, elsősorban arra van szükség, hogy lassan égessen és folyamatos, de hosszantartó irritációt eredményezzen. A moxa hatása ebben is eltér attól az izzó vasétól, amelyet *Rust* professzor a spontán ficam esetén alkalmaz.²⁰ Ez utóbbi ugyanis hirtelen és erőszakos beavatkozásával az érintett testrész bőrét teljesen kiegészíti, hogy evvel hosszantartó fájdalmat keltsen, és ekképpen új irritációs- és elvezető-pontot hozzon létre.

Larrey is ugyane miatt tiltakozik a gyorsan égő Percy-féle moxák használata ellen, jóllehet ő maga is elismeri, hogy rejtett tüdőgyulladás esetén ezek a moxák nagyon is eredményesek. A moxa hatása ugyanis az állandó erősségen és az irritáció huzamosságán alapul. Így inkább függ a sebhelyet körülvevő láng erősségétől, mint a kezelést követő gennyedzéstől - C. Larrey is ezért csepegtet néhány csepp folyékony ammóniát a gennyedés helyére avégett, hogy a gyakran hosszan elhúzódó gennyedést megrövidítse és mértékét csökkentse. Könnyen megesik ugyanis, hogy a beteg testtáj hozzászokik a hosszadalmas gennyedés által ki-

20 Johann Nepomuk Rust (1775-1840), osztrák sebészorvos. A porosz hadsereg és állam egészségügyének egyik irányítója. Főműve – ahol az idézett eljárást is említi – *Theoretisches-praktisches Handbuch der Chirurgie* (Berlin, 1830-1836, 17. kötet).

váltott irritációhoz, ezért aztán a kívánt „elvezetés”-re nem kerül sor. Ezen fölül a legyöngült (*kakhektikus*) betegek esetében az elhúzódó gennyedés csak súlyosbítja a bajokat, például az angolkórosok esetében is gyakran ez a helyzet. Persze az is magától értetődik, hogy ezt a gennyedést a körülményektől függően kell hol támogatni, hol pedig gátolni. Hiszen minél erősebb hatású egy orvosság, annál nagyobb kárt okozhat hozzá nem értő kezekben. Bizonyos testtájakon alkalmazva ugyanis a moxa is igen veszélyes tüneteket eredményezett már. Így például *C. de Haen*²¹ és *Pouteau*²² arról számolnak be, hogy a fejnek csupán bőrtől fedett részén alkalmazott moxa egy ízben agyvelőgyulladás, majd halált is okozott. Meg kell tehát vizsgálnunk azt is, mely testtájakon nem ajánlatos alkalmazni a moxát.

Nem ajánlatos a moxát alkalmazni:

1. A fejnek azon részén, amelyet csak a bőr és a csont véd.
2. A szemhéjon, az orron, a fülön, a gége és a légcső teljes hosszában, a mellbimbókon, a *linea albán*,²³ továbbá a nemi szerveken - így például rákos daganat esetében a gát környékén nem szabad moxát alkalmazni.
3. Azokon a testtájakon, ahol az inak közvetlenül a felszín alatt húzódnak, vagy olyan ízületknél, ahol attól tarthatunk, hogy a tokhártya megsérül.

Hogy a moxa hatását elősegítsük, előtte úgynevezett „véres köpöly”²⁴ alkalmazható, s a megfelelő belgyógyászati gyógyamódot is minden esetben folytatni kell.

Azoknak a betegségeknek a tekintetében, amelyek esetén a moxa javallható, mint már többször, ezúttal is a tudós Larrey-hez folyamodom, aki földrészünk orvosai közül elsőként alkalmazta sikerrel a japán és kínai típusú moxát még súlyos betegségek ellenében is. Ő a következőket jegyzi meg:

A. A szemgolyó hártájának aktivitás-hiányából, kezdődő hályogból, a látóideg még nem rögzült bénulásából vagy gyöngeségéből eredő szembetegségek esetén javallott a moxa, amelyet a látóidegekkel szorosan összekapcsolódó idegek hosszában kell alkalmazni, például az arcideg és ágai felett, a felső-állkapocs idege felett és a homlokideg felett.

B. A hallószerv betegségei, különösen pedig a nedves hidegtől keletkezett és hangvesztéssel együtt járó sükettség esetén az arcideg ágai fölött, valamint a fül környékén alkalmazott moxa igen gyakran jó hatású.

C. Az izomrendszer betegségeiben: ha bizonyos izmok görcsös mozgásai rendszeresé vagy idültté válnak, vagyis mindenfajta, ám elsősorban zúzódás következtében jelentkező arcfájdalom esetén javallható a moxa. Minél közelebb kell azonban alkalmazni a betegség fészkehez vagy a sérült ideghez. – Különbféle fokú és kiterjedésű izombénulásokban, akár sérül az érzőképeség, akár pedig nem. Következésképpen a paraplegiás esetekben is,²⁵ ahol a gerincoszlop szomszédságában, a bordavégeknél, a keresztcsontnál, a ko-

21 Ismeretlen sebész. (Nem azonos *Anton de Haen*-nel.)

22 Ismeretlen francia sebész.

23 Az elülső hasfalon függőlegesen futó rostos vonal.

24 A köpölynek – vagyis a bőrre helyezett, felmelegített üvegcészének – az a változata, amelynél a csésze szája alatt a bőrt enyhén bemetszik: ily módon szívják ki a vért a beteg testrészéből. Ennek ellentéte az ún. „száraz” vagy „szeles” köpöly, amely alatt nincs bemetszés.

25 Wallace, William: *A physiological inquiry respecting the actions of moxa and its utility in inveterate cases of sciatica, lumbago, paraplegia, epilepsy and some other painful, paralytic and spasmodic diseases of the nerves and muscles.* Dublin, 1827.

ponyalapnál, vagyis általában a beteg testrészt mozgató- és érzőidegeinek tövénél alkalmazva, a moxa több alkalommal is csodálatos eredményeket hozott. – A féloldali arcbénulásnál az arcideg ágainál, illetve a nyaki ideg elülső ágainál alkalmazott moxa is jó hatású. Az izomvégződéses idült féloldali bénulásánál a moxától nem sok javulás remélhető. Az újonnan keletkezett bénulást azonban a gerincoszlop oldalánál és a beteg testtáján futó ideg fő ágai mentén alkalmazott moxa – ahogy azt előbb a paraplégiánál is említettem – igen gyakran megszünteti. A heveny és külső hatás nélkül keletkezett idegfájdalmakkal, mint pl. a tetanusszal viszont másként áll a dolog – ebben az esetben a moxa alkalmazása többet árt, mint használ.

D. Szervi betegségek esetén, azaz

1. A fej betegségeiben, így idiopathikus epilepszia, az agykamrák vizenyője és migrén esetében. Ezekben az esetekben a moxát a koponyaalap környékén kell alkalmazni, elsősorban a pikkelyvarrat és a lambda-varrat találkozásánál.

2. A mellkas következő betegségeiben bizonyult hasznosnak Larrey szerint a moxa, vagyis nevezetesen:

a) Nem öröklött, vagy a mellkas szabálytalan fejlődése következtében fellépő, vagy túlságosan idős embernél jelentkező asztma esetében. A henger alakú égőanyagot a „véres köpölyözés” után a mellkas oldalán kell alkalmazni, ott, ahol a nagyobbik mellizom és az elülső fűrészes izom feje megtapad.

b) A szaggatott szívritmus-hiba, a gerincoszlop mögött és a szív környékén alkalmazott moxa hatására abbamarad.

c) Idült nátha és mellhártyagyulladás esetében sem bizonyult kevésbé hasznosnak a moxa, feltéve, ha e bajok oka nem meg-megújuló kiütéses láz vagy szifilisz volt.

d) A leghatásosabbnak a moxa tüdőbaj (*phthisis pulmonalis*) esetében bizonyult, ahol – Larrey szerint – a megrekedt és összetapadt nyiroknedveket és a skrofulózisos gümöket oldja, a benső fekélyeket kiszárítja, a szuvasodás folyamatát késlelteti s végül a tályogok és kélek megállapodását és hegesedését is elősegíti. Larrey evégett alkalmazza a moxát a mellkas azon részén, amely alatt a tüdőnek a Laënnec-féle sztetoszkóp segítségével felfedezhető károsodott részei találhatók. A moxa tüdőbaj elleni hatásosságát Larrey nem csak „eleven” példákkal, hanem egyéb járulékos betegségekből elhunytak boncolásával is kétségtelenül bizonyítja – ez utóbbiak tüdejében ugyanis a moxa hatásosságát tanúsító nyomok mutatkoztak. B. Percy is hasonló kedvező tapasztalatokról számol be a moxa tüdőbaj elleni hatásával kapcsolatban az 1822. február 15-én Berlinbe, C. F. Graefe-hez²⁶ írott levelében, ahol elmondja, hogy több mint száz reményvesztett tüdőbeteg nyerte vissza egészségét és életét azáltal, hogy a mellkasukon, egyedi kívánalmak szerint 6, 12, 16 vagy 20 alkalommal végeztek moxát. Percy szám szerint nem is említi azokat a betegeket, akiket e fantasztikus erejű gyógymód segítségével hideg daganataiktól, csontgörbületeiktől és gerincgyulladásuktól szabadított meg.

A moxának az idült gyulladásokra gyakorolt jó hatását a spanyol orvosok is hasonlóképpen dicsérik. Elegendő, ha itt a Villa Real de San Antonio-i doktor Riveráról, az Arar in Mojados-i doktor Sabino-ról és azokról a spanyol közleményekről emlékezünk meg, amelyekben számos 1818 és 1822 közt moxával szerencsésen meggyógyított beteg esete mellett, név szerint is említés esik olyasvalakiről, akinek igen előrehaladott peripneumoniáját, ame-

26 Carl Ferdinand von Graefe (1787-1840), magas állásokat betöltő porosz katonarvos, sebész. Nem annyira tudományos munkássága, mint inkább gyakorlati sebészti tevékenysége és újításai miatt rendkívül híres volt a maga korában.

lyet más orvosságokkal hiába próbáltak gyógyítani, az említett Sabino doktor a mellcsont felett többször alkalmazott moxával sikeresen kikúrálta.²⁷

e) A has idült és szervi betegségei ellen.

1. C. Larrey a hastájon alkalmazott moxával gyógyított olyan gyomorkeményedéseket vagy inkább hashártya-vastagodásokat és duzzanatokat, amelyek esetében a belsőleg adott gyógyszerek, ha nem épp kártékonyak, hát hatástalannak bizonyultak.

2. Máj-, lép- és egyéb belső szervek még nem teljesen kialakult elzáródásait is megszüntette a moxa.

3. Hasi duzzanatokat a moxa ágyéktáji alkalmazásával gyógyított, s elrákosodásukat is megakadályozta evvel.

4. Larrey szerint a moxa angolkór esetén minden más gyógy módnál többet ér, vagyis – ahogy mondani szokta – ez a „*remède par excellence*”.²⁸ Pouteau-n kívül angolkór esetén számos más kiváló orvos is javallotta a moxát. Desault²⁹ megfigyelése szerint angolkórban nem ajánlatos a gennyedést ösztönözni, ezért aztán – éppen, mint Larrey – ő is azt ajánlja, hogy néhány csepp folyékony ammóniákat cseppentsünk a gennyedő seb fölé. Egyúttal arra is figyelmeztet, hogy nem szabad a moxát közvetlenül a gerincnyúlványoknál alkalmazni, hanem inkább a csigolyák harántirányú nyúlványai közt, a hátidegek hátsó ágai mentén ajánlatos végezni.

5. A moxa a Pott-féle betegségben is (csigolyaszú) az elsődleges gyógyszer, amely Larrey szerint az inakat, a velőt és a csontokat átszövő erek gyulladásával azonos.

Mivel azonban az említett testrészek az emberi szervezetben sokféle megtalálhatók, gyulladásuk is sokhelyütt jelentkezhet, s attól függően, hol mutatkozik, mindig más nevet is kaphat. Így például a gerincoszlopnál jelentkező kórt „*rhachialgiá*”-nak, a szeméremcsontnál jelentkezőt „*sacrocoxalgiá*”-nak, a mellcsontnál jelentkezőt „*sternalgiá*”-nak, a bordáknál jelentkezőt „*costalgiá*”-nak, a combcsont ízületénél jelentkezőt pedig „*femorocoxalgiá*”-nak nevezik.

Larrey úgy véli, hogy a csigolyák rejtett gyulladásakor ugyanúgy kell eljárni, mint a valódi aszkór (tüdőbaj) esetében: ez esetben tehát a megbetegedett csigolyák mögött alkalmazza a moxát.

A *sacrocoxalgiánál*, ahol a szeméremcsontot támadja meg a kór, csak a korai stádiumban gyógyhatású a moxa.

A *femorocoxalgiánál* (csípőfájdalomban) a Rust tanácsa szerint manapság is alkalmazott izzó vas háttérbe szorította a moxát. Larrey maga is megvallja, hogy három, a normálisnál hosszabb lábú beteg esetében eredménnyel használta az izzó vasat, bár utóbb megjegyzi még, hogy az efféle „rövidítés” legfőljebb akkor bizonyul tartósnak, ha moxával kiegészített utókezelés követi.

Boyle, londoni orvos, egyik munkájában egy moxával sikerrel gyógyított ízületi görcs (ancylosis spuria) esetét írja le.³⁰

Miután ekképpen bemutattuk azokat a betegségeket, amelyek ellenében a moxa hatásos, végszóra meg kell említenem, hogy a szagló- és ízlelőszervek betegségei esetén a moxa tel-

27 Decades de Medicina y Chirurgia Practical.

28 Ez a tipikus, a par excellence orvosság. (fr.)

29 Pierre Joseph Desault (1744-1795), híres francia sebész, a sebészet klinikai oktatásának egyik kezdeményezője. Főműve: *Oeuvres chirurgicales. Tomes I-III.* Paris, 1798-1803.

30 *A treatise on moxa applicable more particularly to stiff joints, illustrated by cases and plates, with some general observations on spinal diseases* by James Boyle. London, 1824.

jesen hatástalan: ugyanígy – Larrey szerint – az elmezavarral párosuló lelki betegségek esetében sem használ semmit.

*Tételek*³¹

1. A látóideg gyöngesége vakságot (amaurosis) eredményezhet.
2. Belsőleg adott gyógyszerekkel a szivárványhártya szifilisz fertőzése nem gyógyítható biztosan.
3. Nem mindenfajta hályog gyógyítható ugyanavval a műtéti eljárással.
4. A tüdő levegőcseréje kiválasztási élettevékenység.
5. Gyulladásos betegségekben az elsődleges gyógymód a vércsapolás.
6. A betegségek gyógyításakor mindenekelőtt a lázat kell megmérni.
7. Létezik spontán nemzés is.
8. Tiszta mérgeket nem szabad adni a betegnek.
9. A halálnak nincsenek abszolút jelei, legfőljebb a bomlással összefüggő tünetek azok.
10. A tüdő kórbonctani vizsgálatából kideríthető, hogy a magzat lélegzett-e valaha.

translated and published by:

LÁSZLÓ ANDRÁS MAGYAR, Dr.Univ.

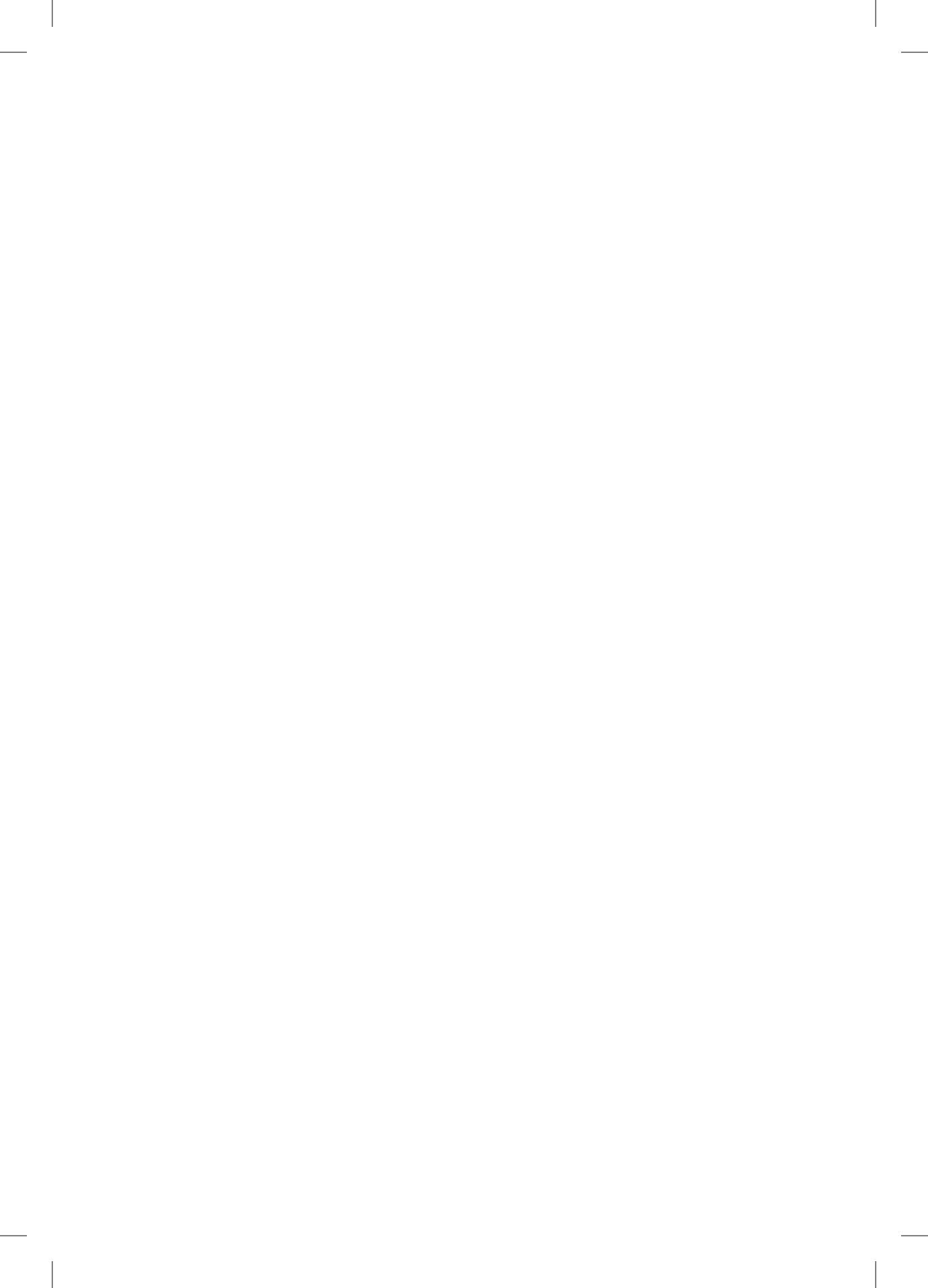
deputy director

Semmelweis Museum for the History of Medicine
of the Hungarian National Museum
orvostortenet@t-online.hu

SUMMARY

Oriental – especially Chinese - methods of healing aroused a great interest among European, mostly French physicians during the first decades of the 19th century. The topic emerged in some university dissertations of the age as well. A Hungarian medical student, Antal Feldmann in 1831 published his medical dissertation written in Latin on similar subject, namely on the moxa. Although his short summary of the therapy could not afford a detailed analysis of its subject, it is interesting enough to be translated and read even now. This publication presents an annotated and critical Hungarian translation of the dissertation. The translation is introduced by a preface including a brief history of this special therapy and the biographical data of the author as well.

³¹ A disszertációk végén olvasható tételeket a disszertáló köteles volt bővebben kifejteni, bizonyítani. Ezek a tételek nem kapcsolódtak a disszertáció témájához, hanem afféle vizsgakérdések voltak.

A MAGYAR ORVOSTÖRTÉNELMI TÁRSASÁG ÉS A MAGYAR GYÓGYSZERÉSZTÖRTÉNETI TÁRSASÁG PROGRAMJA

(2017. augusztus 20. - 2018. augusztus 20.)

2017

Október 5.

A MOT és az MTA Orvostörténeti Munkabizottsága együttes tudományos ülése

Program:

ROMICS Imre: Babics Antal (1902-1992) emlékezete

Október 19.

A MOT, az MTA Orvosi osztálya, az MTA Orvostörténeti Munkabizottsága és az MNM SOMKA együttes tudományos ülése A kiegyezés és a közegészségügy Magyarországon címmel.

Program:

VARGA Benedek: Köszöntő

KAPRONCZAY Károly: A magyar liberalizmus egészségpolitikája és a kiegyezés

SZŐGI László: Az oktatásügy a dualizmus korában

MOLNÁR László: Az orvosképzés reformja és a pesti orvostudományi kar fejlődése

PERJÁMOSI Sándor: A kolozsvári orvosi kar megalapítása és történeti előzményei

DOBSON Szabolcs: A modern gyógyszerészet kezdete hazánkban – a magyar gyógyszer-könyv és kora

GÖMÖR Béla: Magyarországi balneológiai helyzetkép a kiegyezés idején

KAPRONCZAY Katalin: Az egészségnevelés formái, fórumai és kimagasló egyéniségei a 19. század utolsó harmadában

GAZDA István: Reáltudományi szakkönyvek és periodikák a dualizmus korában

DEBRŐDI Gábor: Mentésügy a dualizmus korában

November 23.

A MOT és az MTA Orvostörténeti Munkabizottsága együttes ülése

Program:

RALOVICH Béla: Adatok a felsőoktatás történetéhez

2018

Január 25.

A MOT és az MTA Orvostörténeti Munkabizottsága együttes ülése

Program:

KISS László: Égnek legszebb ajándéka. Barangolás a himlő elleni védőoltás magyarországi kultúrtörténetében. Bp., MATEI, 2017. A kötetet bemutatja: Gazda István

KISS László: Fejezetek a himlőoltás történetéből

Március 22.

A MOT és az MTA Orvostörténeti Munkabizottsága együttes ülése

Program:

GAZDA István: Semmelweis születésének 200. évfordulója alkalmából készült DVD bemutatása

KAPRONCZAY Károly: Jakob Kolletschka (1803-1847) emlékezete

Április 19.

A MOT és az MTA Orvostörténeti Munkabizottsága együttes ülése

Program:

SZABÓ Attila: Id. Gidófalvi Jancsó Miklós emlékezete

TATÁR György: Sztankay Aba gyógyszerész, egyetemi magántanár, az utolsó polihisztorok egyike

Május 11.

A MOT és az MTA Orvostörténeti Bizottsága a Gödöllői Királyi Kastély Közhasznú Nonprofit Kft, a Gödöllői Lokálpatrióta Klub és a Tormay Károly Egészségügyi Központ „A felvilágosult abszolútizmus egészségügye” címmel rendezett közös tudományos ülése

Program:

BALÁZS Péter: A magyar egészségügy alaprendeletei a XVIII. században

KAPRONCZAY Károly: Az egészségügy reformjai Közép-Kelet Európában a XVIII. században

KAPRONCZAY Katalin: Cenzúrai reformok a felvilágosodás szellemében

DOBSON Szabolcs: Gyógyszer normatívumok, orvosok és gyógyszerterek, avagy menyire volt egységes a gyógyszerészet Magyarországon a XVIII. században

EGYÉB HÍREINK

2017

Szeptember 7-én a Semmelweis Orvostörténeti Múzeumban megnyílt Szabó Beáta „A fény sebei, a színek anatómiája” című kiállítása. Megnyitóbeszédet Mucsi Emese mondott. A kiállítás Sóki Diána által tartott finisszáására szeptember 28-án került sor.

Szeptember 20-án a Semmelweis Szalonban Tánzos László Szirmai Imre professzor festményeit mutatta be. Házigazda Szél Ágoston rektor volt, közreműködött Rohmann Ditta csellóművész.

Október 13-án került sor a Semmelweis Egyetem Fogorvostudományi Kara, az Általános Orvostudományi Kar Népegészségtani Intézet Orvostörténeti csoportja, a MOT Fogászattörténeti Köre és a Kaleidoscope Művelődés-, Tudomány- és Orvostörténeti folyóirata közös szervezésében Salamon Henrik professzor (1865-1944) emléktábla-avató ünnepsé-

gére. Program: Forrai Judit: „Bevezető gondolatok”; Kóbor András: „Salamon Henrik életútja”; Az emléktábla ünnepélyes felavatása. Az egybegyűlteket Salamon Ferenc üdvözölte a család képviselőjében.

Október 13-án az MNM Semmelweis Orvostörténeti Múzeumában megnyílt Győrffy László „Privát biológia” című kiállítása. Program: Kerekasztal beszélgetés Győrffy László, Nemes Z. Márió és Mucsi Emese és Dankó Réka közreműködésével „Az emberi test dekonstrukciói a kortárs képzőművészetben” címmel.

November 7-én a Semmelweis Szalonban került sor Dietrich von Engelhardt professzor „Ars longa vita brevis – The meaning of time in the medicine”, illetve Kovács József professzor „Ethical questions in human research” című előadásaira. Az est házigazdája Mandl József professzor volt.

November 14-én az MNM Semmelweis Orvostörténeti Múzeumában Barcs István megnyitotta a „Szűrőpróba. Tanúságok és tanulságok az oltások történetéből” című időszaki kiállítást. A kiállítás kurátora Horányi Ildikó volt.

November 17-én a kecskeméti Katona József Múzeum Orvos- és Gyógyszerésztörténeti Gyűjteménye bemutatta „Új szerzemények és új gyűjtések” című kamarakiállítását. A kiállítást megnyitotta Svébis Mihály, a kiállítás kurátora Mészáros Ágnes volt.

December 6-án Debrecenben a Debreceni Egyetem Általános Orvostudományi Kara, a MOT és a Debreceni Egyetem Professzori Klubja szervezésében koszorúzással összekapcsolt emlékülésre került sor Endes Pongrác professzor születésének 110. évfordulója alkalmából. Emlékelőadást Molnár Péter professzor tartott.

December 19-én a Kresz Géza mentőmúzeumban megnyílt a „Dr. Lengyel Árpád mentőorvos, a Titanic túlélőinek megmentője” című kiállítás.

2018

Január 23-án a siófoki Balatoni Regionális Történeti Kutatóintézet, Könyvtár és Kálmán Imre Emlékház szakmai konferenciát tartott, amelyen a MOT tagjai közül meghívott előadóként Magyar László András „Gondolatok a könyvtárban” címmel tartott előadást a könyvtárak jövőjéről.

Január 27-én az MTA Orvostörténeti Munkabizottsága az Orvostörténeti Könyvtár dísztermében ülést tartott. Program: Beszámoló a Bizottság 2017-ben végzett tevékenységéről, illetve a Bizottság megújítása.

Február 7-én a Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár rendezésében megnyitották a „Magyar tudós tárlat – 2018” című kiállítást, és egyben „Természetvizsgálók régen és ma” címmel emléknapot is tartottak. Az emléknapi programja: Tasiné Csúcs Ildikó: „Szent-Györgyi Albert, a tudós és az ember”, Kapronczay Katalin: „Bugát Pál emlékezete születésének 225. évfordulóján”, Dános Béla: „Bittera Gyula gyógynövény- és illóolaj-szakértőre emlékezünk születése 125. évfordulóján”.

Február 13-án folytatódott a Pilla a tokban (5) című muzeológia-elméleti előadásorozat a Semmelweis Orvostörténeti Könyvtárban. A sorozat programja: Február 13.: Kiss Erika: „Ige-Idők. A Reformáció 500 éve”, március 13.: Hessky Orsolya, Krasznai Réka: „A XIX. század művészete”, április 10.: Zászkaliczky Zsuzsa: „Luther öröksége”, május 15.: Szenthe Gergely: „Életre kelt avarok”, június 5.: „A rejtőzködő elbeszélő: a kurátor” (kerekasztal-beszélgetés).

Február 28-án a Semmelweis Szalonban Meskó Bánk vezette be Bősze Péter professzor „Fényképeim ahol élek” című fotókiállítását. Házigazda Szél Ágoston rektor volt. Közreműködött Hidegkuti Palma zongoraművész és Palerdi András operaénekes.

Március 7-én az Állatorvosi Egyetemen a magyar állatorvosképzés történetét bemutató kiállítás nyílt.

Március 16-án a SOMKA új munkatársa, Kárpáti Attila István sikerrel megvédte „Wes-selényi Miklós kapcsolatrendszere” című PhD disszertációját. A sikeres védéshez kollégáknak és lapunk egyik új szerkesztőjének ez úton gratulálunk.

Április 17-én nyílt meg a MNM Semmelweis Orvostörténeti Múzeumában Szabó Beáta „Invazív” című kiállítása. A kiállítást Horányi Ildikó nyitotta meg.

Május 3-án került sor az Orvosi Hetilap Markusovszky Lajos-emlékülésére, amelyen tagtársunk, Kiss László „A himlő elleni védőoltás magyarországi története” címmel tartott Markusovszky-emlékelőadást, átvéve a 2018. évi Markusovszky Lajos-emlékérmet. Az érem elnyeréséhez szívből gratulálunk Kiss Lászlónak.

Május 5-én az Ernyey József Gyógyszerészettörténeti Könyvtárban épület-történeti kiállítás nyílt „A történelem sodrában. Szent Keresztélyből 0/237.” címmel, melynek kapcsán Marton Ildikó és Ráczkevy Edit tartottak előadást.

Május 24-én nyílt meg az MNM Semmelweis Orvostörténeti Múzeumában a „Sajátkezüleg – a Semmelweis-hagyaték ritkán látható darabjai” című időszaki kiállítás. A kiállítást Horányi Ildikó rendezte, és Semmelweis leszármazottja, Hüttl Tivadar nyitotta meg.

Június 9-én a Szlovákiai Magyar Egészségügyi Társaság a VI. Arányi Lajos Napok keretében a Selye János Egyetem társszervezésével a 200 éve született Semmelweis Ignác tiszteletére nemzetközi konferenciát rendezett Révkomáromban. A program a következő volt: Kiss László: „A 200 éve született Semmelweis Ignác felvidéki kötődései”; Kellermayer Miklós: „Pécs -Az Igazság” Hollósy Tamás: „Az élet védelmében - 50 év szülész-nőgyógyászati praxis tükrében”; Bauer Ferenc: „Újszülött-gyógyászat és Semmelweis”; Gárdos László: „A stressz jelentősége a gyermekgyógyászatban”; Dékány Ágnes: „Szülni jó”; Bálint Balázs: „A természetes szülészeti szemlélet helye és helyzete a XXI. században”; Monspart Sarolta: „Idősek gyalogló klubhálózata a Kárpát-medencében”; Semmelweis-emléktábla koszorúzása; Semmelweis Ignác szoboravatás – beszédet mondott: Rosivall László.

Június 21-én a Bécsi Egyetem szervezésében „200 Jahre Semmelweis” címmel konferenciára került sor Semmelweis Ignác évfordulója alkalmából. A konferencián hazánkat Szél Ágoston képviselte.

Június 22-én nyílt meg az MNM Semmelweis Orvostörténeti Múzeumában „A szülészet születése” című időszaki kiállítás. A Melczer Zsolt által megnyitott kiállítás kurátora Scheffer Krisztina volt.

Június 30-án a Semmelweis Egyetem Nagyvárad téri Elméleti Tömbjében a Semmelweis Egyetem, az Orvosi Hetilap, a Semmelweis Kiadó, a Professional Publishers, az Akadémiai Kiadó Zrt, az Ian Donald Inter-University School, a Medicina Könyvkiadó Zrt és a Magyar Nőorvosok Társasága közös szervezésében ünnepi tudományos ülésre került Semmelweis Ignác születésének 200. évfordulója alkalmából. A program során a következő előadások hangzottak el: Rosivall László: „Semmelweis, aki felfedezte a kórt, de nem gyógyította meg.”; Chervenak, Frank A.: „Ethical dimensions of puerperal sepsis 170 years ago and today”; Gazda István: „Semmelweis Ignác az orvostörténész szemszögéből”; Roberto

Romero: „New challenges in maternal and fetal infections in the 21st century”; Kiss László: „Semmelweis és az Orvosi Hetilap”; Asim Kurjak: „The role of ultrasound in prevention and management of puerperal fever.”; Papp Zoltán: „Semmelweis késői tanszéki utódjának megemlékezése”; Didier Pittet: „Following Semmelweis”; Madarassy István: „Áldott állapotban – vizitáció Semmelweis emlékére” című szobrának avatása a II. sz. Nőgyógyászati Klinikán.

Július 1-én Semmelweis Ignác születésnapján a múzeum látogatóit, barátait külön programokkal várták az intézet munkatársai. A délutáni ünnepség Semmelweis szülőházában egy épülettörténeti sétával kezdődött Kolocz Dóra muzeológus vezetésével. Ezután Dr. Deáky Zita „*Semmelweis tanítványai. Okleveles bábák a falusi társadalomban*” címmel tartott előadást. Varga Benedek, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója „*Semmelweis Ignác köszöntése*” című emlékelőadása után a vendégek és itt dolgozók közösen fújták el a meglepetés tortán égő kétszáz gyertyát. Este a Capriccio kvartett koncertje méltó befejezése volt a megemlékezésnek.

Július 6-án került sor a Regensburgi Egyetemen a „200 Jahre Ignaz Philipp Semmelweis (1818-1865)” című konferenciára, amelyen hazánkat Rosivall László „200th anniversary of the birth of I. Ph. Semmelweis – from his legacy and chalice to his bust in Regensburg”, illetve Magyar László András „Sechs Hypothesen zur Verzögerung der Anerkennung von Semmelweis” című előadásával képviselte. A konferencia keretében, az egyetem épületében Kásler Miklós miniszter leleplezte Semmelweis bronz mellszobrát.

BESZÁMOLÓ A XV. GYÓGYSZERÉSZTÖRTÉNETI NYÁRI EGYETEMRŐL (Veszprém, 2018. július 26-29.)

A XV. Gyógyszerésztörténeti Nyári Egyetem Veszprémbe került megrendezésre. Veszprém városának és Veszprém vármegyének több évszázados orvos- és gyógyszerésztörténeti múltja van, így a helyszín megválasztása indokolt volt.

Érdekes, a gyógyszerészet határterületének számító, ám szintén a távoli múltba visszanyúló témát választott a nyári egyetem: „Gyógyszerészet, cukrászat, borászat és szikvízgyártás” összefoglaló címmel. A tudományos program előadásai:

Kapronczay Károly: Veszprém megye egészségügyének története

Kovács Ildikó: A cukrászat története

Dobson Szabolcs: Méz, cukor, csokoládé és kávé a gyógyszerészetben

Almási Attila: Gyógyborok, borász gyógyszerészek

Veress László: Tömény italok a patikában

Szabó Attila: A szikvízgyártás története

Az előadások nem csupán a szellemi töltekezésre adtak alkalmat, de a kóstolóba hozott sűtemények, borok is kétségtelenül hozzájárultak a jó hangulathoz.

A rendezvény kedves vendége volt a 95. életévét néhány napja betöltött Honya György veszprémi helytörténész, akinek a közelmúltban jelent meg a veszprémi patikák történetét feltáró kiváló könyve.

A résztvevők természetesen felkeresték Veszprém város megunthatatlan nevezetességeit. A herendi porcelánmúzeum látogatása során betekintést nyerhettünk a porcelánkészítés rej-

telmeibe és a múzeum lenyűgöző gyűjteményébe. A zirci ciszterci apátság más irányú élményeket nyújtott: az apátsági templom, a könyvritkaságokat őrző könyvtár és a különleges növényekben gazdag botanikus kert.

A nyári egyetemen a hazai gyógyszerészek, gyógyszerésztörténészek, gyógyszerészhallgatók és a téma iránt érdeklődők mellett hagyományosan részt vettek az erdélyi és felvidéki vendégek is. A következő – 2019. évi - nyári egyetem vendéglátója a pécsi egyetem gyógyszerészeti kara lesz.

Kapronczay Katalin

**A MAGYAR NYELVEN, ILLETVE MAGYAR VONATKOZÁSSAL
2017-BEN MEGJELENT ORVOS- ÉS GYÓGYSZERÉSZETTÖRTÉNETI
TÉMÁJÚ KÖNYVEK ÉS EGYÉB, ÖNÁLLÓ KIADVÁNYOK LISTÁJA¹**

1. Alkotó elmék, gyógyító orvosok. Innovatív medicina. Creative Minds, Pioneering Doctors. Innovative Medicine. Bp., MNM Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár, 2017. 55 p., ill.
2. BERNARD C. - HUETTE CH.: Hand-Atlas der chirurgischen Operationslehre mit Einschluss der chirurgischen Anatomie und Instrumentenlehre. (Reprint) H.n., Schöck ArtPrint, 2017. 136 p., ill.
3. FARKAS Zoltán: Adalékok a kolozsvári Agrártudományi és Állatorvosi Egyetem történetéhez. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2017. 237 p., ill.
4. FEHÉR Katalin: Értelmiség és nevelés a felvilágosodás kori Magyarországon. Bp., Eötvös József Könyvkiadó, 2017. 216 p., ill.
5. FRÁTER Erzsébet: A Biblia növényei. Bp., Scolar Kiadó, 2017. 319 p., ill
6. GAZDA István: Száz év a pesti könyvkereskedelem és szakkönyvkiadás történetéből 1748-1848. Bp., Magyar Tudománytörténeti és Egészségtudományi Intézet, 2017. 234 p., ill.
7. GAZDA István - KAPRONCZAY Károly: A modern hazai közegészségügy kialakulása, 1867-1896. Bp., Magyar Tudománytörténeti és Egészségtudományi Intézet, Magyar Orvostörténelmi Társaság, 2017. CD
8. GELLÉN Gergely: Gellén Gergely orvosságos könyve. 1680. Máriabesnyő, Attraktor, 2017. 136 p.
9. HEGYVÁRY Csaba: Diktátorok természetrajza. Hitler és Sztálin karakterpszichológiai mérlege. H.n., Éghajlat Könyvkiadó Kft., 2017. 368 p.
10. HELTAI Miklós - LÁNYI Gusztáv (szerk.): Karácsony Sándor és a magyar pszichológia. A Csökmei Kör és a Magyar Pszichológiai Társaság konferenciája 2015. november 21. Bp., Széphalom Könyvműhely, 2017. 215 p., ill.
11. HOGYA György: A veszprémi patikák története. Veszprém, Eötvös Károly Megyei Könyvtár, 2017. 127 p., ill.
12. HONTERUS Johannes: Rudimenta Cosmographica. Grundzüge der Weltbeschreibung (Corona/Kronstadt 1542). Ins Deutsche, Rumänische und Ungarische übersetzte und kommentierte Ausgabe. Hrsg. von Robert Offner, Harald Roth, Thomas Sindilariu, Ulrich A. Wien. Übers. von Lore Poelchau, Peter Pauly, Heinz Heltmann, Valeria Caliman, László András Magyar. Hermannstadt – Bonn, Schiller Verlag, 2017. 2. Aufl. 358 p., ill.
13. Jung nálunk I- II. Magyar szerzők jungi analitikus írásai. H.n., Ursus Libris, 2017. 419 p., 316 p.
14. KAPRONCZAY Károly: A Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár története 1837-től napjainkig. Bp., Johan Béla Alapítvány, Magyar Tudománytörténeti és Egészségtudományi Intézet, 2017. 147 p.
15. KATONA Ferenc: A kreativitás kultúrtörténete. Bp., Medicina Könyvkiadó Zrt., 2017. 196 p., ill.

¹ A listát a Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár gyarapodása alapján, tájékoztatásul állítottuk össze, tehát bizonyára nem teljes. Listáinkban azért nem az adott év anyagát közöljük, mert sok kiadványról csupán a megjelenését követő évben szerzünk tudomást (A szerk.)

16. KERÉNYI Éva: Fürdőélet a 19. századi Gömörben. Bp., Siker Kiadó, 2017. 224 p., ill.
17. KISS László: Égnek legszebb ajándéka. Barangolás a himlő elleni védőoltás magyarországi kultúrtörténetében. Bp., Magyar Tudománytörténeti és Egészségtudományi Intézet, 2017. 141 p.
18. LICHTNECKERT András (szerk.): A füredi polgár: Écsy László fürdőigazgató 1807-1895. Balatonfüred, 2017. 320 p., ill.
19. MAGYAR László András: Solenoid és Pelithe. Régi gyógyszerkentyűk. Bp., Corvina Kiadó Kft., 2017. 167 p., ill.
20. Orvosok az 1956-os forradalomban és szabadságharcban. Bp., MOT, 2017. 419 p., ill.
21. PUSZTAI Gabriella: Senki sem élhet nemesebben. Magyar orvosok Fekete-Afrikában. Kunszentmárton, Helytörténeti Múzeum, 2016. 255 p., ill.
22. REBRO Augustín: Vzácne minerálne vody v Koplastovciach. Piest'any, Balneologické Múzeum, 2016. 101 p., ill
23. ROMICS Imre: Adatok a magyar urológia történetéhez. Bp., Semmelweis Kiadó, 2017. 151 p., ill.
24. SALY Noémi: Szerzetesek asztalánál. Bp., Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, 2017. 111 p., ill.
25. SCULL Andrew: Az örület kultúrtörténete. A Bibliától Freudig, a bolondokházától a modern orvostudományig. Bp., Corvina Kiadó, 2017. 518 p., ill.
26. A Semmelweis ikon. The Semmelweis Icon. L' icone Semmelweis. L' icona di Semmelweis. Kiállítási katalógus. Bp., Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár, 2016-2017. 105 p., ill.
27. SÜLE Tamás: A Pécsi Tudományegyetem és neves orvosai érdemen. Pécs, Házmaster ,98 Kft., 2017. 220 p., ill.
28. SZABÓ Katalin (szerk.): Az izgalom biológiája. Selye János és a stresszelmélet dimenziói. Bp., Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár, 2017. 159 p., ill.
29. SZIKRA Éva: A Bp.,i Fűvészkert története. Bp., Építésügyi Tájékoztatási Központ Kft., 2017. 176 p.
30. TANKÓ Attila (szerk.): A Dr. Genersich Antal Alapítvány 25 éve (1991-2016). Bp., Dr. Genersich Antal Alapítvány, 2017. 414 p., ill.
31. TRAJAN BENESOVSKY, Adam: Saluberrimae Pistinienses Thermae, 1642. Uzdravujúce Piestanské Kúpele. Die sehr Heilsamen Thermen von Piestany. Piest'any, Balneologicke Múzeum, 2017. 70 p., ill.
32. VARGA Szabolcs (szerk.): Vészterhes idők a Mecsekalján. Háborúk, járványok és természeti katasztrófák Pécssett az ókortól a második világháborúig. Pécs, Kronosz Kiadó, Pécs Története Alapítvány, 2017. 228 p., ill.
33. VARRÓ András - BACZKÓ István (szerk.): Ráadás. Nyugállományban is aktívan 2002-2017. A 80 éves Papp Gyula Széchenyi-díjas akadémikus köszöntése. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Általános Orvostudományi Kar Farmakológiai és Farmakoterápiai Intézete, 2017. 246 p., ill.
34. ZSOLDOS János: Diaetika vagy Az Egészséget fenntartó, és a' betegségtől tartóztató Rendszabások. Bp., Pytheas Könyvmanufaktúra, 2017. 194 p.

KÖNYVSZEMLE

Ambrózyne Kerkovits Andrea - Káliz Sajtos József (szerk.). Élete példa. In memoriam dr. Kerkovits Gyula. Bp. Semmelweis Kiadó, 2010. 236.o., ill.

„Egy személyiség igazi varázsa azt jelenti, hogy ahol megjelenik vagy ahol él és dolgozik, ott valami érezhetően megváltozik, jobbá válik. Kerkovits Gyula Tanár úr tekintélyt parancsoló, de ugyanakkor szeretetet és emberséget sugárzó jelenlétében valamennyien ezt érezhettük és érezzük még ma is, amikor fizikailag néhány éve sajnos már nincs velünk, de szellemisége és példája köztünk maradt. Az emlékkötet kiadásának készítése is ebből az érzésből táplálkozik.” - írja a Semmelweis Kiadó gondozásában megjelent könyv ajánlójában dr. Rónaszegi Aladár, a volt tanítvány és munkatárs.

Kerkovits Gyula (1925- 2006) a magyar kardiológia meghatározó alakja, aki nem csupán kivételes szakmai felkészültségével és tudásával, hanem különleges emberi nagyságával és nemzeti elkötelezettségével vívta ki magának az orvostársadalom, kortársai és betegei elismerését. Nehéz körülmények között végezte középiskoláit, családjá minden segítséget megadott neki tanuló éveit idején, de a kor körülményei (a világháború előtti évtized gazdasági nehézségei) nem könnyítettek helyzetén. Az orvosi pályát választotta, diplomájának megszerzése után Zárday Imre professzor, a magyar kardiológia egyik megteremtőjének munkatársa lett a kőbányai Bajcsy-Zsilinszky Kórház „szívosztályán”, amelynek később főorvosa lett Zárday Imre halála után. A Bajcsy-Kórház különös intézmény volt, hiszen a nagy gazdasági válság (1929-1933) idején szegényháznak épült, de olyan „sikeres” építmény lett, hogy átalakították kórháznak. 1945 után – mivel Kőbánya igazi munkáskerületnek számított – ide helyezték az orvostársadalom azon kiválóságait, akik azonban valamilyen szempontból nem feleltek meg az adott politikai légkörnek. Zárday Imre és Kerkovits Gyula tökéletesen megértették egymást szakmai, nemzeti és világnézeti vonatkozásban, hiszen Kerkovits távol tartotta magát a párttagságtól, és minden olyan dologtól, ami akkoriban a karrierre vágyókat előrelendítette volna. A magyar kardiológia későbbi nagyságainak lett kollegája, majd szakmai vezetője, akik elkerülve mellőle egyetemi tanárok, intézetvezetők lettek, de kapcsolataik a továbbiakban szakmai és emberi barátsággá alakultak át. Egészen nyugdíjazásáig osztálya élén állt, majd a budai Szent Ferenc Kórház kardiológiai osztályának élére került. Mindenütt kiváló osztályt szervezett, bár erre kevés pénzt kapott, inkább az adományozókra támaszkodott.

A kötetet lánya, Ambrózyne Kerkovits Andrea szerkesztette, aki jól áttekinthető kötetbe rendezte Kerkovits Gyula saját, valamint a család és a pályatársak emlékezéseit. Közöttük szerepel három kardiológussá vált orvos fia, lánya, valamint egykori osztálytársai is. Érdekes történeteket villantanak fel a barátok, volt kollegák elbeszélései, amelyet értékes szakmai levelezésének kiemelkedő darabjai egészítenek ki. Kerkovits Gyula itt közreadott írásai jól tükrözik azt a szerény, hivatása iránt elkötelezett, csak a lényegre szorító udvarias stílust, amely a személyes, tudományos és társasági kommunikációját jellemezte. Az emlékkötetet azoknak ajánlják, akik ismerték, vagy azoknak, akik írásaiból fogják közelebről megismerni.

Kapronczay Károly

Blumenthal, P.J.: Kaspar Hausers Geschwister. Auf der Suche nach dem wilden Menschen. 2. überarbeitete und aktualisierte Ausg. Stuttgart, Franz Steiner Verl., 2018. 442 p., ill.

Blumenthal könyve a „homo ferus”, a vadember fogalmát és jelenségét vizsgálja rendkívül sokoldalúan. De kit is nevez a szerző vadembernek? Elsősorban olyan embereket, akik a társadalomtól elszakadtan nevelkednek vagy élnek hosszabb ideig, ennek következtében pedig nemcsak viselkedésük alakul át, hanem nyelvi készségük is visszafejlődik vagy elmarad a fejlődésben, sőt testük, mozgásmódjuk is módosul.

Az elmúlt évezredek során számos részben mitikus, részben mesés, részben pedig többé-kevésbé dokumentált történet maradt fenn állatok által elrabolt, elveszett, eltévedt vagy egyéb módon magukra maradt gyermekekről. Enkidutól Robinson előképén, Selkirkön és Kaspar Hauseren át Maugliig vagy a 2011-ben Uttar Pradesben talált „majomlányig” rendkívül tarka a kép. Ezek az Angliától Németországon és Oroszországon át Indiáig mindenütt följegyzett történetek vagy mesék képezik Blumenthal könyvének vizsgálati anyagát.

A kötet első, jóval rövidebb része filozófiai, biológiai, nyelvészeti és orvosi szempontból elemzi, vajon mit is jelent „vadembernek” lenni. Számomra ezek az ítélkezéstől mentes, rendkívül kritikus elemzések bizonyultak a könyv legértékesebb fejezeteinek. Olyasféle kérdésekre kereshetünk itt választ, mint hogy mi teszi emberré az embert, a biologikum vagy a neveltetés? Mi a szerepe a kommunikációnak és a nyelvnek az emberré válásban? Mi az alapvető különbség ember és állat között? Vajon „természetes” lény-e az ember, s mit jelent egyáltalán a „természetes” fogalma? Vajon eredetileg beteg, autista, netán gyöngélméjű emberek voltak-e az ismert „Mauglik”, vagy csak szokatlan környezetük hatott rájuk sajátos módon? S mi egyáltalán a neveltetés, a tanulás szerepe az emberré válásban, a tanulás valóban élethosszig tartó folyamat-e, vagy csak bizonyos időszakban tanulható meg a fogalmi gondolkodás, a két lábon járás és a beszéd? Ösztönös-e a nemi élet vagy tanult viselkedésforma? Mindezek a kérdések egyébként az európai felvilágosodás alapkérdései is voltak: nem véletlen, ha a kötet elbeszéléseinek jó része a 17-18. századból származik!

A könyv második része több mint száz esettanulmányt közöl tudományos alaposággal, majd rövid kritikai megjegyzésekkel kiegészíti őket, rámutatva ellentmondásaikra, illetve hitelességük esetleges korlátaira. A történetek mindegyike remek olvasmány, némelyik pedig akár önálló novellaként is élvezhető.

Az író-újságíró szerző először 2003-ban adta közre ezt a lenyűgözően érdekes könyvet – amelynek egyébként 2006-ban Szántó Juditnak és az Európa Könyvkiadónak köszönhetően magyar fordítása is megjelent már. Most művét teljesen átdolgozva és aktualizálva publikálta újra. A kötet egyik korábbi, hamisnak bizonyult, modern esettanulmányát ezúttal elhagyta a szerző, ám szövegét ennek ellensúlyozásaképpen újakkal egészítette ki, és elemzéseit is új szempontokkal gyarapította.

Magam két okból is fontosnak tartottam azt, hogy ezt a kitűnő és elgondolkodtató könyvet az orvostörténet hazai kutatóinak is külön ajánljam. Egyrészt azért, mert a szerző által feltett és elemzett kérdések zöme a 16-19. század orvosi irodalmában is fel-felbukkan, és a rájuk adott válaszok fontos szerepet játszottak az élettan, neurológia és elemkörtan fejlődésében is. Másfelől meg azért, mert ez a könyv megmutatja, hogy lehet

„tudományos” témáról pontosan és szakszerűen, mégis érdekfeszítően és állandó vitára késztetően írni úgy, hogy a nagyközönség is megértse mondandónkat sőt, meg is vásárolja könyvünket.

Magyar László András

DeJong-Lambert, William– Krementsov, Nikolai (eds.): The Lysenko Controversy as a Global Phenomenon. Genetics and Agriculture in the Soviet Union and Beyond. I–II. Palgrave Macmillan, Springer, Cham, 2017. I: XIV, 191 p. ill.; II: XI, 243 p., ill. (Palgrave Studies in the History of Science and Technology)

A 20. század biológiatörténetének leghírhedtebb figurájáról, Trofim Gyenyiszovics Lisenkóról és tanainak hatásairól olvashatunk a 2017-ben megjelent kétkötetes tudománytörténeti munkában. Nem érezzük túlzásnak a bevezető tanulmány első mondatát, amelyben a kötet szerkesztői, Nikolai Krementsov és William deJong-Lambert hírhedtnek minősítik a közismert áltudóst, sőt. Tudva azt, hogy tanainak erőszakos terjesztése milyen károkat okozott a szovjet mezőgazdaságban, és miképpen igyekeztek ezeket a megalapozatlan technológiai „újításokat” ráerőltetni a sokkal fejlettebb művelési formákat alkalmazó kelet-közép-európai országokra, nem pusztán a 20. századi biológiatörténet, de az agrártörténet leghírhedtebb alakjának is tekinthetjük. De ki is volt az az ember, akinek neve izmussá vált a sztálinista Szovjetunióban, később pedig a pszeudotudományok legtöbbet emlegetett példája lett, magyarul: az áltudományok állatorvosi lovává vált? A szerkesztők a tanulmánykötet bevezetőjeként egy rövid életrajzot vázolnak fel, de az olvasónak nem száraz adatokkal kell megküzdenie, ha kinyitja a könyvet, hanem egy rendkívül izgalmas szakmai életutat követhet végig, amely szorosan összefügg a korszak hányatott és politikai fordulatokban nem szűkülődő történelmével. A jómódú parasztszaládban született Lisenko ugyanis a bolsevik hatalomátvételnek köszönhető, hogy az alapfokú mezőgazdasági iskola után lehetősége nyílt elvégezni az agrártudományi felsőfokú képzést is Kijevben, hiszen a proletárdiktatúra megnyitotta az egyetemek és főiskolák kapuit az alsóbb néprétegek előtt. Már a gyakornoki éve alatt megismerkedett a vernalizáció gyakorlatával, olyan kísérleteket végzett, amelyek biztató eredményeket mutattak. 1934-ben Isaak Prezent filozófus, aki a darwinizmus és a marxizmus elméletének összeillesztésén dolgozott, csatlakozott Lisenko csapatához. Ő volt az, aki összekapcsolta a vernalizációt az örökléstanal és az evolúcióval, ebből született meg az új elméleti doktrína, az úgynevezett „micsurini biológia” vagy „alkotó szovjet darwinizmus”.

A tanulmányból kirajzolódó életút konzekvensen követi a sokszor 180 fokos fordulatokat hozó politikai játszmákat. Lisenko a forradalomnak köszönhető, hogy gazdálkodó helyett agrárszakember lett, az első öt éves tervnek pedig azt, hogy munkahelyet és mentort talált magának. Az erőszakos kollektivizálás, a nehézipar erőltetett fejlesztése ugyanis elkerülhetetlenül magával hozta a mezőgazdaság válságát, sürgős megoldásra volt szükség. Új kutatóintézetet hoztak létre Nyikolaj Vavilov vezetésével, akinek Lisenko vernalizációs kísérletei felkeltették a figyelmét. Kutatóként Lisenko élesen kritizálta a Mendel–Morgan-féle genetikai elméletet (vagyis a modern genetikát), amellyel gyorsan népszerű lett politikai körökben is. 1939-ben azonban váratlanul változott a széljárás: a Molotov–Ribbentrop pak-

tum következtében a németek – egy rövid időre úgy tűnt – szövetségessé váltak, így a modern genetika vívmányait nem lehetett fasiszta-ideológiaként vagy burzsoá-dekadenciaként leírni. Lisenkónak mégsem esett bántódása, megdorgálták ugyan, de ennek ellenére hamarosan letartóztatott mentora, Vavilov helyére került. A negyvenes évek elején angol és amerikai tudósok kritizálták Lisenko tanításait, amelyek – legalábbis eleinte úgy tűnt – hatással voltak a szovjet biológustársadalomra is. Lisenko hatalma azonban ekkor sem rendült meg, hiszen hamarosan kezdetét vette a hidegháború, és a szövetségesekből ellenségek váltak újra, vagyis az angolszász tudománnyal szemben a szovjet hatalom Lisenko pártját fogta. A Lenin Mezőgazdasági Akadémia 1948. évi ülésén Lisenko tanait pártdogmává kiáltották ki. Olvashatunk arról is, hogy Nyikita Szergejevics Hruscsov hatalomból történő kiszorításával Lisenko karrierje is leáldozott. A tanulmányból az is kiderül, hogy az atomkorszak beköszöntötte olyan új kutatóintézetek felállítását hozta magával, ahol a szovjet genetikusok a fizikai és kémiai kutatások védőhálója alatt folytathatták munkájukat Lisenko hatalmának fénykorában is.

Az első kötet tanulmányai a lisenkóizmus szovjetunióbeli hatásairól, a szovjet genetikai kutatásokra mért katasztrofális következményeiről szólnak.

Olga Elina érdekes összehasonlításra fűzi fel gondolatait, abból az alapállásból kiindulva, hogy a történelem során rendszeresen megjelentek és átmenetileg „tündököltek” olyan ígéretgökök, akik az általuk feltalált csodaszert tartották a mezőgazdaság problémáinak azonnali, hathatós megoldására alkalmasnak. Ennek kapcsán igyekszik választ találni azokra a kérdésekre, hogy miként válhatott „csodaszerré” Lisenko elmélete, kiket terhel ezért a felelősség, és ártalmatlannak lehet-e tekinteni a lisenkóizmus elterjedését. A párhuzam, amelyet Lisenko tanainak hivatalos dogmává minősítése mellé állít, a nálunk kevésbé ismert Demcsinszkij-féle „csodaszert”. Nyikolaj Demcsinszkij a 20. század elején egy újfajta gabonatermesztési eljárást népszerűsített, azonnali termésátlag-növekedést ígérve. Önmagában is érdekes a két mezőgazdász pályafutásának az összehasonlítása, de a végkövetkeztetés különösen figyelemfelkeltő. Olga Elina szerint Lisenko tanítása Demcsinszkijéhez képest azért tett szert nagyobb népszerűsége, mert a korabeli média Lisenkót a pajzsára emelte, ráadásul még azelőtt népszerűséget és ismertséget kölcsönzött neki, mielőtt Sztálin a kegyeibe fogadta volna, ezzel megmenekült a szakma éles hangú kritikáitól is. S hogy ki az igazi felelős azért, hogy egy áltudományos örület ekkora népszerűsége tehetett szert? Elina szerint a tudományos élet szereplőit terhelhetné csak a felelősség, azonban mégsem lehet számon kérni rajtuk azt, hogy teret engedtek egy olcsó és gyors megoldást ígérő lehetőségnek akkor, amikor éhínség fenyegetett Ukrajnában és Oroszországban.

Lukas Joos tanulmánya érdekes adalék Olga Elina megállapításához is. A szerző korabeli újságcikkek alapján azt igyekszik bizonyítani, hogy Lisenko tudományos rangra emelése valójában az ukrán agrárminisztérium hivatalnokainak göggyéből, hozzá nem értéséből adódott. Már a tanulmány címe (State Officials and Would-Be Scientists: How the Ukrainian Ministry of Agriculture Discovered for Lysenko that He Had Made a Scientific Discovery) is azt sejteti, hogy ez az intézmény tudatosította Lisenkóban, hogy tulajdonképpen egy tudományos felfedezést tett – mindezt pedig önszorgalomból, nem pedig politikai nyomásra cselekedte. A szakemberek hiába figyelmeztették a minisztériumot, hogy Lisenko valójában nélkülözi a tudományosságot, az áltudós „sztárolása” a bürokrataktól eredt, vagyis a Lisenkónak ismertséget hozó médiatámogatás tulajdonképpen csak az ő visszhangjuk volt.

Mark B. Tauger írása a szovjet mezőgazdasági forradalom eredetéről oszt meg az olvasóval érdekes adalékokat. Nemcsak az orosz tudósok, elsősorban Vavilov és követőinek erőfeszítéseiről olvashatunk, de nemzetközi kitekintést is kapunk, például a Rockefeller Alapítvány támogatásáról, amellyel az alapítvány mexikói kutatásokat finanszírozott a 20. század első felében azzal a céllal, hogy egy fertőzéseknek ellenálló gabonafajtát kinemesíthessenek. Szovjet relációban hosszú és alapos ismertetést olvashatunk arról a harcról, amelyet Lisenko vívott az orosz biológusok, genetikusok, különösen egykori mentora, Vavilov professzor ellen. Az egykori pályatársak, kollégák visszaemlékezései alapján Tauger arra a következtetésre jut, hogy Lisenko viselkedése szociopata jegyeket mutathatott, amennyiben gátlások nélkül áldozott fel bárkít, aki akadályozta őt elgondolásai megvalósításában. Ennek ellenére mégis találhatunk méltatlanul kevésbé ismert tudósokat, akik a modern genetika talaján maradvá végezték kutatásaikat Lisenko uralma alatt is. Pavel Lukjanyenko rövid pályaképéből kiderül, hogy ő volt az a szovjet tudós és nemesítő, aki sikeresen tudott navigálni a liszenkóizmus zátonyai között is.

A kötet utolsó tanulmánya a korábbiakhoz képest rendhagyó abból a szempontból, hogy meglepő módon egy művészettörténeti munkát olvashatunk a moszkvai Darwin Múzeum hányattatott sorsáról Pat Simpson tollából. Az 1907-ben alapított múzeumot Alexander Kots hozta létre azzal a szándékkal, hogy egy olyan természettudományi kiállítással kedveltesse meg a témát a közönséggel, amely a művészeti alkotásokat helyezi középpontba. 1917 után természetesen ez az intézmény is az államosítás áldozatává vált, és szerepet kellett vállalnia a bolsevikok ideológiai harcában. A múzeum történetén, a kiállítások tematikáján keresztül nyomon követhető, hogyan emelkedett, majd csökkent Lisenko tanainak népszerűsége a Szovjetunióban. Az intézmény nyugati kapcsolatain keresztül jól ismerte a modern genetika tanításait, ugyanakkor meg kellett felelnie az „alkotó szovjet darwinizmusnak” és a liszenkóizmusnak is, így tevékenysége folyamatos egyensúlyozás volt a tudomány és a bolsevik propaganda között, nem is beszélve arról, hogy saját kutatásaikat sem volt könnyű összeegyeztetni a hivatalos iránnyal. Az írás bemutatja, miként harcolt Kots nagyszerű munkatársaival azért, hogy a múzeum túlélje a micsurinizmus és a liszenkóizmus kötelező dogmává emelésének időszakát.

A második kötetben a szerzők azt mutatják be, hogy milyen tudományos és kulturális hatása volt Trofim Lisenkónak a Szovjetunió kivül. Ezen a kötetben belül a szerkesztők két nagy fejezetet különítettek el: az I. részben olvasható tanulmányok felvázolják, hogyan zajlott a Lisenko-vita Keleten és Nyugaton; míg a II. rész tanulmányai azt feszegetik, hogy milyen hatása volt Lisenkónak a biológiára és a filozófiára.

Az I. rész első tanulmányában Palló Gábor és Müller Miklós a magyar tapasztalatokat dolgozza fel. A szerzőpáros kronologikus sorrendben mutatja be Lisenko felemelkedését és bukását Magyarországon. Felhívják a figyelmet arra, hogy Lisenkónak a vernalizációval kapcsolatos tanairól már 1933-ban cikk jelent meg Fleischmann Rudolf tollából egy hazai mezőgazdasági lapban. Az új kutatási eredményekre mindig fogékony magyar tudóstársadalom ezt és a „micsurini biológia” néhány más ötletét is kipróbálta az 1940-es évek elejére – mikor is Villax Ödön és Kiss Árpád mellett érveltek, hogy például a vegetatív hibridizációval folytatott kísérletek negatív eredményt hoztak. Azt mondhatjuk, hogy 1948-ig a „micsurini biológiát” maximum tudományos érdeklődés kísérte Magyarországon, majd ezután a helyzet drámaian megváltozott: a politika uralta a tudományos kutatásokat is – követ-

ve a „sztálini utat”. A továbbiakban a szerzők az 1948 és 1956 közötti hidegháborús periódusra koncentrálnak mutatják be és csoportosítják a biológusok reakcióját és ellenreakcióját a politikai hatalom által elrendelt liszenkóizmusra. Végezetül azt vizsgálják, hogyan ásta alá Liszenko saját hitelességét a magyar biológusok előtt a Magyar Tudományos Akadémián tartott előadása alkalmával 1960-ban.

A következő tanulmány Francesco Cassata tollából azt elemzi, miként használták fel az olasz genetikusok az 1953 augusztusában az olaszországi Bellagióban, a Kilencedik Nemzetközi Genetikai Kongresszuson lezajlott „Liszenko-vitát” arra, hogy saját tudományos helyzetüket megszilárdítsák, és ellenőrzésük alatt tartsák a biológiai kutatásokat Olaszországban.

Cristiana Oghina-Pavie a liszenkóizmus nemzeti sajátosságait mutatja be Romániában. A tanulmányból megtudjuk, hogy a francia tudományhoz és kultúrához való nemzeti vonzódás hogyan befolyásolta a román genetikát, hogy Liszenko elméletét neo-lamarckistaként értelmezték, és így hosszabb ideig tartották meg időszerűségét, mint a többi szovjet szatelit állam esetében.

William de Jong-Lambert „H. J. Muller és J. B. S. Haldane: Eugenisták és liszenkóizmus” című tanulmányában az eugenisták és a liszenkóizmus bonyolult kapcsolatát vizsgálja az USA-ban és Nagy-Britanniában a genetika és a darwinizmus evolúciós szintézise történetének két legfontosabb alakja közötti kapcsolatot elemezve. Muller, az 1946-ban Nobel-díjat kapott genetikus az 1930-as évek közepén még az eugenisták szószólója, míg Haldane szkeptikus volt. Az, hogy Muller megkísérelte Sztálint meggyőzni szocialista eugenista terveiről, mindenképpen segítette Liszenko felemelkedését. Muller később Liszenko egyik legnevesebb kritikusa lett, míg Haldane a legfontosabb védelmezőinek egyike. A szerző elemzi a Muller és Haldane, valamint az eugenetika és a Liszenko közötti kapcsolatot, ezen keresztül tárgyalja a biopolitika sokrétűségét a két világháború közötti időszakban és a hidegháború idején.

Hirofumi Saito tanulmánya azt járja körbe, hogy a japán genetikusok milyen érdeklődést mutattak Liszenko tanai iránt, vitatták-e tudományosan azokat a második világháború után. Felvázolja, hogy a japán biológusoknak több okuk is volt arra, hogy Liszenko állításait figyelemmel kísérik, többek között az, hogy legyőzött nemzetként, az USA megszállása alatt nem volt lehetőségük a kutatásra.

A II. rész tanulmányai közül Luis Campos a kromoszómakutatások sorsát vizsgálja a szovjet genetikában, ezen belül is a kromoszómutációra koncentrál, amely a hidegháború előtt mind az USA-ban, mind a Szovjetunióban virágzott.

Az utolsó két tanulmány szerzői, John Marks és Edvard I. Kolcsinszkij azt vizsgálják, hogy Liszenko örökségének és tanainak feltámasztására napjainkban is folynak kísérletek. Kolcsinszkij két kategóriát különít el ezzel kapcsolatban: a liszenkóizmust, amely a Liszenko által képviselt nézetek, tanítások összessége, illetve a liszenkovcsinát, amely egy társadalmi gyakorlat volt arra, hogy a tudósokat az állampárti adminisztráció befolyása alatt tartsák. Kolcsinszkij bemutatja az utókornak Liszenko felmentésére tett próbálkozásait és ezek okait. Elemzi, mi az előidézője annak, hogy a liszenkóizmus több mint egy évtizede új virágkorát éli, olyan publikációk jelennek meg, amelyek szerint Liszenko a szovjet korszak legnagyobb biológusa és agrárszakembere volt. Zsorez Medvegyev írta meg először a liszenkóizmus történetét az 1960-as évek elején, amit szamizdatban terjesztettek (ekkor őt magát még elmeegógyintézetbe zárták, de a kéziratot Nyugatra csempészték és megjelent angolul). Hruscsov halála után Liszenko és a liszenkóizmus fokozatosan háttérbe szorult, majd szinte elfe-

lejtődött, a tudomány irányításának a módja azonban nem változott. Az 1990-es évek közepétől észlelhetők a Lisenko felmentésére irányuló kísérletek mind genetikusok és biológusok, mind tudománytörténészek részéről – főként Oroszországban, de nemzetközi szinten is találhatunk erre példát. Kolcsinszkij szerint a nagyorosz nacionalizmus feléledése táplálja a Lisenko felmentésére irányuló igyekezetet. 2006-tól sorra jelennek meg olyan publikációk, amelyek dicsőítik Liszenkót, és úgy mutatják be, mint nagy orosz tudóst és patriótát, miközben tagadják a sztálini rendszer áldozatává vált híres tudós, a legendás szovjet botanikus és genetikus, Nyikolaj Vavilov tudományos eredményeit és a sztálini rendszer okozta tragédiáját. A nacionalisták szerint Liszenko tanításainak elvetése a nagyorosz hagyományok feladását jelenti, a Lisenko nevéhez kapcsolódó kritikát rágalomnak tartják, miközben az 1930-as és 1940-es évek sajtójában Liszenkóról megjelent dicshimnuszokat zengik. Közülük is kiemelkedik Szigizmund Mironyin ártalmatlan munkássága, A 37-es év rejtélye című sorozata becsméri a genetikusokat, és felmagasztalja Liszenkót. Szerinte Liszenko gondolatainak és tudományos munkásságának majdnem kizárólag tendenciózus, karikírozottan negatív bemutatása Oroszországban azzal magyarázható, hogy a témát a liberális-kozmpopolita csoportok monopolizálják, és Liszenkóval és a „micsurini biológiával” foglalkozó munkáik nem történeti vagy tudományos művek, hanem az Oroszország ellen irányított propaganda-ideológiai kampány részei... Ám még a genetikusok között is van olyan, aki Liszenko teljes rehabilitálása mellett foglal állást. Például Lev Zsitovszkij, a Vavilov Általános Genetikai Intézet nemzetközileg elismert kutatója 2014-ben publikálta Az ismeretlen Liszenko című könyvét, ezzel nagy vitát váltott ki a szakmán belül otthon és külföldön egyaránt.

Borvendég Zsuzsanna – Palasik Mária

Gellén Gergely orvosságos könyve (1680). Máriabesnyő, Attraktor, 2017. Szójegyzék és utószó: S. Sárdi Margit. (Intra Hungariam... A régi magyar élet elfeledett dokumentumai 11. Sorozatszerk: S. Sárdi Margit.). 136 p.

Szemfájásra kakukkfűvet, fülfájásra egy bak epéjét vegyed; fogfájásra csukafog porát ecettel elegyíts; csuklásra aloé levét igyad; sükettség ellen sós retek kell; pestis ellen retket, tormát, fokhagymát, rutát, égettbor, borsot és pókot elegyíts össze; nagy hideg ellen legjobb az égettbor, azaz pálinka, amelyet lábra(!) kell kenni. Ezeket a hasznos és kipróbált recepteket kínálja az az Orvosságos Könyv, amelyet Gellén Gergely másolt össze 16 éves korában Losonc városában, anno 1680-ban, az „emberi nemzet nyavalyáiról, lovaknak betegségeiről, méhekről, asszonyi nyavalyákról, továbbá égnek forgásáról, azaz a hónapokról.”

S. Sárdi Margit irodalomtörténész és egyetemi tanár gondozásában jelent meg ez a 17. század végi receptgyűjtemény. Az eredeti kéziratot könyvecske ma a kolozsvári Egyetemi Könyvtár tulajdonában található. A házi orvosló csíziót valamikor a Nyitra megyei gellénfalvi Gellén család hozzátartozói forgatták haszonnal, amelyben a család több tagjának kézírása is fellelhető, a családtagok születési, halálozási adataival. Ezekből a bejegyzésekből ismerjük a napló írójának és a receptgyűjtemény összeállítójának életkorát.

Mit üzen a ma emberének ez a kis orvosló könyv? Nyilván nem azokat a házi praktikákat, babonás jó tanácsokat, amelyet a bevezető mondatban véletlenszerűen kiragadva felso-

roltunk. De képet kaphatunk a 17. századi betegeskedés és betegápolás egyik fontos színteréről, nevezetesen a családi, otthoni gondozásról, ellátásról. Hiszen a 16-18. században a kevés meglévő ispotály, szegényház, járványkórház mellett a betegellátás elsősorban otthon, a családoknál történt.

S. Sárdi Margit szerkesztői érdeme az „Intra Hungariam... (A régi magyar élet elfeledett dokumentumai)” című kiváló sorozat, amelynek keretén belül 17-18. századi szakácskönyvek, orvosló és orvosságos könyvek válhatnak közkinccsé.

A könyvecske végén a szómagyarázat nemcsak ennek a kötetnek az értelmezését segíti, hanem a korszakkal foglalkozó kutatók is haszonnal forgathatják a ma már értelmezhetetlen, vagy nehezen kitalálható gyógyszer- vagy ételnevek megfejtésénél.

Ráczkevy Edit

Gömör Béla: Memoár helyett. Budapest, GMRBT, 2018. 383 p. ill.

Mindig nagy érdeklődésre tarthat számot az életút leírása, az emlékirat, főként akkor, ha az eseményeket maga a főszereplő-szerző mondja el. A történések sora olyan részleteket tár az olvasó elé, amelyek kordokumentum értékűek, így az emlékirat egyúttal történeti forrásnak is tekinthető, még ha viszonylag kisebb területre is szorítkozik. Számos olyan memoárt ismerünk, amelynek szerzője orvos, amellyel előadásmódja, stílusa a szépirodalmi művek erényeit is felvillantja. A szakmai kérdéseket – természetesen - az orvos szemszögéből közelíti meg, így nem ad lehetőséget a szépírói tehetség kibontakozásának.

A közelmúltban látott nyomdai napvilágot Gömör Béla: Memoár helyett c. terjedelmes életleírása. Gömör Béla a reumatológia kiválósága, egyetemi tanár, számos tudományos társaság, egyesület tagja, tisztségviselője, lapszerkesztő, és még folytathatnánk sokrétű tevékenységének felsorolását. Életútjának egyik különlegessége, hogy a sok évtized során egyetlen munkahelye volt, onnan vonult nyugalomba, ahol orvosi pályafutását elkezdte. Visszaemlékezése ezért lehetne kórház történet is, a mai nevén Országos Reumatológiai és Fizioterápiás Intézeté, amely 1951-ben az államosított budai Irgalmas Kórház, a Lukács- és Császár Gyógyfürdő-kórházak egyesítéséből jött létre. Valamennyi részleg értékes és érdekes történeti múlttal rendelkezik, míg végül egy gyógyító intézménnyé egyesültek. Az ilyen típusú kórház egyedülálló volt Európában, amely a gyógyvizek segítségével gyógyít, rehabilitál, szükség esetén sebészeti beavatkozásokat is végez, mindamelllett a szakorvos- és gyógytornászképzés színtere is. Az 1950-es évek elején az akkori egészségügyi kormányzat nem hibázott az államosított magán- és egyházi kórházak egyesítésével, és egy olyan szakterület országos intézményét hozta létre, amely a 20. század utolsó harmadában már európai hírűvé, a reumatológia szakmai központjává vált.

Ezen kórháznak lett orvos munkatársa 1962. október elsején a Szegeden diplomázott Gömör Béla, aki szorosán kötődött ehhez a kórházhoz, soha nem akart „pályát és munkahelyet” változtatni, egyéni kutatásainak köszönhető az intézmény múltjának napjainkig terjedő feltárása. Igaznak tűnik az orvostörténész azon megállapítása, hogy a kórház történetének apró mozaikjaiból épül fel az a környezet, amelyben életre kel a betegápolás, a gyógyítás folyamata, vagyis az adott korszak orvostörténelme, a betegekkel, különös betegségekkel, or-

vosokkal, stb.. Gömör Béla könyve egy kórház közel hetvenéves történetét mondja el, ebbe a közegbe helyezi el saját szakmai élete eseményeit, kapcsolatait, tapasztalatait, olyan módon, hogy az olvasó ne csupán az író-főszereplővel történetekre figyeljen.

A hazai orvostudomány egyik fontos területe volt (és lett) az orvostovábbképzés. Az orvosi karok legfeljebb olyan lehetőségekkel rendelkeztek, amely biztosította a medikusok elméleti és gyakorlati képzését, a szervezett továbbképzést már nem. E kérdés mintegy száz esztendője foglalkoztatta az orvosi ügyek szervezőit, csak a két világháború között jutottak el oda, hogy a továbbképzés színterei a kórházak legyenek. A második világháború után, az 1950-es években az államosított egykori Zsidókórházban szervezték meg az Orvostovábbképző Intézetet, amely teljes jogú egyetemi rangot csak az 1980-as években kapott. Ez lett a szakorvostovábbképzés egyetemi intézménye, de ez nem zárta ki annak lehetőségét, hogy más kórházakban is legyenek ún. kihelyezett tanszékek. Így jutott szerephez az ORFI keretén belül a reumatológiai tanszék, mint elméleti és gyakorlati továbbképző intézmény. Ide összpontosultak a szakmai folyóiratok szerkesztőségei, a tudományos élet művelése és rendezvényei. Mindez együtt alkotta a kórház életének másik nagy területét, az egyetemi szervezettséget. Gömör Béla végigjárta a kórházi gyakorló orvos pályájának minden stációját, és ezt tette a tudományos területen is. 1984-ben egyetemi tanárrá nevezték ki a reumatológiai tanszékre, tagja, illetve elnöke lett több szakmai kollégiumnak, bizottságnak és társaságnak, szakterülete elismert egyéniségévé vált.

Gömör Béla visszaemlékezése a maga műfajában szabálytalan munka. Erről maga szerző írt műve legelején. „Világéletemben szerettem a memoárokat, vagy nevezük magyarul emlékiratoknak, így sokat is olvastam közülük. Például Sommerset Maughamot, majd később, mikor elérhető lett, a két kötetes Churchillt. A szocializmus ideje alatt, a nálunk ki nem adhatókat külföldről kellett beszerezni. Azonban van egy bibi. Úgy tűnik, hogy minden memoáriró egy kicsit fényezi magát, és ugyanakkor elhallgatja a rá vonatkozó rossz dolgokat. Az orvos önportrék például világgá kürtölték az igazságtalan szörnyűségeket, amiket az illetővel tettek (nem lett osztályvezető, igazgató, dékán, rektor, akadémikus, túl korán került nyugdíjba, stb.) De nehéz is objektíven emlékezni. ... Ezért aztán, még ha szívesen is tárom az olvasó elé – főleg az orvoslással kapcsolatos – javarészt eddig el nem mondott eseményeimet és gondolataimat, nem választom a „szabályos” memoár formáit. Hanem mint ha egy mondat lenne az egész, de azért az időrendet meglehetősen megtartva sorakozzanak itt a közlendők.”

A műfaji keretekbe nem beleszorítható munka alap gondolatát a jól megválasztott mottó fogalmazza meg: „A múlt nem egy lezárt eseménysor, hanem újra és újra éltre kelthető kaland”. (Idézet: Janice Y. K. Lee amerikai írónőtől)

Gömör Béla visszaemlékezése ennek ellenére mégis „szabályos” olvasmány, az említett időrend nagyon is egységes keretet nyújt az eseményeknek. Napjaink TV-n nevelkedett közönsége (néző?) izgalmat keres a gyógyítás mindennapjait nem mindig hüen ábrázoló „orvos történetekben”, amelyekben számára ismeretlen dolgokkal (betegség, életért való küzdelem, gyógyulás, stb.) találkozhat, orvosok életébe kukkanthat be. Leírva, kinyomtatva ezek a sztorik már koránt sem lennének olyan izgalmasak. Gömör Béla elbeszélései azonban éppen kinyomtatva izgalmasak, tanulságosak, érdekfeszítőek. A könyv olvasása során szerzett szellemi élmény a szerző stílusának köszönhető, hiszen a nem mindig vidám történeteket is humorral fűszerezi. Eszköztárából nem hiányzik az irónia, sem az önirónia, mindez érzékletes-

sé és élvezetessé teszi a szereplők emberi gyarlóságainak, az adott kor társadalmi körülményeinek értő és megértő bemutatását.

A kötet ajánlása szerint „Orvosoknak és nemorvosoknak. Korombelieknek és fiataloknak” szól. Valóban mindenki számára magával ragadó olvasmány Gömör professzor úr önéletráisa.

A kötetet személynévmutató és a szerző életének legfontosabb eseményeihez kapcsolódó illusztrációs válogatás egészíti ki.

Kapronczay Károly

Hogya György: A veszprémi patikák története. Veszprém, Eötvös Károly Megyei Könyvtár, 2017. 127 p., ill.

Hogya György 94 évesen készült el 23. könyvével. Közel 75 éve él és tevékenykedik Veszprém városában, lokálpatriótaként él itt. Pályafutása során sokat foglalkozott az orvostörténelemmel, ezen belül is helytörténeti kutatásokkal, Veszprém egészségügyi intézményeinek történetével. Kutatóként elsősorban az egészségügy-történet megszállottja lett tehát. Feldolgozta a mentőállomás, a kórház, a tüdőbeteggondozó, a M. Kir. 7. Honvéd Táborig Kórház, a betegápolás, a szemgyógyászat és a bölcsődék történetét, valamint megírta veszprémi orvosok és főorvosok munkásságát. Műveivel megindult Veszprém városának egészségügy-történeti feldolgozása.

A mű egy kis patikatörténettel és dr. Mohay Jenő nyugalmazott tiszti főgyógyszerész bevezetőjével indít. Majd számba veszi történeti, lineáris sorrendben a vármegyeszékhely legkorábbi, majd napjainkban is működő gyógyszertárainak nevét, történetét, telephelyét, üzemeltetőjét, rendeltetését és sorsát. „Városunk patikái” címszó alatt, az összes ma működő veszprémi gyógyszertárt is felvonultatja, térkép és cím megjelölésével, pár soros intézménytörténettel. Illusztrációkat találhatunk a gyógyszertárak utcaképeiről, valamint e gyógyszertárak korábbi és jelenlegi tulajdonosairól, társtulajdonosairól is.

A könyv sikeresen foglalja össze a legkorábban és legújabbban, napjainkban is működő veszprémi gyógyszertárak történeti adatait, érdekességként külső és belső patikamegjelenések illusztrációival fűszerezve. Ajánlom a könyvet mindenkinek, aki egy értő és jól összeszedett helyi patikatörténeti összefoglalót szeretne a kezébe venni.

Sümegei Katalin

Kapronczay Károly (összeáll.): A magyar közegészségügy az I. világháborút és a Trianont követő években. A Tanácsköztársaság bukásától az Országos Közegészségügyi Intézet munkájának megindulásáig. 1919-1927. Bp., Magyar Orvostörténelmi Társaság. 356 p.

Az első világháború évei, az azt követő zavaros politikai események, majd a háborút lezáró nemzetközi békeszerződés súlyos következményekkel járt Magyarország számára, amely az egészségügy intézményrendszerét, a betegellátást, az orvosképzést egyaránt befolyásolta, átalakította. A területi veszteségek a betegellátó intézmények (kórházak, gyógyszertárak)

számának jelentős csökkenésével járt. Az egészségügy válságos helyzetét nehezítette a háborúban megrokkant katonák hosszas vagy élethossziglani ápolása, gondozása, amely az orvoslás eddig nem ismert területének (művégtag-gyártás, rehabilitáció) kiépítését kívánta, valamint a szociális ellátásukat fedező anyagiak megteremtését. A lakosság egészségügyi ellátottsága kritikus volt: a szegénység következményeként terjedő népbetegségek (elsősorban a tuberkulózis) megfékezése, a betegbiztosítás hiánya hasonlóképp finánciális problémákat jelentett az állam számára. Miniszteriális szinten kerestek megoldást az egészségügy, a szociális és a munkaügyi kérdések komplex rendezésére.

A korszak egészségügyének rendezését tehát összetett feladatnak kellett az állami szervezeteknek tekinteni. A legfontosabb területek ennek megfelelően: a kórházépítési program kidolgozása és megvalósítása, a betegbiztosítás ügyének rendezése, a védőnő- és ápolónő-képzés színvonalas megszervezése, az anya- és csecsemővédelem országos hálózatának kiépítése (Stefánia Szövetség), az iskolaorvosi hálózat fejlesztése, a lakosság közegészségügyi ellátottságának fejlesztése, ellenőrzése (ivóvíz-kérdés, csatornázás, település-egészségügy), a mentésügy minden területét érintő kérdés rendezése (mentőállomások létrehozása, felszerelése, fenntartása, gondoskodás szakképzett személyzetről, elsősegély-nyújtási tanfolyamok szervezése). Végül – de semmiképpen sem utolsó sorban – rendezni kellett az orvosképzést, hiszen az egészségügyet és az oktatásügyet egyaránt érintette a területi elcsatolások után az országba menekített kolozsvári és pozsonyi egyetemek további sorsának és elhelyezésének megnyugtató megoldása, az orvosi karok területi integrálásának ésszerű megszervezése.

A tanulmánykötet tematikus felépítése lehetővé teszi a sokirányú, nem egyszer bonyolult kérdéskörök jól követhető áttekintését, megismerését.

Kapronczay Katalin

Kapronczay Károly (összeáll.): Orvosok az 1956-os forradalomban és szabadságharcban. Egészségügyiek a forradalomtól a megtorlásig – naplók, iratok, egykorú dokumentumok tükrében. Bp., Magyar Orvostörténelmi Társaság, 2017. 420 p. ill..

A forradalom és a harci események tényleges időtartama alig volt két hét, mindössze 12 nap. De az ekkor történtek társadalmi, történelmi súlya, kihatásai és utóhatásai felérték egy több éves háborúval. Hosszú évtizedekre megszabták az ország politikai életének irányvonalát, és sorsfordítóan befolyásolták az emberek, családok életét, akár aktívan, akár „külső szemlélőként” élték át az eseményeket.

Az 1956-os forradalom és szabadságharc – hasonlóan a többi háborús időszakhoz – nagy megpróbáltatást jelentett az egészségügy számára. A sok ezer sérült kórházba szállítása, sebesülésének ellátása nagy megpróbáltatást jelentett, a hivatásos mentőkön, orvosokon, ápolókon kívül nélkülözhetetlen támaszt jelentett az ösztönösen segítséget nyújtó „utca ember”. A főváros amúgy sem túl jó kórházi infrastruktúrája nem volt felkészülve az ilyen fejleményekre. Szinte mindenben hiány volt: a gyógyító személyzetben, gyógyszerben, kötszerben, akadozott a logisztika stb. Hazai és külhoni segítség, segély, felajánlás próbálta a nehézségeket enyhíteni (Nemzetközi Vöröskereszt, a lengyel állam és a lengyel emberek önzetlen adományai).

Ismertetett kötetünk első nagy tematikai egysége azokat a visszaemlékezéseket tartalmazza, amely a sebesültek ellátásával foglalkozik. (Akik mentettek, és segítettek: orvosok, mentősök, gyógyszerészek)

Mint a történelem során annyiszor, az 1956-os forradalom és szabadságharc idején is fontos szerepet játszott az egyetemi ifjúság. A forradalom előszeleként zajló viták, szervezkedések után szinte egyszerre lobbantak lángra az események a szegedi, a budapesti, a pécsi és a debreceni orvosegyetemeken. A résztvevők, szem- és fültanúk emlékeit, levéltári dokumentumok hitelességét felhasználva állt össze a kötet második tematikai egysége.

Döbbenetes olvasmány az Akik elítéltettek alcímet viselő fejezet. A huszonéves medika, Tóth Ilona koncepció perének ismertetése áll a fejezet élén. A hamis vádak alapján kivégzett fiatal nő az évtizedek során visszavonhatatlanul jelképévé vált az '56-os forradalom orvos ifjainak. Nem volt könnyű sorsa azon orvosoknak sem, akik túléltek a meghurcoltatást, a pereket, sok éves börtönbüntetéseket, majd szabadulásuk után a szisztematikus, könyörtelen egzisztenciális megsemmisítést. Laczay András – maga is elítéltként - a váci börtönkórházban szolgálatot teljesítő, elítélt orvosokról emlékezett írásában. Lambrecht Miklós és Grynaeus Tamás neve ismerősen cseng az orvostörténészek előtt, hiszen később mindketten értékes kutatásokat végző tagjai voltak az orvostörténeti tudományos, társasági életnek. Élőszóban is hallottuk visszaemlékezéseiket, a leírt betű ereje azonban talán még nagyobb, döbbenetesebb és letaglózóbb. Visszaemlékezéseiket olvasva egyéniségük, emberi arcukat újabb oldalát ismerjük meg, sajnos most már posthumus.

Az utolsó fejezet két írása a Lengyelországból érkező anyagi, tárgyi és „lelki” segítségről, a lengyel társadalom azonnali, baráti összefogásáról emlékezik meg.

Az 1956-os forradalom és szabadságharc egészségügyi vonatkozásait feltáró kötet nem könnyű olvasmány, mégis nehezen tudjuk letenni, félbeszakítani az olvasást. Legnagyobb erénye a hitelesség, a személyes élményeket, emlékeket közreadó memoárok, a levéltári iratok és korabeli dokumentumok összegyűjtése.

A kötet írásait bőséges lábjegyzet és a témát feldolgozó irodalom jegyzéke egészíti ki.

Kapronczay Katalin

Kapronczay Károly: A Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár története 1837-től napjainkig. Közreműködött: Buzinkay Géza, Kapronczay Katalin, Magyar László András. Budapest, MATEI-Johan Béla Alapítvány, 2017. 147 p.

Egy közhelynek hangzó kijelentéssel kezdhethetjük a közelmúltban megjelent kiadvány ismertetését, miszerint a múlt értékeinek megőrzése, a hagyományok ápolása kötelességünk, és egyben megtisztelő feladat. Azonban ennek csak akkor tudunk maradéktalanul eleget tenni, ha a múltban lezajló eseményeket igyekszünk minél pontosabban feltárni, megismerni és megismertetni. A megismerési folyamat legfontosabb és leghitelesebb forrása egy intézmény történetével kapcsolatban az irattár, az adattár, amely kendőzetlenül tárja az utókor elé a lezajlott eseményeket, mutatja be az adott korra jellemző tudomány- és művelődéspolitikai ideológiai zsákutcait, az „ügy” sikeréért munkálkodó, személyes és hivatali konfliktusokat is felvállaló személyeket.

Ilyen szerkesztési elvekre alapozott intézménytörténetet állított össze Kapronczay Károly. A címben jelzett 1837-es évszám a Budapesti Királyi Orvosegyesületre emlékeztet, hiszen az Orvostörténeti Könyvtár muzeális állományának jelentős része onnan származik. Az 1951-ben létrehozott Orvostörténeti Könyvtár mind a mai napig az ország egyetlen ilyen gyűjtőkörű intézménye, számos, országos viszonylatban is unikális dokumentumot őriz.

A könyvtár „hőskorában” - az 1950-60-as években – a klasszikus könyvtári feladatkör ellátásán túlmenően az intézmény az orvostörténeti kutatások bázisa, az orvostörténeti társasági élet központja és szervezője, a szaktudomány könyv- és folyóirat kiadója lett. A hazai és nemzetközi elismerés azonban nem mentette meg a „hivatalos” tudományszervezés intrikáitól, amelyek elhárítása, kivédése egyet jelentett az intézmény létének biztosításával. Az Orvostörténeti Könyvtár működésének első időszakában már felvetődött a múzeum és a levéltár létrehozásának szükségessége, javaslatok születtek, lépések történtek a megvalósítás érdekében. Ugyancsak a tervek között találjuk az orvostörténelem egyetemi oktatásának kérdését, mielőbbi bevezetésének fontosságát. Ezek megvalósulására természetesen részletesen nem tér ki a kiadvány, de a tervek, javaslatok megemlézése elkerülhetetlen, hiszen a könyvtár tevékenységével szervesen összefonódtak.

A munka mintegy kétharmadát az intézeti levéltár dokumentumaiból összeállított válogatás teszi ki, amely az adott korszak tudománypolitikájának, hivatali ügymenetének is hű tükröképe. A levelezések, beadványok, ülésjegyzőkönyvek, stb. megidéznek nem csak egy elmúlt időszak atmoszféráját, de emberi közelségbe hozzák mindazokat, akiknek a könyvtár létét, fejlődését, nehézségek ellenére való fennmaradását köszönheti, vagyis akiknek hálaival tartozik az utókor.

Kapronczay Katalin

Kerényi Éva: Fürdőélet a 19. századi Gömörben. Bp., Siker Kiadó, 2017. 224 p., ill.

Kerényi Éva kötete a magyar fürdőtörténet eddig még feltáratlan vidékeire vezeti el olvasóját. Az elsősorban a korabeli sajtóorgánumokra támaszkodó monográfia a földrajzi és egyben közigazgatási egység, Gömör területén működő gyógyfürdők történetére koncentrálnak, s a gömöri fürdőhelyek hétköznapijaival, a szabadidő eltöltésének módjaival ismerteti meg olvasóját.

A kötet szerkezeti felépítése az általánostól halad az egyedi felé. Ennek jegyében a bevezető fejezetben rövid áttekintést kapunk a magyarországi fürdőélet történetéről, a jogszabályi és egyesületi háttérrel, valamint az ásványvíz-kereskedelem fejlődéséről. Ezt követően a szerző leszűkíti fókuszát a vizsgált terület fürdőügyére: megismerhetjük azokat a 18. század közepétől 1913-ig megjelent geográfiai és balneológiai kiadványokat és folyóiratokat, amelyek a régió fürdőivel foglalkoztak, s amelyek a kutatás elsődleges forrásait képezték.

A bevezetést követően a szerző rátér vizsgálatának helyi témáira. Megismerteti olvasóját Ajnácskő, Várgede, Lévárt, Csízfürdő, Rozsnyó, Nagyrőce, Jolsva és Dobsina fürdőinek természeti adottságaival és történetével, s betekintést nyerhetünk a fürdők szolgáltatásaiba, a szórakozási lehetőségek tárházába, megismerhetjük azokat a társasági eseményeket és ren-

dezvényeket, amelyeknek otthont adtak, valamint a statisztikai adatok alapján látogatottságukról, népszerűségükről is képet alkothatunk.

Az utolsó fejezet „kitekint” a regionális keretek közül, s arra keresi a választ, a gömöri polgárság körében melyik volt legnépszerűbb vármegyén kívül fekvő fürdő. A források hiányosságaival megküzdve, a Gömör-Kishonti Múzeum gyűjteményeiben őrzött kiadványok és műtárgyak, a sajtóorgánumok, valamint a kurlisták alapján a szerző átfogó képet alkot arról, mely fürdők voltak a legkedveltebbek és leglátogatottabbak a gömöriek körében.

A gazdag képanyag mellett érdemes kiemelni a kötetben szereplő táblázatokat is, amelyek segítségével a szerző könnyen áttekinthetővé és értelmezhetővé teszi a kutatásai során fellelt adatokat. A tudományos igényvel, de közérthető stílusban megírt kötetet a kiadványban szereplő orvosok és balneológusok névjegyzéke, valamint a felhasznált irodalmak jegyzéke zárja. Kerényi Éva munkája érdekes olvasmány lehet mindazoknak, akik érdeklődnek a magyar fürdőtörténet iránt, valamint szeretnék jobban megismerni Gömör regionális helytörténetét.

Kárpáti Attila István

Kiss László: Égnek legszebb ajándéka. Barangolás a himlő elleni védőoltás magyarországi kultúrtörténetében. Budapest, MAETI, 2017. 140 p.

A recenziót, a kötet központi témakörének bemutatását azzal a sokat ismételt megállapítás felidézésével kezdhetjük, amely szerint az emberiség története a járványok története. A két leginkább rettegett járvány, a pestis és a himlő vonatkozásában egyértelmű a megállapítás, hiszen a legrégebbi feljegyzések is beszámoltak a lakosságot megtizedelő epidémiákról. Az is bizonyos, hogy a betegségek megelőzésének, elmulasztásának lehetősége, módja hasonlóképp foglalkoztatta a régi korok emberét. Tapasztalati úton, mondhatjuk ösztönösen felismert és alkalmazott olyan eljárásokat, amelyeket megmagyarázni nem tudott, a tudományos megindokolás a tanult orvosokra várt. Ez a folyamat játszódott le a himlő elleni védekezés módszerének kidolgozása során, ahogyan a varioláció vagy más kifejezéssel inokuláció köznépi alkalmazása orvosilag alátámasztott gyógyító-megelőző módszerré vált, majd az eljárás továbbfejlesztett változataként megszületett az oltás, a vakcina.

Az inokuláció, majd a himlőoltás térnyerése az orvosi gyakorlatban hosszú és rendkívül rögzös úton zajlott. Meg kellett győzni előbb az orvosokat, majd a lakosságot az eljárás veszélytelen, ám hasznos voltáról, végül legyőzni az ellenállást a gyakorlati alkalmazással kapcsolatban. Az érvek és ellenérvek keresztüztüében, azzal nem sokat törődve, számos orvos az eljárás alkalmazásával, általános elfogadtatásával foglalatzkodott, saját magát, családját is beoltva igyekezett példát mutatni. A történet Európa-szerte hasonló módon játszódott le.

A magyar orvosok kétségtelenül gyorsan megnyilatkoztak, bár a szakirodalmi dokumentálás, hivatkozás sok esetben ellentmondásos, megkésett.

Kiss László régóta foglalkozik a himlő elleni védőoltás történetével, sok írásában „barangolt” az eljárás magyarországi, mindenekelőtt felvidéki bevezetése témájában. A kötet fejezeteinek egy része éppen ezért vagy változatlan, vagy némiképp átdolgozott formában korábban már megjelent nyomtatásban. Természetesen mindez nem von le a kiadvány értékéből.

Az összeállítás egy-egy fejezetet szentel az első európai, illetve magyarországi variolációknak, az eljárás híveinek és ellenzőinek, az egészségügyi hatóságok hozzáállásának és a hivatalos intézkedések életbe léptetésének és foganatosításának, az egyházak szerepvállalásának a védőoltás elterjedésében, a magyarországi oltásellenes mozgalmaknak.

A tanulmányokhoz részletes jegyzetapparátus csatlakozik, illetve a kötet végén névmutatót is találunk.

Kapronczay Katalin

Kovács László: Segner János András, egy jeles hungarus a 18. századból. Orvos, matematikus, fizikus, csillagász, vegyész, tanár, filozófus és műszaki alkotó. Budapest, MATEI, 2018. 271 p., 4 t. ill.

Segner János András (1704-1777) felvilágosodás kori jeles tudóst több nemzet sajátjának tekinti. Pozsonyi születése kapcsán a magyarok kötődése egyértelmű. A történelmi események következtében később közigazgatásilag Szlovákiához tartozó Pozsony szülőttét a szlovákok is a magukénak vallják. Életének jelentős évtizedeit Németországban töltötte, munkássága legfontosabb eredményeit itt érte el, ezért nem csodálkozhatunk, ha németként említik nevét. A kérdést azonban mégis Segner döntötte el, amikor magyarnak vallotta magát.

A kissé hosszúra nyúlt cím magyarázatot ad arra is, hogy miért tekinti több tudományág jeles múltbéli tudósának, innovatív elődjének Segnert.

Felső szintű tanulmányait 1725-ben kezdte el Jénában, a kor szokásához híven, az akkori egyetemi képzés adta lehetőségeket kihasználva, sokirányú érdeklődését kielégítve filozófiát, fizikát, matematikát tanult, elkezdte orvosi stúdiumait is. Legnagyobb hatást Georg Erhard Homberger gyakorolt rá, aki az orvosi tárgyak, a botanika és a gyógyszerstan mellett matematikát, fizikát, mechanikát is tanított. Segner már egyetemi tanulmányai éveiben elkezdte oktató tevékenységét is, sőt néhány szakcikke is megjelent nyomtatásban. 1730-ban szerezte meg orvosdoktori oklevelét, disszertációja címe: *De natura ac principiis medicinae*. A disszertáció alapgondolata szerint az orvos az egészség megőrzője, tevékenységének fő iránya, hogy a természet erői és a különféle gyógyszerek segítségével helyreállítsa az egészséges állapotot. Hangsúlyozza a veszélymentes (kockázat és mellékhatások nélküli) gyógyszerek terápiás jelentőségét, vagyis utal a még mindig alkalmazott hatástalan „csodaszerek” ártalmaira. Bár orvosi témájú dolgozatról van szó, felbukkannak benne a matematikai logikára alapozott eszmefuttatások.

Ezután rövid magyarországi tartózkodás következik: fél évig Pozsonyban gyakorló orvos, majd Debrecenbe kap meghívást a városi orvosi feladatkörének ellátására. 1732 végén azonban visszatért Jénába, és 1733-ban már elfoglalta nyilvános egyetemi tanári posztját. 1735-ben azonban az akkor létrehozott göttingeni egyetemre ment, ahol a természettudományok (kémia, matematika, fizika) professzora lett. Különböző orvosi tárgyakat is tanított, sőt a csillagászzal is foglalkozott. Az ő javaslatára létesítették a göttingeni egyetem csillagvizsgálóját.

Göttingeni oktatói tevékenysége nem csupán az ő életútjának egy fontos állomása, de az ún. Aufklärungsuniversität-ek új szemléletű oktatási rendjének is példázata. Segner az orvo-

si fakultáson kémiát és kémiai kísérleteket oktatott minden évfolyamnak, emellett élettant és „az emberi test alakjának magyarázatához” statikai alapvetést, a medicina intézményeit és az orvostudomány egyéb területeit adta elő. Az oktatás nyelve Göttingenben ekkor már a német volt, mert a tapasztalat azt mutatta, hogy a diákok többsége nem tudott kellőképpen latinul.

Kötelező órái zömét a bölcséleti fakultáson tartotta: matematikát, geometriát, trigonometriát, fizikát, természettant stb. Népszerűek volt magánórái is, amelyen általában húsz főt meghaladó számú hallgatóság vett részt, a módszere ezeken a foglalkozásokon inkább az együtt gondolkodás, a tapasztalatra alapozott tanítás volt. Mind tanártársai, mind tanítványai véleménye megoszlott némiképp ellentmondásos egyénisége jellemzése kapcsán, A magyarok azonban minden élethelyzetben támaszt és segítséget kaptak tőle. Kezességet vállalt értük, a diákoknak tandíjmentességet vagy különféle ösztöndíjakat eszközölt ki, két pozsonyi ösztöndíj alapítvány (Burgstaller és Scarizkin) létrejöttét ő szorgalmazta, a beteget ingyen gyógyította, ügyes-bajos hétköznapi ügyekben is mellettük állt. Háza állandó vendégei voltak a göttingeni peregrinus diákok, ahol enni-inni kaptak, a társasági élet megszokott formája a tartalmas beszélgetés volt. Segner ezeket a könnyednek tűnő esti diskurzusokat is a tanítás egy formájaként gyakorolta, pl. a valószínűség számítását kockázás közben magyarázta el a jelenlévőknek.

Az orvostörténelem Segnernek tulajdonítja a vastagbélbillentyűk hármas funkciójára vonatkozó elképzelést és az orvosi fizika témakörébe tartozó megállapítását, amely az izomban terhelés következtében fellépő „erővesztésről” szól.

1755-ben meghívást kapott a hallei egyetemre, amely részben a ranglétrán való emelkedést (professzor primarius), de jelentős anyagi előnyöket is jelentett. Ez utóbbi népes családja eltartása szempontjából nem volt elhanyagolható. Munkássága elismeréseként számos német és külföldi tudós társaság és akadémia tagjává választották. 1777-ben, Halléban hunyt el.

A rendkívüli alapossággal összeállított kiadvány Segner munkásságának valamennyi területét feltárja, így a matematikusi, fizikusi, konstruktóri tevékenységét is a legnagyobb részletességgel megismerhetjük. Talán legalaposabban a Segner-kerék megalkotásának, működési elvének, majd különböző területeken való felhasználásának és a modern technika korában való tovább élésének folyamatát követhetjük nyomon.

Az a három nemzet, amely sajátjának tekinti Segnert, nem csak szavakban, de tettekben is ápolja emlékét, őrzi szellemi értékeit. A kötet egyik fejezete a Segner emlékére állított szobrokat, domborműveket, alapított emlékműveket, kiadott bélyegeket, megtartott emléküléseket és megemlékezéseket foglalja össze. A kiadvány fontos része a csatolt Segner bibliográfia.

Kapronczay Katalin

Lichtneckert András (szerk. bev.): A füredi polgár: Écsy László fürdőigazgató 1807 – 1895. Balatonfüred: Lichtneckert András, 2017. (LA Könyvtár, Magánkiadás) 320 p.; ill.

Lichtneckert András magánkiadású sorozatának ez a legújabb kötete szerves folytatása a szerző korábbi balatonfüredi helytörténeti munkáinak, forráskiadványainak.

Écsy László neve gyakran felbukkan, akár a balatonfüredi gyógyfürdő, a Savanyúvíz történetét olvassuk a 2013-as kiadású monográfiában, akár a balatonfüredi fürdőbizottság 1855-1917 közötti jegyzőkönyveit tanulmányozzuk a 2010-ben kiadott forrásközlésben. Érthető,

ha a helytörténész kutató érdeklődését felkelti az a személy, aki lépten-nyomon szerepel az iratokban előbb fürdőfelügyelőként, majd fürdőigazgatóként.

Écsy László nem balatonfüredi születésű, mégis életének nagyobbik részét, 1835-től 1895-ben bekövetkezett haláláig Balatonfüreden töltötte különböző tisztségekben. Ez már önmagában is magyarázat lehetne a kötet címre, nevezetesen egy „füredi polgár” bemutatása a 19. században. De Écsy László életét tanulmányozva sok érdekes dolog derül ki: személye nemcsak egy Balatonfüreden közismert polgár volt.

Écsy László fürdőfelügyelői és fürdőigazgatói pályafutása alatt naplót vezetett, amely 2008-ban jelent meg két önálló kötetben, szintén Lichtneckert András jóvoltából. A naplók-ból és a jelen kötet levelezéseinek, hivatalos iratainak közzétételével rajzolódik ki Balatonfüred 19. századi története.

Écsy László hivatalnok volt, tisztségeit felsorolni ezen keretek között lehetetlen, a könyv bevezetőjében is egy oldal terjedelmű. Csak kiragadni lehet a legfontosabbakat: a tihanyi bencés uradalom tisztiszékének tagja, jegyzője, a tihanyi apátság tulajdonában lévő fürdőintézet felügyelője, majd igazgatója, a Balatoni Gőzhajózási Társaság balatonfüredi fiókpénztárnoka, vezérigazgatója, a balatonfüredi színház pénztárnoka, a színház intendánsa, a fürdőtelepi posta első postamestere, a Balatoni Egylet alapítója, stb. A felsorolás alapján már nem is csodálkozunk, ha olyan emberekkel állt szinte napi kapcsolatban, mint a tihanyi apát, a pannonhalmi perjel, a pannonhalmi főapát. A füredi fürdőtelepen villaszomszédja volt Jókai Mór és gr. Esterházy László. Utóbbival a Balaton-parti sétatér nagyobbítása ügyében levelezett. Ybl Miklóssal a füredi színház terve miatt váltott levelet. Széchenyi István titkárával, többek között, a Kisfaludy gőzhajóról értekezett. A Balaton Gőzhajózási Társaság alelnökével a Kisfaludy gőzhajó menetrendjének megváltoztatása tárgyában került kapcsolatba. Jókai Mór és Laborfalvi Róza balatonfüredi telekvásárlásánál az eladó a tihanyi apátság volt. A szerződéskötésnél eladóként a tihanyi apát aláírása szerepel, az egyik tanú, ki más lehetett volna, mint Écsy László?

Écsy László hivatalnok volt, mély hivatástudattal, de nem lelketlen bürokrata. Olyan egyéniség, aki a nehéz ügyekben szívósan kitartott, és előrevitte a dolgokat. „Stabilizáló személyiség” volt, évtizedekig tartó sikerét ennek köszönhetette. És a levelek, hivatalos iratok tanúsága szerint Balatonfüred is sokat köszönhetett neki a 19. században.

A kötet végén található „Syllabus” szómagyarázatai, a hely- és névmutató könnyű eligazodást biztosít annak, aki a könyvet kézbe veszi. A felhasznált irodalomjegyzék is bőséges információforrás a téma iránt érdeklődőknek.

Ráczkevy Edit

Magyar László András (vál, bevezető, jegyzetek): Medicina illuminata. Felvilágosodás kori orvostörténeti szöveggyűjtemény. II. rész. 18. század. Előszó: Balázs Péter. Bp., Magyar nemzeti Múzeum – SOMKA, 2018. 151 p. ill.

A felvilágosodás orvoslásának bemutatását céljaként tekintő szöveggyűjtemény második kötete látott napvilágot 2018-ban. A kiadvány összeállítója, a szövegek válogatója, magyarázója, számos írás fordítója ezúttal is Magyar László András. Amint azt a kötet rövid ajánlá-

sában megfogalmazta, olyan szövegeket igyekezett válogatni, amelyek az adott korszak orvoslását tükrözik, jellemzőek a gyógyítók gondolkodására, gyakorlatára, felkeltik a mai olvasó érdeklődését, tanulságosak és szórakoztatóak. Ezen sok kritériumnak megfelelni azonban nem egyszerű.

A szövegeket négy nagy tematikai egységben tárja a kötet az olvasó elé: - tudomány, - orvosi gyakorlat, - közegészségügy, - materia medica.

A Tudomány c. fejezet a 18. század legjelesebb orvos-teoretikusaink műveiből idéz: Boerhaave, Hoffmann, Haller, Lancisi, Brown, Linné, Hufeland, Lavater, stb. egy-egy, korra jellemző elméletének bemutatásával.

Az Orvosi gyakorlat c. tematikai egység írásai a szülészet, sebészet, diagnosztika és terápia körébe tartoznak, olvashatunk foglalkozási betegségről, nemi betegségről, sőt a maga korában is kurióznak tartott gyógyító eljárásról, a Mesmer által népszerűvé tett, „állati mágnesség” elvére alapozott pszicho-terápiáról is.

Kétségtelenül a 18. század a közegészségügy területén valósította meg a legnagyobb eredményeket, az egészségügy infrastruktúrájának megszervezésével, központi rendelkezések kibocsátásával, a járványok megfékezésére irányuló tevékenységgel, stb. Ehhez csatlakozott az egészségügyi felvilágosítás, a lakosság egészségnevelésének szándéka, amely a kuruzslás, babonákkal teli népi orvoslás visszaszorításának lehetséges útjait kereste.

A Materia medica c. fejezet a gyógyászatban alkalmazott gyógyító szerekkel, a természetből vett orvosság-alapanyagokkal, különleges, mágikus elemektől sem mentes gyógyító keverékekkel ismerteti meg az olvasót. Ebben a részben megtaláljuk a gyógyszerészet rendezésére irányuló intézkedések eredményeit is: az egységes elvek alapján összeállított, kötelezően használandó gyógyszerkönyvet és taxát.

A kötet bevezető tanulmányát Balázs Péter írta Gyógyítás és közegészségügy a 18. századi Magyarországon. A felvilágosodás korának avatott ismerője tömör összefoglalást ad a korszak egészségügyének legjellemzőbb vonásairól, legfontosabb problémáiról és elért eredményeiről. Balázs Péter tanulmánya fontos támpontot jelent az orvostörténelemben kevésbé járatos olvasó számára is.

A kiadvány valamennyi írásához a szerző rövid életrajza csatlakozik. A kötet fontos kiegészítője a korszak további tanulmányozásához segítséget nyújtó, ajánlott irodalom jegyzéke, továbbá a névmutató.

Kapronczay Katalin

Magyar László András: Solenoid és Pelithe. Régi gyógyszerkentyűk. Bp., Corvina Kiadó, 2017. 168 p., ill.

Az igényes és művelt orvost, aki hivatásaként szereti szakmáját, többek között arról lehet megismerni, hogy érdeklődik a gyógyítás története iránt is: hogyan alakultak ki azok a módszerek és eszközök, amelyeket praxisa során használ. Hogyan gyógyították régen a betegségeket, amikor még nem állt rendelkezésünkre a mai tudás? Sajnos az orvostanhallgatók alig találkoznak orvostörténelmi stúdiumokkal, így előfordul, hogy az egészségügyi szakemberek csak nyugdíjas korukban kezdenek érdeklődni az orvostörténelem iránt – de

jobb későn, mint soha. Akár fiatalon, akár idősebb korban ébred fel ez az igény, kiváló ajándék minden gyógyító szakember számára Magyar László András Solenoid és Pelithe. Régi gyógyszerkentyűk című könyve.

Magyar László András a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum és Könyvtár főigazgató-helyettese, az orvoslás történetének – túlzás nélkül állíthatjuk – legműveltebb, legkiválóbb tudósa, aki jó érzéssel találja meg azt a szűk mezsgyét, azt a hangnemet és műfajt, amely tudományos, ugyanakkor közérthető is. Ebben az igényes kiállítású könyvben képek és szórakoztató, ám tudományosan is helytálló magyarázatok segítségével érdekes, régi „gyógyszerkentyűket” mutat be a szerző.

Ki gondolná, hogy a villamosság elődjét idegösszeomlás kezelésére, majd fogyasztásra, zsírtalanításra is használták? Vajon ma bezáratnánk-e magunkat egy elektródaketrebe, ha neuralgia, alacsony vérnyomás vagy álmatlanság kínozna? Miért nem használunk láz és fejfájás csillapítására feltekert gumicsósapkát, amelyben cirkulálhat a hideg víz? Melyikünk gondolná, hogy a hajszárító eredetileg gyógyászati eszköz volt, és véralvasztásra használták? Akinek nincsen otthon házi szaunája, joggal irigyelheti a 20. század elejének hordozható fa- és vászonszerkezetes gőzfürdőit, amelyekből kisebb, lábfürdős változatot is lehetett rendelni. Borzongató viszont a Pelithe nevű gyógyászati eszköz, amely a potenciazavarokat volt hivatva orvosolni – hő- és rádiumbesugárzással. A gerinc nyújtását szolgáló „akasztó”, vagyis a páciens állja és hónaljai alá tett hevederekkel felemelő gépezet ma is elkelne minden irodában, ahol napi 8–12 órát ülnek számítógép előtt az alkalmazottak. (Marlene Dietrich emlékirataiban olvasható: kamaszkorában osztálytársaival együtt ilyen gépeken „lógtak”, hogy ne legyen gerincferdülésük – és a szerkezet eredményességét igazoló gyönyörű, szálfagyenes természetét később milliók csodálhatták a mozikban és a színpadon.)

Mai, gépek vezérelte egészségügyi rendszerünk kezdeteit mutatják be ezek a bájosan gyermekes, ám hősies erőfeszítésekről tanúskodó gyógyászati szerkezetek. Ez a könyv nem hiányozhat a művelt orvosok, de a művelt és érdeklődő páciensek polcáról sem. Szórakoztatva tanít, és olyan szép kiadvány, hogy lapozgatása már önmagában is esztétikai élmény és szellemi időutazás.

Kölnei Livia

Obenchain, Theodore G.: Genius Belabored: Childbed Fever and the Tragic Life of Ignaz Semmelweis. Tuscaloosa AL, The University of Alabama Press, 2016. 249 p., ill.

Almost any effort to tell an old and — to some — familiar story from a new point of view, or with a new emphasis, is likely to be helpful to those who think they know the story. Just such an undertaking is the most recent English-language book on Ignác Semmelweis. *Genius Belabored: Childbed Fever and the Tragic Life of Ignaz Semmelweis*, by Theodore G. Obenchain, is a seriously medical book — not surprising given that Obenchain is himself a physician (neurosurgeon).

This is not to say that previous biographies of Semmelweis, in a wide variety of languages including English, have ignored the medical side of the tale. Simply put, the Semmelweis story is first and foremost a medical story. Other writers have discussed the effects on medical

practice produced by viewing medicine as a branch of natural philosophy rather than as a true science based on observation and theory. What makes Obenchain's approach different is the amount of space he devotes to explaining how physicians were trained, not only during but well prior to Semmelweis's era.

Obenchain takes it further than some readers may like; background of the sort he provides takes up a full quarter of his book. Clearly this was for the author a major part of the point of the book. Some readers will welcome this; others may become impatient at the frequent sprinkling of unfamiliar technical terminology (which the author only inconsistently explains)—*prodrome*, *modus tollens*, *therapeutic nihilism*, *genius epidemicus*, etc., expressions likely to be familiar only to medical professionals or linguists.

Perhaps Obenchain's intended audience really was primarily people who belong to the world of medicine. If that is the case, however, it is unclear why he thought it necessary to open the book with a fictional episode. (At least he acknowledged that it was fiction and gave a name to the woman whose story he invented. The late Sherwin B. Nuland did neither, in the opening chapter of his book, *The Doctors' Plague* [New York: W. W. Norton, 2003].)

Once Obenchain gets into his own book proper, he does a good job of explaining how the world of medicine was changing in Semmelweis's day. Certainly no one else writing about Semmelweis in English has undertaken to do this so thoroughly. When he finally begins the Semmelweis story itself, however, it is clear he is on much less-familiar ground. His extensive Bibliography indicates that he tracked down a great deal of relevant literature—apparently fairly indiscriminately. He relies very heavily on the English edition of the Gy. Gortvay and I. Zoltán book *Semmelweis: His Life and Work* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1968), which is fine except that he does so completely uncritically.

His second main source for the actual story of Semmelweis is William Sinclair's 1909 *Semmelweis: His Life and Times*. But Obenchain gives no evidence of realizing Sinclair is not always a reliable source and provides no notes of his own. Furthermore, in the critical chapter that Obenchain titled "Enlightenment," he cites Sinclair (for example) in notes 3 and 1; a careful reader of Sinclair will discover that the pages in question are actually filled with Sinclair's own quotations (in English — no indication of who the translator was) from Semmelweis's book. This is curious scholarship indeed. It seems clear that Obenchain relied on Sinclair for his knowledge of what Semmelweis had actually said — and that he did not himself read Semmelweis's original. Sinclair in turn does not indicate whose translation he used.

Obenchain also produces footnotes at an obsessive and boring rate. One example: On page 236, for the chapter called "Resurrection," he cites five times in a row to Sinclair, once to a work of his own (*Victorian Vivisection* — relevant how?), followed next by five cites in a row to Irvine Loudon's *Tragedy of Childbed Fever*. (Obenchain seems unaware that, for all Loudon's outstanding scholarship on the history of childbed fever itself, he is not reliable on Semmelweis.) A bit later, the careful reader will find six notes in a row to Nuland's book, all to a tight cluster of pages. Readers looking to discover something new and interesting in the notes are likely to be disappointed in almost all instances.

Not everyone will be as irritated as this reviewer by the rampant typographical errors in German titles (misspellings, including dropped diacritical marks). Evidence of careless proofreading leads one to suspect the author does not read German (though the footnotes make it look as if he had read the cited material in the original). On page 109 Friedrich

Wieger appears first thus (correctly) and two lines later as “Weiger.” Carl Haller is identified on facing pages (110 and 111) first, correctly, as “Carl” and then as “Karl.” Perhaps these kinds of errors, however annoying, do not much matter — but it is a shock to discover that apparently neither the author nor the publisher noticed that in the book’s subtitle, on the book jacket, Semmelweis’s name appears as “Simmelweis” — a version that has never been included in the list of variations used by the family — a careless oversight indeed.

Such criticisms may seem petty, but this reviewer is unlikely to be alone in finding errors and examples of simple carelessness not only distracting but perhaps in fact sufficiently so to take away from what is in many ways a good book. (That notwithstanding, one of the most serious failings — a common one — is the author’s failure to draw explicit attention to Semmelweis’s insistence that puerperal fever was infectious — not contagious.) Yet in the end, Obenchain’s refreshing effort to provide a better medical and medical-education context for Semmelweis’s brilliant insight into the nature of puerperal fever is a welcome addition to the many ways the “Semmelweis Story” has been told.

Constance E. Putnam

Pelczéder Katalin: Gyümölcsnevek szótára. 450 Kárpát-medencei gyümölcs nevének története és eredete. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2018. 221 p.

Az olvasó kezében tartott „Gyümölcsnevek szótára” című könyv összefoglalja a régi magyar gyümölcsfajták tárházát, találkozhatunk ezen nevek és megjelölések korszakbeli megjelenésének elhelyezésével és névbeli változataival is. A mű a Kárpát-medence őshonosnak tekinthető fajtáival foglalkozik és mintegy félezer gyümölcsnevet vonultat fel. A gyűjtőmunka alapvetően a nyelvtörténeti adattárral foglalatосkodó, a biológia ezen területével specifikusan dolgozó botanikusok, agrártörténészek számára jelent útmutatást és szakirodalmat. Továbbá, a kertészkedés iránt érdeklődők, ugyanakkor a nyelvjárások, nyelvészet, néprajz szerelmesei felé is nyitott.

A szótár rögzíti a legkorábban előforduló gyümölcsneveket évszámmal, majd egyazon gyümölcsnek további név- és időbeli változatait foglalja össze. Megemlítendő még, hogy az adott gyümölcsnév kialakulásának nyelvészeti eredetét és szóösszetételét is vizsgálja minden egyes szócikknél. A könyv felépítési és használati útmutatóval indít, leírja az anyaggyűjtés, a nyelvészet és a pomológiai kérdéskör lehetséges forrásait, melyekből később hivatkozik és válogat. Az anyaggyűjtés forrásai főként néprajzi munkákból, népdalokból és szépirodalmi művekből idézettek. A nyelvészeti források egyrészt történetiek, valamint lehetnek nyelvjárásiak is. A pomológiai források a gyümölcstani szakirodalmak vizsgálatát jelölik, ezen belül pedig, a szerző a népi szemléletű névadástól eltérő fantázianevek kutatását is előtérbe helyezi. Az első rendszeres pomológiai munka szerzőjeként – többek között – fontos megemlíteni Lippay Jánost, akinek „Gyümölcsöskert” (Bécs, 1667) című munkája mind a mai napig úttörő jelentőséggel bír az adott területen. A használati útmutató után még találhatunk egy jól összeszedett bibliográfiát, majd pedig jön maga a betűrendes szótár. Megismerkedhetünk olyan különlegesnek, nem mindennapinak mondható gyümölcsnevekkel, mint a carabella, hercsókakörte, hideglelőszilva, valamint a perdigones. Ezek ismertebb, gyakrabban használt

jelentéseinek kifejtése megtalálható a szócikkekben. Alapvetően megtalálhatóak tehát a különféle minőség- és egyéb jelzővel illetett gyümölcsnevek. Több helyen például a helynevek jelölik az adott, ismertebb jellegű gyümölcsök (alma, körte, szilva, dinnye) fajtáját. Előfordulnak például a bécsi gesztenye, budai öreg alma, magyar kajsz, magyarországi szilva, moldvai körte és többek között még a párizsalma kifejezések is és még sorolhatnánk. Számos érdekességgel találkozhatunk a kötet tanulmányozása során.

A kötet szerzője, Pelczéder Katalin, a Pannon Egyetem Magyar és Alkalmazott Nyelvtudományi Intézetének oktatója. Hosszú évek munkájának gyümölcse, a Tinta Könyvkiadónál megjelent „Magyar gyümölcsnevek” (2018) című korábbi kötetének kiegészítője a most megjelent mű.

Sümegei Katalin

Romics Imre: Adatok a magyar urológia történetéhez. Bp., Semmelweis Kiadó, 2017. 151 p., ill.

Mindig örömteli és megindító, ha egy szakterület kiemelkedő képviselőjét mesterségének vagy tudományának nem csupán jelene, hanem múltja is érdekli, ha emlékezik elődeire és tisztelettel tekint rájuk. Ez az attitűd eredhet a múlt iránti vonzalomból, emberi tisztességből, bizonyos intellektuális szintből vagy egyszerűen abból a belátásból is, hogy mi mindannyian egyszer majd múlttá válunk, és csak a ránk emlékezők gondolataiban létezhetünk majd. Ha tehát mi nem emlékezünk apáinkra, ránk sem emlékeznek majd gyermekeink. Ennek tudatában egyenesen megdöbbentő, milyen keveseket érdekel szakmájuk múltja!

Romics Imre, a kiváló urológus-professzor kétség kívül a fent említett kevesek egyike. Szemben az egykori francia arisztokratákkal, ő nemcsak nem felejtett semmit, hanem láthatóan tanult is a múltból, hiszen az elmúlt évtizedek során hihetetlenül gazdag szakmatörténeti gyűjteményt állított össze. A jelen kötetben ebből a gyűjteményéből válogatott számunkra több száz különleges dokumentumot, fényképet, irat- és levélmásolatot, kongresszusi programot, könyvet és kéziratot. A gyűjtemény darabjairól készült fotókat többnyire megjegyzésekkel, idézetekkel, anekdotákkal és igen gyakran a rá jellemző ironikus gondolatokkal „annotálva” tárja elénk.

A kötet rövid magyar urológiatörténeti visszatekintés után a nagy elődök szerint csoportosítva közli anyagát. Romics Imre segítségével Illyés Géza, Minder Gyula, Babics Antal, Balogh Ferenc és Frang Dezső korszakának rendkívül tarka képében gyönyörködhetünk. Természetesen a legérdekesebb anyag a legszínesebb egyéniség, Babics Antal köré csoportosul. Babicsról szólnak a legolvasmányosabb szövegek is, vele kapcsolatosak a legkülönösebb anekdoták és emlékek.

Romics professzor könyve ugyan nem részletes magyar urológia-történet, ám egy jövődő magyar urológia-történetnek föltétlenül egyik kiindulópontja lehet. A különösen szép kivitelű, nagy élvezettel olvasható könyvben csupán két hibát találtam: egyrészt a mutatókat hiányoltam belőle, másrészt az ábrák apró méretével akadtak gondjaim. Így a kötetben közölt rendkívül érdekes szövegeket még az egyébként kiváló minőségű illusztrációkon is olykor képtelenség elolvasni.

Magyar László András

Saly Noémi: Szerzetesek asztalánál. Bp., Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, 2017. 111 p., ill.

2016 novembere és 2017 márciusa között tekinthették meg a látogatók a Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum „Szerzetesek asztalánál” című kiállítását. A tárlat a nemzetközi történettudományban a francia Annales-iskola képviselői által meghonosított, a magyarországi kutatásokban eredetileg a néprajztudomány által vizsgált táplálkozástörténet egyik érdekes és izgalmas témáját, a szerzetesi táplálkozást mutatta be. A tárlat anyagát összefoglaló és közreadó kötet a kiállítás kurátorának, Saly Noéminek a tollából jelent meg.

A gazdagon illusztrált, a kiállított tárgyakat felelevenítő képanyagot bemutató kiadvány tartalmi felosztása is tükrözi azt az összetettséget, amely a szerzetesi táplálkozáskultúra vizsgálatakor elének tárul. A szerző munkája elején a táplálkozás szakrális szférájába vezeti be az olvasót, s az ostya és a bor katolikus liturgiában játszott szerepe mellett megismerhetjük az ostya készítésének folyamatát, valamint az európai és a magyarországi kolostori bortermelés hagyományait. A szerzetesek által előállított italok sora nem ér itt véget: a liturgia világából a hétköznapok szférájába átevezve találkozhatunk a legendák sörrel gyógyító szentjeivel, a sörfőző szerzetesekkel, valamint megismerhetjük a gyógynövényekből készített likőrök és vermutok alapanyagait, bár alkalmanként a recepteket hétepcsétes titokként őrizték. Nem csupán italokat készítettek a gyógynövényekből; a szerzetesrendek gyógyszerárkaikban és kórházaikban is kiaknázták azok áldásos hatásait, s felhalmozott tudásukat botanikai és gyógyszerészeti könyvek révén adták tovább.

A kolostori kertek nem csupán a gyógyhatású növényekkel járultak hozzá a szerzetesrendek mindennapjaihoz. A kötet megismerteti velünk a szerzetesek által termesztett fűszernövényeket, amelyek elterjedésében – például a paprika szegediek körében történő megkedveltetésében is – fontos szerepet játszottak. A veteményes- és gyümölcsöskert termései képezték a kenyér mellett a szerzetesek étkezésének regulában szabályozott alapját, így a fennmaradt források is ezekről árulkodnak a legtöbbit, mindemellett a szerzetesek hús- és tejtermékfogyasztásával, valamint a böjti ételekkel is megismerteti a szerző az olvasót.

A kötet utolsó részében a szerzetesi táplálkozás forrásaival, a szakácskönyvekkel, számadáskönyvekkel és a konyhakönyvekkel ismerkedhetünk meg. Saly Noémi több eddig még feltáratlan, egyházi, állami és egyetemi közgyűjteményben őrzött kéziratot is bemutat – amelyekből kötete végén néhány válogatott receptet is ismertet –, egy-egy esetben pedig a szakirodalmi eredményeket is helyesbíti azok keletkezési körülményeivel kapcsolatban. Amint azt a szerző kihangsúlyozza, ezek a kútfők eddig nemigen voltak kiaknázva, így a szerzetesi táplálkozáskultúra iránt érdeklődő kutatók nagy haszonnal forgathatják ezeket a lapokat.

Saly Noémi kötete a téma szakirodalmát, valamint az egyéni közgyűjteményi kutatások eredményeit felhasználva és összegezve, élvezetes egyéni stílusban vezeti be olvasóját a kolostori refektórium falai közé. A kiadvány nem csupán a nagyközönség érdeklődő tagjainak lehet hasznos olvasmány, hanem azoknak is, akik a táplálkozástörténet témájában végzik kutatásaikat, hiszen a feledésbe merült források összegyűjtésével magának a szerzőnek is az volt a célja, hogy a kutatók felfigyeljenek ezekre a kéziratokra.

Kárpáti Attila István

Scull, Andrew: Az őrület kultúrtörténete. A Bibliától Freudig, a bolondokházától a modern orvostudományig. Budapest, Corvina, 2017. 518 p., ill.

Andrew Scull szociológus több mint negyven éve kutatja az őrület történetét. Kitartó munkájának legújabb, magyarul is olvasható eredménye jelen kötet, mely a 2015-ben megjelent angol kiadás szerint készült, Mesterházi Mónika igen jól sikerült fordításában.

A szerző az őrület és a civilizáció kapcsolatát, egymásra való kölcsönhatását kívánja vizsgálni, hangsúlyozva az őrület társadalmi kontextusát – hiszen külső meg/(el?)ítélés, bizonyos normákhoz való viszonyítás nélkül nehezen értelmezhető az „őrület”, az „irracionalitás” fogalma és jelensége. Andrew Scull meg is jegyzi az első fejezetben, mely inkább epilógusnak tekinthető: „Az én beszámolómban a pszichológiai orvostudománynak megadja, ami megilleti, de nem többet (...); és arra a felismerésre jut, hogy az őrület társadalmi és kulturális szerepe annyira szembetűnő és jelentős, hogy minden kizárólagos értelmezés vagy gyógymód eltörlül mellette.” Nem kell megijedni, esik elég szó azért az orvostudományról is, de valóban kultúrtörténetet olvashatunk, legtöbbször igen izgalmas történetek ismertetésén keresztül, kezdve a Biblia egyes jeleneteitől át az antikvitás és az azt követő korszakokon, hol feleségüket megunt férjéről, akik válás helyett oldalbordájukat bolondok házában próbálják meg eltüntetni, hol az onnan visszatérő, előbb említett bosszúéhes feleségekről. Megismerjük, hogy az adott kor embere miként definiálta az őrület fogalmát, hogyan viszonyult hozzá, hogyan próbálta meg kezelni azt.

A szerző kitér az őrület és a különféle vallások, filozófiai irányzatok, az irodalom és a művészet kapcsolatára is. Különösen érdekes az utóbbi kettőhöz való viszonya, hiszen a művészek sokat köszönhetnek az irracionális, a képzelet világának. A fantázia és az őrület közötti határ sokszor és könnyen összemosódhat, felmerül a kérdés: mi számít még a józan ész határain belülnek s mi azon túlnak, mitől válik a fiktív világ már túlságosan ijesztővé és idegenné ahhoz, hogy a társadalmi szűrőn úgymond ne engedjék át? Andrew Scull több oldalt szentel a már fentebb említett epilógusban az „őrület” fogalmának tisztázására, sorra véve a különféle, korok és nemzetek szerint sokszor eltérő elnevezéseket, – ezzel is jelezve a téma komplexitását és problematikus mivoltát.

A korszakokon átívelő tizenkét fejezetet bőséges irodalomjegyzék, névmutató, végül a képek forrásának listája zárja, a képmelléleteket és a jegyzeteket követően. Sajnos a képek kivétel nélkül mind fekete-fehérek, ez némileg elvesz az olvasmányélményből, a színvilág olykor szemléletesebbé tehetné az adott illusztrációt, de ez csupán technikai megjegyzés.

A könyv közel ötszáz érdekesítő, olvasmányos és sokszor szórakoztató – már amennyire jelen téma keretein belül ez megengedhető – oldalán át végül eljutunk a modern idegtudomány modern válaszaihoz. Hogy az őrület ijesztő, homályos titokzatosságáról lehull-e a lepel, azt az Olvasó megítélésére bízom.

Bohacsek Dóra

Sittig, Florian: Psychopathen in Purpur. Julisch-claudischer Caesarenwahnsinn und die Konstruktion historischer Realität. (Historia/Einzelschriften. Band 249.) Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 2018. 576 p.

Mindaz, aki olvasta Suetoniust, Tacitust, a *Historia Augustá*t vagy éppen Kosztolányi Né-róját, pontosan tudja, hogy a római császárok zöme nem volt éppen normálisnak nevezhető. A hagyomány szerint az uralkodók jó részénél, például a leghírhedtebb Tiberiusnál, Caligulánál vagy Neronál ez az örület a hatalom hatására bontakozott ki, mások viszont, pl. Claudius – legalábbis a történetírók szerint – már eredendően hibbantak voltak. A 20. századi történelem ismeretében mindez nem is lepne meg bennünket túlságosan, annál meglepőbb viszont az a tény, amelyet Sittig igyekszik bizonyítani, nevezetesen, hogy a császári örület-leírások nagyrészt alaptalanok, pontosabban olyan irodalmi „toposzok”, sémák lehettek, amelyeknek célja bizonyos társadalmi-politikai változások előmozdítása, a principatus intézményének legitimálása vagy épp kritikája volt.

Sittig terjedelmes és elképesztően alapos monográfiája kizárólag a Julius-Claudius dinasztia császárainak örületével foglalkozik (így is akad elég dolga). A hagyomány szerint genetikailag terhelt család történetének bemutatása után Sittig ismerteti munkája főbb hipotéziseit és céljait: ezek lényege, hogy a narratívák sosem a valóságot, hanem a narrátor, illetve az őt körülvevő társadalom szándékait és szempontjait, no meg adott narratív sémáit tükrözik, és e szerint szabad csak interpretálni őket. Vagyis a szerző úgy igyekszik az adott szövegekből következtetéseket levonni, hogy azok elsősorban ne az elbeszélés tárgyára, azaz a császárokra, hanem az elbeszélőre és magára az elbeszélésre vonatkozzanak.

Ezután Sittig a császári örület fogalmát tisztázza, kezdve azokkal a modern és egyébként számára használhatatlan elméletekkel, amelyek a hatalom és az örület kapcsolatát igyekeznek magyarázni, majd a hatalmi örülettel kapcsolatos antik teóriákat elemzi rendkívül alaposan és érdekesen – ki hinné, hogy e kérdésnek már akkoriban egész irodalma volt! Különösen izgalmas az a fejezet, amely az úgynevezett pszicho-história kritikáját fogalmazza meg, pontosan rámutatva az efféle próbálkozások elkerülhetetlen anakronizmusára és módszertani problémáira. Végül Sittig azt igyekszik tisztázni, vajon elkülöníthető-e egy narratívában a történeti valóság, illetve a történészi konstrukció, egyszóval rekonstruálható-e egyáltalán a történelem?

A következő nagy fejezet az antik örület-szemlélet történetét és típusait igyekszik bemutatni. Hogyan magyarázta az antik nedvelmélet az örületet, milyen megoldásokat javasolt az örület etiológiai magyarázatára és etikai értékelésére a hippokratikus corpus, illetve az antik filozófia. Mindezt az antik – római – jog elmebaj-szemléletének analízise követi.

E terjedelmes, 150 oldalas bevezető után tér rá a szerző voltaképpeni témájára: a császári örület-leírások toposzainak elemzésére, illetve annak demonstrálására, hogy ez efféle toposzokat hogyan próbálták a korabeli szerzők a principatus problémáinak bemutatására használni, olykor a hatás kedvéért eltúlozva és karikírozva az egyeduralom hibáit. Nagyon érdekes és a mai magyar olvasó számára is fontos Sittignek a zsarnokság és a félelemkeltés szoros kapcsolatáról írott elemzése. Utoljára a szintén tipikus „császárhibák” (bujaság, kapzsiság, nagyravágyás, önteltség, telhetetlenség, gátlástalan erőszakosság stb.) felsorolása és analízise zárja a logikusan szerkesztett kötetet, amelynek tanulságait a szerző majd harminc oldalon tudja csak „röviden” összefoglalni.

Sittig izgalmas, bár kissé túlméretezett könyvét gazdag bibliográfia zárja, amelynek elolvasásához a recensens számítása szerint legalább huszonöt esztendőre lenne szükség, majd a kötetet bőséges hely-, név-, tárgy- és „lókus”-mutató zárja (az utóbbi az idézett antik szöveghelyek mutatója).

A német klasszika-filológia legjobb és legterhesebb hagyományait egyaránt őrző, rendkívül alapos, szempontokban gazdag és logikusan felépített, bár nem egykönnyen olvasható monográfia tárgyának és az antik pszichiátria-történetnek egyaránt kikerülhetetlen alapműve lesz.

Magyar László András

Süle Tamás: A Pécsi Tudományegyetem és neves orvosai érmeiken. Pécs: Házmester '98 Kft., 2017. 220 p., ill.

2017-ben ünnepelte 650 éves alapítási évfordulóját Magyarország első egyeteme. A Nagy Lajos király által 1367-ben alapított pécsi egyetemről számos megemlékezés, kiadvány született.

Ebből a szép kiállítású, színes képekkel illusztrált kiadványból a Pécsi Tudományegyetem történetét és neves orvosait ismerhetjük meg az orvostörténelem egy különleges segédtudományán, a numizmatikán keresztül. Süle Tamás osztályvezető főorvos, belgyógyász, a Magyar Orvostörténelmi Társaság Orvosi Numizmatikai Szakosztályának elnöke, majd tiszteletbeli elnöke állította össze ezt az ünnepi kötetet.

A kötet első részében az egyetemhez, egyetemtörténethez kapcsolható érmek leírása, részletes ismertetése olvasható, a másik nagy egységben ötvenöt, személyhez kötődő, több mint száz érem bemutatása található.

Az egyetem történetét bemutató nyolc érem egy-egy jelentős korszaknak állít emléket, a történelmi váltások, viharok sorozatát jól demonstrálja ez a néhány érem.

Sorrendben az első két érem az egyetem alapításához és a magyar felsőoktatás kezdetéhez kapcsolódik: a hatszáz éves magyar felsőoktatásnak emléket állító Zsolnay eozin mázas fajansz műalkotás 1967-ből; és a „Nagy Lajos király egyeteme” feliratú, 1990-ben készült emlékérem.

Az egyetem „következő alapítási érme” az 1914-ben Pozsonyban indult Erzsébet Egyetemhez kapcsolódik, amelynek előlapján Erzsébet királyné profilja látható. A hátlapon olvasható körirat az intézet 1914-es pozsonyi alapításának és 1924-es Pécsre költözésének a dátumára utal, amely jelzi a trianoni időszak megpróbáltatásait.

Az egyetemi kronológiában haladva a következő érem egy személyhez kapcsolódik. Tóth Lajos (1856-1926) orvosprofesszor szerteágazó életműve előtt tiszteleg a róla elnevezett emlékérem. Jelentős farmakológus, egyetemi professor, 35 évig miniszteri tanácsos volt a vállas- és közoktatási minisztériumban. A már említett trianoni időszak nehéz és bizonytalan éveit alatti neki köszönhető a két elmenekült egyetem, a pozsonyi Erzsébet Tudományegyetem és a kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem ideiglenes elhelyezése Budapesten. Az egyetemek végleges befogadására jelentkező Pécs és Szeged városok ajánlatai alapján fáradtságos munkával, sokszor a leküzdhetetlennek tűnő akadályok elhárításával sor került az egyetemek költözésére e két magyarországi városba.

A pécsi egyetem történet egy újabb állomása az Erzsébet Egyetem Baráti Egyesülete, amely 1921-ben jött létre Heim Pál gyermekgyógyász professor, rektor kezdeményezésére.

A Baráti Egyesület emlékérmét 1938-ban alapították. Érdekessége, hogy ezt az emlékérmét éppen a szerző, Süle Tamás találta meg, és ő közölte róla elsőként tanulmányt 1982-ben.

Előtte sem a korábbi egyetemtörténeti munkák, sem a Huszár-Varranai orvosi éremkatalogus nem említette.

Végezetül említésképpen két érem: 1971-ből a Pro Universitate emlékérem és az 1992-es Pécsi Universitas „Pro Universitate Quinqueecclesiensi” érme.

A kötet végén Süle Tamás 55. és 80. születésnapjára készült két érem bemutatása teszi teljessé a Pécsi Orvostudományi Egyetemhez kötődő orvosok katalógusát. A könyvet egy nagyon gazdag irodalomjegyzék, névmutató és az éremalkotók névmutatója zárja.

Ráczy Edit

Varga Szabolcs (szerk.): Vészterhes idők a Mecsekalján. Háborúk, járványok és természeti katasztrófák Pécsen az ókortól a második világháborúig. Pécs, Kronosz Kiadó – Pécs Története Alapítvány, 2017. 228 p., ill.

Jelen kötet a Pécsi Mozaik könyvsorozat legújabb, 8. darabja, mely az ókortól egészen a 20. század közepéig veszi sorra a Pécsen sújtó főbb történelmi csapásokat és nehézségeket. 14 szerző 12 tanulmányában olvashatunk a Mecsek déli részén fekvő város történetéről, az elmúlt évszázadok különféle sorscsapásain keresztül.

A kissé szokatlan nézőpontnak köszönhetően új, izgalmas várostörténet bontakozik ki előttünk, mely megmutatja, valójában mennyit is formálhat, alakíthat egy város életén egy-egy nehézség – olykor akár pozitívan is, hiszen az ókori Sopianae fejlődése nagyban köszönhető a háborús időszakban a limeshez közeli helyzetének s így a hadsereg állandó jelenlétének.

Ugyanakkor a kötet indító tanulmánya árnyalja ezt a képet. Az általános hadtörténeti áttekintés több múltbéli, híres város példáján keresztül mutatja be, milyen pusztító hatással lehet egy háború, egy „helységarc” a városok mindennapi életére. A „pusztítás-pusztulás” tematikájában kronológiai sorrendben vezetnek végig bennünket a további fejezetek. Olvashatunk az előzmény-település történetéről, az ókori kezdetekről, még ma is látható épület-emlékeiről és azok „életútjáról”. A középkori püspöki város többszöri leégéséről, melyeket a Magyar Királyság trónviszályai okoztak. A török hódításról a mohácsi csatát követően és a törökellenes hadjáratokról. A Rákóczi-szabadságharc alatti nehézségekről, a kuruc, majd rác csapatok általi feldúlásról és a világháborúk okozta traumákról.

Bár a fentebb felsorolt események kivétel nélkül mind emberi tevékenységhez kötődnek, a címhez hűen nem maradnak el a természeti katasztrófák, jelenségek sem. Az ezeket tárgyaló fejezetek mintegy átfonják az emberi erőszak lenyomatait, hiszen a természet sem okozott kevesebb kárt a város lakóinak, elég csak a nagy filoxeravészre gondolni a 19. század végén.

Igen érdekes a török korról foglalkozó rész, ahol egyfelől bepillantást nyerünk a „harctérre”, másfelől az adott eseményeket magyarázó égi jeleket, jóslatokat és ezek magyarázatait is megismerhetjük, így még közelebb kerülhetünk a kor emberéhez. Minden tanulmányt alapos bibliográfia követ, a sort pedig a szerzők jegyzéke zárja.

A könyv olvasásakor önkéntelenül is elgondolkodunk a történelem furcsa játékaiban, hogy a megpróbáltatások ellenére, olykor azokból építkezve lehet valami újat létrehozni, abból kell tovább élni, s visszatekintve a békés mából talán máshogy értékeljük a múltat és a jelent – akár ember, akár egy város életéről legyen is szó.

A kötetben található „csapások” sora nem teljes, bizonyos események kimaradtak – mint, ahogy azt maga a szerkesztő is megjegyzi előszavában, – de ha teljes képet nem is, átfogót mindenképpen kap az Olvasó. Hiszen nehéz lenne kétezer év minden csapását belesűriteni egyetlen kötetbe, s talán sok is lenne a „jóból”.

Bohacsek Dóra

SZERZŐINKHEZ

Az Orvostörténeti Közlemények (Communicationes de Historia Artis Medicinae) évenként jelenik meg. Célja az orvostörténettel, gyógyszerésztörténettel és a rokon tudományokkal kapcsolatos tanulmányok közlése.

Kéziratok a következő címre küldhetők: Dr. Kapronczay Károly főszerkesztő, Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár, 1023 Budapest, Török u. 12., e-mail: orvostortenet@t-online.hu. Kizárólag még meg nem jelent szövegek, dokumentumok és cikkek közlésére vállalkozunk.

A kézirat legfőljebb 60 000 n terjedelmű lehet, jegyzetekkel együtt. Kérjük Önöket, hogy kéziratukat e-mailben juttassák el szerkesztőségünkhöz. Kizárólag elektronikus formában átadott tanulmányokat közlünk. A szerkesztőség fenntartja a nyelvi-stilisztikai javítás jogát.

Hivatkozások: Az idézett irodalom vagy a szerzők ábécérendjében a cikk végén álljon, vagy az idézetek szövegbeli sorrendjének megfelelően számozva, a cikktől elkülönítve lábjegyzetként szerepeljen. Az egyes jegyzeteknek tartalmaznia kell a szerző családnevét és keresztnevének kezdőbetűjét, valamint az idézett mű teljes címét. Folyóiratcikk-idézet esetén a jegyzet tartalmazza a folyóirat nevét, évszámát, számát és a pontos lapmegjelölést. Könyvek esetében pedig a kiadási helyet, a kiadót, a kiadás évét és a pontos oldalszámot kérjük megjelölni.

Az ábrákat szintén elektronikusan kérjük eljuttatni a szerkesztőségbe, megadva az illusztráció adatait és a képaláírás szövegét is.

Idegen nyelven írott cikkeket is közlünk. Ez esetben a szerkesztőség rövid, magyar nyelvű összefoglalót kér. Ha a cikk eredeti nyelve magyar, az összefoglaló legyen angol vagy német nyelvű.

Korrektúrát minden szerzőnek küldünk, kérjük ezt minél előbb, javítva visszaküldeni.

Leveleket, ismertetésre küldött könyveket és a szerkesztőségnek címzett egyéb küldeményeket a következő címen fogadunk: Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár, 1023 Budapest, Török utca 12., Orvostortenet@t-online.hu

NOTES FOR CONTRIBUTORS

Our journal, the *Communicationes de Historia Artis Medicinae* (Ovostörténeti Közlemények) is published yearly and publishes works relating to all aspects of the history of medicine, pharmacy and various related sciences.

Manuscripts for publication should be addressed to Dr. Károly Kapronczay, Editor-in-Chief, Semmelweis Library for the History of Medicine, H-1023 Budapest, Török u. 12. Hungary. E-mail: orvostortenet@t-online.hu Previously unpublished texts and documents, short papers are invited. Maximum length for original articles should be 60 000 n including notes.

Manuscripts should be sent via e-mail, possibly in Word formate. The Editor reserves the right to make literary corrections.

References: Literature cited should be arranged alphabetically by author, or benumbered in accordance with the order of their appearance in the text and should contain name(s) and initial(s) of author(s) and full title of paper work. Journal articles should also include the name of journal, year, volume, number and complete pagination. With books, the city of origin, publisher, date, and full pagination should be given.

Illustrations should be sent with a suitable legend which should include particulars of their source. Original articles written in English, German or French are also accepted. In this case the Editorial Board will make a summary in Hungarian.

A galley proof, which should be corrected and returned as quickly as possible to the Editor, will be sent to every contributor of an original article.

Correspondence relating to the publication of papers or subscription, orders, review copies of books and reprints should be addressed to the Editorial Board, Semmelweis Library for the History of Medicine, H-1023 Budapest, Török u. 12. Hungary, Orvostortenet@t-online.hu.